

2015

XIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 жовтня 2015 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Технічні науки

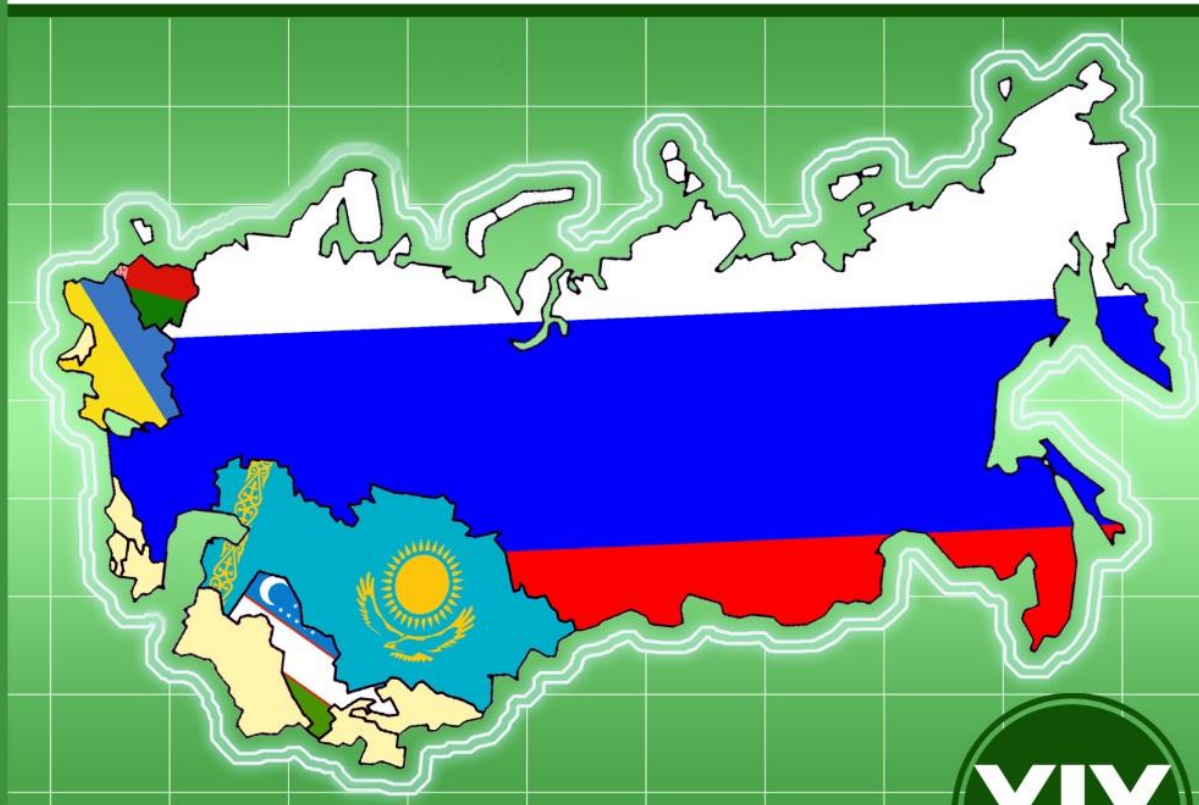
Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 жовтня 2015 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XIX Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 октября 2015 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 167 с.

Материалы XIX Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2015 г. – 167 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.и.н., профессор;
Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;
Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;
В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;
В.А. Винс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,
А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев, А.Ж.Макбуз
(Алматы, Казахстан)**

РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ВОЗБУДИТЕЛЯ ЛИСТЕРИОЗА У ЖИВОТНЫХ, В ПРОДУКТАХ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И В ОБЪЕКТАХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Введение. Листерииоз – инфекционная болезнь животных, протекающая с признаками поражения центральной нервной системы, сепсисом, абортами и маститом. К листериозу восприимчив и человек. Возбудитель (*Listeria monocytogenes*) назван в честь английского хирурга Д. Листера.

У людей клинические формы заболевания проявляются в виде менингитов, септицемии, абортов и сопровождаются смертностью от 20 до 40%. Одним из главных факторов передачи инфекции служат пищевые продукты животного происхождения.

Актуальность проблемы, связанная с листериозом настолько очевидна, что Всемирная Организация здравоохранения провела три международных совещания, посвященных этой инфекции [1,2,3].

Материалы вышеуказанных совещаний говорят о том, по что многим признакам *L.monocytogenes*отличается от большинства микроорганизмов, вызывающих пищевые инфекции тем, что они распространены повсеместно, достаточно устойчивы к воздействию неблагоприятных факторов внешней среды; могут расти при низких значениях рН (от 5.0 до 9.6), высокой концентрации поваренной соли (10%), являются микроаэрофилами и психротрофами (могут расти в зависимости от субстрата в температурном диапазоне от 1 до 45 °С).

Основным резервуаром различных видов листерий служат теплокровные животные и окружающая их среда.

У животных болезнь часто протекает бессимптомно. Подобные животные выделяют от 25-30000 клеток листерий в мл. молока. Часто молоко контаминируется через различные объекты окружающей среды – солому, фекалии, почву [4, 5].

Таким образом через клинически здоровых животных, выделяющих бактерии с фекалиями, может быть инфицировано продовольственное сырье животного происхождения, а в дальнейшем листерии могут контаминировать конечную продукцию, оборудование и окружающую среду пищевых перерабатывающих предприятий.

Материал и методики исследования. Работа выполнялась с применением методик, используемых в международной научной практике и постоянно совершенствовалась за счет патентно-информационных проработок.

С целью изучения распространения возбудителей эмерджентных инфекций и этиологии пищевых отравлений материалом для бактериологического исследования служили различные органы, взятых от здоровых и вынужденно убитых животных и птиц, пробы сырого мяса и мясных продуктов, молоко и молочные продукты, куриные яйца, пробы рыбы и другие продукты.

Первичный отбор культур проводился на основании особенностей роста на средах и микроскопии препаратов из отдельных колоний.

У культурированы морфологические, культуральные, биохимические свойства по общепринятым схемам (Н.И. Розанов, 1952). Идентификацию выделенных листерий проводили по определителю Берджи [6].

Результаты исследования. Нами от здоровых и вынужденно убитых сельскохозяйственных животных и птиц, а также от пищевых продуктов и объектов окружающей среды было выделено 106 культур листерий. Результаты исследования приведены в таблицах 1,2.

Таблица 1 - Распространенность возбудителя листериоза среди животных и птиц

Наименование культуры	Объекты исследования									
	Крупный рогатый скот		Мелкий рогатый скот		Свиньи		Лошади		Домашние птицы	
	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел. культур	К-во проб	К-во выдел. культур	К-во проб	К-во выдел. культур	К-во проб	К-во выдел. культур
<i>L.monocytogenes</i>	544	16	460	18	220	12	150	-	260	12

Биологические свойства выделенных культур изучали по культуральным, биохимическим, антигенным свойствам.

Листерии хорошо росли на обычных питательных средах, рН 7,2-7,4, при 37⁰ С, особенно в

присутствии небольшого количества глюкозы. На МПА образовывали мелкие колонии в виде росинок, с голубоватым оттенком, МПБ в первые сутки роста среда мутнеет, затем наступает просветление. Образующийся осадок при встряхивании поднимается косичкой. На кровяном агаре вокруг колоний образуется узкая зона бета-гемолиза.

Листерии в мазках располагались одиночно, беспорядочно в виде кокковидной палочки. Все культуры обладали хорошей подвижностью. По Грамму окрашивались положительно.

Ферментация углеводов определялась на средах, содержащих сахара и многоатомные спирты на полужидком агаре с индикатором Андрэда. Результаты учитывались в течении 10 суток.

Таблица 2 - Распространенность возбудителя листериоза в продуктах животного происхождения и окружающей среде

Наименование культуры	Объекты исследования															
	Мясо, мясные продукты		Молочные продукты		Мясо птиц		Яйцо и смывы		Мясо рыбы		Корма		Смывы с доильных аппаратов		Смывы рук	
	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур
L.monocytogenes	250	12	250	40	250	20	100	3	100	-	50	1	20	-	20	-

Листерии ферментировали с образованием кислоты без газа глюкозу, мальтозу, рамнозу, левулезу, замедленно – сахарозу, глицерин и лактозу и не разлагали маннит, дульцит. Индол и сероводород не образует Мочевину, желатину казеин не гидролизуют, молоко не свертывает, не восстанавливает нитраты в нитриты. Обычно каталазоположительные. Расщепление салицина дифференцирует листерий от рожистой бактерии.

Для серологической идентификации выделенных культур пользовались набором соматических (О) и жгутиковых (Н) сывороток. Тип антигенов определяли с помощью реакции агглютинации. Насчитывается 7 серотипов 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7) Основными серотипами являются 1, 2, 3 и 4, при этом четвертый серотип делится на пять подтипов (а, в, с, е, д).

В наших исследованиях наиболее часто встречались серотипы 1 и 4. Один и тот же серотип обнаруживался как у животных, так и в продуктах животного происхождения.

Выводы. С целью изучения фенотипических и генотипических особенностей эмерджентных патогенов, проведения мониторинговых исследований животного сырья и готовой продукции с помощью микробиологического и молекулярно-генетического анализа, а также для создания банка данных возбудителей эмерджентных пищевых зоонозов, нами были отобраны штаммы листерии, выделяемых у сельскохозяйственных животных и птиц, в продуктах животного происхождения и в объектах окружающей среды (35 штаммов листерии, по 5 штаммов из каждого исследуемого объекта).

Литература.

1. Roberts T., Pinner R. Economic impact of diseases caused by L.monocytogenes. In: Foodborne listeriosis. Eds.Miller A. et al. p. 137— 149,1990.
2. WHO responds to new challenges in food safety. WHO Newsletter, No 63, March 2000. P.1-2.
3. Multistate outbreak of Listeriosis in the United States, 200: WHO Newsletter N67, March, p, 2, 2001.
4. С.А. Шевелева, Н.Р. Ефимочкина. Стратегия анализа риска в пищевой микробиологии и задачи её внедрения. /Материалы Пленума Межведомственного научного совета по экологии человека и гигиене окружающей среды РФ «Угрозы здоровью человека: современные гигиенические проблемы и пути их решения», Москва, 2002 г., с. 286-289.
5. Галынкин В.А., Заикина Н.А., Карцев В.В., Шевелева С.А., Белова Л.В., Пушкарев А.А. Микробиологические основы ХАССП при производстве пищевых продуктов. //СПб, «Перспектив науки», 2007, 288 с.
6. Определитель бактерий Берджи. //под ред. Дж. Хоулта, Н. Крига, П. Снита и др. 9-е издание. М., Мир, 1997, 800 с.

Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев, А.Ж.Макбуз
(Алматы, Казахстан)

РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ВОЗБУДИТЕЛЯ СТАФИЛОКОККОВОЙ ИНФЕКЦИИ У ЖИВОТНЫХ, В ПРОДУКТАХ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И В ОБЪЕКТАХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Введение. Среди пищевых отравлений стафилококковые интоксикации стоят на одном из первых мест. Согласно материалам Решидов П.З. [1], удельный вес стафилококковых интоксикаций колеблется от 20 до 40 % от общего числа пищевых отравлений.

Изучая пищевые отравления бактериальной природы Hinkley L.S. и др. [2], обнаружили стафилококки в 67 % случаев, которые чаще всего связаны с употреблением мяса, мясных и молочных продуктов.

По мнению Е.И. Зверева [3] стафилококковые интоксикации встречаются значительно чаще, чем они диагностируются, так как методы лабораторной диагностики еще только внедряются в практику.

Стафилококки вызывают у человека и животных абсцессы, флегмоны, артриты, гнойные воспаления ран.

По мнению Agello P. и др. [4], значительное число стафилококков образует энтеротоксин, который вызывает у людей, употребивших в пищу продукты, зараженные стафилококком, рвоту и диарею, часто очень тяжелую.

Бияшев К.Б. [5], изучая штаммы стафилококков, выделенных с оборудования и рук рабочих различных пищевых предприятий гор. Алма-Аты, из рыночного молока и из молока, полученного непосредственно от коров, пришли к выводу, что энтеротоксические штаммы стафилококков занимают значительный удельный вес.

В 9-м издании Определителя бактерий Берджи [6] род *Staphylococcus* включает 3 вида: *St. aureus*, *Stepidermidis*, *St. saprophyticus* имеющих свои отличительные особенности. Наиболее патогенным признается *S.aureus*.

Для дифференциации стафилококков на патогенные и непатогенные используют следующие критерии: реакция плазмокоагуляции, реакция гемолиза, определение токсинообразования, дермонекротическая проба, ферментация маннита, пигментообразование, фаготипирование.

Материал и методики исследования. Работа выполнялась с применением методик, используемых в международной научной практике и постоянно совершенствовалась за счет патентно-информационных проработок.

С целью изучения распространения возбудителей эмерджентных инфекций и этиологии пищевых отравлений материалом для бактериологического исследования служили различные органы, взятых от здоровых и вынужденно убитых животных и птиц, пробы сырого мяса и мясных продуктов, молоко и молочные продукты, куриные яйца, пробы рыбы и другие продукты.

Первичный отбор культур проводился на основании особенностей роста на средах и микроскопии препаратов из отдельных колоний.

У культурированы морфологические, культуральные, биохимические свойства по общепринятым схемам (Н.И. Розанов, 1952). Идентификацию выделенных листерии проводили по определителю Берджи [6].

Результаты исследования. В 9-м издании Определителя бактерий Берджи (1984) род *Staphylococcus* включает 3 вида: *St. aureus*, *Stepidermidis*, *St. saprophyticus* имеющих свои отличительные особенности. Наиболее патогенным признается *S.aureus*.

Нами от здоровых и вынужденно убитых сельскохозяйственных животных и птиц, а также от пищевых продуктов и объектов окружающей среды было выделено 213 культур стафилококков, из них 75 выделены от животных и птиц, 138 от пищевых продуктов и объектов окружающей среды (Таблица 1,2).

Биологические свойства выделенных культур изучали по культуральным, биохимическим свойствам.

Все 138 штаммов стафилококков обладали типичными морфологическими и тинкторальными свойствами. Культуры хорошо росли на МПА в виде мелких, круглых, гладких колоний, с характерным пигментообразованием: золотистым, белым, лимонно-желтым.

Для дифференциации стафилококков на патогенные и непатогенные использовали следующие критерии: реакция плазмокоагуляции, реакция гемолиза, определение токсинообразования, ферментация маннита, пигментообразование.

Из исследованных 138 штаммов стафилококков, выделенных из пищевых продуктов, коагулировали плазму 62 штамма или 45%, из них в течение 1 часа 17 штаммов или 26,9%, 1 – 2 часов – 10 или 15,8%, 3 часа – 2 или 2,7%, 6 часов – 52 или 38,4% и в течение 18 часов – 22 или 16,2% штаммов.

Из числа плазмокоагулирующих стафилококков 36 штамма (57,8%) были выделены из фляжного молока и из сливок, взятых непосредственно на молочной ферме и 26 штаммов (27,5%) из других пищевых продуктов.

Из исследованных 75 штаммов стафилококков, выделенных от животных и птиц, коагулировали плазму 26 штамма или 34,5%, из них в течение 1 часа 6 штаммов или 24,8%, 1 – 2 часов – 4 или 14,6%, 3 часа – 2 или 2,5%, 6 часов – 27 или 36,6% и в течение 18 часов – 20 или 26,4% штаммов.

Таким образом, из общего количества плазмокоагулирующих штаммов стафилококков (88 культуры), наибольшее число (70,5%) штаммов коагулировали плазму в течение 1 - 2 часов, выделенных из пищевых продуктов.

Таблица 1 - Распространенность возбудителя стафилококковой инфекции среди животных и птиц

Наименование культуры	Объекты исследования									
	Крупный Рогатый скот		Мелкий Рогатый скот		Свиньи		Лошади		Домашние птицы	
	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел. культур	К-во проб	К-во выдел. культур	К-во проб	К-во выдел. культур	К-во проб	К-во выдел. культур
Стафилококки	544	26	460	15	220	15	150	-	260	19

В настоящее время большинство исследователей пришло к заключению, что гемолизин, появляющийся в фильтратах культуры патогенного стафилококка и действующий на эритроциты кролика, является α – токсином. Патогенные стафилококки образуют три гемотоксина – альфа, бета и дельта.

По нашим данным из 213 штаммов стафилококков продуцировали гемотоксин 114 (53,7%).

Из 114 гемолитических штаммов 33 (28,8 %) продуцировали альфа-гемотоксин, 4 (3,1 %) – бета-гемотоксин, 3 (2,5 %) дельта-гемотоксин, 36 (31,6 %) – смешанный типы гемотоксина (альфа-бета), 28 (25,7 %) – альфа-бета-дельта, 7 (5,8 %) – альфа-дельта, 3 (2,5%) – бета-дельта.

Образование стафилококками золотистого пигмента часто ассоциируется с патогенностью и этот критерий широко фигурирует в различных схемах классификации.

Из 213 штаммов стафилококков, 89 (41,8%) штамма отнесены к *Staphylococcus aureus*, 73 (34,6%) – *Staphylococcus albus*, 51(23,6%) - *Saphylococcus citreus*.

При изучении биохимических свойств у 88 штаммов коагулазоположительных стафилококков по ферментации маннита, установлено, что 19 штаммов не разлагали маннит.

Таким образом, из исследованных 213 штаммов стафилококков, выделенных от животных и птиц, а также из пищевых продуктов и объектов окружающей среды, коагулировали плазму 88 культуры, из них наибольшее число (70,5%) штаммов коагулировали плазму в течение 1- 2 часов, выделенных из пищевых продуктов.

Из 213 штаммов стафилококков продуцировали гемотоксин 114 (53,7%). Из 114 гемолитических штаммов 33 (28,8 %) продуцировали альфа-гемотоксин, 4 (3,1 %) – бета-гемотоксин, 3 (2,5 %) дельта-гемотоксин, 36 (31,6 %) – смешанный типы гемотоксина (альфа-бета), 28 (25,7 %) – альфа-бета-дельта, 7 (5,8 %) – альфа-дельта, 3 (2,5%) – бета-дельта.

Таблица 2 - Распространенность возбудителя стафилококковой инфекции в продуктах животного происхождения и окружающей среде

Наименование культуры	Объекты исследования															
	Мясо, мясные продукты		Молочные продукты		Мясо птиц		Яйцо и смывы		Мясо рыбы		Корма		Смывы с доильных аппаратов		Смывы рук	
	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур	К-во проб	К-во выдел культур
Стафилококки	250	21	250	74	250	17	100	12	100	1	50	-	20	6	20	7

При исследовании 213 штаммов стафилококков на пигментообразования: 89 (41,8%) штаммов отнесены к *Staphylococcus aureus*, 73(34,6%) – *Staphylococcus albus*, 51(23,6%) - *Saphylococcus citreus*.

Обнаружение стафилококков в смывах с доильных аппаратов и с рук работников (доярок) животноводческого комплекса – прямое показание для организации и проведения целенаправленных комплексных мероприятий по пресечению путей передачи возбудителя как на объектах, так и в животноводческих комплексах – поставщиках продукции.

Выводы. На основании проведенных исследований по дифференциации стафилококков на патогенные и непатогенные используя следующие критерии: реакция плазмокоагуляции, реакция гемолиза, определение токсинообразования, ферментация маннита и пигментообразования нами предварительно определены патогенными 88 коагулазоположительных штаммов стафилококков.

В дальнейшем эти штаммы были взяты за основу по изучению дермонекротической пробы и фаготипированию, а также с целью изучения фенотипических и генотипических особенностей эмерджентных патогенов, проведения мониторинговых исследований животного сырья и готовой продукции с помощью микробиологического и молекулярно-генетического анализа, а также для создания банка данных возбудителей эмерджентных пищевых зоонозов.

Литература.

1. Решидов П.З. Вопросы патогенеза стафилококковых маститов коров, овец и коз // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата вет. наук, М., 1969. 20 с
2. Hinckley L.S., Post J.E., Duval M.C. The role of nonhemolytic *Staphylococci* in caprine mastitis// *Vetr. Med. (Edwardsville)*. 1985. - 80. 11: - P. 76-80.
3. Зверева Г.В. Достижения науки и передовой практики в борьбе с заболеваниями молочной железы у коров. М.: 1974. - С. 3-5.

4. Arello P., Nifos D., Briganti A.I. I penetamatoiodidrato net trattamento per via parenteraledelle mastitis Stafilococciche ovine// Selez. Veter. -1987. 28. 10. - P. 1699-1702.
5. Бияшев К.Б. Этиологическая структура маститов у коров и вакцинопрофилактика маститов стафилококковой этиологии // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата вет. наук, Алма-Ата, 1971. 22 с.
6. Определитель бактерий Берджи. //под ред. Дж. Хоулта, Н. Крига, П. Снита и др. 9-е издание. М., Мир, 1997, 800 с.

**Кайрат Жуманов, Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев
(Алматы, Казахстан)**

СЕРОПРОФИЛАКТИКА МАСТИТА КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА

Введение. Важнейшей и основной задачей увеличения производства продукции животноводства является рост поголовья животных и увеличение его продуктивности. Как известно, в современной системе животноводства основное значение представляет молочное скотоводство, экономический потенциал которого связан, в основном, с сохранением здоровья молочной железы [1, 2, 3].

Заболевание коров маститом является одной из основных причин преждевременной выбраковки большого числа коров в молочных комплексах, а так же вызывает снижение удоя, санитарных качеств молока, недополучение молодняка, увеличивает затраты на уход, кормление и лечение больных животных [4,5,6]. Попадание секрета больных долей молочной железы в емкость со сборным молоком в дальнейшем может повлиять на здоровье животных и человека.

Многочисленные литературные данные, опубликованные в зарубежной и отечественной литературе свидетельствуют, что в этиологии возникновения воспаления молочной железы могут играть большое количество различных видов бактерий. Особое этиологическое значение придают стафилококкам, стрептококкам, кишечной палочке, тогда как другие микроорганизмы играют второстепенную роль [1, 2, 3, 6].

В настоящее время в ветеринарной практике для лечения маститов широко применяются антибиотики.

Известны средства лечения мастита у коров, включающие интрацистернальное введение лекарственных средств, таких как мастацид, флавуоцид, мастисан А, мастисан Б, мастисан Е [1, 2].

Недостатком этих препаратов является то, что у возбудителей мастита вырабатывается высокая резистентность к ряду антибиотиков благодаря их длительному использованию, завышению доз, нарушению кратности введения. В результате большинство препаратов на основе антибиотиков обладает низкой терапевтической эффективностью, воспалительный процесс переходит в подострое и хроническое течение.

К сожалению, тяжелое экономическое положение большинства хозяйств и недостаток квалифицированных ветспециалистов не позволяют уделить должное внимание вопросам профилактики мастита. Это привело к тому, что общий уровень заболеваний молочной железы у коров не только не снизился, но в некоторых хозяйствах даже возрос.

В связи с этим еще более актуальной стала задача по разработке и совершенствованию методов лечения и профилактики маститов у коров. При этом новые разработки должны проводится по таким направлениям как безвредность для животных и человека, отсутствие привыкания у микрофлоры к компонентам препарата, а так же минимальные сроки браковки молока.

Поэтому определенный интерес для нас представлял способ серопрфилактики мастита крупного рогатого скота. В доступной литературе не нашли аналогов по серопрфилактике мастита животных.

Материал и методики исследования. Работа проводилась в различных хозяйствах Казахстана. Всего исследовано 2324 проб молока от 581 коровы.

Перед взятием молока осматривали животных по принятой в клинической практике схеме. Анамнестические данные о животных устанавливали из книг учета, документов бонитировки, а также опроса обслуживающего персонала и специалистов-животноводов. Бактериологическому исследованию подвергнуто 1000 проб молока от 250 коров, в том числе из долей вымени клинически больных маститом – 150, субклиническим маститом – 298 и здоровых – 552. Из каждой пробы делался посев молока на МПА в чашках Петри, а также на солевой, кровяной агар и на среду Эндо [7].

Результаты бактериологических исследований проб молока от 250 коров, показали, что основными возбудителями маститов у коров являются стафилококки 674 (65,25%) и стрептококки 239 (23,14%), в меньшей степени кишечная палочка (10,57 %), диплококки (1,04%). В наибольшем количестве стафилококки и стрептококки выделяются с молоком коров, больных субклиническим маститом.

Учитывая, что доминирующими возбудителями при маститах коров явились стафилококки, стрептококки и кишечная палочка, при изготовлении гипериммунной сыворотки они были взяты в качестве производственных штаммов – продуцентов.

Результаты исследования. До настоящего времени как у нас в стране, так и за рубежом нет эффективного способа серопрфилактики мастита крупного рогатого скота. В доступной литературе не нашли аналогов по серопрфилактике мастита животных.

Нами разработан способ получения эффективной лечебной сыворотки против мастита крупного

рогогого скота.

Способ получения гипериммунной поливалентной сыворотки против мастита крупного рогатого скота заключался в том, что готовили поливалентный антиген из производственных штаммов *Staphylococcus aureus* M-66, *Streptococcus galactiae* K-112, *Streptococcus pneumoniae* A-14 и *Escherichia coli* 64Г, затем осуществляли двукратную грундиммунизацию с интервалом 5 суток и гипериммунизацию животных 8-кратными внутримышечными инъекциями с интервалом 3 суток, при общей дозе антигенов 40×10^9 КОЕ.

Производственное кровозъятие осуществляли при наличии в сыворотке крови антител к стафилококкам, стрептококкам и эшерихиям не ниже 1:800- 1:1200 в реакции агглютинации.

Полученную производственную гипериммунную сыворотку проверяли на стерильность и безвредность.

Для проверки стерильности делают высевы сыворотки на МПБ, МПА и МППБ под вазелиновым маслом. Высевы выдерживали 10 суток в термостатах при 37 °С. Высевы были стерильными.

Безвредность сыворотки проверяли на белых мышах и морских свинках. Сыворотку вводили подкожно: в дозе 0,5 мл пяти белым мышам и 10 мл пяти морским свинкам. Сыворотка была безвредной, все подопытные животные после инъекции оставались живыми в течение 10 суток.

Лечебные свойства гипериммунной поливалентной сыворотки проверяли на клинически больных маститом коров. В опыт было взято 150 клинически больных маститом коров, которые были разделены на 2- группы (одна подопытная – 100 коров, вторая – контрольная – 50 голов). Результаты опыта оценивали по количеству выздоровевших коров.

Подопытным животным с лечебной целью гипериммунную поливалентную сыворотку вводили подкожно, в области верхней части вымени, однократно в дозе 30 мл и двукратно в дозах 20 и 20 мл, с интервалом 24 часа. Контрольным животным сыворотка не вводилась.

В первой группе, где сыворотка применялась однократно, выздоровело 24 (48,0%) из 50 клинически больных коров; во второй группе, где сыворотка вводилась двукратно, выздоровело 38 (76,0%); в то же время как в контрольной группе она была равна – 18,0% (9 голов).

Профилактические свойства гипериммунной поливалентной сыворотки изучали на больных субклиническим маститом коров. В опыт было взято 100 субклинических больных маститом коров, которые были разделены на 2- группы (одна подопытная – 50 коров, вторая – контрольная – 50 голов). Результаты опыта оценивали по количеству заболевших коров.

Подопытным животным с лечебной целью гипериммунную поливалентную сыворотку вводили подкожно, в области верхней части вымени, однократно в дозе 20 мл. Контрольным животным сыворотка не вводилась. Заболеваемость коров в подопытной группе составила 6,5%, тогда как в контрольной группе она достигла 26,5 %, т.е. была в 4,0 раза выше.

Выводы. Проведенные экспериментальные исследования позволили нам провести широкую апробацию поливалентной сыворотки в ряде хозяйств республики, неблагополучных по маститу крупного рогатого скота. Всего с лечебно-профилактической целью было использовано около 1000 литров сыворотки.

При применении ее в неблагополучных хозяйствах осложнений и падежа животных не наблюдалось. Клинические наблюдения, эпизоотологические данные, отзывы специалистов хозяйств, где проводилось испытание поливалентной сыворотки в сравнении с предыдущими годами, свидетельствуют об эффективности препарата, позволяющего значительно снизить заболеваемость у коров маститом и указывают на возможность широкого применения ее как с лечебной, так и с профилактической целью.

Литература.

1. Карташова В.М., Ивашура А.И. Маститы коров. - М.: Агропромиздат, 1988. - 256 с.
2. Коган Г.Ф., Горинова Л.П. Маститы и санитарное качество молока- Минск: Урожай, 1990. - 134 с.
3. Кузьмин Г.Н., Казаков С.А. Этиологическая структура бактериального мастита у коров на фермах Центрального Черноземья // Сб. науч. тр.- Краснодар, 2001. - С. 202-203.
4. Роман Л.Г. Засибдиагностика субклинического мастита у сухостийных коров / Л.Г. Роман, М.М. Брошков // Аграрный вестник Причерноморья: Сборник научных трудов Одесского государственного аграрного университета. – Одеса, 2006. – Выпуск 32. – С. 162-164 (0,19/0,18 п.л.).
5. Подкуйко - Роман Л.Г. Концепция отечественной программы ветеринарного контроля мастита коров /Н.И. Полянцев, В.В. Подберезный, Л.Г. Подкуйко – Роман // Научно-производственный журнал. Вестник ветеринарии. Серия «Научная элита России». – Ставрополь. – 2007. Выпуск №40-41 (1-2). – С. 128-135 (0,5/0,3 п.л.).
6. Роман Л.Г. Ветеринарный контроль при мастите сухостийных коров /Н.И. Полянцев, Л.Г. Роман, А.И. Афанасьев // Научно-практические рекомендации. – пос. Персиановский, 2007. – 17 с. (0,75/0,65 п.л.)
7. Определитель бактерий Берджи. // под ред. Дж. Хоулта, Н. Крига, П. Снита и др. 9-е издание. М., Мир, 1997, 800 с.

Научный руководитель:

доктор ветеринарных наук, профессор, почетный академик РФ, кавалер ордена «Парасат»
Бияшев Кадыр Бияшевич.

БИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ВОЗБУДИТЕЛЕЙ САЛЬМОНЕЛЛЕЗА, ВЫДЕЛЕННЫХ ОТ ДОМАШНИХ ПТИЦ

Введение. Энтеробактериоцинозы относятся к группе кишечных инфекций, однако борьба с ними и их профилактика значительно сложнее, чем с другими желудочно-кишечными инфекциями. Это связано с широкой циркуляцией многочисленных сероваров возбудителей энтероинфекций в природе, полидетерминантностью факторов вирулентности возбудителей, полиэтиологичностью, разнообразием путей внедрения в организм животного и человека, а также селекцией и циркуляцией штаммов, несущих R— факторы, сформировавшихся под влиянием антибиотиков и химиопрепаратов. Все это осложняет профилактику и лечение сальмонеллезов [1, 2, 3, 4].

Болезнь можно предотвратить или вылечить только в том случае, если понять роль большого числа эпизоотологических факторов в самом заражении и развитии болезни и если удастся прервать широкое распространение инфекции. Необходимы детальные данные об условиях окружающей среды, экологии патогенных микробов, которые заражают эту среду, о факторах, влияющих на иммунный статус и иммунные реакции зараженных животных и о взаимодействии всех этих и множества других факторов, влияющих на возникновение и распространение инфекционных болезней [5].

Материал и методики исследования. Работа выполнялась с применением методик, используемых в международной научной практике и постоянно совершенствовалась за счет патентно-информационных проработок.

Изучение этиологии болезни сельскохозяйственных животных и птиц, регистрировавшейся в хозяйствах республики, проводилось в лаборатории противобактериозной биотехнологии Казахского Национального аграрного университета, а также в областных ветеринарных лабораториях.

Материалом для выделения культур служили патматериалы (костный мозг, селезенка, легкие, лимфатические узлы, пораженный участок кишечника, сердце) от павших и больных животных. Для прижизненной бактериологической диагностики исследовали фекалий у больных диареей животных,

Для изучения первичных культур использовали следующие питательные среды: мясопептонный бульон (МПБ), мясопептонный агар (МПА), среда Эндо, среда Китт-Тароцци, среды Кауфмана, Левина. Первичный отбор культур проводился на основании особенностей роста на средах и микроскопии препаратов из отдельных колоний.

У культуризованы морфологические, культуральные, биохимические свойства по общепринятым схемам (Н.И. Розанов, 1952).

Идентификацию выделенных культур проводили по определителю Берджи [6].

Результаты исследования. В условиях хозяйств мы изучали клиническую картину заболевших птиц (куры, утки, гуси, индейки), а также отмечали некоторые признаки проявления сальмонеллеза среди взрослого поголовья птиц.

Нами от больных и павших сельскохозяйственных домашних птиц, было выделено 268 культур сальмонелл от молодняка домашних птиц. Проведенные исследования по изучению морфологических, тинкториальных, культуральных и биохимических свойств 268 культур, выделенных от птиц были типичными для рода Сальмонелл.

Для серологической идентификации выделенных культур пользовались общими и монорецепторными агглютинирующими сыворотками (О и Н). Результаты типирования 445 культур сальмонелл приведены в таблице 1.

При идентификации 268 культур, выделенных от кур, уток, гусей и индеек установлено, что к *S.gallinarum* относятся – 120 (44,8%) культуры, *S.enteritidis* – 28 (28,0%). Следует отметить, что *S.typhimurium* выделяется почти из всех исследованных патматериалов, взятых от птиц и составляет 18,7%.

Вирулентность штаммов *S. typhimurium*, *S.dublin*, *S.enteritidis*, *S. gallinarum*, выделенных от птиц была изучена в опытах на белых мышах.

Белые мыши заражались внутрибрюшинно штаммами сальмонелл в различных дозах колониеобразующих единиц (КОЕ). Результаты оценивались по выживаемости подопытных животных (Таблица 2).

Полученные результаты опыта показали, что исследуемые культуры обладают достаточно высокой вирулентностью, особенно штаммы: *S. Typhimurium* 61,85,92,93, *S.gallinarum* 65,99,98,96 и *S.enteritidis* 72,103,114,119, выделенных соответственно от кур, уток, гусей и индюков, вызывающие 100% гибель подопытных животных при дозе 10^3 КОЕ и выше.

На основе изучения морфологических, биохимических и антигенных свойств и степени патогенности выделенных культур были отобраны штаммы сальмонелл, выделенных от павших птиц: *S.typhimurium*-42, *S.enteritidis*- 72, *S.gallinarum* -65 для определения вирулентности на цыплятах.

Все подопытные цыплята были 20-дневного возраста. В качестве контроля нами в опыт взяты эталонные вирулентные штаммы *S. typhimurium* 371, *S.dublin* 315/52, *S.gallinarum* 81, *S.enteritidis* 51, взятые из ВГНКИ (Москва).

Подопытных цыплят харажали подкожно суточной агаровой культурой в соответствующих дозах. Подопытные животные в основном погибли на 6-10сутки после заражения с явными признаками сальмонеллеза.

Таблица 1 - Сероварианты сальмонелл, выделенных от домашних птиц

Серовары	Куры			Утки			Гуси			Индейки			Соматический антиген
	От больных	От павших	Из фекалий	От больных	От павших	Из фекалий	От больных	От павших	Из фекалий	От больных	От павших	Из фекалий	
S.typhimurium	22	4	3	8	3	1	5	1	1		2		1,4,5,12
S.heidelberg	1			2									4,5,12
S.dublin	7		1	4			3						1,9,12
S.enteritidis	18	6	3	14	12	3	9	2	1	3	4	-	1,9,12
S.gallinarum	38	15	4	19	6	2	22	6	2	2	3	1	-
S.anatum	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3,10
Всего исследованных культур	86	25	11	48	21	6	39	13	4	5	9	1	286

Таблица 2 - Испытание вирулентности штаммов S.gallinarum 65,S.enteritidis 72 в опыте на цыплятах

Наименование штаммов	К-во жив-х	Доза заражения КОЕ	Способ заражения	Результат		
				Пало	Выжило	% выживаемости
S.gallinarum 65	20	5x10 ⁸	В/брюшинно	19	1	5
	20	10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	1,5x10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	2x10 ⁹	-/-	20	-	-
				Пали на 8-9 сутки		
S.gallinarum 81 (контрольный штамм)	20	5x10 ⁸	В/брюшинно	18	2	10
	20	10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	1,5x10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	2x10 ⁹	-/-	20	-	-
				Пали на 8-9 сутки		
S.enteritidis 72	20	5x10 ⁸	В/брюшинно	19	1	5
	20	10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	1,5x10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	2x10 ⁹	-/-	20	-	-
				Пали на 9-10 сутки		
S.enteritidis 51 (контрольный штамм)	20	5x10 ⁸	В/брюшинно	19	1	5
	20	10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	1,5x10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	2x10 ⁹	-/-	20	-	-
				Пали на 9-10 сутки		
S. typhimurium 42	20	5x10 ⁸	В/брюшинно	20	-	-
	20	10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	1,5x10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	2x10 ⁹	-/-	20	-	-
				Пали на 5-6 сутки		
S. typhimurium 371 (контрольный штамм)	20	5x10 ⁸	В/брюшинно	20	-	-
	20	10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	1,5x10 ⁹	-/-	20	-	-
	20	2x10 ⁹	-/-	20	-	-
				Пали на 6-8 сутки		
Срок наблюдения 20 суток.						

Во всех опытах проводилось бактериологическое исследование патматериалов от павших подопытных цыплят. Постоянно выделялись заражающие культуры сальмонелл.

Результаты проведенных исследований свидетельствуют об этиологической роли изученных сальмонелл в заболевании телят, ягнят, поросят, жеребят и цыплят.

Выводы. Наши исследования показали, что исследуемые штаммы сохранили типичные морфологические, тинкториальные, культуральные, биохимические, антигенные и патогенные свойства, характерные для соответствующих сероваров сальмонелл. Изученные штаммы S. Typhimurium 42, S.gallinarum 65 и S.enteritidis 72. были отобраны, в качестве производственных штаммов, с целью применения их при разработке и конструирования инактивированных и живых (используя метод аттенуации) вакцин против энтероинфекции птиц.

Литература.

1. Piezch O. Salmonella in hens eggs-present situation. WHO paper VPH/PES/WP/89.16, Geneva.
2. Report of WHO working group "Problem of Salmonellosis in Animals". 9-12 April 1991,Orvieto,Italy,VPH/WHO/91.

3. Вестник программы ВОЗ по наблюдению и контролю за пищевыми инфекциями и интоксикациями в Европе, N 79, март 2004 г. \Федеральный институт оценки рисков, Берлин
4. Попова П.П. Ременцова М.М., Ким А.А. Экология сальмонелл и эпидемиология сальмонеллезов. Издательство «Наука». Алма-ата. 1987. С. 126
5. Бияшев К.Б. Сальмонеллезы животных и меры борьбы. Алма – Ата, 1991, с. 42.
6. Определитель бактерий Берджи. //под ред. Дж. Хоулта, Н. Крига, П. Снита и др. 9-е издание. М., Мир, 1997, 800 с.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ

Айнур Кусаинова
(Астана, Казахстан)

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ТУРКЛАСТЕРДІҢ ДАМУЫ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Нұр Отан» партиясы саяси кеңесінің отырысында халыққа жолдауын жария етіп, жолдау аясында «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты жаңа экономикалық саясаттың жүрігізілетінін мәлім етті. Мемлекет басшысы осы жолдауында : «Туризм үшін инфрақұрылым - жеке бағыт. Оның басты басымдығы жұмыс орындары санын көптеп құру мүмкіндігі болып табылады. Мұнда бір жұмыс орнын құру өнеркәсіпке қарағанда 10 есе арзанға түседі» - деп, тағы да туризмді тиімді сала ретінде елімізде дамыту қажеттілігін атап көрсетті [1, 10 б.]. Туризм Қазақстан Республикасының экономикасының шикізаттық емес салада дамытудың бірден бір көзі, алайда елімізде ішкі туризм мен кіру туризмінің үлесі ЖІӨ-нің тек қана 0,3 %-ын ғана алып, даму деңгейінің төмен дәрежеде екендігін көрсетіп отыр. Көптеген отандық және халықаралық сарапшылардың бағалауы бойынша, Қазақстан туризмді дамуы бойынша өз мүмкіндіктерін қолдана алмай отыр, егер оны ары қарай жетілдіретін болсақ, әлемдік тәжірибеден байқағанымыздай, туристік индустрия ең кірісті саласы бола алады.

Қазақстандағы туризмнің басты мақсаты - заманауи жоғары деңгейдегі бәсекеге сай туристік индустрия, экономика саласының дамуына әлемдік туризм жүйесіне ену және болашақтағы туризм саласында халықаралық ынтымақтастықта бола отырып, өз өнімдерін шетелдік туристерді тарту.

Қазақстан салыстырмалы түрде жас және дамушы мемлекет, Кеңес Одағы тұсында туризм саласына мүлдем көңіл бөлінбей, тек қана шикізат көзі ретінде қарастырылып келді. Дегенмен тәуелсіздік алғалы аз да болса, туризм саласын дамыту үшін бірнеше бағдарламалар жасалды, арнайы органдар құрылды, талай халықаралық көрмеде өз өнімдерін ұсынды, елімізде турагенттіктер мен туроператорлар өзара еркін бәсекелестік жағдайында қызмет етіп, олардың сандары жылдан-жылға артып келеді, сондай-ақ еліміздің басты қалаларында 3-4 жұлдызды қонақ үйлермен қатар, халықаралық қонақ үй желілері де ашылып жатыр. Ал енді статистикалық мәліметтерге келетін болсақ, Қазақстан Республикасының 2013 жылдың бірінші қорытындысы бойынша қызмет көрсетілгендердің саны 4164,9 мың адам, бұл 2012 жылмен салыстырғанда 27,1% көп. Сонымен қатар елге келушілер туризмі 21,6%- 1063,6 мың адамға, ішкі туризмдегі келушілердің саны 33,3% - 1254,8 мың адамға көбейген. Бірақ біз мұнымен туризм сферасында жоғары деңгейге және жоғары көрсеткішке жеттік деп айта алмаймыз. Елге келушілер туризмі бұрынғысынша баяу дамуда, соның соңы бір қатар теріс салдарына әкеліп соғуда. Шығу туризмі өз тарапынан көзге көрінбейтін импорт іспеттес. Қазақстандық туристер өз капиталын өзге елдерге тастап кетуде. Бір туристің шығыны он жұмыс орнына тепе-тең, бірақ біздің елімізде мұндай көрсеткішке әлі де жете қойған жоқ [3, 25 б.].

Қазақстан Үкіметі экономиканың бірі туризмнің дамуына үлкен үлес қосуда. Қазақстан Республикасы туризмді дамыту мемлекеттік бағдарламасы халықты жұмыспен қамту үшін, мемлекеттегі тұрақты табыс өсімін шығу және ішкі туризм көлемінің ұлғаюы арқылы бәсекеге қабілетті туристік индустрияны құру көзделіп отыр. Қазақстанның әр аймағының өзінің тарихы қалыптасқан мәдениеті мен табиғи-географиялық жағдайына байланысты әр аймақ өзіндік ерекшеліктерге ие. Еліміздегі дамытуға әлеуеті бар перспективалы бағыты бұл Қазақстанға қызығушылық танытып отырған келесідей (1 кесте) әр аймақтың өзіне тән ерекшеліктері бар.

Кесте 1-Қазақстан аймақтарындағы туризмнің түрлері.

Аймақтар	Туризм түрлері
Оңтүстік Қазақстан	Экологиялық туризм, жаяу туризм, велотуризм, тарихи-танымдық туризм, экскурсиялық туризм.
Солтүстік Қазақстан	Экологиялық туризм, шаңғы туризмі, жаяу, экскурсиялық туризм
Орталық қазақстан	Экологиялық туризм, су туризмі, спелоеуризм, тарихи-танымдық туризм, экскурсиялық туризм
Шығыс Қазақстан	Экологиялық туризм, тарихи-танымдық туризм, экскурсиялық туризм, тау туризмі, шаңғы туризмі
Батыс Қазақстан	Экологиялық туризм, қажылық, жаяу, туризм, экскурсиялық туризм,

Соның ішінде Шығыс Қазақстандағы туризмнің дамуына тоқталайық. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында соның ішінде Шығыс Қазақстанда туризмнің барлық түрлері бар. Туристік кластерді дамыту аясында туризмнің іскерлік, экологиялық, мәдени-танымдылық, экстремалдық түрлері анықталып басым бағытқа бағытталған [2, 12 б.]

Шығыс Қазақстан ішкі туризммен қоса халықаралық елге келушілер туризмін дамытуға бірегей ресурсы бар аймақ. Шығыс Қазақстанда туризмді дамыту арқылы келесідей нәтижелерге қол жеткізе аламыз:

- Экономиканың жоғары қарқынды дамуы;
- инвестициалық тартымдылық;

- геопотологиялық және географиялық жағдайдың тиімділігі;
- транспорттық қажеттілік;
- ойын-сауық индустриясы;
- табиғи- климаттық қолайлы жағдайлар;
- тарихи және мәдени мұралар байлығы;
- қонақжайлылықтың ғасырлық дәстүрі;
- туристік индустрияға кәсіби тауарларды дайындау білім мекемелерінің болуы.

Шығыс Қазақстан облысы территориясында тарихи және мәдени ескерткіштер, 627 архитектура ескерткіштері, сонымен қоса 15 республикалық маңызға ие ескерткіштер мемлекеттік қорғауға алынған және тарихи-мәдени мұражай-қорықтар мәдени-танымдылық туризмнің қалыптастырушы өзегі болып табылады. Қазақстан Республикасының туристік индустрияның болашақ бағытын дамыту бағдарламасында аймақтық картаға енген Алакөл көлінің жағасына қонақ үй кешені, «Нұртау» тау шаңғысы базасын қайта жөндеу, «Алтай Альпісі» тау шаңғысы базасын жаңғырту мәселелерін көздеп отыр.

Шығыс Қазақстанның негізгі танымал туристік рекреациялық зоналары: Солтүстік –Шығыста (Белухинская), Шығыс (Марқакөл көлі), Орталық (Өскемен қаласы, Бұқтырма жағалауы, Солтүстік (Риддер қаласы), Батыс (Семей қаласы), Оңтүстік (Алакөл көлі).

Осы аймақтарда Оңтүстік Алтайдың көптеген ТМД елдері туристерімен ғана емес алыс шетел туристерін таңдандыруда. Экотуризмді дамытуға мүмкіндік беретін облыс аймағында 14 айрықша қорғалатын қорықтар бар.

Туристік қызмет көрсетуде құқылы лицензиясы бар туристік қызмет көрсетуші жеке кәсіпкерлер және 112 туристік ұйымдар бар. Қолданыстағы туристік фирмалар мен орналасқан нысандардың басым көпшілігі Өскемен қаласында - 88, Семей қаласында -54, Үржар ауданында -85, Зырянда -27 орналасқан [3, 15 б.].

Жоғарыда айтылғандардан Шығыс Қазақстанда алғышартқа бәсекеге қабілетті Қазақстандық және халықаралық базаларда кешенді туристік азық-түлік соның ішінде: табиғи-климаттық жағдайлар, су және бальнеологиялық қамбалардың бары, ландшафты-рекреациялық әлеует, сондай-ақ тұрмыстық тарихи-мәдени мұра, бірегей мұражайлардың кешендері ұзақ мерзімді болашақта туризмді дамытуға негіз бола алады.

Қолда бар әлеуетті іске асыру жағдайда жүйелі қарастыру кезінде келесідей мәселелер анықталды:

- Әкімшілік кедергілер (шекара аумағына кіру туралы құжаттардың ұзаққа созылуы, шетел туристерін тіркеудің ұзаққа созылуы);
- туристік азық-түліктердің халықаралық базаларда тиімсіз өрлеуі;
- тиімсіз қаржыландыру;
- халықаралық талаптарға сай туристік инфраструктураның жоқтығы, соның ішінде көлік жолдарының жағдайы, коммуникацияның болмағандығы;
- ішкі сала мен ведомствалық қызметтің инфрақұрылымдық туризмді дамыту мәселесі бойынша үйлесімнің болмағандығы;
- шетел тілін меңгерген экскурсоводтардың және квалификациясы бар мамандардың тапшылығы;

Бірақ экотуризмнің дамуының да бірқатар кедергілері бар. Бұл экотуристерге арналған демалыс орнының құрылысы. Осы құрылыс ұлттық сабақтар мен қорықтарға нұсқан келтіруі мүмкін. Бір жағынан экотуристік қызметтен түсім көріп жатқан тұрғындар өз жерлерінің экологиялық жағдайын сақтап қалуға тырысады [4, 8 б.].

Ішкі туристік нарықтағы қарым-қатынаста Шығыс Қазақстанның болашағы зор. Бүгінгі күнде ішкі туризм негізінен ұйымдаспаған жүйе болып саналады. Елімізде туризмнің дамуына көңіл бөлінбегендіктен мемлекеттік бюджетке қаржылай ақша түспейді.

Оқушыларға, жастарға, зейнеткерлерге, мүгедектерге, соғыс және еңбек ардагерлерінен басқа да азаматтардың саясатқа баруына жағдай жасау мақсатында әлеуметтік туризмді дамытуға еліміздің экономикалық әлеуеті жоғары.

Әлеуметтік саласында қызмет етушілер мемлекеттік және басқару органдарымен шағын бизнес мекемелерін қолдау тәжірибесі жалғастырылуы тиіс. Қайырымдылық және демеушілік жасаушыларды ынталандырып отыруы тиіс. Шығыс Қазақстанда халықаралық туризмді дамыту келешегі жоғары екендігін атап кетуге болады, бірақ халықаралық деңгейдегі туризмді ұйымдастыру үшін тек қазіргі өзекті проблемалар шешілген жағдайда ғана. Еліміздегі туризмнің ұлттық және ішкі экономика қауіпсіздігі, сонымен қатар, шетел туристерінің Қазақстанда жүру қауіпсіздігін қамтамасыз ету бүгінгі күнге дейін қарастырылған [5, 56 б.].

Туризм саласын дамытудағы кейбір мәселелерді шешуде ең басты сұрақтардың бірі қаржыландыру мәселесі:

- мемлекеттік және жеке менеджменттің сәйкес деңгейін қамтамасыз ету;
- орталық және аймақтық биліктің деңгейлерін нақты координациялық іс-әрекеттерін қамтамасыз ету;
- жеке меншік бастаманы дамытуға қолғабыс ету;

- қазақстанның туристік азық-түліктерге сыртқы және ішкі нарыққа шығарудың тиімді жүйесін жасау;
- салық төлеу сұрақтары бойынша қаржы жұмсау, қажетті нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;
- шет елдік туристердің Қазақстанға шығу шараларын жеңілдету;
- Ақпараттық кеңестік салаларын қалыптастыру;

Шығыс Қазақстанның турзм саласын дамытуға арналған ұсыныстар:

- Ауданның экономикалық жағдайын дамыту;
- Мемлекет тарапынан инвестицияның бөлінуі;
- Жол және көлік жүйесін дамыту;
- Туристік индустрияға кәсіби тауарларды дайындау білім мекемелерін жетілдіру
- Ауданның рекреациялық-сауықтыру зоналарын дамыту;
- Шағын және орта бизнесті дамыту;
- Жарнама саласын дамыту;
- Қызмет көрсету жүйесін жетілдіру;
- Шетел тілін меңгерген экскурсоводтарың және квалификациясы бар мамандарды дайындау.

Қорытындылай келе, Шығыс Қазақстан аймағы туризм саласында дамытуда әлеуетті мүмкіндіктері жетерлік. Бұл өңірде тарихи экскурсиялар ұйымдастыру үшін тарихи - мәдени объектілер, сауықтыру - рекреациялық мақсатта емделушілер үшін сана торлық және емдік туризм түрлері бойынша да қызметтер ұсынылады, сонымен бірге табиғатқа тау, жаяу, шаңғы туризмі секілді саяхат түрлері де дамыған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан-2050 стратегиясы [Текст]. Т. 2: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты / Қазақстан Республикасының Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.- Астана: Деловой Мир Астана, 2013.- 457 [1]
2. Региональная экономика / Под ред. Т. Г. Морозовой. – М.: ЮНИТИ, 1995.-302 [2]
3. [Қазақстан Республикасы статистика агенттігі www.stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) [3]
4. Микроэкономика. Құдайбергенова К.С. Оқу құралы. – Көкшетау: 2005 – 224 б.
5. Мамыров Н.Қ., Есенғалиева Қ.С., Тілеужанова М. Е. Микроэкономика: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2004. – 418 б.
6. Тарануха Ю.В. Микроэкономика: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям. М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2006. – 640с.
7. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х т. Пер. С англ. Т.2. – М.: Республика, 1998. – 400 с.
8. Ғабит Ж.Х. Экономикалық теория: оқу-әдістемелік кешен. – Астана: 2006. 248 б.

Ғылыми жетекші:

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент Ешенкулова Гаухар Ильясовна.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**Тетяна Василик
(Шепетівка, Україна)****МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ**

Всі можливі моделі ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства можуть розкритися лише у формі демократичного устрою державної політики. Універсальний вимір такої взаємодії характеризується наявністю постійного діалогу між сторонами, що розкривається через удосконалення практики взаємовідносин, активною участю громадян у державних справах і в зворотному процесі – активної зацікавленості держави у прийнятті рішень в середовищі громадянського суспільства.

Заданою тематикою статті цікавилися такі вчені як Л. Абрамов [1], О. Крутій [3], А. Матвійчук [4], Д. Співак [6].

Взаємовідносини і взаємовплив громадянського суспільства і державних гілок влади є центральним фактором у втіленні демократичного і економічного розвитку країни. Відповідно до мети втілення розвитку демократичних цінностей варто враховувати і конституцію України. Природно, що реалізація конституційної мети, яка полягає в демократизації суспільства і влади, є основним документом для здійснення діяльності українського громадянського суспільства. Відповідно саме це зауваження зумовлює можливість партнерства та діалогу органів влади і громадськості, що потребує нового і актуального дослідження.

Як зазначає дослідниця громадянського суспільства О. Крутій, «державна управління як система суспільних відносин існує в різних формах взаємодії влади та громадськості. Традиційним є встановлення зворотного зв'язку між суспільством і владою через загальне виборче право, що реалізується завдяки парламентському механізму. Однак на сучасному етапі суспільного розвитку вказана форма взаємодії, яка активно застосовувалася починаючи ще з XIX ст., вже не задовольняє вимог суспільства як у світі в цілому, так і в Україні зокрема» [3, с. 9].

Відповідно до цієї тези можна стверджувати, що мають бути розроблені нові форми, способи, алгоритми взаємодії органів влади з громадськістю та удосконалені існуючі.

Сьогодні сформувало новий період функціонування української держави. Тому важливого значення набувають процеси ефективною кооперації органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства у соціальній сфері.

Сучасні реалії суспільного розвитку України обумовлюють необхідність використання на практиці широкого набору інструментів державного управління. Одним із таких інструментів є програмно-цільовий підхід у плануванні та управлінні соціально-економічними об'єктами та процесами.

Згідно з висновками Л. Абрамова і Т. Азарова, програмно-цільове планування – це один із видів планування, в основі якого лежить орієнтація діяльності на досягнення поставлених цілей [1, с. 18]. Отже, будь-який метод є дієвим в основі якого лежить планування, визначення та постановка цілей і лише потім вибір шляхів їх досягнення. Відповідно до конституційного бачення взаємовідносин між державою та громадськістю.

Закон України «Про державні цільові програми» визначає державну цільову програму як комплекс взаємозв'язаних завдань і заходів, направлених на вирішення найважливіших проблем розвитку держави, окремих сфер економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюваних з використанням засобів Державного бюджету України та узгоджених по термінах виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [5].

Згідно із законодавством України обов'язки по реалізації соціальних програм, покладені переважно на органи державної влади, тоді як ресурсний потенціал інститутів громадянського суспільства, як це прийнято в більшості країни світу, практично не використовуються. До інститутів громадянського суспільства в Україні відносять: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства. Тому, щоб використовувати цей потенціал потрібно переглянути самі основи українського законодавства. Тоді можна буде об'єднувати весь цей масив інститутів громадянського суспільства для поставлених цілей у соціальній політиці держави, не лише виконавчій гілці влади.

В теперішніх умовах розвиток кооперації державного, громадянського та комерційного секторів формується на основі соціального партнерства. Таке партнерство є центральним, тому що ідеї та підходи до позбавлення проблем соціальної сфери стали інакшими – раніше відповідальність за соціальну сферу та соціальне забезпечення була прерогативою номенклатурно-партійного апарату, тепер це має стати спільною справою всіх секторів суспільства, і соціальне партнерство – це і є практичний спосіб втілення такої відповідальної та взаємовигідної співпраці [1, с. 25].

Як зазначає А. Матвійчук «По відношенню до громадських організацій термін «соціальне партнерство» означає налагодження конструктивної взаємодії між трьома силами – першим, другим та третім секторами суспільства при вирішенні соціально значущих проблем (бідність, безпритульність, сирітство, насильство тощо), що здійснюється у рамках чинного законодавства і спрямоване на покращення нормативно-правової бази проведення раціональної соціальної політики» [4, с. 218].

Найважливіша характеристика соціального партнерства – це осмислення його як соціальної дії, що базується на сфері почуттів людської солідарності та розподілу відповідальності щодо конкретної проблеми. Воно виникає тоді, коли представники цих трьох секторів, чи двох із них, починають кооперуватися і працювати разом, усвідомлюючи вигідність такої співпраці для них самих та суспільства в загальному. При соціальному партнерстві третій сектор має особливу відповідальність, адже здебільшого громадськість є ініціатором та координатором взаємодії із владою та бізнесом, сферою та стрижнем суспільної комунікації між громадськістю, бізнесом та державними органами. Така відповідальність останнього сектору визначається унікальністю державного сектору: влада зацікавлена у перерозподілі своїх функцій у сфері виконання соціальних зобов'язань перед громадськістю. Тому часто такі організації розглядаються як додатковий інструмент державного регулювання, за допомогою якого необхідні послуги можна надавати більш дешево. Конкретна суспільна потреба, яка є актуальною для громадськості в цілому чи його певної частини називається «соціальне замовлення», у визначенні українських розробників – це «комплекс заходів організаційно-правового характеру з розробки та реалізації загальнодержавних і місцевих соціальних програм та соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом укладення соціальних контрактів на конкурсній основі» [4, с. 220].

Організаційною основою соціального замовлення є цільова громадська програма або її складова – соціальний проект. Процес формування такого замовлення та оцінки його результатів можна розділити на основні стадії виявлення та формування соціальної проблеми цільової соціальної групи. Конкурс замовників соціального замовлення серед підрозділів влади та серед некомерційних організацій (на розробку найкращих варіантів цільової соціальної програми (проекту) та на право стати її виконавцем), укладення соціального контракту, виконання всіх умов та процедур, що передбачені соціальним контрактом, здійснення моніторингу стану цільової соціальної групи, на задоволення потреб якої було спрямоване виконання соціального замовлення.

У взаємовідносинах держави з інститутами громадянського суспільства можна виділити два основні види взаємовідносин – співробітництва й панування, хоча досить часто в реальності використовуються в комбінації цих типів стосунків. У відповідності до свого призначення держава виконує певні функції, охоплює основні напрями діяльності, через які реалізується соціальне призначення держави – забезпечення прав і свобод всіх громадян в цілому, і кожного зокрема. Усе це дозволяє розглядати державу як всеохоплюючий, універсальний елемент політичної системи суспільства. Держава має відповідні механізми, за допомогою яких організовує комплекс відповідних установ і забезпечує виконання своїх функцій.

Серед напрямів впливу інститутів громадянського суспільства на державну соціальну політику виділяють наступні: безпосередній вплив – розв'язання актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені державою. Цей вплив має короткостроковий ефект, якщо не комбінується з одночасним впливом на зміну політики держави щодо цього питання; консультативний – направлення державної політики у правильне русло. Громадські організації шукають шляхи представлення інтересів та проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами – адвокати; інноваційний – розробка та демонстрація нових шляхів вирішення проблем; наглядовий – контроль за правильним виконанням державної політики [2].

Переваги громадських організацій у наданні населенню послуг в рамках соціальних програм полягають у можливостях швидкої реакції на зміну потреб, індивідуального підходу, вищої якості і більшої економічної ефективності послуг. Проте, згідно з висновками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, організації громадянського суспільства не стали основним партнером держави у наданні соціальних послуг, тому більшість громадян не сприймають громадські організації як щось корисне і потрібне у соціальній сфері [6, с. 159].

Суттєві недоліки у системі соціального замовлення пов'язані також з відсутністю необхідної достовірної інформації через відсутність достатніх ресурсів широко не інформують громадськість про ті соціальні послуги, які вони надають, з іншого – деякі учасники соціального співробітництва також не зацікавлені у поширенні певної інформації. Хоча обмін знаннями, досвідом сприятиме розвитку кожного з них.

Процес розробки та реалізації державної політики щодо інститутів громадянського суспільства умовно можна поділити на чотири етапи: визначення потреб населення та планування політики; реалізація політики; оцінка отриманих прогнозованих та непрогнозованих результатів реалізації політики; оцінка ефективності політики.

На етапі планування державної соціальної політики існуючі механізми мають бути спрямовані на: визначення поточних соціальних проблем населення; визначення потенційних соціальних потреб; визначення стратегії вирішення проблеми; механізми визначення потреб у ресурсах для реалізації визначеної політики вирішення проблем.

На етапі реалізації політики існуючі механізми мають забезпечити: вирішення проблем, на які спрямована державна політика; надання допомоги населенню, спрямованої на пом'якшення впливу існуючої проблеми на час її вирішення; задоволення потреб населення, пов'язаних з існуванням цієї проблеми; організаційне та кадрове забезпечення роботи механізмів; систему збору та надання інформації щодо процесу реалізації соціальної політики.

На наступному етапі оцінки прогнозованих та непрогнозованих результатів реалізації всіх необхідних дій існуючі механізми мають забезпечити: проведення оцінки досягнення очікуваних результатів; проведення оцінки неочікуваних результатів; пояснення отриманих неочікуваних результатів.

В процесі формування результатів ефективності соціальної діяльності державні службовці та політики мають забезпечити такі механізми: проведення аналізу відношення отриманих вигід (прямих та опосередкованих) до витрат на реалізацію соціальної політики; проведення аналізу відношення отриманих результатів (очікуваних та неочікуваних) до витрат.

Отже можна стверджувати, що формування і взаємовплив інститутів громадянського суспільства і держави залежить від етапів активної участі громадянського суспільства у житті держави. А саме вплив громадськості на формування, реалізацію та оцінку ефективності державних органів влади через: обрання депутатів місцевих рад; винесення питань на розгляд сесії ради; накази виборців; звернення громадян; місцевий референдум; консультативний референдум; громадські слухання; збори громадян за місцем проживання; місцева ініціатива; створення громадських організацій; формування органів самоорганізації населення, у тому числі громадських рад міста; формування громадських рад при органах влади та місцевого самоврядування; соціологічні опитування; тематичні робочі групи при органах державної влади та самоврядування з підготовки відповідних програм; судовий захист порушених прав.

Кожен з вищезазначених механізмів може включати як елемент інший механізм, утворюючи «мережу» механізмів, використання яких теоретично дозволяє окремому громадянину, громадській організації або громаді впливати на хід формування, реалізації та оцінки державної соціальної політики.

Література:

1. Абрамов Л.К. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації / Л.К. Абрамов, Т.В. Азарова. – Кіровоград: ІСКМ, 2010. – 100 с.
2. Взаємодія органів державної влади і організацій громадянського суспільства. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
3. Крутій О.М. Діалогова взаємодія органів державної влади та громадськості / О.М. Крутій. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. – 236 с.
4. Матвійчук А. Основні способи взаємодії громадських організацій із державою / А. Матвійчук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Вип. 13. – С. 214-223.
5. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352
6. Співак Д.П. Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства (політико-правовий аналіз) / Д.П. Співак // Вісник СевНТУ: Збірник наукових праць. Серія: Політологія. – Севастополь, 2011. – Вип. 123. – С. 158-161.

Науковий керівник:

кандидат наук з державного управління, Штерхецький Сергій Володимирович.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Наталья Дроздова, Татьяна Макаренко
(Беларусь, Гомель)

ИЗУЧЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТОВ ПЕРЕХОДА ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В СИСТЕМЕ «ПОЧВА-РАСТЕНИЯ» В ТЕХНОГЕННЫХ УСЛОВИЯХ

При оценке экологического состояния территории и разработке мероприятий по охране природной среды от загрязнения техногенными выбросами важное место занимает изучение поглощения тяжелых металлов растениями.

Известно, что при аэротехногенном загрязнении природной среды тяжелыми металлами возможны два основных пути их поступления в растения: из атмосферы – через листовую поверхность, из почвы – через корневую систему. При обычных концентрациях в почвенном растворе поглощение тяжелых металлов корнями растений является активным и контролируется метаболическими процессами внутри корней, при высоких концентрациях в их транспорте к корням растений преобладающую роль играет диффузия.

Поступление тяжелых металлов в растения через корневую систему зависит, прежде всего, от количества этих металлов в почве. Коэффициенты корреляции между содержанием металлов в растениях и средах при разных условиях (тип почвы, влажность, кислотность и др.) могут быть достаточно высоки – в некоторых случаях превышают величину 0,80. При этом отмечается как линейный, так и нелинейный характер возрастания содержания металлов в растениях при увеличении их концентрации в почве.

Учитывая неодинаковое физиологическое значение разных элементов, можно предположить, что интенсивность их вовлечения в этот процесс также неодинакова. Различные виды растений в значительной степени различаются по способности поглощать тяжелые металлы. Высшие растения меньше накапливают тяжелые металлы и менее устойчивы к повышенным концентрациям, чем низшие. Содержание избыточного количества тяжелых металлов в растительной массе может меняться в течение вегетационного периода. Одна из причин этого – неспособность потока, поступающего из почвы в растения, равномерно в течение всей вегетации насыщать тяжелыми металлами прирост биомассы, который в середине лета достигает максимума, и хотя темп их поступления более или менее равномерен, возникает так называемый «эффект разбавления».

Цель работы: изучить содержание и накопление тяжелых металлов в растениях в условиях промышленного загрязнения, определить коэффициенты перехода в системе «почва – растения» для прогнозирования изменений в состоянии почвенно-растительного покрова на городских промплощадках.

Объектом исследования являлись образцы почвы и растительного материала, отобранных с пробных площадок, заложенных в промышленных зонах г. Гомеля (в районе ОАО «Гомельский химический завод» и ОАО «Ратон»).

Для закладки пробных площадок выделяли наиболее часто встречающиеся в напочвенном покрове растительные группировки. Отбор проб проводился в соответствии ГОСТ 28168-89 [1]. Отбор почвенных и растительных образцов на пробных площадках производился дважды: в июне (фаза активной вегетации) и в сентябре (период завершения активной вегетации).

Выделение подвижных форм проводили по методу Пейве и Ренькиса [2].

Навески проб растений вводили в тefлоновые емкости, заливали 7 мл концентрированной азотной кислоты и 1 мл 30% перекиси водорода. Разложение проб проводили по специальной программе в микроволновой системе разложения биологических проб MilestoneETHOSPLUS фирмы «Milestone» (Франция). Полученные кислотные вытяжки переносили в пластиковые виалы объемом 50 мл и доводили объем до метки дистиллированной водой.

Элементный анализ проводили на масс-спектрометре с индуктивно-связанной плазмой Elan-9000 в лаборатории масс-спектрометрии ГГУ им. Ф. Скорины.

В качестве параметра миграции химических токсикантов, в том числе и тяжелых металлов, применяется *коэффициент перехода* ($K_{П}$), представляющий собой отношение концентрации металла в растительном организме к концентрации подвижных форм металла в почвах) [3].

$$K_{П} = \frac{\text{Концентрация элемента в организме (мг / кг)}}{\text{Концентрация элемента в субстрате (мг / кг)}}$$

В таблице 1 представлены результаты количественного определения содержания изучаемых металлов в растениях и соответствующие коэффициенты перехода элементов.

Как показывает анализ результатов, в целом, значения коэффициента перехода для элементов значительно варьируют, что отражает не только характер накопления элемента в растениях разных семейств, но и их неравномерное содержание в почвах внутри исследуемых площадок.

Максимальное значение коэффициента перехода для цинка в системе «почва-растения» промышленных территорий достигало значений 15,50 (лето) и 17,61 (осень), что говорит о сильном биологическом захвате данного элемента, несмотря на аномально низкие концентрации его в почве. Это объясняется особо важной ролью цинка в функционировании многих ферментативных систем. Значение

Кп меди значительно варьировало в летний и осенний периоды, достигая для единичных проб величины 118,49 (лето) и 19,21 (осень). Значение коэффициентов перехода никеля изменялось в пределах 0,61 - 34,48, что превышало среднестатистические показатели для данных элементов (К_п - 0,п по Перельману). Такие высокиезначения Кп свидетельствуют о сильной корреляции с общими уровнем загрязнения почвы

Таблица 1 – Содержание и коэффициенты перехода тяжелых металлов в растения, отобранных на промплощадках

Таблица 1 – Содержание и коэффициенты перехода тяжелых металлов в растения, отобранных на промплощадках

Агро-ботаническая группа	Содержание тяжелых металлов в растениях, мг/kg, в абс.-сух. сост.					Коэффициент перехода (К _п)				
	Cu	Zn	Pb	Cd	Ni	Cu	Zn	Pb	Cd	Ni
ОАО «Гомельский химический завод», фаза активной вегетации (июнь 2014 г)										
сем. Мятликовые	3,91-333,00	20,56-97,44	0,14-2,27	0,03- 22,46	1,24-27,55	0,67-118,49	2,78-17,31	0,03-1,06	0,96-143,81	1,46-34,48
	27,52	53,82	0,53	2,02	7,95	10,12	6,45	0,17	32,09	13,38
сем. Бобовые	4,51-6,87	31,42-56,42	0,22-0,31	0,07-0,40	6,47-8,31	1,33-2,89	4,58-7,03	0,06-0,12	4,93-11,11	6,99-13,03
	5,56	42,14	0,25	0,19	7,32	2,18	5,61	0,09	7,02	9,45
ОАО «Гомельский химический завод», фаза завершения вегетации (сентябрь 2014 г)										
сем. Мятликовые	9,48-40,38	47,22-120,39	0,56-2,02	0,07-0,42	3,93-16,32	1,34-11,61	3,67-17,61	0,09-0,33	1,64-11,88	5,53-25,30
	17,48	109,74	1,00	0,27	8,27	4,08	8,82	0,19	6,00	12,32
сем. Бобовые	7,70-24,90	18,67-97,40	0,19-1,28	0,01-0,78	4,18-19,29	1,38-10,01	1,36-7,18	0,06-0,54	0,22-20,08	5,15-26,81
	12,83	58,74	0,77	0,19	7,97	3,89	4,18	0,20	5,84	12,75
ОАО «Ратон», фаза активной вегетации (июнь 2014 г)										
сем. Мятликовые	3,15-31,96	17,88-47,47	0,09-1,84	0,02-0,22	0,86-47,49	0,99-14,00	1,28-5,34	0,02-0,43	0,63-7,62	0,61-34,39
	6,53	25,60	0,40	0,09	8,70	2,62	2,63	0,09	2,22	6,29
сем. Бобовые	6,21-9,37	23,12-37,09	0,12-0,40	0,03-0,36	1,90-4,39	2,33-3,01	2,24-4,29	0,02-0,08	0,89-7,74	1,36-2,69
	7,43	31,74	0,214667	0,14	2,97	2,71	2,99	0,04	3,31	1,91
ОАО «Ратон», фаза завершения вегетации (сентябрь 2014 г)										
сем. Бобовые	9,01-38,26	19,67-83,85	0,63-5,13	0,02-0,32	1,93-10,23	0,27-19,21	0,40-8,54	0,03-9,16	0,36-11,58	1,83-6,51
	17,25	39,89	1,61	0,13	5,46	3,28	2,42	0,92	3,04	4,36

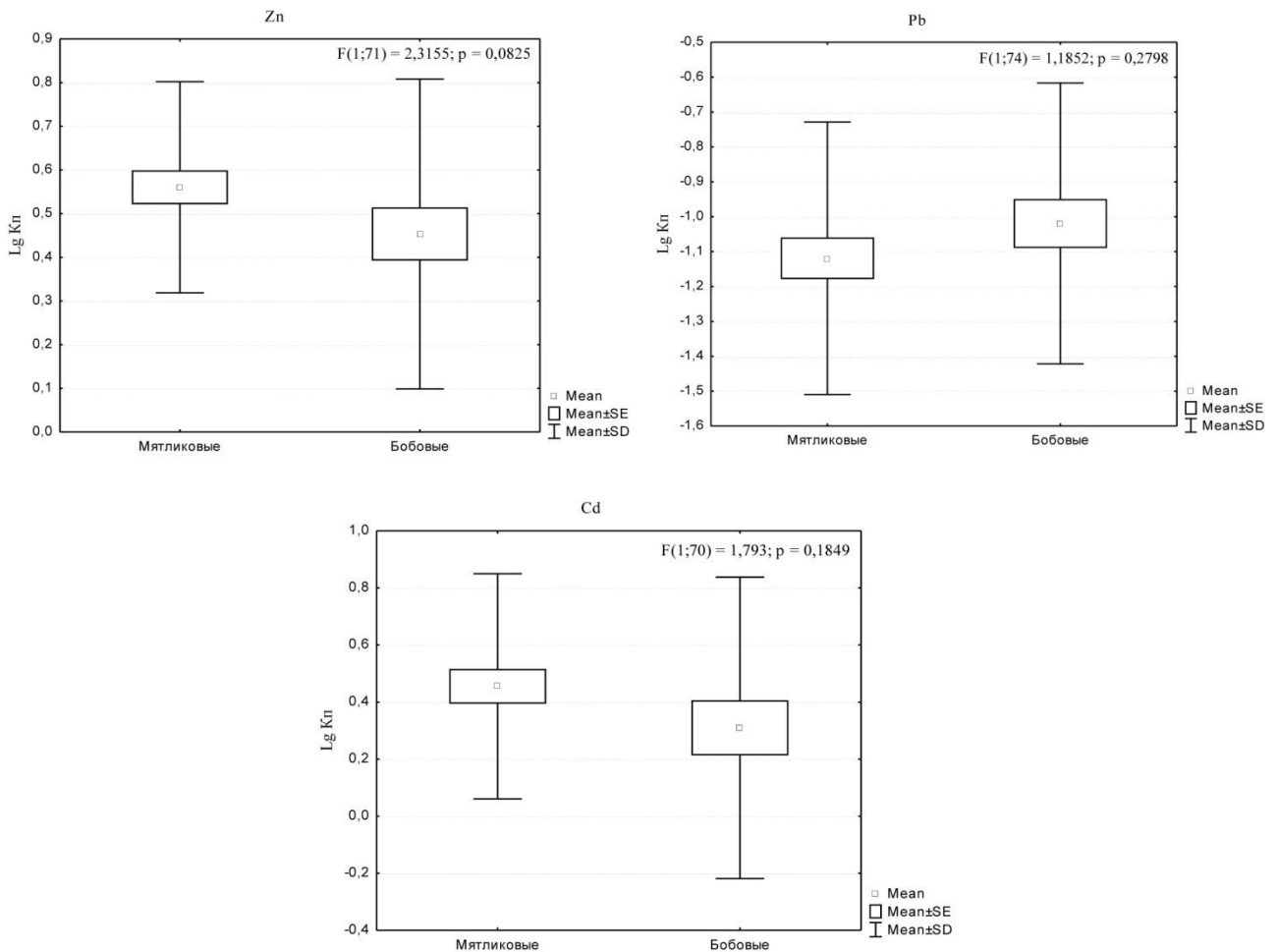

Рисунок 1– Графическая интерпретация однофакторного дисперсионного анализа для Кп цинка, свинца и кадмия в растениях сем. Бобовых и Мятликовых

данном элементом и, вероятно, слабыми механизмами защиты растений. Коэффициенты поглощения кадмия находились в пределах 0,19–20,08, достигая в единичной пробе значения 1403,8.

Свинец относится к элементам относительно слабого захвата на территориях без усиленного техногенного воздействия. Но для промышленных территорий K_p свинца составляли 0,02–9,16, что превышает среднестатистические показатели в десятки и сотни раз (по Перельману K_p – 0,00n) и коррелирует с уровнем загрязненности почв.

Таким образом, в целом для дикорастущих растений, произрастающих в промышленных зонах, ряд поглощения элементов имеет вид: для площадки ОАО «Гомельский химзавод» $Ni > Zn > Cu > Cd > Pb$; для площадки ОАО «Ратон» $Ni > Cu > Zn > Cd > Pb$.

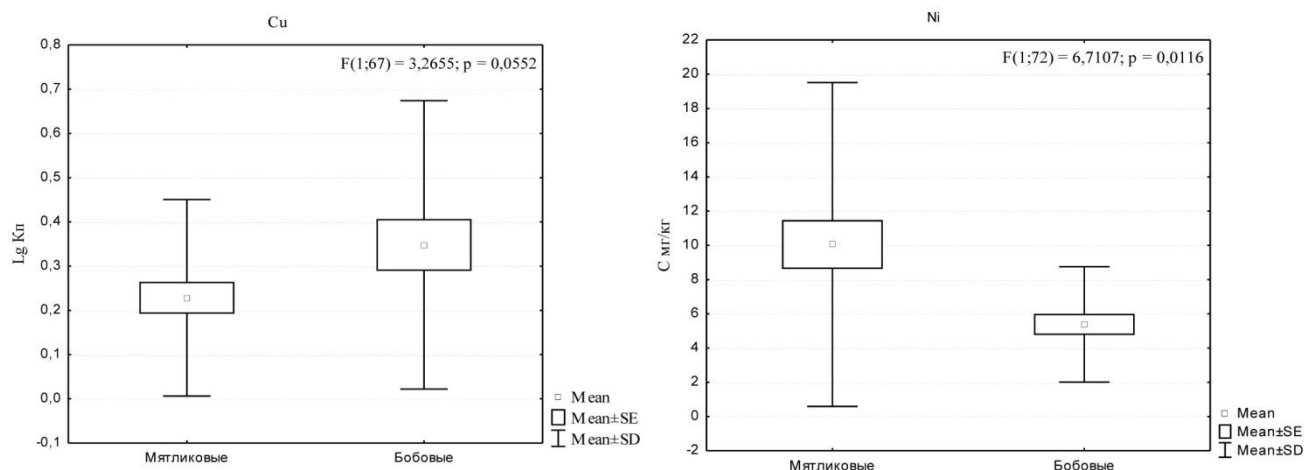

Рисунок 2– Графическая интерпретация однофакторного дисперсионного анализа для K_p меди и никеля в растениях сем. Бобовых и Мятликовых

Для проверки гипотезы о влиянии типа растительной группировки на различия в коэффициентах перехода элементов после процедуры первичного анализа в последующую статистическую обработку были включены парные измерения в количестве 82 проб. Из представленных результатов обработки (рисунки 1, 2) следует, что для значений K_p цинка, свинца, кадмия для участков с группировками растений сем. Бобовые и сем. Мятликовых нулевая гипотеза о равенстве средних подтверждается и различия носят случайный характер ($F_{\text{эмп.}} < F_{\text{крит.}}$ при уровне значимости $p > 0,05$). Для K_p меди и никеля указанная нулевая гипотеза о равенстве средних отвергается и принимается альтернативная гипотеза, которая свидетельствует о достоверном различии средних ($F_{\text{эмп.}} \geq F_{\text{крит.}}$ при уровне значимости $p < 0,05$).

Заключение

Для дикорастущих растений промышленных зон ряд поглощения элементов имеет вид: для площадки ОАО «Гомельский химзавод» $Ni > Zn > Cu > Cd > Pb$; для площадки ОАО «Ратон» $Ni > Cu > Zn > Cd > Pb$.

Значения коэффициентов перехода (K_p) в системе «почва-растения» для элементов значительно варьируют, что отражает не только специфический характер накопления элементов растениями разных агроботанических групп, но и их неравномерное содержание в почвах изучаемой территории. Для растений, произрастающих в различных промышленных зонах, ряд поглощения элементов различается только по положению цинка и меди. Установлено, что в условиях техногенного влияния коэффициенты перехода элементов характеризуются более высокими значениями, чем для нетрансформированных территорий.

Выявлено достоверное различие значений K_p меди и никеля для участков с различным типом растительных группировок (сем. Бобовые и сем. Мятликовых), в то же время, различия значений K_p цинка, свинца и кадмия носят случайный характер.

Литература:

- ГОСТ 28168-89. Почвы. Отбор проб. – Введен 01.04.90. – М.: Изд-во стандартов, 1990. – 7 с.
- Минеев, В. Г. Практикум по агрохимии: учеб. пособие для ун-тов по спец. «Агрохимия и почвоведение» / В. Г. Минеев. – Москва: МГУ, 1989. – 303 с.
- Никаноров, А.М. Биомониторинг металлов в пресноводных экосистемах / А. М. Никаноров, А. В. Жулидов. – Л.: Гидрометеиздат, 1991. –311с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**Зокир Базаров
(Ташкент, Узбекистан)****СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УЗБЕКИСТАНА И ЕГО АНАЛИЗ**

Институт страхования имеет особую роль в обеспечении непрерывного производства в условиях рыночной экономики и в финансовой защите населения от несчастных случаев. Последние года наблюдается стабильный рост в сфере страхования экономики в нашей стране. Система страхования отличается своей важностью и особой значимостью в финансовом рынке страны. Как утверждал Президент Республики Узбекистан И. А. Каримов "... в сегодняшнем дне хозяйствующим субъектам трудно продолжить свою деятельность, заниматься инвестированием и брать кредит с неразвитой системой страхования" [1, с. 354]. Также на ряду с развитием системы финансово-банковской системы развитие страховой сферы считается одним из фундаментальных задач.

Как известно, в каждом рынке существуют продавец и покупатель и между ними обмениваются определенные товары (услуги). Точно также, и в страховом рынке участвуют продавец (страховщик) и покупатель (потенциальный страхуемый). Здесь может возникнуть уместный вопрос: как объяснить выражение потенциальный страхуемый. Дело в том, что если потенциального страхуемого назвать прямым страхуемым, то было бы ошибочно. Потому что соответственно нынешним законам, страхуемыми считаются юридические и физические лица имеющие гражданский потенциал и составившие непосредственный договор со страховыми компаниями. Наоборот, потенциальными страхуемыми называются лица имеющие потребность на продукт "страхования", но пока не поступившие в определенные страховые отношения со страховщиками. Теперь, если говорить о страховщиках, то страховщик это - юридическое лицо имеющий право вести страховую деятельность на территории страны и считающий страхование основным видом деятельности. Как видно страховая компания должна иметь лицензию от уполномоченного государственного органа для ведения деятельности и не заниматься операциями не связанными со страхованием.

Страховой рынок по территориальному положению разделяется на международные, континентальные и национальные страховые рынки. Национальный страховой рынок включает в себя страховые учреждения и их деятельность в территории какой-либо страны.

Когда говорится о континентальном страховом рынке, имеется в виду внутренний рынок нескольких стран состоящих между собой в близких отношениях по торговым, экономическим и другим соображениям. Страховой рынок Европейского Союза является крупным континентальным рынком.

В качестве международного страхового рынка подразумевается внутренний рынок отдельных стран ведущих страховую деятельность по всему миру. Например, на данное время страховой рынок Японии имеет особое место на международном уровне и последние десять лет страховщики Японии лидируют в мировом рынке. По данным, в 1992 году 9 штук или 45% из 20 самых крупных страховых компаний страхующих жизнь принадлежали Японии. Финансовый потенциал этих компаний оценен в 869 млрд.долларов.

Страховые рынки также могут разделяться по видам страхования. В практике стран с развитой экономикой рынок страхования делится на 2 типа: 1) Рынок страховых услуг связанных со страхованием жизни; 2) Рынок общих страховых услуг.

В Республике Узбекистан экономические реформы поднимаются на новый уровень по качеству. В этом процессе также развивается страховая деятельность.

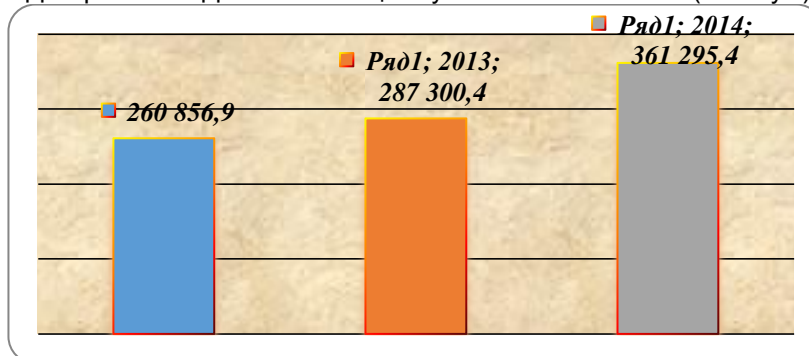
Узбекистан имеет свое особое место в страховом рынке. Например, актуарий считается субъектом, участвующим при оценке страховых услуг. В этом он пользуется большими цифрами и законами относительности, а также статистическими данными. В развитых странах страховые компании не могут обеспечить экономически обоснованное определение цен страховых услуг без деятельности актуариев. Актуарий участвует в процессах стратегического планирования страховой деятельности, в анализе сфер, классов (видов) страхования, а также состава и качества страховой портфели по компаниям. В некоторых государствах требуется чтобы отчет страхового агентства был подтвержден кроме уполномоченного лица еще и актуарием.

Ещё одним главным субъектом страхового рынка является аварийный комиссар. Он участвует в деятельности осуществляемой соответственно условиям договора после совершения страхового случая. Можно утверждать, что аварийный комиссар действует соответственно договору составленному со страховой компанией. Он в качестве представителя страховой компании проводит осмотр имущества, получившего вред от страхового случая и определяет объем и причины вреда и составляет аварийный сертификат. В некоторых странах аварийному комиссару может даваться право осуществления расходов на поиски потерянного имущества в рамках определенного лимита.

В последние года страховой рынок Узбекистана развивается большими темпами. В данном процессе формирование и развитие деятельности аварийного комиссара считается фактором для увеличения доверия различных субъектов в страхование.

Также в течении последних трех лет общий уставной капитал в страховом рынке заметно растет (смотрите на диаграмму 1).

Диаграмма 1. Динамика общего уставного капитала (млн.сум)

Источник: Пресс-релизы официального сайта Министерства финансов Республики Узбекистан (www.mf.uz)

По данным этой диаграммы видно, что с 2012 по 2014 годы общий уставной капитал рос. Например, если в 2012 году общий уставной капитал составлял 260 856,9 млн.сум, то эта ситуация в 2013 году изменилась на 287 300,4 млн.сум, т.е. по отношению к 2012 году общий уставной капитал вырос на 10,1%. Или же, если общий уставной капитал в 2013 году составлял 287 300,4 млн.сум, то сумма общего уставного капитала в размере 361 295,4 млн.сум в 2014 году было на 26% больше чем показатель за 2013 год.

В таблице приведённой ниже отражена доля страховых компаний в инвестициях (Таблица 1).

Таблица 1. Показатели страхового рынка в инвестициях в Республике Узбекистан (млн.сум)

П/н	Показатели	Года		
		2012	2013	2014
1.	Депозиты (вклад)	199 707,8	237 922,2	293 908,4
2.	Ценные бумаги	190 530,6	234 068,7	250 559,8
3.	Займы	4 517,6	4 945,8	6 697,0
4.	Недвижимость	15 878,0	19 199,0	27 845,7
5.	Участие в уставном фонде учреждения	24 083,6	26 337,1	43 523,9
6.	Другие инвестиции	2 619,0	4 194,3	1 178,7
Общие инвестиции		437 336,6	526 667,1	623 713,5

Источник: Пресс-релизы официального сайта Министерства финансов Республики Узбекистан (www.mf.uz)

В данной таблице сравнены показатели инвестиций страхового рынка за 2012-2014 года. Например, если в 2012 году инвестиции в общем составляли 437 336,6 млн.сум, то в 2013 году составили 526 667,1 млн.сум, т.е. выросло на 20,4% по отношению к 2012 году. Или же, если в 2013 году общие инвестиции составляли 526 667,1 млн.сум, то эта сумма в 2014 году изменилась на 623 713,5 млн.сум, т.е. выросло на 18,0% по сравнению с 2013 годом. С таблицы можно увидеть что объем инвестиций растет с каждым годом. Исходя из этого можно утвердить что страховой рынок в нашей стране также динамично растет.

Страхование входит в ряд сфер основанных на полном доверии. В страховых отношениях вместе со страховыми компаниями участвуют многочисленные субъекты, в частности страховые брокеры перестраховочных компаний и агенты актуарии, аджастеры, сюрвейеры и услуги ассистанс являются одними из них [2, с. 12]. Научные исследования показывают что в страховом рынке нашей республики актуарии, аджастеры, сюрвейеры и услуги ассистанс не достаточно развиты. Исходя из этого нужно развивать эти страховые услуги в страховом рынке. Во первых, благодаря этому будут созданы удобные страховые услуги для населения и возрастет доверие страхуемых в качественные страховые услуги. Поэтому, специалисты продающие продукт страхования общаются с клиентами и в этом от них требуется хороший опыт.

Литература:

1. И.А.Каримов "Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз". Т: Ўзбекистон, 2000. – 354стр. (На узбекском)
2. Архипов А.П., Гомеля В.Б., Туленты Д.С. Страхование. Современный курс. Москва: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2008. – 448 с.

Олена Данилюк
(Кам'янець-Подільський, Україна)

СТАН СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Для аналізу стану системи пенсійного забезпечення України доцільно виділити основні етапи її формування, які визначали ключові параметри та тенденції. Виходячи з цього, можна виокремити три періоди розвитку національної пенсійної системи (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи розвитку пенсійної системи України

Етапи		Основні риси
1 етап	до 2003 р.	Перехід від бюджетної системи пенсійного забезпечення до змішаної, заснованої на поєднанні страхових принципів і бюджетного фінансування
2 етап	2004 р.- 1.10.2011 р.	Створення багаторівневої (дворівневої) пенсійної системи
3 етап	після 1.10.2011 р.	Реформа першого рівня (поступове підвищення пенсійного віку, тривалості страхового стажу, обмеження максимальних пенсій, зміна умов нарахування спеціальних пенсій)

Створення пенсійної системи України було започатковане прийняттям закону "Про пенсійне забезпечення" від 5 листопада 1991 року. Заснований на поєднанні принципів соціального страхування і соціальної допомоги, даний закон закладав страхові основи захисту людей похилого віку, інвалідів, передбачивши відокремлення пенсійної системи від державного бюджету.

У 2000 році було введено систему повного персоніфікованого обліку відомостей створення системи повної автоматизації обліку пенсійних внесків та пенсійних виплат. Персоніфікація внесків в певній мірі формувала в більшості страхувальників і застрахованих осіб розуміння феномена залежності розміру пенсії від трудового стажу, заробітку та страхового внеску, а також залежності результатів розрахунку пенсій від рівня достовірності відомостей, поданих до системи персоніфікованого обліку. В результаті підвищилася платіжна дисципліна платників, склалися умови для легалізації тіньових доходів населення.

Пенсійний фонд поступово почав звільнятися від фінансування невластивих йому соціальних виплат. До 2002 року функції з призначення пенсій, які раніше виконували органи соціального захисту населення, повністю передано органам Пенсійного фонду України.

Другий етап розвитку пенсійного забезпечення в Україні розпочався з набранням чинності базових законів „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", та "Про недержавне пенсійне забезпечення". Була запроваджена багаторівнева (дворівнева) пенсійна система, яка ґрунтується на поєднанні економічних інтересів членів суспільства: суспільних, групових, індивідуальних.

Впродовж наступних років було прийнято низку змін, що стосувалися формули обчислення і перерахунку пенсій, підвищення їх розміру. Проте, ці нововведення через відсутність відповідних соціально-економічних підстав, виявилися неефективними і спричинили чергову реформу пенсійного забезпечення, що розпочалася з 1 жовтня 2011 року.

З двох функціонуючих в Україні рівнів пенсійного забезпечення абсолютна більшість пенсійних виплат здійснюється за першим рівнем.

Серед усіх категорій пенсіонерів найбільшу частку займають одержувачі пенсій за віком. За період з 2003 року по 2014 рік їх кількість зросла на 3,1% при збільшенні частки з 74,8% до 76,9%. Натомість частка пенсіонерів-інвалідів і при втраті годувальника зменшилися відповідно на 3,0% і 0,9%. Велике зниження кількості одержувачів соціальних пенсій – 62,3% пояснюється відміною цих виплат у 2004 році.

Аналіз динаміки показників пенсійного забезпечення в Україні свідчить, з одного боку, про стійку тенденцію до їх зростання, а з іншого, про нерівномірність темпів росту за роками. Так, якщо взяти до уваги середній рівень пенсії, то найбільший приріст спостерігався у 2002, 2004, 2005 і 2008 роках.

Починаючи з 2005 року мінімальна пенсія встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, що призвело до скорочення рівня бідності пенсіонерів. Однак, приведення з 2005 року мінімального розміру пенсії за віком до встановленого розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, призвело до значної зрівнялівки в розмірах призначених пенсійної системи. Як наслідок, у 2007 році майже 80,0% пенсіонерів отримували практично однакову пенсію, а 13,4% - меншу за прожитковий мінімум.

Починаючи з березня 2005 року проводиться щорічне збільшення розміру пенсії на коефіцієнт, який відповідає не менше 20% темпів зростання середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком.

Раптове значне підвищення пенсій з початку 2005 року, забезпечення виплати на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум для непрацездатних осіб, порушило інший принцип загальнодержавного пенсійного страхування в частині диференціації розмірів пенсій залежно від заробітку.

В окремі періоди 2005 і 2008 років мінімальна пенсія перевищувала рівень мінімальної заробітної плати. Таке перевищення мінімальної пенсії над заробітною платою, як свідчить міжнародний досвід, негативно впливає на пропозицію робочої сили та стимулює більш ранній вихід на відпочинок.

За високих ставок страхових внесків це також може призвести до приховування частини доходів і знизити мотивацію до формальної зайнятості. Працюючі занижуватимуть відпрацьований час або сплачуватимуть внески лише протягом тієї кількості років, що дає право на мінімальну пенсію [1].

Зміни у пенсійному законодавстві, внесені у березні 2005 року, фактично заблокували визначення розмірів призначених пенсій відповідно до зростання заробітної плати. Індиксація розміру пенсій у зв'язку з інфляцією відбувається з урахуванням підвищення прожиткового мінімуму, тому пенсії протягом року зростали у переважній більшості пенсіонерів. Індивідуальний порядок індексації розміру пенсій у зв'язку із зростанням заробітної плати застосовувався лише для тих небагатьох осіб, у яких розмір призначеної пенсії суттєво вищий за прожитковий мінімум і тому їх пенсія не перераховувалася при його зміні.

У 2007 році вперше застосовано коефіцієнт підвищення пенсій, що перевищує мінімальний, відповідно до якого було здійснено перерахунок виплат. Пенсії, призначені до 2005 року, які обчислені з урахуванням показника середньої заробітної плати в галузях економіки за 2002—2003 роки, збільшилися на 28,03%, що відповідає 96% темпів зростання заробітної плати в галузях економіки у 2006 році порівняно з 2005-м, а ті, які призначені у 2005 і 2006 роках (тобто обчислені з урахуванням показника середньої заробітної плати за 2004—2005 роки), — на 20%, що відповідає 68% темпів зростання зарплати (постанови Кабінету Міністрів № 684 та № 685 від 3 травня 2007 року). Це дало можливість зменшити розрив у розмірах пенсій, призначених в різні періоди.

Починаючи з 2008 року встановлено новий порядок до нарахування пенсій. Згідно з цим підходом всіх пенсіонерів, які одержують пенсії за базовим пенсійним законом, вартість одного року страхового стажу в солідарній системі збільшено з 1% до 1,2%, а з 1 жовтня 2008 року — до 1,35%.

Суттєво зросли також коефіцієнти, що характеризують відношення середньої пенсії до заробітної плати і до прожиткового мінімуму.

Загальноприйнятим показником рівня пенсійного забезпечення є коефіцієнт заміщення, який визначають як відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати. Відповідно до норм Міжнародної організації праці він має становити не менш як 55% [2, с. 82]. Найвищого значення в Україні даний коефіцієнт набув у 2009 році – 49%, однак, у наступні два роки він знизився: до 46% у 2010 році і до 41% у 2014 році.

Відносність цього показника не дозволяє зробити висновок про рівень пенсійного забезпечення в країні, оскільки на нього впливає, насамперед, рівень заробітної плати. Через значну частку тіньового сектора економіки і відповідно доходів, значення коефіцієнта заміщення в Україні є завищеним.

Величина пенсійних виплат, які отримує категорія пенсіонерів за віком, як найбільш чисельна, визначає середній розмір пенсії в Україні. На початок 2014 року різниця між ними становила лише 2,4%. Позитивною тенденцією можна вважати також зменшення диференціації розміру пенсій, призначених при настанні пенсійного віку і при втраті годувальника. Наприклад, якщо у 2003 році різниця між ними становила більше ніж півтора рази, то на початок 2014 року перевищення становило лише 120,8%. Натомість, різниця між величиною пенсії за віком і за інвалідністю поглибилася – з 104,7% у 2003 році до 112,1% у 2014 році.

За дослідженнями Лібанової Е.М. пенсії є другим за значенням чинників нерівності доходів населення після оплати праці [3].

Незважаючи на невелику кількість «спецпенсіонерів», яка становить близько 2,8% загальної кількості, наявність таких «надвеликих» розмірів пенсій здійснює дестимулюючий вплив на участь в пенсійній системі для населення України, оскільки їх виплата відбувається за рахунок зменшення розміру пенсій в інших категоріях пенсіонерів.

Велика різниця між фактичними рівнями мінімальних і максимальних пенсійних виплат ставить під сумнів реальність визначення середньої пенсії за методом «середньої арифметичної». В зарубіжних країнах для визначення рівнів пенсій, коефіцієнтів їх заміщення широко використовують метод середньої медіанної. Розрахунок медіанних значень середньодушових сукупних витрат передбачений Методикою комплексної оцінки бідності від 8 жовтня 2012 року.

Багато дослідників ставлять під сумнів обґрунтованість розміру прожиткового мінімуму в Україні. Порядок його визначення встановлений ще у 2000 році і полягає у розрахунку вартості наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення [4, с. 272].

Міжнародний досвід свідчить, що прожитковий мінімум повинен використовуватись виключно як абсолютна межа бідності. Методика його визначення повинна враховувати реальну соціально-економічну ситуацію в країні.

Одним із завдань пенсійної системи поряд з такими, як захист від бідності осіб похилого віку і вирівнювання споживання протягом життєвого циклу, є захист отриманого доходу від знецінення. Результати порівняння показують, що у 2006, 2007, 2010 і 2013 роках індекс інфляції перевищував річний темп приросту мінімальної пенсії за віком. Це свідчить про неефективність механізму захисту від інфляції.

За дослідженнями Юшка С.В. розміри пенсій недостатньо корелюють зі страховим стажем і рівнем колишніх заробітків [5, с. 60]. Коефіцієнт заробітку, що використовується при розрахунку пенсій, теж недостатньо впливає на диференціацію пенсій. Через використання показника середньої заробітної плати в розрахунку пенсій втрачається зв'язок між сумою сплачених внесків та розміром пенсійної виплати. Враховуючи ще й існування спеціальних пенсій, що нараховуються зовсім не за страховим принципом, обов'язкове соціальне пенсійне страхування перетворюється, як вірно зазначає Ботвиновська О., на сурогатну форму пенсійного забезпечення [6, с. 43]. Через відсутність обґрунтованого механізму

призначення пенсій з врахуванням реального трудового внеску пенсіонерів для абсолютної більшості з них (70%, що отримували у 2013 році пенсії нижче середнього медіанного рівня) належного рівня диференціації пенсій не досягнуто.

Література:

1. Яценко В. Пенсійна реформа: у пошуках здорового глузду та справедливості / В.Яценко // Дзеркало тижня. — 2011. — 4 бер.
2. Коваль О. Щодо гарантій збереження коштів загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи / О. Коваль // Економіка України. — 2012. — С. 80-83.
3. Лібанова Е. Сучасна пенсійна система України потребує кардинального реформування / Е. Лібанова // Праця і зарплата. — 2011. — № 4. — 26 січ.
4. Кудряшов В.П. Курс фінансів: навч. посібн. / В.П. Кудряшов. — К.: Знання, 2008. — 431 с.
5. Юшко С.В. До аналізу наслідків пенсійної реформи 2004 року / С.В. Юшко // Фінанси України. — 2011. — № 9. — С. 59-69.
6. Ботвиновська О. Суперечності діючої методики нарахування пенсій в системі обов'язкового соціального пенсійного страхування та напрями її вдосконалення / О. Ботвиновська // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка : економіка. — 2008. — Вип. 106. — С.40-44.

Олег Жук
(Львів, Україна)

ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ “СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ”

Ключове місце в системі соціальної політики держави належить соціальному захисту населення як невід'ємному елементу та визначальному напрямку соціалізації економічного розвитку країни в цілому.

Початок його розвитку сягає особистої доброчинності, якою характеризувався людське суспільство, починаючи з доісторичних часів. Вияв доброчинності, з одного боку, був виразом природного співчуття й підтримкою особистого авторитету, а з іншого – адекватною відповіддю на суспільні потреби. З перших кроків цивілізації, коли родина, домогосподарство були основним виробничим осередком у суспільстві, цілком логічним було покладення турботи про непрацездатних на інших членів сім'ї, а в разі скрутного становища цілої родини або самотньої людини – на громаду. Захист нужденних здійснювався у формі індивідуальної та громадської благодійності в тих випадках, коли йшлося про виживання окремої людини чи цілої родини [1, с. 277].

Соціальний захист є традиційним напрямком соціальної політики, що пройшов власний еволюційний шлях за змістом, масштабами, методами, джерелами фінансування та інструментами (рис. 1). Сходинки розвитку суспільства можна спостерігати на зміні акцентів, ролей між всіма сторонами, що беруть участь у здійсненні соціального захисту.

Вважається загальноприйнятим, що поширення терміна “соціальний захист” пов'язане із прийняттям Закону про соціальний захист (“Social Security Act”) в 1935 році в США. Його творець, президент США Франклін Рузвельт, назвав новий законодавчий акт “наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується” [3]. Однак, є й інші точки зору щодо виникнення цієї дефініції. Як зазначає Гай Перрін, попри те, що цей термін вперше вжито у США, концепція системи соціального захисту сповна була втілена в новозеландському законодавстві 1938 року [4]. Н. .Б. Болотіна зазначає, що пріоритет тут належить Росії – 31 жовтня 1918 року Рада Народних Комісарів (РНК) Росії затвердила Положення про соціальне забезпечення трудящих [5]. У будь-якому разі можна стверджувати, що від 30-х рр. XX ст. термін “social security” став загальноновживаним. У буквальному перекладі термін “security” має декілька значень, основні з яких: “безпека”, “охорона”, “захист”, “забезпечення”, “гарантування”. У свою чергу “social” перекладається з англійської мови як “суспільний”, “соціальний” [6, с. 256]. Зазначимо, що поняття соціального захисту населення є досить широким і охоплює тією чи іншою мірою практично всі верстви населення.

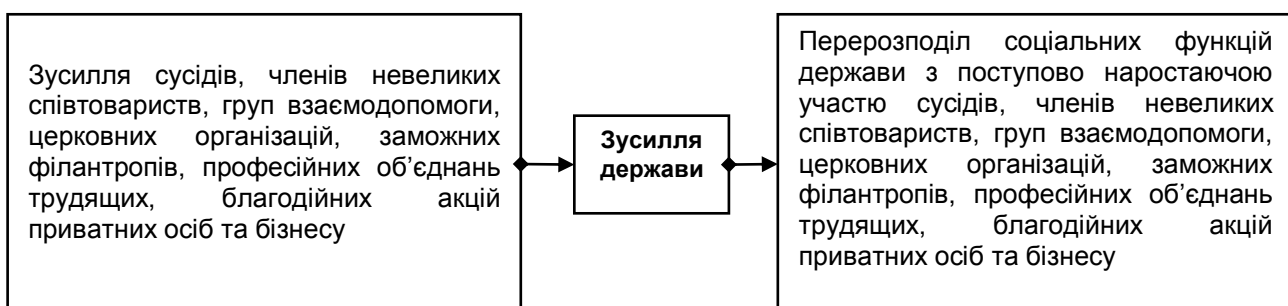

Рис. 1. Еволюція соціального захисту [2, с. 219]

Термін “соціальний захист” вперше в історичних межах України було використано у прийнятому 3 серпня 1990 року Законі “Про економічну самостійність Української РСР”, де серед головних цілей економічної самостійності держави було визначено соціальну захищеність кожного громадянина та закріплено положення щодо забезпечення державою соціального захисту населення [7]. Але ще до прийняття вищезазначеного закону заходи щодо забезпечення соціального захисту населення Української Держави, зокрема дітей-сиріт, прямих жертв Першої світової війни, мали місце в соціальній політиці гетьмана Павла Скоропадського в період Української революції (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Так, за доби Гетьманату у стилі строки було створено центральну вертикаль органів, які займалися організацією соціального захисту дітей-сиріт, а у структурі департаменту державного опікунства було створено відділ опіки дітей та вироблено програмні засади його діяльності [8].

У ст. 46 Конституції України закріплено право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, на старість та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. При цьому пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [9].

Чинним українським законодавством поняття “соціальний захист” визначається, як правило, по відношенню до певної групи осіб (військові, інваліди тощо) або по відношенню до певних життєвих ситуацій. Загального (універсального) визначення цього поняття, яке б можна застосувати до всіх випадків вітчизняним законодавством не визначено. Для ілюстрації цього твердження можуть слугувати визначення дані в таких нормативно-правових актах як, наприклад, Закон України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [10], Модельний закон про соціальний захист інвалідів [11] та інші.

Так, відповідно до статті 1 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Статтею 2 Модельного закону про соціальний захист інвалідів передбачено, що соціальний захист інвалідів – система гарантованих державою економічних, правових заходів та заходів соціальної підтримки, що забезпечують інвалідам умови для подолання, заміщення (компенсації) обмежень життєдіяльності та спрямованих на створення їм рівних з іншими громадянами можливостей участі в житті суспільства, а соціальна підтримка інвалідів – система заходів, що забезпечує соціальні гарантії інвалідам, встановлювана законами та іншими нормативно-правовими актами, за винятком пенсійного забезпечення.

В той же час необхідно зауважити, що з метою систематизації та кодифікації правових норм у галузі соціального забезпечення в Україні починаючи з 90-х років минулого сторіччя ведеться робота з розробки Соціального кодексу України. Як наслідок 9 березня 2005 року народними депутатами В. О. Євдокимовим, І. О. Плужниковим та В. В. Заєць у Верховній Раді України зареєстровано проект Соціального кодексу України. Відповідно до преамбули проекту Соціального кодексу України він має на меті забезпечити зростання рівня соціального захисту населення України на основі удосконалення та систематизації соціального законодавства, гармонізації вітчизняних систем соціального захисту з нормами міжнародного права. Зазначений проект Соціального кодексу України є цікавим тим, що містить визначення досліджуваного поняття. Згідно ст. 3 цього Кодексу термін “соціальний захист” тлумачиться як комплекс суспільно-державних заходів із матеріальної та організаційної підтримки населення у разі настання підстав, пов’язаних із соціальним ризиком, з метою усунення негативних наслідків відповідних подій [12, с. 628–629].

Загальноприйнятого або найширше вживаного визначення дефініції соціального захисту у науковій літературі не існує. У рамках сучасних наукових досліджень можна виокремити декілька основних підходів вітчизняних й зарубіжних науковців до трактування зазначеної дефініції: “діяльність”, “система”, “сукупність”, “комплекс”, “механізм”, “державна підтримка”, “відносини”, “вид забезпечення” та “функція держави”, хоча значна частина таких трактувань досить схожа та має спільні положення. Кожен з наведених підходів, не дивлячись на видимі відмінності, має право на існування, оскільки не заперечує загальні цільові орієнтири соціально спрямованої держави.

Зваживши вищезазначені підходи до трактування категорії “соціальний захист”, цілісніше розкриваємо її через поняття “система”, що передбачає сукупність певних функціональних елементів, які комплексно взаємодіють і запускають механізми, котрі сприяють досягненню певної мети. Так, пропонуємо розглядати зазначену категорію у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому розумінні соціальний захист являє собою складну багаторівневу систему, структура якої представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням, соціальними послугами та соціальними стандартами й гарантіями держави населенню, що комплексно взаємодіють та сприяють ефективному функціонуванню механізму системи соціального захисту населення країни. Соціальний захист у широкому розумінні

розглядаємо як систему соціальних та економічних прав, обов'язків і гарантій, законодавчо закріплених державою і реалізованих її соціальною політикою з метою надання кожному члену суспільства, незалежно від його походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності можливості вільно розвиватися, максимально повно реалізувати себе, свої здібності через забезпечення гідного рівня життя та соціальної справедливості. Саме досягнення гідного рівня життя є основною метою соціальної політики держави та загальної системи соціального захисту населення країни, одним із найважливіших принципів права соціального забезпечення.

На наш погляд, такий підхід акумулює в собі попередні надбання як вітчизняних, так і зарубіжних наукових досліджень щодо окреслення сутності соціального захисту і є більш насиченим змістовно та свідчить про багаторівневість системи соціального захисту населення, яка включає ряд, вищезазначених, різноманітних і однак взаємодоповнюючих складових.

Література:

1. Лопушняк Г. С. Соціальний захист населення: теоретична концептуалізація та особливості державного управління / Г. С. Лопушняк // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 2 (33). – С. 277–284.
2. Корецька С. О. Соціальна політика України: теорія, методологія, механізми реалізації: монографія / С. О. Корецька; Донець. держ. ун-т упр. – Донецьк: Изд-во "Юго-Восток". – 2009. – 445 с.
3. The Encyclopedia Americana Complete in thirty volumes. – New York. – 1973. – Vol. 25. – P. 102.
4. Perrin G. A hundred years of social insurance / G/ Perrin // Labor and Societe. – 1988. – № 9. – (October – Desember). – P. 399.
5. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К.: Знання-Прес. – 2000. – 209 с.
6. Михайловська І. М. Система соціального захисту населення в Україні: сутність, основні складові та напрями вдосконалення / І. М. Михайловська, О. В. Неліпович // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т. 4. – С. 255–260.
7. Кичко І. І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту / І. І. Кичко // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 148–153.
8. Жванко Л. М. Соціальний захист дітей в часи української революції: доба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) / Л. М. Жванко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 36. – С. 121–130.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
10. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20.12.1991 № 2011-XII (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – 190 с.
11. Модельний закон "Про соціальний захист інвалідів" від 25.11.2008 №31-19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_k81.
12. Рошканюк В. М. Визначення поняття "соціальний захист" в теорії права соціального забезпечення / В. М. Рошканюк // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 626–630.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Гупало Олег Григорович.

Аліна Ксьоншка, Юлія Перемишленікова
(Вінниця, Україна)

МОДЕЛЬ ABC В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ВИТРАТ

На сьогоднішній день для ведення діяльності підприємствам необхідно мати систему управління, яка здатна забезпечити ефективність діяльності й адаптуватись до змін умов функціонування підприємства на ринку. Сучасний рівень розвитку підприємницького середовища зумовлює необхідність стратегічного управління підприємствами. Важливе місце у системі стратегічного управління займає управління витратами, яке забезпечує ефективність діяльності, фінансову та економічну стійкість підприємства на ринку. Вивчення передового досвіду зарубіжних країн показує, що на сьогоднішній день досить ефективним є застосування методу стратегічного управління витратами, в основі якого лежить метод ABC-аналізу. Метод ABC (Activity Based Costing) дає змогу суттєво знизити рівень інформаційного акумулювання у процесі прийняття управлінських рішень. Саме тому дане питання є актуальним у наш час.

Вагомий внесок у розгляд даного питання зробили такі вчені як І. Белоусова, М. Чумаченко, Я. Краєва, П. Самуельсон, К. Друри, А. Яругова, Дж. Фостер, Ш. Датар, В. Моссаковський, С.Онищенко, С. Голова.

Метою дослідження є удосконалення організації обліку витрат на підприємстві та обґрунтування необхідності застосування на вітчизняних підприємствах ABC-методу.

У зарубіжних країнах популярним є калькулювання за видами діяльності (ABC-калькулювання). Основна відмінність методу ABC (activity - basedcosting) від традиційного методу розподілу накладних

витрат полягає в тому, що методологія ABC заперечує принцип прямої відповідності накладних і прямих витрат, а в якості бази розподілу вибирає види діяльності або процеси, тобто пропонує функціональний принцип розподілу. Метод ABC на практиці часто називають функціональним або поопераційним обліком витрат [1].

Розподіл витрат за видами діяльності – це спроба розподілити накладні витрати, аналізуючи зв'язки між видами діяльності. Ідея полягає в тому, що саме діяльність є джерелом витрат, і якщо можна виділити ті види діяльності, які породжують накладні витрати, і визначити частку кожного з видів діяльності, пов'язану з даним напрямком виробництва продукції (послуг), то подальший розподіл накладних витрат буде обґрунтованим і відповідним реальним взаємозв'язкам. Розподіл витрат за видами діяльності безпосередньо пов'язує діяльність та накладні витрати, тому можна стверджувати, що ABC-методом надається можливість більш точного визначення собівартості своєї вихідної продукції, що в свою чергу позначається на ціноутворенні та управлінні прибутком.

Сутність ABC – калькулювання полягає у твердженні про те, що причиною виникнення витрат є не продукція, а діяльність, тобто продукція, яку виробляє підприємство, споживає діяльність (виробничі процеси чи операції), а вже діяльність споживає конкретні ресурси [2].

Якщо витрати на діяльність та їх зв'язок з продукцією визначені, то можливим стає обґрунтований вибір бази для калькулювання собівартості продукції, оцінки виробничих результатів та аналізу рентабельності. Таким чином, основними етапам розробки системи ABC-калькулювання є такі:

1. виявлення основних видів діяльності, які мають місце в організації;
2. розподіл витрат за центрами витрат для кожного виду діяльності;
3. визначення фактора витрат для кожного виду діяльності;
4. розподіл витрат, пов'язаних з видами діяльності, за об'єктами витрат (видами продукції).

Рис. 1. Основні етапи розробки системи ABC-калькулювання [3]

Базовим принципом розрахунку собівартості є розподіл витрат на прямі і накладні і віднесення обох видів витрат на продукцію (об'єктвитрат).

Як правило, на практиці з розподілом прямих витрат проблем не виникає (можуть бути безпосередньо віднесені на собівартість конкретного об'єкта витрат).

З накладними витратами складніше. Традиційно накладні витрати розподіляються на окремі продукти пропорційно розміру трудовитрат, машинного часу (показники, що характеризують обсяг виробництва). Однак такий підхід не враховує різноманітність операцій, при виконанні яких і утворюються витрати. Наприклад, при розподілі невиробничих накладних витрат традиційним методом можна використовувати ті ж машино-години, що використовувалися для розподілу виробничих накладних витрат.

Перевагою такого методу є простота, але недолік полягає в тому, що може спостерігатися значна різниця у споживанні ресурсів, необхідних для надання послуг певним споживачам. Витрати на обслуговування споживачів можуть бути пов'язані з розміром і частотою отримує замовлення, використовуваних каналів розподілу, розміром споживача (великі споживачі вимагають додаткових послуг), географічним розташуванням споживача (можливо, складніше мати справу із закордонними покупцями, ніж із вітчизняними). Метод ABC дозволяє уникнути подібних помилок.

Особливістю методу ABC є те, що в кожному конкретному випадку для розподілу накладних витрат використовуються інші показники (бази розподілу), відмінні і до бсягу виробництва. ABC-підхід визначає види діяльності (процеси, операції), які спричиняють виникнення витрат, і досліджує основні носії витрат для цих видів діяльності [4].

Носій витрат – це якийсь чинник, який найкращим чином показує, чому ресурси споживаються у процесі певного виду діяльності і, отже, чому даний вид діяльності призводить до витрат. Для кожного виду діяльності встановлюється певний вид драйвера витрат. Наприклад, для такої діяльності, як обробка документації, в якості драйвера витрат доцільно вибрати кількість оброблених замовлень. Це так звані операційні драйвери витрат. У якості драйвера витрат може виступати час: час налагодження устаткування, час перевірки якості продукції. Правильному вибору драйвера витрат по використанню ABC-методу приділяється особлива увага, оскільки від цього залежить точність обчислення собівартості продукції.

Коли види діяльності та носії витрат визначені, то ця інформація використовується для розподілу накладних витрат на об'єкти витрат.

Застосування системи ABC виправдане при наступних умовах:

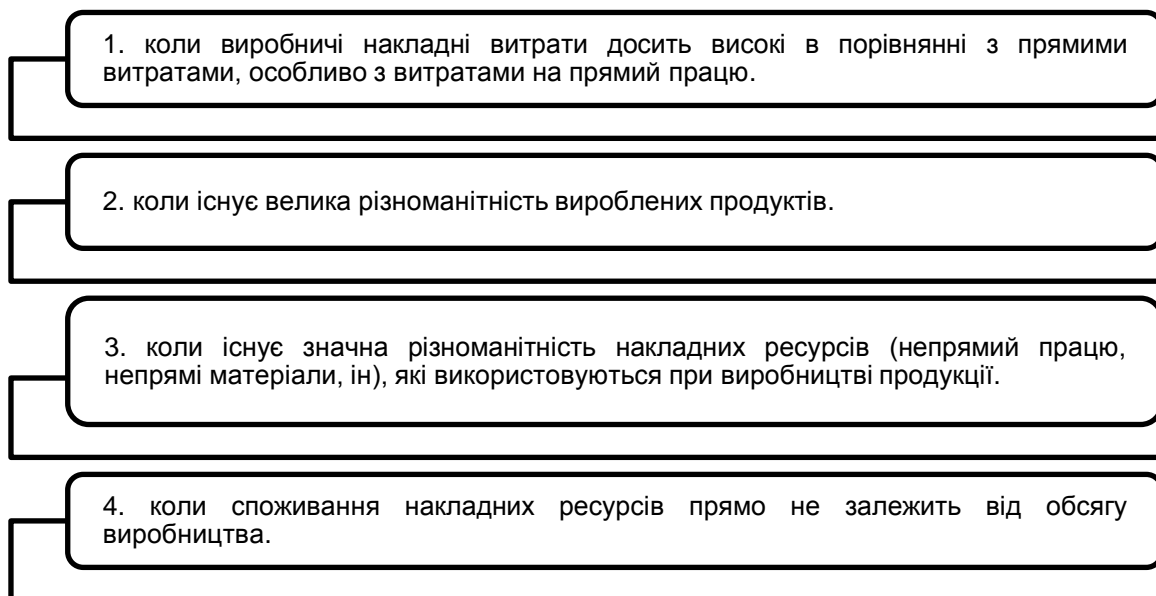

Рис. 2. Умови застосування системи ABC

Інформація, отримана методом ABC, може відкрити можливості для збільшення прибутковості різними способами, багато з яких носять довгостроковий характер. Наприклад, метод ABC часто виявляє, що дрібносерійні продукти є відносно більш дорогими при виробництві і, отже, неприбутковими при поточному рівні цін. Така ситуація може бути дозволена декількома способами. Перший спосіб може розглядати зупинку виробництва дрібносерійної продукції і концентрацію зусиль на приблизно більше вигідних крупносерійних продуктах. Інший підхід може бути спрямований на те, щоб дослідити, яким чином може бути організовано виробничий процес, щоб витрати на виробництво дрібносерійної продукції наблизилися до витрат на виробництво крупносерійної продукції [4].

Теоретична основа методу ABC полягає у спостереженні, що в організації в розпорядженні знаходиться певний обсяг ресурсів, використовуваних у виробничому процесі і дозволяють здійснювати виробничі функції. Всі види ресурсів характеризуються витратами на них, які розподіляються спочатку на окремі функції пропорційно обсягу споживання цих ресурсів. Для цього підсумовуються витрати кожного центру витрат по конкретній функції. Потім витрати по кожній функції відносять на носії витрат. Носієм витрат може виступати виріб (товар, послуга), конкретний клієнт, замовлення. Носій витрат включає, відповідно, припадає на нього частку витрат кожного центру по всіх виробничих операцій. Звідси випливає, що такий розподіл засновано на причинно-наслідковому зв'язку витрат з обумовлюють їх чинниками.

При впровадженні цієї методики на підприємстві можуть виникати певні проблеми. У першу чергу – це висока трудомісткість та значні витрати на впровадження методу ABC на підприємстві. Ці показники взаємозалежні: як правило, при зменшенні витрат на впровадження методу ABC процес підвищується, і навпаки. Очевидним є також, що впровадження ABC-методу без автоматизації просто неможливе, процес вимагає відповідного програмного забезпечення, часто недешевого. Крім того, необхідними є певні часові витрати: на великих підприємствах на впровадження методики може піти близько року, в невеликих з відносно нескладними процесами – набагато менше.

Зважаючи на це, ми пропонуємо часткове впровадження системи ABC. Виходячи з принципу «розумної достатності», можна виділити напрямки діяльності підприємств, в яких переважають процеси, що додають цінність продукту, і ті, в яких цих процесів небагато. Зрозуміло, що й перше, і друге визначається суб'єктивно. Якщо прийняти, що на підприємстві існують три основні напрямки: забезпечення виробництва, виробництво продукту та забезпечення продажів, то перший та третій містять більше процесів, що створюють накладні витрати, ніж другий напрямок. Таким чином, пропонуємо впровадження ABC-методу в тій частині бізнесу промислових підприємств, яка відповідає за забезпечення виробництва та забезпечення продажу. На користь даної рекомендації свідчать три фактори:

- виробничі процеси достатньо однорідні;
- виробничі процеси зазвичай складні, оскільки пов'язані з великим обсягом технологічних операцій;
- у виробничих процесах усе повинно слідувати певному технологічному стандарту, що виключає можливість вносити істотні зміни в накладні витрати.
- Перевагами впровадження системи управління витратами на основі видів діяльності слід вважати:
- найбільш точну та детальну інформацію про собівартість окремих видів продукції, клієнтів та напрямки діяльності;
- активний вплив на загальну культуру обліку, планування та аналітичної обробки бізнесу, розвиток інформаційної системи;
- прості способи впливу на витрати через систему драйверів;

- легкість побудови системи мотивації персоналу, спрямованої на оптимізацію витрат;
- можливість оптимізації собівартості.

Крім того, існує ще й ціла низка менш очевидних, але не менш значних позитивних моментів, що супроводжують ABC:

- ABC-метод є одним з важливих інструментів управлінського обліку;
- ABC може слугувати системою операційного втілення стратегічних починань підприємства, наприклад, збалансована система показників отримає у вигляді драйверів ABC готовий матеріал для формування індикаторів.

Висновки. За допомогою застосування методу ABC-калькулювання з'являється можливість розгляду витрат не тільки з точки зору собівартості кінцевих продуктів, як це є за «традиційної» системи обліку, але і витрат на виконання окремих функцій та дій. Розроблена технологія застосування в практиці вітчизняних підприємств нового методу розподілу витрат на основі діяльності системи ABC створює додаткові можливості для контролю витрат. Дана технологія є тільки основою, її можна удосконалювати у відповідності до особливостей підприємства. Можна відзначити, що впровадження системи ABC в практику роботи вітчизняних підприємств забезпечить достовірне обчислення собівартості конкретних виробів, що значно підвищить об'єктивність оцінки рентабельності продукції.

Література:

1. Саблук П.Т. Облік і контроль діяльності цукропереробних підприємств / П.Т. Саблук // Облік і фінанси АПК. - 2013. - №3. - с. 105-107.
2. Костирко Р.О., Шевчук В.О. Придатність моделей обліку та контролю виявлення резервів ефективності діяльності підприємства. / Р.О. Костирко, В.О. Шевчук // Науковий вісник Ужгородського університету, Серія Економіка. - 2014. - №29(частина 1) - с.118-123.
3. Ковтун С. Управління затратами/ С. Ковтун, Н. Ткачук, С. Савлук. - Х. Фактор, 2014. - 272 с.
4. Ясінська А. І. Місце стратегічного управління витратами у системі стратегічного менеджменту підприємства / Науковий вісник, вип. 17.6. 2010.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент, Гладій Ірина Олександрівна.

**Аліна Ксьоншка, Юлія Перемишленікова
(Вінниця, Україна)**

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

На сьогоднішній день мале підприємництво виступає одним з перспективних напрямів створення конкурентного ринкового середовища невід'ємною формою успішного функціонування сучасної економіки. На малих підприємствах з малою кількістю господарських операцій застосування традиційних систем обліку та звітності не є недоцільно та цілком не актуально. Тому процес організації спрощеного обліку на малих підприємствах вимагає більш детального вивчення.

Звітність будь-якого підприємства, в тому числі суб'єктів малого підприємництва, в ринковій економіці базується на узагальненні даних фінансового обліку та є ланкою, яка зв'язує підприємство із зовнішнім світом. Дослідження складання фінансової звітності за спрощеною формою, яку використовують суб'єкти малого підприємництва є актуальним і важливим питанням на даному етапі суспільного розвитку. Єдиний визначений порядок складання фінансової звітності сприяє правильності її складання, зрозумілості і прозорості звітних показників зовнішнім та внутрішнім користувачам.

Проблеми фінансової звітності досліджувалися у працях зарубіжних вчених – П. С. Безруких, Дж. Фостер, Ч. Хоргрен, К. Друрі та інші. Методичні та практичні аспекти формування фінансової звітності були предметом дослідження таких відомих вітчизняних вчених як: С. В. Голов, Ф. Ф. Бутинець, Л. М. Кіндрацька, Л. К. Сук, В. М. Жук, В. О. Шевчук, В. П. Пантелєєва та інші. Після внесення змін до нормативної бази, що регламентує облік та складання звітності суб'єктами малого підприємництва, з'явився ряд публікацій і роз'яснення норм П(с)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», а саме Папиною О., Карповою В., Кисіль О., Кузьменко О.

Метою написання даної статті є дослідження та визначення теоретичних аспектів та особливостей формування фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва.

Одним із основних елементів ринкових перетворень є мале підприємництво. У країнах із розвинутим сектором економіки саме малий бізнес є невід'ємною частиною ринкового господарства. Одним із суттєвих напрямів розвитку малого підприємництва є отримання достовірної інформації, необхідної для управління малим бізнесом. Таку інформацію можна отримати тільки завдяки організації системи бухгалтерського обліку та подання її у фінансовій звітності.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [1].

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності за національними стандартами є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої і неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Фінансова звітність допомагає забезпечує інформаційні потреби користувачів щодо операцій, які наведені на рис. 1.

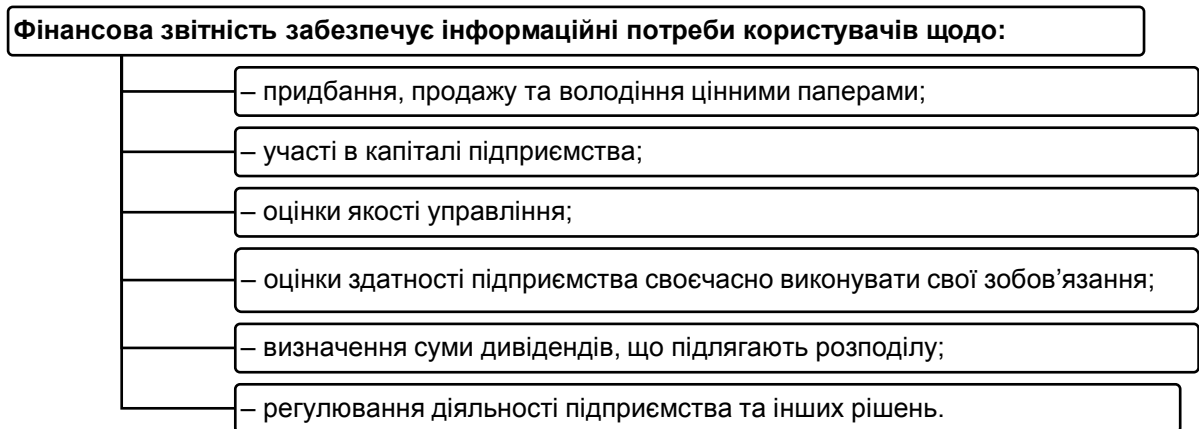

Рис.1 Інформаційні потреби користувачів, які висвітлені у фінансові звітності

На малих підприємствах з малою кількістю господарських операцій застосування традиційних систем обліку та звітності не є доцільним. Саме тому процес організації та впровадження спрощеного обліку на малих підприємствах вимагає глибокого вивчення та розвитку на даному етапі суспільного розвитку.

Основні нормативно-правові акти, які регулюють порядок складання фінансової звітності суб'єктами малого підприємництва наведені на рис. .

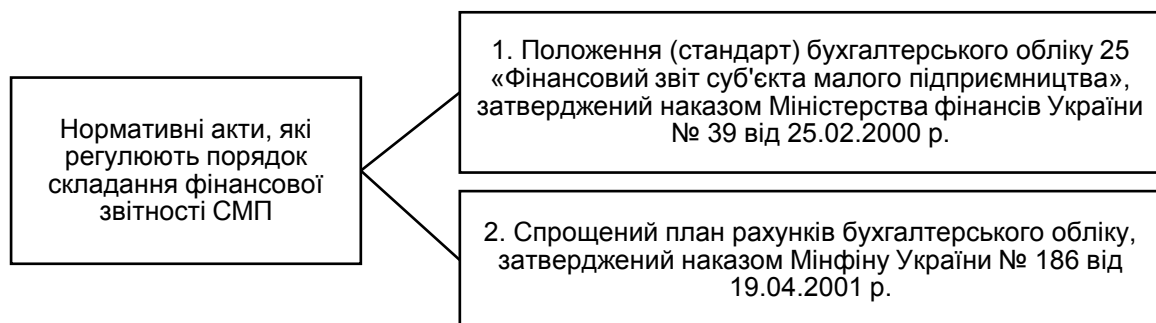

Рис 2. Нормативні акти, які регулюють порядок складання фінансової звітності СМП [2]

П(С)БО 25 встановлює зміст і форму фінансової звітності СМП у складі Балансу – форма №1-м і Звіту про фінансові результати – форма №2-м та порядок заповнення їх статей, а також зміст і форму Спрощеного фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва в складі Балансу (форма № 1-мс) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-мс) та порядок заповнення його статей.

Баланс ф. № 1-м відрізняється від Балансу ф. № 1-мс скороченням окремих рядків. Це обумовлено тим, що його пристосовано під Спрощений План рахунків, а тому він має менше реквізитів, дані в яких більш узагальнені. При цьому коди рядків збережені. Звіт про фінансові результати за спрощеною формою ф. № 2-м, на відміну від ф. №2-мс, представлений тільки одним розділом. Особливості звіту полягають в об'єднанні двох розділів звіту в один і в новому підході до формування показників доходів і витрат [3]. Так, у звіті спочатку відображається інформація про доходи від реалізації товарів (робіт, послуг), а потім інформація про інші доходи і визначається загальна сума чистих доходів за звітний період. Окремо відображається інформація про витрати і коригування суми чистого прибутку (збитку) на збільшення (зменшення) залишків незавершеного виробництва і готової продукції.

Баланс – форма №1-м і Звіту про фінансові результати – форми №2-м мають право складати суб'єкти малого підприємництва, а саме юридичні особи, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного доходу не більший ніж 10 млн. євро, крім довірчих товариств, страхових компаній, банків, ломбардів, інших фінансово-кредитних та небанківських фінансових установ, СМП, які здійснюють обмін інвалюти, є виробниками та імпортерами підакцизних товарів, а також СМП, статутному капіталі яких частка вкладів, що належить юридичними особам-засновникам та учасникам цих суб'єктів, які не є суб'єктами малого підприємництва, перевищує 25 %; представництва іноземних господарюючих суб'єктів [3].

Спрощений фінансовий звіт мають право складати особи, які відповідають критеріям на рис. 3.

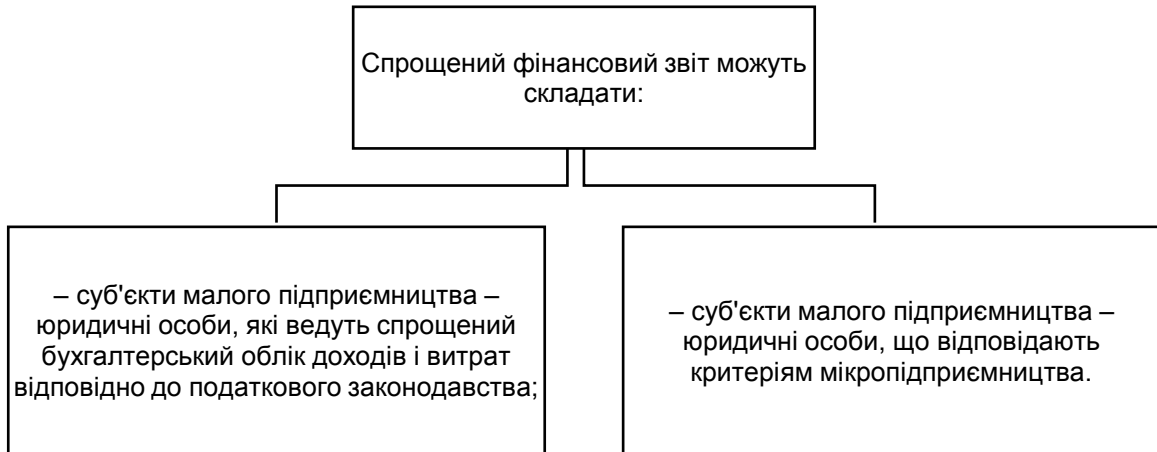

Рис 3. Особи, які мають право складати спрощену форму фінансової звітності [4]

Суб'єкти підприємницької діяльності застосовують спрощений План рахунків у разі складання ними фінансової звітності відповідно до П(С)БО 25. Спрощений План рахунків СМП носить рекомендований, а не обов'язковий характер та передбачає тільки синтетичні балансові рахунки, кількість яких скорочена до 30 [5].

Фінансова звітність суб'єктів малого підприємництва складається у тисячах гривень з одним десятковим знаком, звітність передбачає один підпис керівника підприємства і головного бухгалтера після показників про фінансові результати.

Подання фінансової звітності супроводжується листом за підписом керівника підприємства в якому зазначається перелік форм фінансової звітності та подається до органів статистики в періоди, що зазначення на рис. 4.

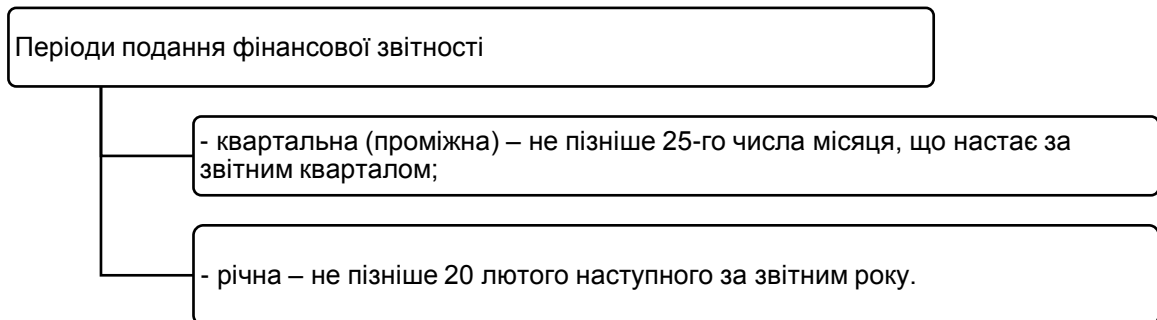

Рис. 4. Періоди подання фінансової звітності [3]

Перед здаванням річної фінансової звітності обов'язково проводиться інвентаризація активів і зобов'язань підприємства.

Фінансова звітність суб'єкта малого підприємництва пред'являється:

- органам державної статистики;
- органу, до сфери управління якого належить це підприємство;
- власникам (засновникам); органам державної податкової служби (разом з декларацією з податку на прибуток); трудовому колективу (на вимогу);
- іншим користувачам (напр., банківським установам при отриманні кредитів) [6].

Для того щоб фінансова звітність була зрозумілою користувачам, вона повинна містити дані, які наведені на рис. 5.

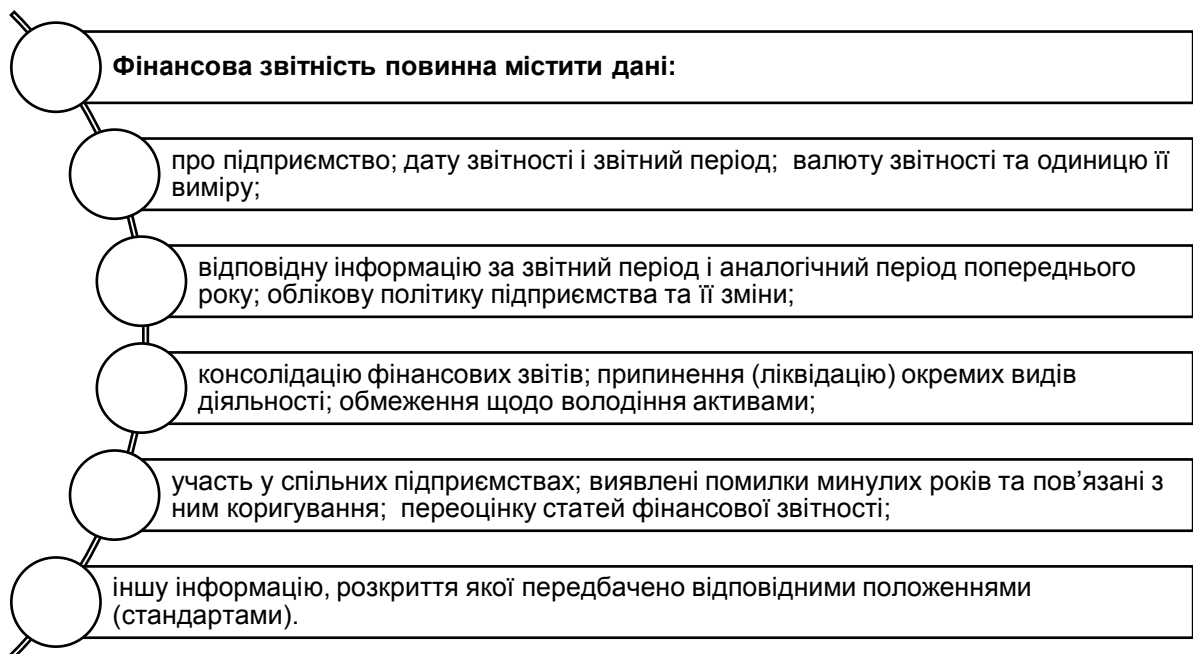

Рис. 5. Дані, які повинна містити фінансова звітність

Фінансова звітність СМП базується на даних бухгалтерського обліку і, оскільки згідно з законодавством України за організацію бухгалтерського обліку відповідає керівник (власник чи уповноважений ним орган), а бухгалтер є особою, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку, то саме ці посадові особи і затверджують своїми підписами фінансову звітність. Вони й несуть відповідальність за повноту, достовірність та неупередженість даних, поданих у фінансовій звітності.

Висновки. Отже, фінансова звітність відіграє важливу роль, оскільки її використовують для надання користувачам при прийнятті рішень повної, правдивої і неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів малого підприємництва. Звітності суб'єктів малого підприємництва в Україні має свої специфічні особливості, які, в першу чергу, викликані умовами їх господарської діяльності, а також визначаються нормами законодавства України. Останнім часом велика увага приділяється проблемі спрощеного ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності суб'єктами малого підприємництва. Про те, навіть незважаючи на скорочений перелік статей форм фінансової звітності, їх аналітичні можливості щодо оцінювання фінансово-економічного стану малих підприємств досить широкі. Зокрема, за системою відносних показників (коефіцієнтів) пропонується проводити комплексний аналіз майнового стану, фінансової стійкості, платоспроможності, ділової активності, ефективності витрат і капіталу.

Література:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України : від 16. 07. 99 № 996-XI зі змінами і доповненнями.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39 зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про затвердження спрощеного Плану рахунків бухгалтерського обліку, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 19.04.01 р. № 186 зі змінами і доповненнями.
5. Гарасим П. М. Особливості обліку і звітності малих підприємств в контексті податкового законодавства України / П. М. Гарасим, С. В. Приймак // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. Збірник наукових праць. – 2014. – № 2.
6. Засадний Б. Організаційні аспекти обліку на малих підприємствах / Б.Засадний, М.Кобзева // ВІСНИК Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 2014. – № 130. – С. 42–44.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, старший викладач, Мельничук Оксана Павлівна.

ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИЗИКУ

Використання значної кількості методів управління ризиками, і більшою мірою фінансовими ризиками, припускає, розробку ризик-плану всередині фінансово-інвестиційного планування економічного зростання підприємства. У структуру управління ризиками повинно входити стратегічне планування фінансово-інвестиційного потенціалу, а так само процес фінансування нейтралізації ризиків, як основа складання ризик-плану. Фінансування заходів щодо зниження ризиків зменшує ймовірність несприятливих ситуацій або обмежує збитки у разі їх настання.

Фінансування нейтралізації ризику, має на увазі пошук і мобілізацію грошових ресурсів для здійснення першочергових заходів та запобігання збитку при настанні несприятливих подій, тобто утворює фінансово-інвестиційну частину ризик-плану, що в свою чергу дозволяє віднести його до параметру формування фінансово-інвестиційного потенціалу.

Все це в сукупності утворює загальну структуру фінансово-інвестиційного ризик-плану, який поділяється на:

- Ризик-план превентивних заходів;
- Ризик-план самострахування;
- Ризик-план страхування;
- Ризик-план боргового фінансування компенсації очікуваних збитків, що сталися;
- Ризик-план державного неборгового (субсидування) фінансування компенсації збитків, у тому числі і по лінії державних гарантій.

В основу всіх названих елементів фінансово-інвестиційного ризик-плану покладено кошторису витрат на управління ризиками, фінансування яких може включати три основні статті витрат:

- Фінансування до моменту страхового випадку;
- Витрати на компенсацію збитків для збережених ризиків (фінансування після випадку);
- Адміністративні витрати на управління ризиком (поточне фінансування) [1].

З урахуванням того, що джерела фінансування ризиків розрізняються залежно від обраного методу управління, можна виділити такі основні джерела:

- Кошти, обліковуються у складі собівартості виробів;
- Власні кошти підприємств, у тому числі, статутний фонд і резерви, що формуються з прибутку;
- Зовнішні джерела - кредити, дотації і позики;
- Страхові фонди;
- Фонди самострахування [2].

У залежності від конкретної ситуації існують різні варіанти залучення тих чи інших фондів для фінансування ризику. Структура витрат на ризики при різних методах управління ризиком так само різна, оскільки заходи з управління ризиком різняться між собою за співвідношенням окремих видів фінансування в загальній структурі витрат.

Система механізмів нейтралізації ризиків передбачає використання наступних основних методів [1]:

1. Уникнення ризику. До таких заходів відносяться: відмова від здійснення фінансових операцій, рівень ризику за якими надмірно високий; відмова від використання у великих обсягах позикового капіталу; відмова від надмірного використання оборотних активів в низько ліквідних формах; відмова від використання тимчасово вільних грошових активів в короткострокових фінансових вкладеннях.

2. Лімітування концентрації ризику. Реалізується шляхом встановлення на підприємстві відповідних внутрішніх фінансових нормативів в процесі розробки політики здійснення різних аспектів фінансової діяльності.

3. Хеджування. Процес використання будь-яких механізмів зменшення ризику можливих фінансових втрат - як внутрішніх, так і зовнішніх. Хеджування ризиків шляхом здійснення відповідних операцій з виробничими цінними паперами є високоефективним механізмом зменшення можливих фінансових втрат при настанні ризикової події.

4. Диверсифікація. Принцип дії цього механізму ґрунтується на розподілі ризиків і перешкоджає їх концентрації. Насамперед, він дозволяє мінімізувати портфельні ризики.

5. Розподіл ризиків. Цей механізм нейтралізації фінансових ризиків полягає у частковій їх передачі партнерам за окремими фінансовими операціями. При цьому господарським партнерам передається та частина фінансових ризиків підприємства, за якою вони мають більше можливостей нейтралізації їх негативних наслідків і розташовують більш ефективні способи внутрішнього страхового захисту.

6. Самострахування (внутрішнє страхування). Полягає у створенні підприємством резервів фінансових ресурсів, що дозволяють долати негативні фінансові наслідки по тим фінансовим операціям, за якими ці ризики не пов'язані з діями контрагентів.

7. Страхування. Метод «страхування» передбачає передачу ризиків від їх носія - підприємства - страхової компанії та забезпечення компенсації збитків за рахунок коштів страхових фондів компанії. Обсяг збитків може відрізнятися від сплаченої страхової премії як у більшу, так і в меншу сторону, але не

перевищувати обумовленої суми. Всі додаткові збитки покриваються власними коштами підприємства або за рахунок позикових коштів.

Висновок: Порівнюючи перераховані вище методи нейтралізації ризиків, на необхідно відзначити, що для уникнення ризику часто означає просто ухилення від заходу, пов'язаного з ризиком, а, отже, і відмова від отримання прибутку. Лімітування концентрації ризиків можна використовувати ширше, але тільки у відношенні прийнятних ризиків, меншою мірою властиві підприємствам, в яких домінують критичні ризики. Нейтралізація ризиків за рахунок хеджування важкореалізованих в сучасних умовах внаслідок нерозвиненості ринку похідних фінансових інструментів. Диверсифікація перш дозволяє мінімізувати несистематические ризики, а в багатьох вітчизняних господарюючих суб'єктів в інвестиційних проектах і портфелях домінують систематичні ризики, які не підлягають диверсифікації. Розподіл ризиків за допомогою трансферту їх партнерам також нетипово для вітчизняних умов, оскільки це передбачає сталий стратегічне партнерство.

Таким чином, основними способами нейтралізації фінансових ризиків для багатьох господарюючих суб'єктів в Україні є страхування або їх об'єднання. У зв'язку з цим виникає необхідність більш детального вивчення розглянутих способів

Розглянемо особливості розробки цілісної програми страхування і самострахування на підприємстві в структурі фінансово-інвестиційного ризик-плану, що є необхідним і завершальним етапом аналізу та використання можливостей покриття власних фінансових ризиків і концентрації ресурсів фінансово-інвестиційного потенціалу підприємства.

Таким чином, саме страхування краще відповідає ідеальним умовам, що пред'являються до мінімізації ризику, оскільки ресурси для покриття втрат підприємства отримують від страхових організацій швидше, ніж з будь-якого іншого джерела, за винятком ресурсів усередині самого бізнесу, але в певні моменти часу і їх може не виявитися у фірми.

Ефективність здійснення страхування говорить про те що обидві сторони, що у процесі - страхувальник і застрахований - отримують економічну вигоду від укладення страхового договору в порівнянні з ситуацією, коли такий договір не був би укладений [3].

Таким чином, використання самострахування економічно обґрунтоване в наступних випадках:

- Якщо підприємство має можливість збирати дані, аналізувати минулий досвід збитків і на його основі прогнозувати можливі збитки з розумною мірою достовірності;
- Якщо можливі збитки реально компенсувати за рахунок власних коштів фірми без загрози її майновий та фінансовий положенню; - Якщо підприємство готове нести витрати по створенню спеціальної служби, що займається обслуговуванням резервного фонду;
- Якщо витрати на роботу служби, що займається самострахуванням на підприємстві, значно нижчі, ніж витрати на страхування.

Плануючи організацію фонду самострахування, можна створити для реалізації фінансово-інвестиційного ризик-плану бізнес-групи кептивних страхових компанії (далі - КСК) - дочірню по відношенню до організації (або групи організацій), страхову компанію, першочергове функція якої полягає в обслуговуванні страхових інтересів головного організації та її філій.

Під кептивною страховою компанією в сьогоденні час розуміється страховик "не-життя", що належить побічно або безпосередньо одному або декільком власникам - промислової або фінансово-промислової групі, великим підприємствам і організаціям (нефінансового сектора) і страхує, переважно, інтереси тільки своїх власників. У світовій практиці кептивні банки можуть засновуватися як офшорні кредитні організації, що обслуговують аж до всього одного клієнта - їх власника.

Успішне функціонування КСК залежить від виконання ряду вимог і пов'язано з додатковою відповідальністю, проте кількість організацій, що використовують таку форму управління ризиком, у всьому світі безперервно збільшується, особливо за останні 10-20 років.

КСК зазвичай створюються в тому випадку, якщо страховий ринок не може задовольнити потреби підприємства в захисті від власних ризиків або це створення обіцяє певні економічні переваги. [4].

Висновок: Порівнюючи перераховані вище методи нейтралізації ризиків, на необхідно відзначити, що для уникнення ризику часто означає просто ухилення від заходу, пов'язаного з ризиком, а, отже, і відмова від отримання прибутку. Лімітування концентрації ризиків можна використовувати ширше, але тільки у відношенні прийнятних ризиків, меншою мірою властиві підприємствам, в яких домінують критичні ризики. Диверсифікація перш за все дозволяє мінімізувати несистематичні ризики, а в багатьох вітчизняних господарюючих суб'єктів в інвестиційних проектах і портфелях домінують систематичні ризики, які не підлягають диверсифікації. Розподіл ризиків за допомогою трансферту їх партнерам також нетипово для вітчизняних умов, оскільки це передбачає сталий стратегічне партнерство.

Таким чином, основними способами нейтралізації фінансових ризиків для багатьох господарюючих суб'єктів в Україні є страхування або їх об'єднання. Створення КСК дозволяє підприємству встановити рівень витрат на страхування, на основі власного досвіду та очікуваного рівня збитків. Це дозволяє розробити довгострокову структуру тарифів, яка в значній мірі не залежить від страхового ринку, і забезпечити прийнятний рівень планування витрат на покриття ризиків. Все це в порівнянні з звичайним страхуванням може виявитися досить привабливою.

Принцип страхування полягає в розподілі збитків деяких учасників страхового фонду, створеного в рамках обраної страхової компанії, серед всіх інших членів цього фонду. У той же час тарифи страхових премій розраховані на основі середньостатистичних збитків. І якщо в даній організації статистика збитків і втрат істотно нижче середньої, а в інших організацій, що беруть участь у страховому фонді, збитки істотно

перевищують середні, то, природно, його участь є, по суті, субсидуванням інших учасників фонду. Зрозуміло, що підприємству хотілося б вибрати такого страхувальника, який враховував би саме його конкретний досвід минулих втрат і призначив би страхову премію, відповідну реально існуючому рівню ризику.

Література:

1. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: [учебный курс] / И.А.Бланк. – 2-е изд., перераб. И доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2006. – 656 с.
2. Теплова Т.В. Планирование в финансовом менеджменте: [учебное пособие] / Т.В. Теплова. – М., 1998. – 140 с.
3. Хохлов Н.В. Управление риском / Н.В.Хохлов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 239 с.
4. Комарецька П.В. Сутність та значення фінансового потенціалу для розвитку підприємства в сучасних умовах / П.В. Комарецька // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна “Шляхи рішення проблем функціонування економічних систем”: частина друга – Вип. № 630’2004. – Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна – 2004. – С.163-166.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент, Толпежников Роман Олексійович.

**Марина Тадеуш, Ірина Мельник
(Вінниця, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ «ДИРЕКТ-КОСТИНГУ»

В сучасних умовах господарювання ефективність діяльності підприємства залежить від повноти, достовірності та своєчасності економічної інформації. Вітчизняна система бухгалтерського обліку в основному зорієнтована на виконання функцій розрахунку бази оподаткування. Проте облік витрат на виробництво, перш за все, повинен бути так організований, щоб виявити вплив усіх чинників на рівень собівартості готової продукції, та постійно контролювати відхилення цього рівня в цілому та в розрізі витрат, які складають собівартість. Для керівництва конкретно поточною виробничою діяльністю потрібен самостійний вибір управлінським персоналом відповідної методики. А це є одним із основних принципів управлінського обліку. Його впровадження забезпечує формування достовірної інформації з метою визначення реальних господарських причин росту витрат виробництва, враховуючи вплив інфляційних процесів. Як свідчить світовий досвід, ефективним вирішенням проблеми є використання методу «директ-костинг».

Особливості застосування методу калькулювання «директ-костинг» були досліджені в працях таких вчених як М.А. Вахрушина, Н.Д. Врублевський, К. Друрі, Р. Ентоні, В.Б. Івашкевич, Т.П. Карпова, В.Е. Керимов, М.Ю. Медведєв, Д. Міддлтон, С.А. Николаєва, Дж. Рис, Дж. Фостер, Ч.Т. Хонгрен.

Метою дослідження є вивчення сутності методу калькулювання директ-костинг, виявлення основних переваг та недоліків його застосування.

Метод калькулювання «директ-костинг» виник в США в період Великої депресії і набув широкого поширення в 50-х рр. ХХ ст. До початку Великої депресії для розрахунку собівартості використовувалася система обліку повних витрат, що, на думку аналітиків того часу, призвело до штучного викривлення показників прибутку. Для вирішення даної проблеми була розроблена нова система, що отримала назву «директ-костинг». Вона була запроваджена в 1936 р. американцем Д. Харрісом. Дана назва виникла не випадково. На перших етапах практичного застосування цієї системи в собівартість, що обчислюється за змінними витратами, включалися тільки прямі витрати, а всі види непрямих витрат списувалися безпосередньо на фінансові результати. Внаслідок цього загальна сума змінних затрат збігалася з сумою прямих затрат, що і знайшло відображення в назві. Адже «директ-костинг» означає буквально «облік прямих затрат».

Ряд авторів виділяють два основних варіанти директ-костингу:

- простий директ-костинг, коли у собівартість продукції включаються лише прямі змінні витрати. Обмеження собівартості продукції лише змінними витратами дає змогу спростити нормування, планування, облік і контроль статей затрат, що залишились: собівартість стає «більш наочною», а окремі затрати — краще контрольованими. Адже чим більше контрольованих об'єктів, тим сильніше розсіюється увага між ними, тим слабшим стає контроль;

- розвинений директ-костинг, коли у собівартість продукції включаються крім прямих змінних ще й прямі постійні витрати на виробництво та реалізацію продукції [3].

На сучасному етапі «директ-костинг» передбачає включення в собівартість не тільки прямих змінних, але й частини змінних непрямих витрат. Тому тут в наявності деяка умовність назви і цю систему доцільніше називати «variable-costing», що означає облік змінних затрат і більш відповідає принципу, використовуваному в даному методі.

Сутність методу полягає в принципово новому підході до включення затрат в собівартість. Вони поділяються на постійні, тобто не залежні від обсягу випуску продукції, і змінні, тобто змінні в прямому

зв'язку зі змінами обсягу випуску. Тільки змінні затрати включають в собівартість. Для її визначення суму змінних затрат ділять на кількість виготовленої продукції. Змінні витрати складають собівартість виробленої продукції. Вони є базою для оцінки незавершеного виробництва та залишків продукції на початок і кінець періоду. Особливості методу «директ – костинг» зобразимо на рис. 1.

Рис.1. Особливості методу «директ-костинг».

Розглянемо ряд переваг методу «директ-костинг» перед системою повного розподілу витрат, основні з яких такі:

- дані про собівартість, обсяг, прибутки, необхідні для цілей планування прибутку, завжди можна отримати з регулярної звітності;
- прибуток за певний період не змінюється під впливом постійних накладних витрат при зміні залишків запасів, що є актуальним в умовах дії новоприйнятого Податкового кодексу України;
- звіти про витрати виробництва і доходи, складені за системою директ-костинг, в більшій мірі відповідають інтересам керівництва фірми, ніж ті, які складені за системою розподілу витрат між виробами;
- підкреслюється вплив постійних витрат на прибуток, оскільки загальна сума цих витрат за даний період відображається у звіті про доходи;
- показники маржинального доходу дозволяють оперативно оцінити виробу, виходячи з базових критеріїв - території, яку вони займають, категорій замовників тощо;
- директ-костинг об'єднує такі ефективні засоби контролю, як стандарт-кост і гнучкі бюджети;
- система директ-костинг оцінює запаси відповідно до поточних витрат, необхідних для виготовлення виробів.

Поруч зі значною кількістю переваг слід зазначити і основні недоліки методу директ-костинг:

- не рекомендується для складання фінансової звітності і оподаткування;
- при використанні демпінгу виникає небезпека, де маса постійних витрат не зможе бути покрита маржинальним доходом, тобто підприємство потрапляє в зону збитковості;
- на практиці виникають труднощі при розподілі витрат на постійні й змінні;
- ведення обліку у розрізі лише виробничої собівартості;
- директ-костинг створює тенденцію для того, щоб ігнорувати необхідність відтворення постійних витрат через ціну виробу [1].

Основними складовими елементами методу є: облік за видами затрат; облік за місцями виникнення затрат; облік за носіями затрат (калькуляція собівартості одиниці виробу); облік результатів за носіями затрат; облік результатів за період. Всі ці елементи присутні при будь-яких формах організації обліку затрат і результатів, тобто як при обліку повних, так і змінних витрат. Деякі з елементів відрізняються залежно від ступеня повноти включення затрат в собівартість, але є і такі, які залишаються незмінними.

Облік за носіями затрат (калькуляція собівартості одиниці виробу) показує віднесення затрат на їх носії. Під носіями затрат в даному випадку мається на увазі продукція, роботи або послуги підприємства, призначені для реалізації на ринку. При калькуляції собівартості за методом «директ-костинг» постійні затрати не розподіляються між носіями. При цьому варіанті калькуляції виходять з того, що тільки змінні затрати залежать від завантаження потужностей або від обсягу продукції, а тому тільки вони можуть бути віднесені на носії затрат. Такий варіант калькуляції без спеціальних розрахунків надає необхідну інформацію про тенденції поведінки затрат в умовах зміни завантаження або обсягу випуску продукції.

Метою організації обліку результатів за період є виявлення загального результату підприємства за звітний період. У разі обліку результатів за період на основі повних затрат загальну виручку за період співставляють з величиною повних затрат. У результаті отримують виробничий результат за період, який

складає нетто-прибуток. При системі «директ-костинг» загальну виручку за період порівнюють з величиною змінних затрат, тобто визначають величину бруutto- прибутку за звітний період [5].

При методі «директ-костинг» загальну суму постійних затрат за період відносять на результати того звітного періоду, в якому вона виникла. Класичною формою системи «директ-костинг» є облік постійних витрат, що є єдиним неподіленим блоком, коли вони переходять єдиною сумою з підсистеми обліку за місцями затрат в підсистему обліку результатів за період, а суми покриття при цьому розраховуються за окремими виробами або їх групами.

Практичне використання «директ-костингу» показало, що є деяка частина постійних витрат, яка безпосередньо пов'язана з виробництвом конкретного продукту і може бути віднесена на нього прямим розрахунком без попереднього розподілу.

В процесі обліку за системою директ-костинг встановлюється зв'язок обсягу виробництва готової продукції з прямими (змінними) витратами, відображається рентабельність виробництва окремих видів продукції. Потім узагальнені на одному рахунку непрямі (постійні) витрати зіставляються з внеском, отриманим від реалізації кожного виду продукції. Таким чином, ця система орієнтована на реалізацію. Чим більший обсяг реалізації, тим більше прибутку отримує підприємство. Оцінюють готову продукцію і незавершене виробництво тільки за змінними (прямими) витратами. Така система оцінки спонукає підприємства знаходити можливості збільшення реалізації [4].

Висновки. Завдяки директ-костингу розширюються аналітичні можливості обліку. При чому спостерігається процес тісної інтеграції обліку та аналізу. Інформація, отримана в цій системі, дозволяє знаходити більш вигідні комбінації ціни і обсягу, проводити ефективну політику цін, досягати підвищення ефективності управління. При використанні даної підсистеми можлива інтеграція управлінського та фінансового обліку, тобто існує можливість регулярного контролю за собівартістю і розміром отриманого прибутку.

Література:

1. Грещак М.Г., Коцюба О.С. Управління витратами: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2011. – 131 с.
2. Прохоренко О.О. Особливості калькулювання собівартості продукції за методом «директ-костинг»: [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/vlca/Ekon/2009-30/03.pdf;
3. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні / Михайло Семенович Пушкар. – Тернопіль: Економічна думка, 2013.- 422 с.;
4. Пічугіна Т.С. Оцінка систем обліку витрат / Т.С.Пічугіна, Н.І.Гордієнко // Научно-технический сборник. – 2012. – С. 124-128.
5. Яцкевич І.В. Методи управління витратами в галузі зв'язку / І.В.Яцкевич // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – С.60-62.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент, Гладій Ірина Олександрівна.

**Марина Тадеуш, Ірина Мельник
(Вінниця, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ З ДАВАЛЬНИЦЬКОЮ СИРОВИНОЮ

Переробка давальницької сировини між підприємствами-резидентами характеризується досить високим рівнем в сучасних умовах. Підприємства-замовники, вступаючи у відносини з приводу переробки давальницької сировини хочуть отримати максимум прибутку від продажу готової продукції або, як правило, мінімізувати витрати. А власники виробничих ресурсів, за рівних умов, намагаються отримати якомога більшу плату за використання цих ресурсів. За витрачену працю виконавці також намагаються отримати більш високий прибуток. Не дивлячись на багатий досвід роботи з давальницькою сировиною, в багатьох галузях промисловості, на практиці виникають численні питання, пов'язані з веденням бухгалтерського обліку таких господарських операцій, оскільки на законодавчому рівні не розроблено єдиної методики ведення бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною.

Питанням вивчення та аналізу методики ведення бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною присвячена незначна кількість наукових публікацій. Протягом останніх років даною проблемою займалися такі вчені, як Кузьмінський Ю.А., Авдашева А., Каретнікова В.С., Ткач А., Лінник В., Лінник С., Павлюк І., Небильцова В.М., Бутинець Ф.Ф., Матвєєва В, Самарченко О., Батищев В., Кухта В.Г., Семеніхіна В.В., що залишили значний внесок в розвитку досліджень особливостей здійснення операцій з давальницькою сировиною. Ці та інші публікації, у своїй більшості розкривають зміст проведення бухгалтерського обліку та оподаткування операцій з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічній діяльності і зовсім мало уваги приділено позабалансовому обліку даних операцій. Отже саме ці аргументи обумовлюють актуальність обраної теми і цільову спрямованість статті.

Метою статті є розгляд економічних взаємовідносин, притаманних підприємствам переробної галузі; удосконалення методик проведення бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною між підприємствами-нерезидентами (у підприємства-виконавця).

Операції з давальницькою сировиною широко розповсюджені в господарській діяльності вітчизняних підприємств. Останніми роками значно зріс обсяг переробки сировини на давальницьких умовах. Зумовлено це, з одного боку, не завантаженістю потужностей переробних підприємств, а з іншого – наявністю сировини у постачальників, які хочуть одержати в своє розпорядження готову продукцію з неї.

Учасниками операцій з давальницькою сировиною є замовник та виконавець. Замовник передає давальницьку сировину для виготовлення готової продукції, а виконавець здійснює необхідні операції з такою сировиною.

Операції з давальницькою сировиною у сфері ЗЕД поділяються на дві категорії:

- ввезення сировини - вивезення готової продукції, коли замовником є нерезидент, а виконавцем - резидент;
- вивезення сировини - увезення готової продукції, у цій ситуації замовником буде вже резидент, а виконавцем - нерезидент [1].

Розрахунки за послуги, надані підприємством з переробки сировини на давальницьких умовах, можуть здійснюватись:

- грошовими коштами через касу підприємства або безготівковим перерахуванням коштів на розрахунковий рахунок підприємства;
- частиною своєї давальницької сировини;
- частиною готової продукції;
- кількома вказаними вище видами оплати одночасно.

В залежності від того, в якій формі проводяться розрахунки між учасниками, порядок відображення операцій з давальницькою сировиною в обліку буде різним. Вибір варіантів, умови і розмір оплати встановлюються за взаємною домовленістю сторін і вказуються в договорах.

З огляду на зазначене операції з давальницькою сировиною характеризуються наступними ознаками:

- наявність двох суб'єктів господарювання:
- замовника (власник сировини) і виконавця (переробник сировини);
- замовник передає виконавцю сировину для її переробки і виготовлення певного виду продукції;
- після переробки виконавець передає готову продукцію замовнику в обумовленій кількості;
- за виконану роботу замовник розраховується з виконавцем у формі та розмірі, передбаченими умовами укладеного договору.

Не вдаючись до аналізу ефективності зазначеного процесу, розглянемо його облікові аспекти. Оскільки раніше це виробництво мало порівняно обмежений характер і було спрямовано головним чином на обслуговування потреб населення і лише інколи потреб підприємства, то й актуальність облікових процесів була незначною [2].

Давальницька сировина, що ввозиться на митну територію України іноземним замовником, обкладається ввізним митом за ставками Митного кодексу, податками та зборами, що стягуються у разі ввезення товарів.

Сплата податків і зборів (у тому числі й ПДВ) при ввезенні давальницької сировини для переробки у вітчизняного підприємства-виконавця здійснюється виконавцем шляхом надання місцевій ДПІ простого авальованого векселя зі строком погашення, що дорівнює строку здійснення операції, але не більше ніж 90 календарних днів з моменту оформлення ВМД. Сума, відображена в простому авальованому векселі, визначається у валюті зовнішньоекономічного контракту, укладеному між замовником та виконавцем.

Якщо на митну територію України ввозяться види давальницької сировини, що не обкладаються ввізним митом, податками та зборами, виконавець подає до місцевої ДПІ письмове зобов'язання з вивезення готової продукції у строки, установлені для давальницьких операцій.

Порядок бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною будується на тому, що сировина, передана в переробку, продовжує залишатися власністю замовника. Виконавець, що не являється власником сировини, вартість отриманої давальницької сировини відображає на позабалансовому субрахунку 022 «Матеріали прийняті для переробки». Слід зазначити, що на позабалансовому рахунку обліковують і одержану готову продукцію від її переробки [3].

Крім того, після переробки підприємством-виконавцем давальницької сировини може залишатися певна кількість відходів (залишки сировини, матеріалів тощо), що утворилися в процесі виробництва продукції і, право власності на які належить замовнику.

Іноді одночасно з основною продукцією, тобто в єдиному технологічному процесі, виготовляється супутня продукція, яка за якістю відповідає встановленим стандартам і технічним нормам.

З огляду на зазначене, вважаємо, що для позабалансового рахунку 022 «Матеріали, прийняті для переробки» необхідно також передбачити наступні аналітичні розрізи:

- матеріали, прийняті для переробки;
- матеріали, передані у виробництво;
- готова продукція, вироблена з давальницької сировини;
- супутня продукція, вироблена з давальницької сировини;
- відходи від переробки давальницької сировини.

Виділені напрями аналітичного обліку дозволять одержати більш детальну інформацію про наявність і рух давальницької сировини та продуктів її переробки у виконавця.

Згідно договору переробки давальницької сировини, виконавець зобов'язаний виконати певну роботу за завданням замовника з його матеріалів, а замовник зобов'язаний прийняти та оплатити виконану роботу. Відповідно, облік необхідно вести виходячи з того, що підприємство виконавець надає послугу [4].

У своїй господарській діяльності підприємства користуються і розпоряджаються не тільки власним майном, але й здійснюють операції, пов'язані з використанням, зберіганням, розпорядженням майном, що їм не належить. Збільшення господарських операцій з похідними фінансовими інструментами створює можливість відображення в обліку активів, які реально не надійшли, та зобов'язань, що можуть бути не підтвердженими у майбутньому.

Питання бухгалтерського обліку майна, яке знаходиться у користуванні або розпорядженні підприємства, неоднаково вирішені у різних країнах світу. Так, у США, все майно, що знаходиться на господарюючому суб'єкті, незалежно від права володіння ним обліковується на балансі у складі активів. Це може спричинити подвійне врахування засобів підприємствами у складі їх майна та бути причиною штучного завищення показників системи національних рахунків і, як наслідок, недостовірної оцінки національного багатства країни. Недостовірність облікових даних внаслідок необґрунтованої методики бухгалтерського обліку в частині об'єктів позабалансового відображення робить неможливим також проведення економічного аналізу як на рівні підприємств галузі, так і на міждержавному рівні.

На сьогоднішній день, вчені здійснили вагомий внесок у становлення і розвиток бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною, однак додаткового дослідження потребує ряд теоретико-методичних питань. Якщо підприємство надає послуги з переробки давальницької сировини, то воно буде виступати виконавцем послуг, а якщо воно передає сировину для переробки на давальницьких умовах на інші підприємства, то – замовником. Відповідно до цього операції потрібно розмежовувати, адже облік у виконавця та в замовника у даному випадку значно відрізняються.

Оскільки, давальницька сировина є власністю замовника і при передачі її для переробки право власності на неї до виконавця не переходить, то бухгалтерський облік давальницької сировини виконавець повинен вести на позабалансовому рахунок 02 «Активи на відповідальному зберіганні» за субрахунком 022 «Матеріали, прийняті для переробки», за ціною, яка визначена у договорі.

Аналітичний облік давальницької сировини виконавець веде у розрізі замовників, видів сировини та за місцями зберігання чи переробки. Витрати на переробку давальницької сировини обліковують на рахунок 23 «Виробництво» (крім вартості давальницької сировини).

Висновки. Таким чином, під час дослідження існуючих методик ведення бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною доведено, що позабалансовому обліку даних операцій приділено не достатньо уваги як з боку Нормативно-правової бази, так і з боку самих бухгалтерів. Виходячи з цього, запропоновані методики ведення обліку операцій з давальницькою сировиною забезпечать аналітичність і достовірність облікової інформації з якою працюють зовнішні і внутрішні користувачі; своєчасність її відображення в первинних і звітних документах і відповідно більшу ефективність контролю за даними операціями. Для вирішення цих проблем необхідне запровадження нових рахунків бухгалтерського обліку, удосконалення існуючих методик та впровадження нових моделей бухгалтерського обліку операцій з давальницькою сировиною.

Література:

1. Матвеева В., Кузнецов В. Операції з давальницькою сировиною. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків : Фактор, 2013. – 160 с.
2. Лінник В. Облік переробки давальницької сировини / В. Лінник, С. Лінник // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 11. – С. 12-13.
3. Короп О. Працюємо з давалом / О. Короп // Дебет-кредит. – 2014. – № 22-23. – С. 35-38.
4. Семенюк, В. Вплив операцій з давальницькою сировиною на потребу в оборотних коштах і ефективність їх використання / В. Семенюк // Економічний вісник національного гірничого університету. – 2014. – № 8. – С. 76-80.

Науковий керівник:
асистент, Майстер Людмила Анатоліївна.

Марина Тадеуш, Ірина Мельник
(Вінниця, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АУДИТУ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ АУДИТУ

Одним із перспективних напрямів створення конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого бізнесу. Малі підприємства не є суб'єктами обов'язкового аудиту. В той же час ряд питань, які виникають в ході фінансово-господарської діяльності, можна вирішити залучивши незалежних фахівців – аудиторів. При цьому методика аудиту малих підприємств має особливості, на яких аудитор з метою якісної роботи повинен акцентувати свою увагу.

Питанням методики аудиту присвячені праці таких вітчизняних вчених як М. Білуха, Н. Дорош [1], О. Петрик [3], В. Савченко, Б. Усач [4], Л. Чернелевський [5]. Проблеми вдосконалення аудиту діяльності малих підприємств досліджували такі вчені, як: Балибюк І. В., Тиквій Н. В., Будько О. В., Запорожець Г. В. Проте, незважаючи на численні дослідження, проблеми і особливості аудиту на малому підприємстві не знайшли належного відображення на сторінках вітчизняних наукових видань. Усе це й обумовлює актуальність та своєчасність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є розкриття особливостей, методичних та організаційних питань здійснення аудиту малих підприємств у світлі застосування Міжнародних стандартів аудиту.

Необхідно відмітити, що з 01.05.2011 р. в Україні в якості національних стандартів аудиту використовуються Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Аудит малого підприємства регламентується тільки одним міжнародним стандартом аудиту 1005 «Особливості аудиту малих підприємств». У ньому розглядаються характеристики малих підприємств, містяться рекомендації щодо застосування Міжнародних стандартів аудиту в процесі аудиторської перевірки малих підприємств, містяться рекомендації щодо проведення аудиторської перевірки у тих випадках, коли аудитор надає малому підприємству послуги у сфері бухгалтерського обліку.

Положення з міжнародної практики аудиту (ПМПА) 1005 «Особливості аудиту малих підприємств» розкриває основні характеристики малих підприємств і визначає ступінь їх впливу на застосування Міжнародних стандартів аудиту. У даному документі розглядаються характеристики малих підприємств, містяться рекомендації щодо застосування Міжнародних стандартів аудиту у процесі аудиторської перевірки малих підприємств, а також рекомендації щодо проведення аудиторської перевірки у тих випадках, коли аудитор надає малому підприємству послуги у сфері бухгалтерського обліку.

Проте слід звернути увагу на те, що у процесі аудиторської перевірки будь-яких підприємств, незалежно від їхніх розмірів, використовують однакові нормативи, а підхід аудитора та вибір ним способів перевірки залежить від особливостей малих підприємств. Тобто зазначені в ПМПА 1005 коментарі лише доповнюють, а не змінюють вимог інших МСА [2].

Згідно ПМПА 1005, суб'єктом малого бізнесу є будь-який суб'єкт право власності і управління яким сконцентровано в межах вузького кола осіб (часто однієї особи) і до якого можуть бути застосовані одна чи декілька характеристик:

1. обмежена кількість джерел доходу;
2. спрощена система ведення бухгалтерського обліку;
3. обмежені засоби внутрішнього контролю поряд з наявністю у керівництва суб'єкта можливості діяти без таких засобів контролю [2].

Характеризуючи ці якісні характеристики, слід відзначити, що суб'єктами малого бізнесу володіє обмежена кількість осіб, частіше сам власник. Власник може наймати менеджера для управління підприємством, однак в більшості випадків, він приймає безпосередню участь в управлінні.

Суб'єкти малого бізнесу часто пропонують обмежений асортимент товарів чи послуг та здійснюють свою діяльність на одному чи обмеженій кількості об'єктів, що дозволяє аудитору швидше розібратися в специфіці діяльності суб'єкта малого бізнесу і відобразити її в документах, ніж у випадку з великим підприємством. Застосування широкого спектру аудиторських процедур може носити досить нескладний характер. Також суб'єктам малого бізнесу приходиться вести бухгалтерський облік в необхідному обсязі з метою дотримання вимог законодавства і регулюючих органів, а також для задоволення потреб самих підприємств, в тому числі пов'язаних з підготовкою фінансової звітності і її аудитом. Тому систему бухгалтерського обліку слід організувати таким чином, щоб вона забезпечувала впевненість в тому, що:

- а) всі операції та інші дані бухгалтерського обліку, які слід було б відобразити, дійсно були відображені в обліку;
- б) активи і зобов'язання, відображені в системі бухгалтерського обліку, дійсно існують і відображені за відповідною вартістю;
- в) факти шахрайства і помилки при обробці даних бухгалтерського обліку будуть виявлені.

З урахуванням розмірів і економічних показників суб'єктів малого бізнесу, використання такими суб'єктами складної системи внутрішнього контролю недоцільно. Крім того, можливість розділу обов'язків обмежена у зв'язку з невеликою кількістю співробітників. Однак, навіть на невеликому підприємстві доцільним є забезпечення розділу обов'язків по ряду ключових напрямків роботи, а також наявність спрощеної і в той же час ефективної системи контролю. Оперативний контроль, який здійснюється власником, також може мати позитивний ефект, так як власник особисто зацікавлений в збереженні активів об'єкта, фінансових результатах його діяльності та контролю за ними [4].

Для аудиту звітності малих підприємств актуальним є питання суттєвості, оскільки такі підприємства мають порівняно незначні показники об'єму виробництва та скорочені форми звітності. З метою зменшення аудиторського ризику та запобігання викривлення даних при перевірці необхідно враховувати всі показники, тобто проводити суцільну перевірку. При визначенні ризику контролю необхідно враховувати конкретні обставини, але буває доцільним прийняти цей ризик як високий, що потребує проведення певного набору аудиторських процедур, для того щоб знизити ризик невиявлення та забезпечити загальний ризик на припустимому рівні.

При формуванні аудиторських доказів у процесі аудиту малих підприємств переважно використовується проведення процедур перевірки по суті. Проблемою є одержання аудиторських доказів, на основі яких підтверджується критерій повноти інформації. Причиною такого становища може бути

відсутність системи внутрішнього контролю або зацікавленість власника чи менеджера відображати в обліку не всі господарські операції.

Однією з особливостей аудиту малого підприємства є також визначення методу вибірки об'єктів перевірки. Враховуючи незначний обсяг генеральної сукупності даних суб'єктів малого бізнесу, доцільно перевірити 100 % елементів генеральної сукупності або 100 % елементів певної її частини (наприклад, 100 % усіх об'єктів, вартість яких вище вказаної суми). З огляду на все викладене, важливими заходами є удосконалення організації і методики проведення аудиту діяльності малих підприємств з метою підвищення якості та ефективності перевірки[3].

Особливу увагу аудитор варто приділити оцінюванню та перевірці надійності засобів внутрішнього контролю на малих підприємствах. Часто система внутрішнього контролю на малих підприємствах або взагалі відсутня, або дуже недосконала. Через обмежену кількість працівників порушується одна з ключових вимог надійної організації внутрішнього контролю — розподіл функціональних обов'язків. Так, наприклад, одним і тим самим працівником можуть одночасно виконуватися функції, які є несумісними на великих підприємствах:

- 1) санкціонування господарської операції;
- 2) безпосереднє здійснення її;
- 3) відображення в обліку господарської операції;
- 4) контроль виконання.

Специфічним аспектом аудиторської перевірки малих підприємств є контроль розрахунків з бюджетом, правильність нарахування та сплати податків, у тому числі «єдиного» податку, а також перевірка законодавчого підтвердження права на застосування пільг щодо оподаткування.

Не існує спеціальної методики перевірки малого підприємства. Аудитор самостійно приймає рішення виходячи зі свого власного професійного судження. Варто зазначити такі загальні особливості аудиту малого підприємства:

- велике значення етапу планування аудиту та визначення основних
- напрямів діяльності підприємства;
- незначне місце відводиться перевірці надійності функціонування системи внутрішнього контролю через відсутність належного контролю, на який міг би покладатись аудитор з метою зменшення обсягу своєї роботи;
- найважливіша роль відводиться контролю рахунків, який включає не тільки підтвердження залишків на рахунках, а й повноти відображення записів за здійсненими господарськими операціями;
- значимість аналітичної оцінки на кожному етапі аудиту (звертаємо увагу на те, що аналіз чинників, які впливають на правильність оцінювання та складання звітності, є більш простим, ніж на великих підприємствах).

В Міжнародному стандарті аудиту 720 «Інша інформація в документах, що містять перевірену фінансову звітність» говориться про те, що аудитор повинен ознайомитися з іншою інформацією для виявлення суттєвих невідповідностей з перевіреною фінансовою звітністю. Прикладами «іншої інформації», яка часто включається до фінансової звітності суб'єкта малого бізнесу, може бути детальний звіт про доходи і витрати з метою оподаткування, звіт керівництва суб'єкта малого бізнесу тощо [5].

Висновки. Використання Міжнародних стандартів аудиту в процесі здійснення аудиторської перевірки малих підприємств забезпечить отримання об'єктивних результатів, які відображають стан підприємства з усіх боків та будуть втілені у висновку аудитора. Аудит малих підприємств має ряд особливостей. Так, малі підприємства мають вибір в застосуванні не тільки форми бухгалтерського обліку, а й реєстрів та системи оподаткування, що привертає до себе більш пильної уваги. Крім цього, можливість розподілу обов'язків, обмежено, у зв'язку, з незначною кількістю облікових працівників. Ці факти ставлять систему внутрішнього контролю під сумнів. В цілому можна сказати, що аудит малих підприємств носить суперечливий характер, з одного боку, прості за характером процедури, а, з іншого, треба знати та враховувати всю специфіку підприємства. Для досягнення мети аудиту малих підприємств, а саме, оцінки правильності організації обліку на них, підтвердження законності господарських операцій, насамперед, необхідно визначити напрямок перевірки, поглибленого контролю й отримати попереднє уявлення про стан економічного суб'єкта.

Література:

1. Дорош Н.І. Аудит: Теорія і практика. – К., 2012. – 495 с.
2. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики / Пер. з англ. О.В., Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик та ін. – К.: 2013. – 1172 с.
3. Організація та методика аудиту підприємницької діяльності: Навч. посібник / За заг. ред. О.А. Петрик. – К.: 2014. – 472 с.
4. Усач Б.Ф. Аудит: Навч. посібник. – К., 2009. – 233 с.
5. Чернелєвський Л.М., Беренда Н.І / Особливості проведення аудиту на малих підприємствах:– К., 2012. – 122-134 с.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ФІРМ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. В умовах ринкової економіки туристичні фірми усвідомлюють необхідність впровадження нових товарів та послуг. На сучасному етапі розвитку туристичної діяльності істотне значення має створення й ефективне використання системи інноваційного менеджменту. Незважаючи на складне економічне становище більшості туристичних підприємств, в сучасних умовах проявляється тенденція до посилення їх інноваційної активності, особливо в галузі технологічних інновацій.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Запровадження теорії інноватики до сфери послуг відбувається здебільшого в останнє десятиріччя. Знані науковці: Т. Ткаченко, Ізотова М.А., Матюхіна Ю.А. [4, 5], які займаються тематикою інновацій в сфері туризму, сходяться до думки, що інновації у сфері послуг можуть бути визначені як «нові концепції сервісу, нові канали зв'язку з клієнтами, нові системи розподілу і технологічні рішення, які найчастіше спільно змінюють пропозицію послуг на ринку, оновлюють функції фірми і вимагають структурно нових організаційних, технологічних і людських можливостей».

Виклад основного матеріалу.

Туризм є багатовекторною та мультигалузеву сферою і тому складною для запровадження радикальних інновацій. У структурі сфери послуг є галузі, інноваційність яких не викликає сумнівів, тому що вони мають власну базу досліджень і розробок, тому пропонують ринку нові високі технології. Наприклад, сфера інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), має на меті віртуалізацію частини виробничих та торговельних операцій, управління економічними процесами від мега- до мікрорівня, широке застосування різновиду прикладних програм для ефективного управління й адміністрування підприємством. Іншого сектору в українській економіці, що зростає би так само швидко, як ІТ, просто немає. Це підтверджують і розрахунки: якщо наразі ємність української ІТ-галузі складає 2-3 млрд. дол. на рік, а темпи річного зростання дорівнюють 30%, то до 2017 року сектор ІТ формуватиме 8% ВВП. ІТ-індустрія дійсно перспективна, інвестиційно та інтелектуальноємна сфера економічної діяльності, яка прискорює інвестиції в людину, як основне джерело інноваційних зрушень і, дозволить вирішити проблему економічної та грошової стабільності в державі у майбутньому [3, с. 54].

Інновації в туризмі, природно впливають на стан всієї галузі в цілому. Вони змінюють наступні основні характеристики галузі:

- 1) обсяг виробництва і продажу (в даному випадку нових туристських брендів);
- 2) поточні витрати фірми, що займається інноваціями;
- 3) розмір створеного і діючого майна;
- 4) чисельність спеціалістів зайнятих у проектуванні та впровадженні нового туристського продукту на ринок;
- 5) тривалість освоєння і впровадження нововведень споживачам.

Хоч туристичний бізнес переживає бум інформатизації, враховуючи широкий інформаційний сектор, потужність та масовість інформаційних повідомлень та віртуальний сектор подорожей в глобальних мережах, фахівці-туризмознавці зауважують, що туризм є більше «споживачем інформаційних інновацій», аніж продуцентом. За попередніми підрахунками витрати ініціативних туроператорів в Україні на утримання системи on-line -бронювання складають близько 2% від вартості послуг, що реалізуються, що за умови продажу турів на рекреацію, розваги і оздоровлення, це приблизно 3,3 млн. дол. США щорічно, які витрачено на розроблення, підтримку, наповнення і обслуговування системи інформаційної підтримки. Новими напрямками використання ІТ для туризму є: запровадження електронних каталогів пропозицій, поширення on-line-бронювання не лише в роботі з різними агентствами, а й безпосередньо з клієнтами. Неординарні ідеї, що просувають бізнес у сфері туризму, автоматизація і доступність довідкової інформації, розробка нових туристичних маршрутів, програмне забезпечення і програмні рішення – це тільки деякі приклади, що ілюструють інноваційну діяльність і напрям її подальшого розвитку [1].

Ефективність сучасного туристського продукту темпи його розвитку визначаються інноваційною активністю і виробництвом товарів «ринкової новизни» задовольняють нову потребу споживачів. Інноваційний процес, тобто процес впровадження нових продуктів на туристський ринок, характеризується:

- 1) численністю і початковою невизначеністю шляхів досягнення мети та високим ризиком;
- 2) неможливістю детального планування та орієнтацією на прогнозні оцінки;
- 3) необхідністю подолання опору як у сфері відносин, що склалися, так і інтересів учасників інноваційного процесу. Інновації є основним засобом підвищення вартості суб'єкта і реального сектора в цілому у нашому випадку - сектору туризму. Чим вище потенціал нововведень, тим вищий очікуваний реальний прибуток [5, с. 12].

В світовій практиці в туризмі широко розповсюджуються інновації, спрямовані на підвищення якості отриманого сервісу, створенні нової потреби у комфортному відпочинку. Популяризуються інновації на транспорті (літак з прозорим корпусом), в готельному бізнесі (готель і комплекси під водою), застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій, що здатні подовжити життєвий цикл туристичного продукту або знизити вартість послуг.

На сьогодні привабливими для інвестування є проекти щодо будівництва туристичної і спортивної інфраструктури курортів (гірськолижних трас, канатних доріг, спортивно-оздоровчих комплексів). За обсягами інвестицій в розвиток туристичної інфраструктури Карпатський регіон, який має всі можливості для розвитку гірськолижного спорту, входить в п'ятірку найбільших регіонів країни (в 2013 році ці надходження склали близько 295 млн. євро). Одним з таких проектів є будівництво гірськолижного центру «Долина Руна», який передбачає залучення прямих інвестицій загальною сумою 90 млн. євро [2, с. 151].

У туризмі, як і в будь-якій іншій сучасній галузі, існує спеціальний ринок нововведень, що є складовою частиною загального туристичного ринку. Ринок нововведень утворюється в умовах невизначеності, яка впливає з самого характеру інноваційного процесу, і його становлення слід розглядати у зв'язку з розвитком підприємництва в туристській сфері. До ринку нововведень мають відношення попит і пропозиція нововведень, масштаб цін, покриття попиту сукупністю нововведень і т.д. Ефект від впровадження нововведення проявляється не тільки в економічній, але і в соціальній сфері, де за рахунок підвищення доходів більш повно задовольняються суспільні потреби і поліпшується рівень життя. У загальному вигляді економічна ефективність інновацій визначається зіставленням економічних прибутків з витратами, що викликали результат. Кажучи іншими словами, ефективність нового туристичного продукту залежить від того, який прибуток він принесе його проектувальникам, мінус витрачені на його впровадження гроші [4, с. 10].

Отже, основними цілями сучасного туризму є впровадження нових моделей розвитку туристського продукту, залучення ІТ-технологій, розробка унікальних турів та підвищення й осучаснення комфортності відпочинку. Саме за таких умов українські туристичні фірми займатимуть передове місце на ринку надання туристичних послуг. Надання туристичних послуг є вигідним для держави з точки зору використання ресурсів. Зарубіжні туристи платять за туристичний продукт, не вивозячи його з України. Історико-культурні та архітектурні пам'ятки, природний потенціал залишаються на місці.

Література:

1. Барометр міжнародного туризму ЮНВТО: Короткий огляд основних тенденцій //UNWTO World Tourism Barometer, February 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>
2. Дурович А.П. Маркетинг у туризмі: навч. посіб. допов./ Під загальною ред. З.М. Горбильова. – М.: «Економпрес», 2010. – 460 с.
3. Економіка сучасного туризму/За ред. д-ра екон. наук Г.А. Коропової. – М.: «Герда», 2012. – 470 с.
4. Ізотова М.А. Інновації в соціокультурному бізнесі та туризмі. – М.: «ЛітРес», 2009. – 215 с.
5. Ткаченко, Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу [Текст]: Монографія. / Т.І.Ткаченко. – К.:КНТЕУ, 2006. – 537 с.

Науковий керівник:
кандидат економічних наук Нікшич С. М.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Світлана Захарченко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

**РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА ОБРЯДОВОГО ЦИКЛУ ЗАКЛИКАННЯ ВЕСНИ
(НА МАТЕРІАЛАХ СІЛ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ, ЗАТОПЛЕНИХ КАНІВСЬКИМ ВОДОСХОВИЩЕМ)**

На сьогодні особливо актуальним постає питання фіксації, опрацювання та систематизування інформації, що стосується традиційного календарного циклу подніпровського субрегіону, знищеного будівництвом Канівського водосховища. У Переяслав-Хмельницькому районі було здійснено масштабне переселення мешканців більше десяти населених пунктів з подальшою реорганізацією адміністративного устрою. Згідно проекту будівництва у зону затоплення потрапило дев'ять сіл: В'юнище, Циблі, Козинці, Зарубенці, Трахтемирів, Підсінне, Андруші, Комарівка, Городище та хутор Монастирок. Також затопленню підлягали кілька маленьких хуторців: Максимівка, Чубуки, Гора, Борок, Гетьманівщина, Лісаневичі, Слобода, та інші. В результаті затоплення було втрачено цілий пласт унікальної обрядово-звичаєвої культури українців, які проживали на цій території. Ці обставини спонукають до ретельного вивчення календарних звичаїв та обрядів означеної території.

Мета статті – дослідити особливості обряду закликання весни в затоплених селах Переяславщини, з'ясувати характерні для даної місцевості атрибути, компоненти весняної звичаєвості та їх ритуально-міфологічну основу.

Проблема дослідження особливостей весняного циклу, як і календарної обрядовості затоплених сіл Переяславщини в цілому, є відносно новою та маловивченою. В матеріалах етнографів XIX – поч. XX ст. П. Чубинського, М. Максимовича, В. Білого ін., сучасних вітчизняних учених О. Курочкина, В. Борисенко ін. з тематики календарно-святкової обрядовості досліджувана територія представлена виключно фрагментарно.

Надзвичайно цінним джерелом для вивчення означеної тематики є неопублікована праця радянського письменника, науковця Дмитра Михайловича Косарика «Українське село Андруші: стислий, короткий нарис» [4]. Присвячена вона вивченню історії та побуту нині затопленого села Андруші Переяслав-Хмельницького р-ну. В роботі автор детально характеризує історію населеного пункту, походження його назви, описує кутки села, основні заняття-промисли мешканців (землеробство, чумакування, заробітчанство, лозоплетіння тощо), значну увагу приділяє громадському побуту, також робить акцент на місцевих календарних звичаях. Не дивлячись на відчутну радянсько-пропагандистську основу нарису, він є чи не єдиним дослідженням з історії с. Андруші XIX – початку XX ст. (як власне і всього означеного регіону), що представляє всі сфери життя його мешканців. Тому дана праця має значну етнографічну цінність для дослідників.

Отож, фундаментом у розкритті поставленої проблеми стали усні джерела: інтерв'ю, спогади, різного роду свідчення, збір світлин тощо. Саме їх аналіз дає чітке уявлення про особливості календарної обрядовості затоплених сіл Переяславщини, в тому числі й весняного циклу, їх структуру та стан збереженості в середовищі переселенців у нових реаліях життя.

В статті використано матеріали польових досліджень, що були зібрані автором протягом 2006 – 2015 р.р. Більшість респондентів із затоплених сіл народилися в 20 – 40-их р.р. XX ст. – часи зламу давньої традиції радянською ідеологією. Тому досить часто в їхніх спогадах прослідковується вплив тогочасного світосприйняття, що ускладнює процес відтворення традиційних звичаїв та ритуалів.

Весняний календарно-обрядовий цикл в цілому є системою ритуальної поведінки, де всі магічні дії нерозривно зв'язані з вірою в магію слова. Традиційно в ритуалах закликання весни приймали участь діти, молодь, що символізувало собою початок нового життєвого циклу як в природі так і в людському середовищі. Виглядаючи та закликаючи весну сподівались на дари від неї, разом з тим обов'язково їй приносили пожертви обрядовою випічкою, піснею, речитативними побажаннями, хороводом.

Своєрідним перехідним містком від зимового до весняного обрядового циклу вважається Стрітення, Стрічення (15 лютого). В народі й до сьогодні існує переконання, що в цей день зима з весною зустрічаються. Важливою складовою обрядового ритуалу на Стрітення була і залишається церква. Традиційно цього дня освячувались вода та «громнична» свічка, які в уяві народу мали охоронно-магічну силу.

Мешканці затоплених сіл святкували Стрітення по різному – в залежності від того чи була в селі церква. Традиційно цього дня не працювали, збирались гуртом в когось із сусідів, родичів за спільною трапезою. На питання «Чи святити цього дня в церкві воду, свічку?» більшість опитаних відповідала однотипно, н-д: «Ні, не було такого. Воду не сятали. У нас попа не було ж, бо церкву розвалили, а дяк сам остався» [7]. В селах, де була церква (с. Андруші) місцеві віруючі та мешканці найближчих сіл при бажанні мали змогу освятити головні атрибути свята.

Весняний цикл календарних традиційних свят українців розпочинає Масниця. Це веселе, замашне та голосисте народне свято, наповнене релігійно-міфологічними ритуалами, унікальними обрядодійствами, відзначається на останньому тижні перед Великим постом [2, с. 26].

Українська Масниця неповторна і колоритна та має розмаїту палітру елементів як весняного, так і зимового циклів народного календаря. Та обставина, що обрядовість Масниці містить фрагменти астрального культу і культу предків, а також майже позбавлена ритуалів, пов'язаних із християнством,

дала підстави дослідникам ототожнювати її з прадавнім святом – проводами зими та зустрічі весни [3, с. 35].

Цілий тиждень господині варили вареники з сиром, пізніше млинці, а в останній день перед Великим Постом, в неділю, збиралися на гуляння до сусідів, родичів, сватів, кумів. Ось як описує святкування Масляної на початку ХХ ст. жителями с. Андруші у своїй роботі дослідник Д.М. Косарик: «...А після цього ішов традиційний тиждень який називався Масниця, коли за звичаєм годилося варити вареники з сиром, мащені маслом. Селянки незаможниці всякими засобами намагались роздобути масла й сиру за відробіток у багачів, щоб на Масниці хоч раз зварити і своїм дітям тих повсюдних вареників» [4, арк. 168].

Схожі спогади були зафіксовані автором у жительки с. В'юнище про святкування Масниці вже у повоєнні часи: «Цього..., сиру ж не їли, поки Масляна – лежить. Дак було така дерев'яна діжечка. Дак було присолить мати, стопче і, у комору, воно замерзне там, той сир. А тоді вже ж як ото Масниця (Масниця казали), тоді вже ж ото вносили його, розморожували і вареники варили, і налисники робили. Ну, воно ж так, хіба там надовго хвата, як сім'я. Цілий тиждень Масниця, так сиру не хватало на цілий тиждень» [6].

Як бачимо, давня традиція готування вареників із сиром обов'язкового як елементу святкування Масниці, зберігся, не зважаючи на економічний стан в державі чи окремо взятій родині, протягом всього ХХ ст.

Такою ж характерною особливістю Масниці в нашій країні у минулому було проведення дуже давнього обряду “колодка”.

У першій половині ХХ століття у с. Козинці широко побутував звичай “чіпляння колодки”. На Сиропусному (Масничному) тижні збирався гурт молодих жінок, які брали важку колоду і йшли до хати, де жив неодружений парубок. Молодому чоловікові, який був шлюбного віку але не одружений, до ноги жінки чіпляли колоду як кару за те, що не одружився протягом року. Причому старалися знайти колоду важку і велику – для цього брали дуб чи акацію. Для того, щоб позбутися цієї колоди, парубок мав чимось відкупитися – чи могоричем, чи цукерками, чи ще чимось, чого забажає жіночий гурт. І така “процедура” повторювалася у кожній хаті, де жив неодружений парубок. Особливо вимогливими жінки були до парубків-перестарків, або “сивояїв”, яким уже було за 30 років [5, с. 104].

Про залишки даного звичаю в повоєнний період у с. В'юнище свідчать спогади жительки села О.П. Грищенко: «Чула я що була колодка, і колодки вішали якимсь парубкам старім, що не пожинились. У нас ще було, бо казали там один був десь аж на другому кутку парубок такий старуватий. Ну, я ше там не вчаствовала. Це я ще мала була, дак ми ж жили під лісом, а там у селі уже ж таке робили. Колодку якусь вішали, а тоді він могорич ставляв, ну я не попадала в таке» [6].

Побутування таких звичаїв у ХХ і навіть ХХІ століттях говорить про їхнє архаїчне походження і залежність від норм звичаєвого права, коли одруження, створення сім'ї молодими людьми було обов'язком і знаходилося під контролем сільської громади.

Одним із ритуалів, що здійснювались під кінець зими чи на початку весни, був обряд випікання символічного печива у формі птахів, з якими ходили діти, піднявши їх високо над головою, закликаючи весну прийти на землю. Міфологічною основою цього обряду є давнє уявлення про те, що весну приносять на крилах птахи, які повертаються із вирію – місця перебування душ покійних предків. Вочевидь у давнину обряд зустрічі птахів мав глибокий сакральний зміст, виступаючи мотивом ушанування предків.

За матеріалами весняного циклу, зібраними від колишніх мешканців затоплених сіл, необхідно констатувати, що даний звичай не зберігся навіть в пам'яті. Яскравим прикладом відходу в минуле цієї давньої традиції у ХХ ст. є свідчення колишньої жительки с. В'юнище О.П. Грищенко: «Ну, не було таких обрядів, щоб ішли, да пекли, да зустрічали. Не було в нас такого... Воно ж таке: тоді революція, тоді голодовка, тоді війна, тоді той... дак ніхто їх не додержувався» [6].

Часом приходу весни повсюдно вважалось свято Явдохи (14 березня). Саме цей день відповідно до народної традиції є першим днем весни, днем коли, як кажуть в селах і до сьогодні, «корінь оживає».

Взагалі за давніх часів на Україні рік починався березнем, він вважався початком року природного. Як тільки на пагорбах з'являлися перші проталини дівчатка-підлітки заводили перші хороводи. Взявшись за руки, вони повільно розтягували криву лінію між забитими в землю вербовими кілочками, співаючи кривого танцю. За формою і змістом кривий танок уподібнюється до сакрального знака – безкінечника. Кривий танець – не тільки зустріч, привітання весни, це ще й символ пробудженої життєвої енергії [1].

Щодо виконання весняних хороводів, танців, обрядових пісень у досліджуваному субрегіоні, то в ході опитування респондентів згадки про їх виконання у ХХ ст. не було зафіксовано. Майже всі опитані наголосували на тому, що «було не до того, треба було якось виживати, бо не було чого їсти» або ж «у нас не було такого, як ми вже в клуб ходили, а тоді... до я не знаю» [8].

Підводячи підсумки, необхідно наголосити, що висвітлення окресленої тематики на досліджуваній території ускладнюється наслідками фактичного знищення затоплених сіл, що підсилило деструктивні явища в усьому комплексі традиційної культурної спадщини. Опираючись на зібраний польовий матеріал, доходимо висновку, що архаїчні елементи, які традиційно були обов'язковими в закличних обрядах весни, протягом ХХ ст. нівелювались та майже повністю стерлись із пам'яті жителів затоплених сіл. Найбільш збереженими виявились обряди Масниці, чії глибинні ритуально-міфологічні засади не змогли знищити реалії життя українця у ХХ ст. Загалом варто зазначити, що календарна обрядовість, як і в цілому матеріальна та духовна культура жителів сіл Переяславщини, затоплених Канівським водосховищем потребують подальшого якнайшвидшого фіксування та збереження.

Література:

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етногр. нарис – К., 1993. – с. 592.
2. Зяблюк Н. Масниця в Україні // Рідна школа. – 2007. – №1 (січень) – С. 26-33.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К, 1992.
4. Косарик Д.М. Українське село Андруші: стислий, короткий нарис // Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Ф 14-5, Од. зб. 247; арк. 289.
5. Котлярова Л. Релікти звичаю «колодка» на Переяславщині // Етнічна історія народів Європи. Вип. 28–К., 2009. – С. 101-105.
6. Матеріали польових досліджень автора (далі МПД). Записано 5.03.2015 р. в м. Переяслав-Хмельницький від Грищенко Олени Петрівни, 1939 р. н., уродженки с. В'юнище.
7. МПД. Записано 5.03.2015 р. в м. Переяслав-Хмельницький від Ляльки Катерини Михайлівни, 1938 р. н., уродженки с. Комарівка.
8. МПД. Записано 6.10.2015 р. в с. Дівички від Трухан Тамари Петрівни, 1944 р. н., уродженки с. Підсічне.

Світлана Зубер
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

**ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНЦІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ)**

Традиційне спілкування та обрядові норми підготовки молоді до шлюбу є одним з факторів створення родини. Важливими інститутами процесу соціалізації молоді завжди були сім'я, сільська громада, молодіжні об'єднання, церква. У селах існували традиційні зібрання молоді під різними назвами, що походили від місця (вулиця, горбик (сс. Пологи-Яненки, Пологи-Вергуни [6,7]), часу проведення (досвітки, вечорниці), виконуваної роботи (попрядки с. Помоклі [5]).

У словнику-довіднику В. Жайворонка знаходимо: «Вечорниці – вечірні зібрання молоді восени та взимку, на яких у будні поряд із розвагами, забавами виконувалась і певна робота, а в святкові справляли гуляння; на цих зібраннях влаштовувалася складчина» [2, с.83].

Ось як описує зібрання молоді Г. Данилевський у творі «Біс на вечорницях»: «Сміх, гомін і співи перемішувалися з тріскотом печі і хурканням веретен. Дівчата тягли з гребенів пряжу і весело водили веретенами. Парубки теж не дармували – той точив дерев'яне горня, інший стругав веретено своєї дівчині, третій гнув дугу, а четвертий розмальовував вивіску для хутірського шинку» [2, с.83].

П. Куліш у творі «Огненний змій» такими зобразив досвітки: «Парубки не вважали на те, що завтра зі сходом сонця їм треба взятися до роботи й працювали на вечорницях часто цілу ніч. Тут вони цілком забували всі жалі й злигодні, нерозлучні в житті з людиною; тут душа виривалася з клітки й гуляла на волі, не почувачи ніякої тяготи, ігриста й легка, як вітер. Кохання, жарти, музика, пісні, – чого ж ще бажати?» [2, с.83]

Визначний український етнограф М. Сумцов так описує вечорниці: «Дівчата змовляються, вибирають яку-небудь жінку і доручають їй влаштувати досвітки, приносячи, хто що може з харчів, прихованих вдома потай. Забравши роботу й харчі, дівчата збираються в одну хату, працюють, там ночують, встають дуже рано і знов працюють, співаючи. Це – досвітки. На вечорниці завжди, а на досвітки дуже рідко приходять хлопці» [9].

Молодіжні громади були своєрідним осередком організації різноманітних форм спілкування молоді, важливою структурою в підготовці парубків та дівчат до подружнього життя. Цією справою переймалися не лише молодь та її батьки, а й громада. Отже, ступінь свободи між молодими людьми залежав і від суспільної думки. Дівчата починали відвідувати вечорниці з 15-16 років і тут отримували перший досвід інтимного спілкування із протилежною статтю: «Ідуть парубки і сватають, так сімнадцять, а як уже далі йде, уже й за двадцять, то вже стара дева, то вже парубок стісняється до неї йти чого-то. Хлопці всякі були віком, було шо й він молодший, хто кому понаравиться»[4]. «Коли підростуть, вже год у десять біга на вулицю. Це так, своя компанія. Дорослі дівки ходять гулять окремо. Ми гуляли, оце ж діда Максима Йовдоха й я, такі ж оце дівчата, може вже год і по п'ятнадцять було, а тоді хтось на нас як потюкав, дак мене цей дід Максим додому одвів. (Це ще ви гуляли не в справжніх дівках, півдівочки?) Це таке, побігать. (Коли переходили в гурт де справжні дівки, як вас приймали туди?) Як приймали, пошла да й усе, гуляймо. Да хоч би ми й побігли, дак чого ми до їх побіжимо. То ми собі бігаім по вулиці да й усе (А як дорослий гульт, як було?) Сидять да гуляють, на зимлі посідали да гуляють, а парубки поприходили да на руках посідали» [8].

Саме дівчата відігравали першорядну роль в організації та проведенні вечорничних зібрань. Усі турботи, пов'язані із влаштуванням досвіток були сферою відповідальності дівчат: вони визначали місце зібрання, домовлялись із господарями, забезпечували продукти для спільної вечері, дбали про чистоту у вечорничній хаті. «А зімою ото й у хаті, до тоже ото так. (Брали з собою роботу якусь?). Ну це як у буддень до прядуть же, а як у неділю чи в суботу вже ввечері до так гуляють (В яких хатах це відбувалося?) Хто пустить, як вона там чи одна чи шо, до впусять, дівчата просили. Авжеж, шо як гуляють, до допоможуть хату вимазать. Це ни тіки в однуєї жінки (В кого ще?) У Палажки гуляли дівчата, я там ни була (Вона одинока була, вдова?) Ні, і чоловік був, діти були, я у тій хаті ни була, я в другій хаті, у Лукери на Казенному кутку, вона була тоді ни замужня. Вона ходила заміж, тіки розвелася, а то вже вона сама жила, дітей не було (Ви

ходили на той куток, де жили?) Аякже (Лукеру не звали досвітчаною матір'ю?) Лукера да й усе (А хату як називали, ви підете на досвітки куди?) До Лукери, до Лукери» [8]. «Одиноко жила, ну вона пустила досвітки, щоб ходили. Ївга, ни була замужем, ни було дітей і то вона пускала досвітки, щоб веселіше їй було. Вона любила дітей, бо в неї їх ни було, хто пряде, хто шиє, вона тоже пряде, розказуж як ранше. Нас чотири-пять ходило, такі ж куткові, подружки. Багато в хаті ни втовпиться, а свету ни було, лампа. Ми карасір приносили, заливали в лампу щоб горіло, по черзі карасір носили з дому. Перевернуть макітру та поставлять лампу, кругом дівчата посідають і шиють або прядуть. Прясти до ни так додивляться, а шить же так додивляться щоб хрестик був. Моя, примірно, мати як ходили на досвітки, так мати мичок намиче її, так вона напряде десяток. То вона ше таким пидлітком була, а тоді як стала вже дівкою, так було напряде півміток, бо тоді ж із того жили. А літом куткові дівчата коло котрої коло двору, як батьки ни сердяться. Єсть батьки ни хотять гвалту та шуму, а єсть такі, кажуть: «Гуляйте, а де ж вас дить». А це вже клуб построїли, дак уже в клуб ідуть. До війни клубу ни було, було кажуть: «Підим на горбик». Це хоть коло вашої хати, хоть коло моєї. Насіння напряде мати та насіння лузають. Як є хто з гармошкою та вміє грать то грають, дівчата потанцюють. Тепер такі танці, а в нас тоді кроков'яка, яблучко, гопачок, оце такі були, а таких ни було як ото пирикидається» [4].

Питання про морально-етичний бік взаємин у молодіжній субкультурі залишається дискусійним у вітчизняній історіографії. Популяризується думка, що стосунки між парубками і дівчатами були виключно платонічними. «Молодежь создана для того, чтобы любить и вот эта потребность порождает «досвітки» и «вечорниці». Наступают темные длинные осенние ночи и вы слышите в разных концах села песни. Девушки по-нескольку собираются в одну избу, большею частью – ко вдове, чтобы быть менее стесненными; здесь они прядут, распевая песни... Прядение, песни, шутки и остроты, любовные ласки – все это делает препровождение времени приятным. Тут-то девушка сблизается с любимым человеком. Она его ласкает, целует и даже спит с ним, – но любовь все-таки остается платонической, хотя бывают случаи, что «парубок» погубит честь «дивчины» [10, с.352]. Проте немало українських дослідників наголошують, що дошлюбні сексуальні стосунки не були такою вже рідкістю і спільне спання парубків та дівчат на вечорницях було далеко не безневинним (М. Маєрчик, І. Ігнатенко, О. Кісь, Мр. Грушевський). Хоч інтимні стосунки і могли мати місце, однак молоді люди намагалися бути обережними, бо народити до шлюбу в українському селі вважалося ганьбою для дівчини та її родини: «Парубок ходить, то як одурив її, то він її і забіра. А бувало так шо ни хоче брать, одна сім'я така була. Значить, ходив, находив, а брать ни бере. Так її батьки пошли до його і кажуть: «Миколо, ти находив, так забірай. А він каже: «А я вам так скажу». А два ходило до неї. «Як вона, каже, родить, тоді ж побачите хто находив. Воно на когось буде схоже. А тоді як найшло, тоді ж воно показало на кого похоже. І так вийшло шо на того шо насідали, так той ни винуватий, а той шо обминав, той винуватий» [4].

Збиралася молодь на досвітки у вільний від сільськогосподарських робіт період – пізньої осені та взимку. Домовлялися переважно на період від Покрови до Великого посту. Бувало, що дівчата починали «засиджувати» вечорниці уже з початку вересня. Етнографи зазначають, що навіть найсуворіші батьки не могли заборонити своїм дітям відвідувати вечорниці, адже це був звичай, усталений часом. Ці форми розваг сприяли спілкуванню неодруженої молоді та були спрямовані на вибір майбутньої пари.

У наш час історичні та соціально-економічні умови докорінно змінилися, традиційні форми дозвілля та колективної праці, які зберігали стійкість морально-етичних норм традиційного українського суспільства протягом тривалого часу, в значній мірі втратили своє первісне призначення. Але їх естетичний, етичний потенціал та народознавчу пізнавальність потрібно вивчати в будь-якому регіоні України, зокрема й у Середній Наддніпрянщині.

Особливу увагу необхідно звернути на села Переяславщини, що зникли в результаті затоплення водами Канівського водосховища. Отже, особливий інтерес науковців має бути до тих сіл, яких, з тих чи інших причин, на сьогодні вже не існує на карті України. Зробимо акцент на матеріалах, пов'язаних з матеріальною та духовною культурою затопленого села Андруші. Маловідомою для дослідників на сьогодні залишається архівна та епістолярна спадщина Д. М. Косарика (1904-1992) – письменника, науковця, що, серед іншого, присвятив себе вивченню історії та побуту села Андруші Переяслав-Хмельницького району Київської області. Матеріали зберігаються в наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ, зібрані методом стаціонарного дослідження в кінці 50-х років ХХ століття.

Вечорниці, як форма молодіжного спілкування, не проходять мимо ока дослідника: «В Андрушах вечорниці називали досвітки. Літом збирались біля Джерела, на колодках біля дворів. Батьки не боялись досвіток, а навпаки сприяли цьому. На Староселиці обирали парубки свого старшого парубка. Цей старший парубок ще в 90-х роках ХІХ ст. називався берізкою. Берізка, очолюючи парубоцьку громаду, щороку приймав до неї 17-літніх парубків. Кожен із них як вступний внесок вносив полтинник грошей і півкварти горілки. Дівчата на Староселиці восени після Покрови в жовтні напивували хату для свого молодіжного клубу. Найчастіше одинока вдова, їй матері довіряли своїх дочок і доручали їй навчати та доглядати за їхньою поведінкою з парубками. До вечорничної хазяйки збиралось п'ять-сім дівчат. Дівки йшли з роботою, у понеділок, вівторок, середу і четвер брали прядку, гребінь, днище, мички прядива. У п'ятницю дівки на досвітках шили, в суботу, неділю не працювали – пісні, танці. Сідали на лавах попід стінами, за стіл ніхто не смів сідати. Через одну-дві години після смеркання підходила перша група парубків, починали добиватися у двері, що були передбачливо засунуті. Від стукання визначали – тверезі чи п'яні парубки. П'яних не пускали. Якщо чемні – впускала паніматка і знов засувала сінешні двері. Весело здоровкались, сідали коло печі, затіваючи гуртову гру (в карти, хвильки, дурня, п'яниці, квочки, але ще не було моди грати в очко на гроші). Гурт грає, а два-три хлопці до дівок і сідають поміж ними. Парубок сідає з

протилежного боку гребеня і починає жартівливу розмову. Дівчина просить не заважати. Парубки закурюють з дозволу вечорничної матері, пускаючи дим під піч.

Під вікнами бігають підлітки п'ятнадцятирічні, зчиняють неприємності, їх ще не прийнято до парубочої громади. Прив'язують до вікна фуркало, стіни від якого дрижать, зав'язують двері знадвору, перепинають вірвовками дорогу перед порогом. Старші парубки вирішують покарати, закликають у хату, дівчата вимазують їм обличчя в сажу.

Наближається північ, співають перші півні, тоді паніматка звертається до парубків: «Хлопці, виходьте з хати, бо дівчатам пора спати». Тоді хлопці виходять і йдуть на інший куток, може там світиться. Але не всі виходять з двору. Кілька душ, що змовились з дівчатами або умовились через старшу дівку, виходять в сіни, в сінях закурюють. Дівки тим часом стелють посеред долівки біля підніжжя столу велику в'язку соломи, поверх білі рядна для спання. Коли дівчата постеляться, тоді умовлені парубки уходять в хату, чинно сідають на лаві і ждуть. Кожна дівка підходить до умовленого «ночувальника», нахиляється і починає роззувати його. Спочатку стягає один чобіт, потім другий. Сміливіша при цьому гляне в вічі, скаже слово, несмілива, новачка засоромлено опускає очі додолу. Коли вона роззула парубка – ляже з ним цю ніч ночувати.

Дівчата в Андрушах, порозбувавши хлопців і погасивши світло, лягають на постіль покотом, скинувши лиш верхній одяг, лишаючись в полотняних сорочках, спідницях. Хлопці теж скидають лише свитки і піджаки. Ті, що полягали ночувати парами, лягають на долівці під один край, ті, до яких нема хлопців – під другий край або на піч до вечорничної матері.

Хоч і на печі мати – але вона пильна, уважна. Прислухається до поведінки і шепоту на долівці. Коли щось запідозрить – розганяє підозрілу пару, дівку перекликає спати на піч, парубок іде додому.

Буває, дівчина сама тікає, відчувши грубу поведінку хлопця. Тоді це ганьба для парубка. Ті, що достойно себе ведуть, роблять так: на його праву руку поклала голову дівчина, а лівою він злегка обнімає плечі. Якщо ночують вперше – всебічне знайомство, умовляються про наступні вечори.

Якщо пари один-три роки зустрічаються, якісь прешкоди на шляху до шлюбу, то паніматка їм повністю довіряє. Тільки ледь світанок – як треті півні проспівують, паніматка нагадує хлопцям: «Пора додорму!». Бо якби заспав котрий і вискочив завидна, його б засвистали жонаті чоловіки та й дома батьки дорікають. Дівки наспіх прибирають постіль, умиваються і сідають ще на годинку допрясти, а починає розвиднятися – додому.

Траплялися і трагічні наслідки ночування, були й покритки. Особливо збільшились покриток в 1914-17 роках. Щороку була в селі одна чи дві повії. Вся громада знала таку дівку, парубки її звали «слабою на втори» або «дівчина з добрим характером».

Тричі за сезон вечорниць дівки складались разом з хлопцями продуктами, часом дровами. Традиційні складки: перша складка на Пущення – 14 листопада за ст. ст., в день заговин перед Пилипівським постом. Друга складка – на Меланки, третя – після Водохреща, тоді вже як прострілювали кутю після Свят. Парубки приходили на ці складки кожен із пляшкою, купували за свої, одержані від батька гроші.

Крім того, парубочья громада на Різдвяні Святки, взявши у священика офіційний дозвіл, ходили колядувати. Половину доходу – на церковні придбання, купували або свою парубочью корогву або підсвічник з великим ставником (величезна воскова свіча). Другу половину наколядованого громада вносила як внесок на дівочью складку. Купували гостинці, горілку, музик.

В ці дні давно закохані вирішували зізнатись батькам, умовлялись про засилання сватів, бо після Водохреща – найбільш масовий в Андрушах весільний період. Дівчата в дні цих трьох складок, а також під Андрія гадали: чобіт через хату, куди носок, з такої вулиці сватів виглядати, щитали кілочки на лісі, приказуючи: «Удівець-молодець». Живуча форма гадання в Андрушах - висівання жмені жита навколо дриотні, на якій рубали дрова. Засіяне жито треба було заволочити пеленою і лягти спати з задуманим образом жениха, що скаже сон.

Могли парубки влаштовувати безчинства після складок, особливо, коли забагато випили. Вимазували дьогтем ворота у незлюбленої ними дівки, відчиняли ворота з протилежних сторін вулиці, зв'язували їх. Викидали ворота на хату, затикали димарі соломною, вкидали в колодязь просмолений дьогтем прилад для сукання вірвовок, знімали колеса з воза, обмотували клоччям, обливали дьогтем, підпалювали і пускали з гори. Вивертали кожухи догори, лякали дівчат. Такі розваги тривали до 1905 року.

Перед Імперіалістичною війною з'явилась гра в очко на гроші, брудні лайки, матюки, бійки між парубками села та пристанських береговими робітниками, бійки залізними цівками, металевими наручниками. З'явилося слово «босьяки», яким стали прозивати всіх берегових робітників на пристані. Звичай обирати серед парубків берізку пропав, замість цього з'явився термін «старший парубок» або «заводіяка». Він тримав владу на фізичній силі, горілці, його всі почали боятися. У 1914-15 роках досвітки лишилися лише дівчачими. Хлопчаки-підлітки тепер могли й без вступного могорича і без сорому переступати поріг у хату на досвітки. Імперіалістична війна негативно впливала на мораль молоді, поширилось покриток, незаконнонароджених. Під кінець громадянської війни і після ствердження радянської влади прийшли на вечорниці комсомольські читці-агітатори, організатори куткових молодіжних червоних кутків та хат-читалень» [3].

Як зазначав Хв. Вовк, у кін. XIX – пер. пол. XX ст., молодіжні об'єднання були головним інститутом організації дозвілля та регулювання її дошлюбних стосунків. За наданими автором відомостями, кожне з цих товариств мало свого отамана, на чолі дівочої громади стояла старша дівка. Вони залагоджували сварки, влаштовували забави та мали вирішальний голос у прийнятті нових членів [1].

Практика раннього одруження була спричинена потребою родини в додаткових робочих руках, зокрема, через одруження синів. Це сприяло формуванню традиції раннього парубкування і дівування. Проте у Середній Наддніпрянщині, регіоні із порівняно прогресивними соціально-економічними відносинами, ця традиція була менш вираженою, ніж, скажімо, на Західній Україні, де затрималися застарілі форми виробничих відносин. Ці норми могли помітно коливатися і залежали від місцевих звичаїв, складу родини, її економічного становища.

Народна етика виробила цілу систему уявлень щодо прав парубків та дівок на порі та черговості їхнього одруження. Звичаєве право було категоричним: першими ходити на вечорниці, як і одружуватися, мали право старші діти. Нерідко батьки дівчини відмовляли старостам, посилаючись на те, що спершу віддаватимуть старшу дочку. Тому, щоб підкреслити пріоритет старших дітей, існували спеціальні чини – старший парубок і старша дівка і ніхто з молодших братів та сестер не міг заступати їм дорогу.

Гендерні відмінності у поведінці дівочих та парубочих гуртів виявлялись в статичній позиції дівчат на противагу активності, мобільності парубочих ватаг. Виразним свідченням пасивно-очікувальної позиції дівчини та невизначеності її майбутньої долі можна вважати і ворожіння про одруження: «(А на Андрія, Катерини гадали?) Яки гадання? Клала на поріг пампушки, щоб собака хватав, оце таке гадання. (Перед цим самі пекли?) Сире повикачувать. (Як ухватить, що буде?) Піде вона заміж, а як ни вхватив, до ще вона остається. (А воду не носили з криниці ротом?) То ж коноплі сіяли (Як?) Носить воду да тоді коноплі сіє. Каже: «З ким я буду ті коноплі брати, з тим я буду вік вікувати». (А для чого вода?) А треба ж землю поливать» [8].

Соціально-звичаєва своєрідність становища неодруженої молоді полягала у її меншій відповідальності за стан справ у господарстві, утримання дітей і непрацездатних у сім'ї. Це створювало об'єктивну основу її відносної свободи, можливостей дозвілля. Безперечно, і фізіологічні особливості молодого організму впливали на спосіб життя: «Старий хоче спати, а молодий гуляти».

Статеве виховання в межах традиційної української родини практично не здійснювалось, батьки намагалися усіляко обмежити знання дітей у цій царині. «Як родиться, дак діти кажуть: «Мамо, а де ви взяли?». Та каже: «На капусті». «Дак ви братіка міні принесить, сестричка є, ше братіка». «Нехай, пізніше». Було так ото обіщають: «Хай пізніше» [4]. Селяни поблажливо ставились не лише до вечорниць як явища, але й до деяких проявів асоціальної поведінки молоді. Це стосується насамперед парубочих громад, які своєю «антиповедінкою» завдавали господарям чимало збитків.

Підводячи підсумки, відзначимо, що вечорниці виконували подвійну функцію: були своєрідним молодіжним клубом, а також місцем зібрання молоді для праці. Молодіжна субкультура була похідною від культури дорослих. У спілкуванні молоді в традиційному українському суспільстві на перший план виходили механізми, що виробляли стандарти шлюбної поведінки. У межах молодіжної субкультури формувалися правила гендерної поведінки, відбувалося подальше дорослішання індивіда. Засвоєння на цьому віковому етапі норм соціального життя молоддю відбувалося у відповідності з приписами наявного комплексу української звичаєво-обрядової культури.

Література:

1. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С.219-335.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С.83.
3. Косарик Дмитро Михайлович Українське село Андруші / Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Ф 14-5, Од. зб. 200. – арк. 1-289.
4. Матеріали польових досліджень автора. Записано від Бракової М.В. с. Броварки Золотоніського району Черкаської області
5. Матеріали польових досліджень автора. Записано від Коцар М.А. с. Помоклі Переяслав-Хм р-ну Київської області
6. Матеріали польових досліджень автора. Записано від Одинець П.Г. с. Пологи-Вергуни Переяслав-Хм р-ну Київської обл.
7. Матеріали польових досліджень автора. Записано від Сніжко Я.С. с. Пологи-Яненки Переяслав-Хм р-ну Київської обл.
8. Матеріали польових досліджень автора. Записано від Щоки О.П. с. Підсінне Переяслав-Хм р-ну Київської обл.
9. Сумцов Н. Ф. Досветки и посиделки. – К., 1886
10. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования в 7 томах, собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т.7. – С.352

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Gulchehra Karimova

TABIATSHUNOSLIK O'QITISHNING KO'RGAZMALI METODLARI

O'quv jarayonida ko'rgazmali metoddan foydalanish, bilimlarni puxta o'zlashtirish uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Ular ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik printsipli bilan bog'langanda yanada kengayadi va takomillashadi.

Ko'rgazmali metodning vazifasi o'quv jarayonida o'quvchilar qarab turib, predmetlarni kuzatib va idrok qilib, sezgi organlari yordamida jism yo jarayonlar haqida ma'lum axborotga ega bo'ladilar, ularni taqqoslash va farqiy belgilarini topish asosida fikrlaydilar, shu asosida muayyan bilimlar shakllanadi, keyinchalik so'zlar, ko'rsatish va tushuntirish orqali qayta ishlanadi va ularning bilim doirasi yanada kengaytiriladi.

Ko'rgazmali metod, shu bilan belgilanadiki, ularni qo'llash asosida yangi bilimlar olish maqsad qilib qo'yiladi. Bu jarayonda o'quv filmlaridan, diafilm va diapazitivlarning axborot matnlari yozuvlar yangi bilimlar egallash uchun bilimlar manbai bo'lib izmat qiladi. Har qanday holatda ham ko'rgazma vositalar qo'llanilganda bolalarning faol idrok etishlari va fikrlashlari ko'zda tutiladi, shuning uchun ham ular oldida aniq bilish vazifasi qo'yiladi. Unda jismlar va jarayonlarni kuzatish, qarab chiqish va namoyon bo'lgan borliq va jarayonlarni o'rgatish ko'rsatilishi lozim.

Tabiatshunoslik darslarida tabiiy ob'ektlarni namoyish qilishga katta e'tibor beriladi. Bu bolalarga faqat ularni hajmi, shakli va boshqa belgilari haqida tasavvur qilibgina qolmay, shu bilan birga o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va faollashtiradi.

Ko'rgazmali metodni amalga oshirishda ko'rgazma vositalar asosiy o'rin tutadi. Ko'rgazma vositalar ikki guruhga bo'linadi: tabiiy va tasviriy.

Tabiiy ko'rgazma qurollar tabiat jismlaridir. Ular xona o'simliklari, daraxt shoxlari, barglar, gullar, mevalar, urug'lar, ildizlar, gerbariyalar, urug'lar kolleksiyalari, guldastalar va meva sabzavotlar xo'l preparatlaridir.

Hayvonlar bo'yicha esa hayvonlarning tirik namunalari, tulumlari, skeletlari, hashoratlar kolleksiyalari. (Mulyajlar, modellar, rasmlar, gulqog'ozlar, xo'l preparatlar va hokazo).

Jonsiz tabiatdagi tabiiy materiallar granit, kvarts, dala shpati, moy, qum, kaltsiy, marmar, ohak, tosh, tuzlar, osh tuzi, toshko'mir, temir, mis rudalar, tuproq, suv va boshqalar.

Tabiatshunoslik darslarining mazmuni ko'rgazmali vositalardan foydalangan holda o'quvchilarda mustaqil bilim olishga qaratilgan. Dars jarayonida bolalar ko'rgazma vositalarni ko'zdan kechiradilar, ularni qismlarini tahlil qiladilar, o'zaro taqqoslaydilar va nihoyat o'xshashlik tomonlari va farqiy belgilarini aniqlaydilar. Ko'z bilan ko'rib, tafakkur faoliyati yordamida hosil qilingan bilimlar puxta va uzoq vaqt xotirada saqlanadi. Ayni paytda o'qituvchining o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishi, yangi bilimlarni qiynalmay o'zlashtirishlari uchun imkoniyat yaratadi.

Ko'rgazmali metodning qo'llanishini mohityai shundaki, o'quvchilar mazkur ko'rgazmalardan o'z o'rnida foydalangan holda ular haqida ya'ni tabiat jismlari va hodisalariga doir yangi bilimlar hosil qilishdan iborat. Chunonchi, o'simlik dunyosining xarakteriga qarab joyda mo'ljal olish; kuzatish asosida hayvon va o'simliklarning xulq atvoriga, tabiatdagi o'zgarishlariga qarab ob-havoning o'zgarishini oldindan aytib berish tabiiy materiallardan foydalana olish o'quvlari hosil qilinadi. Tabiiy materiallarini mustaqil ravishda o'rganayotganda bolalarning kuzatuvchanligi va diqqat e'tibori rivojlanadi. Bu paytda o'qituvchi kuzatishning to'liq rejasini berish hamda o'rganilayotgan jismning belgi va xususiyatlarini qanday aniqlashni ko'rsatish kerak.

Kuzatuvchanlikni rivojlantirishda karta ham katta rol o'ynab, kartada sayohat o'yinlarini o'tkazish, o'rganish asosida shartli kartagrafik belgilarni izchil o'zlashtiriladi.

O'quvchilar yashab turgan tabiati va odamlar mehnatini kuzatishi natijasida "Tabiat va mehnat kalendar" ni to'ldiradilar. Bu esa tabiatdagi o'zgarishlarni o'rganishda muhim o'rin tutadi.

Ko'rgazmali metod asosida uyushtirilayotgan darslarda bolalar diqqatiga havola qilish qisqa muddatli, diqqatni jalb qiluvchi tajribalarga ham e'tibor qaratiladi.

Tajriba o'quvchilar uchun qiziqarli va atrof-muhitni bilib olishning samarali usulidir. Kichik, qisqa muddatli tajribalarning targ'ib topishida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. U mantiqiy tafakkur va nutqni o'stirishda, tabiatning ichki muhim sirlarini ochishda o'ziga xos o'ringa ega. Ularning natijasi ularoq bolalar yangi bilimlarga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib atganda, darslarni ko'rgazmali metodda tashkil qilish, dunyoni turli-tuman shakl, hajm, ranglar jilosi, voqe'liklarning o'zaro uzviy bog'liqligi sabab va oqibat jarayonlarini his qilish, idrok etish, faktlarga tayanib xulosalar chiqarish, shu asosda dunyoviy bilimlarni egallashdek maqsadli vazifani hal qilinishida salmoqli o'rin tutadi.

Kulak Khrystyna
(Lviv, Ukraine)

CREATING UKRAINIAN WORDNET: METHODS AND TECHNOLOGIES

Princeton WordNet is a large lexical database of English, developed under the direction of George A. Miller from the cognitive Science Laboratory, Princeton University [8]. The design of WordNet was inspired by

psycholinguistic studies on the mental lexicon; consequently, the database has been built around the notion of concept. In WordNet four major parts of speech form separate files, containing synonymic sets (synsets), each representing one underlying lexical concept, which are organized into hierarchical structures. Synsets are interlinked by means of semantic and lexical relations.

Although WordNet contains compounds, phrasal verbs, collocations, and idiomatic phrases, the word is its basic unit. WordNet does not decompose words into smaller meaningful units [7, p. 4]. Nor does WordNet contain organizational units larger than words, such as scripts or frames, which have been proposed as building blocks for lexicons. Frames contain all those lexicalized concepts that are relevant to certain kinds of situations. They include both verbs and nouns and the structural and semantic relations that hold among them in a particular situation. A frame-like semantics is precluded by WordNet's strict separation of its entries according to their syntactic category membership (Noun, Verb, Adjective, and Adverb) [7, p. 5]. The division into four separate semantic nets, one for each open word class, also entails that WordNet contains no information about the syntagmatic properties of the words [7, p. 5].

Unlike dictionaries in book format, WordNet contains short phrases, such as *bad person*, that are not paraphrasable by a single word. These phrases reflect lexical gaps and are a product of WordNet's relational structure, which may link two concepts via a third that happens not to be lexicalized in English. But these gaps are not always structural artifacts; they are often lexicalized in other languages, and they reveal conceptual structures as distinct from lexical structures [7, p. 6].

Kay (1989) points out that our mental lexicons must contain both the so-called word (or lexical) and world (i.e. encyclopedic) knowledge, and that only those lexicons that contain both kinds of knowledge are likely to yield successful applications. Encyclopedic knowledge is vast and difficult to assemble [7, p.6]. WordNet doesn't attempt to include encyclopedic knowledge, although the definitions that accompany the synonym sets provide information about the concepts that is not strictly part of their lexical structure. Although WordNet's synsets were initially intended to contain no information other than pointers to other synsets, it was found that definitions and illustrative sentences were needed to distinguish closely related synsets whose members were polysemous [7, p. 6].

WordNet is a semantic dictionary that was designed as a network, partly because representing words and concepts as an interrelated system seems to be consistent with evidence for the way speakers organize their mental lexicons [7, p. 7].

WordNet's design resembles that of a thesaurus in that its building block is a synset consisting of all the words that express a given concept. Thus, the user of WordNet who has a given concept in mind can find, by calling up one of the words expressing this concept, other words that lexicalize this concept. But WordNet does much more than just lists concepts in the form of synsets. The synsets are linked by means of a number of relations, including hyponymy, meronymy, entailment, etc. Different kinds of semantic opposition, lumped together in the antonymic relation link words only, rather than concepts. WordNet thus clearly separates the conceptual and the lexical levels, which is reflected through the distinction between semantic-conceptual and lexical relations that hold between synsets and words respectively.

Unlike in a thesaurus, the relations between concepts and words in WordNet are made explicit and labelled; users select the relation that guides them from one concept to another and choose the direction of their navigation in conceptual space [7, p. 7-8].

The majority of lexicalized concepts are shared among languages, although most, if not all, languages have words for some concepts that are not lexicalized in other languages. Although words depend on existence of concepts, the opposite is not true: concepts can, and do, lead a life independently of words. In the process of constructing the network of words and concepts, it was discovered that in many cases it was necessary to postulate concepts that happen not to be lexicalized in English.

Synsets are the building blocks of wordnets. The creation of synsets is governed by four main principles: differentiation, minimality, coverage and replaceability. The former two presuppose that nuances of meanings are differentiated by means of synonyms constituting the synset, and the minimal set sufficient for the purpose of disambiguation is used. According to the principle of coverage, a synset should comprise all the words denoting a concept. Finally, replaceability means that the relative synonymy is maintained, i.e. words listed in a synset have to be mutually replaceable in a specific concept [5, p.32].

Computer technologies can be applied on different stages to facilitate WordNet building process. For example, automatic methods can be used to extract the most frequent words (by means of lemmatizers and morphological analysers), to perform automatic synset-alignment, to derive translation from bilingual computer-readable dictionaries, using complex word sense disambiguation techniques, or to obtain glosses and examples from explanatory dictionaries.

Once the construction technologies are defined, the appropriate technique for building the lexicon needs to be chosen. To build local WordNets from scratch, two complementary approaches were devised [6]:

- **the merge model:** building taxonomies from monolingual lexical resources, followed by mapping using bilingual dictionaries;
- **the expand model:** mapping local words directly to English synsets using bilingual dictionaries.

If the former method is employed, synsets in the target language are independently specified, along with semantic relationships holding between them. These synsets are then mapped to Princeton WordNet synsets through the relation of equivalence.

The expand approach being applied; the synsets in Princeton WordNet (or another existing WordNet) are translated to the target language. Subsequently, semantic information from the initial WordNet, including semantic relations, is transferred over.

The expand approach is easier to implement. In addition, the obtained lexicon would resemble the Princeton WordNet, thus ensuring its integration into multilingual databases without further alignment. But the major drawback is that the resulting WordNet may appear to fully copy the structure of the Princeton WordNet, with no or not enough regard for the conceptual and lexical peculiarities of the target language. The merge approach (also called 'language-centric'), on the other hand, allows for the detailed structure modeling of the target language. It is, however, far more time- and budget-consuming and requires previously existing lexicon of the language under study. It also has to be followed by the synset-mapping process. Mostly, to compensate for the shortcomings of the mentioned methods, in course of WordNet development process the two approaches are combined [4].

The decision to employ particular methods and techniques in course of this study was predetermined by the resources available for the Ukrainian language. First of all, since there exists no corpus which could be used, and psycholinguistic association technique implies a separate study, the Base concepts had to be extracted from frequency dictionaries. Therefore, to form the set of the most frequent nouns in Ukrainian, two print frequency dictionaries and two on-line dictionaries [1; 2; 3] were used.

Since it was not possible to adapt available lexicographic resources to automatically perform the mapping procedure or extract translations from a computer-readable dictionary, manual crafting was chosen for building a nominal WordNet for the Ukrainian language. The expand model has proven to be the most efficient approach to building local WordNets from scratch; therefore, it was applied as the main method. However, the merge model was employed additionally to ensure that all lexical and conceptual peculiarities of the Ukrainian language would be taken into consideration. The merge approach should also be applied on the later stages of WordNet development and enrichment, to introduce some words or concepts pertaining only to the target language and specific cultural notions.

Up to now, over 40 national wordnets have been developed, including numerous European, Asian, and African languages, as well as a number of domain-specific wordnets. Building a WordNet-like dictionary for the Ukrainian language would encourage development of numerous scientific fields belonging to the area of computational linguistics. It would stimulate further linguistic studies and enable our scientists to enter the international NLP community. It should also be reiterated that WordNet is a comprehensive lexical database. It is a useful dictionary, a reliable lexicographic source of reference.

Creating a national wordnet presupposes a thorough study of the conceptual structure inherent to the target language, peculiar lexicalization patterns, and specific features pertaining to the language. A research with the view of performing the abovementioned would require years and extensive man-hours. Consequently, it was necessary to narrow down the scale of the study. Since nouns present the most important and sizeable part of a WordNet-like dictionary, it was decided to focus the research on building a lexical database for nouns. The aim of the research is, thus, to analyze the semantic structure of nouns and establish relations between them with the view of building a hierarchical structure.

Therefore, the semantic system of nouns constituting the core of the Ukrainian lexicon presents the research object. The initial task is to establish a selection of word senses forming the bulk of the Ukrainian language with subsequent analysis of the ways they are organized into a system.

In WordNet, concepts are arranged into hierarchies formed owing to the fact that they are interconnected via links binding words denoting specific concepts. To build a Ukrainian wordnet, it is necessary to explore the links and implement them. Consequently, relations between words and concepts, namely, the semantic relations of hypernymy and hyponymy constitute the research subject.

Prior to placing a synset into a hierarchy, its meaning needs to be analyzed carefully. The sense of each literal is studied, among other, by means of explanatory dictionaries.

Accurate words with grammatical and semantic attributes are essential or highly desirable for any application – be it machine translation, information extraction, various forms of tagging or text mining, question answering, etc. However, high quality lexicons are difficult to construct requiring enormous amount of time and manpower.

Beside the point abovementioned the Ukrainian language is dramatically understudied. Linguistic resources suitable for a wordnet development (such as a lexicon, an available national corpus, not to mention bilingual one, extensive studies of semantic and lexical relations, a morphological analysis etc.) are literally non-existent. Hence, the present research can be considered innovative and truly progressive.

WordNet, carefully designed and built, represents one of possible models of a lexical system of a certain language, an enormously useful one, and this pure linguistic value is sometimes being neglected or forgotten.

References:

1. Частотний словник українського публіцистичного стилю – 1995. Лінгвістичний портал "mova.info". – [Цит. 2009, 20 листопада]. – Доступний з: <http://www.mova.info/freqcard.aspx?l1=98&sl=publicist> .
2. Частотний словник українського публіцистичного стилю – 2004. Лінгвістичний портал "mova.info" . – [Цит. 2009, 20 листопада]. – Доступний з: <http://www.mova.info/freqcard2.aspx?l1=178&sl=pb4> all .
3. Частотний словник української художньої прози: в 2-х т. / уклад. Дарчук Н.П. К.: Наукова думка, 1981. – 855 с.

4. Obradović I, Stanković R. Wordnet Development Using a Multifunctional Tool //RANLP 2007 Workshop on Computer-Aided Language Processing. – Borovetz, Bulgaria. – September 30, 2007. – [Cited 2009, 3 November]. – Available at: 2007www.rgf.bg.ac.yu/LicnePrezentacije/ivan_obradovic/CALP_2007.pdf.
5. Pavel Smrz. Using WordNet for Opinion Mining // Proceedings of the Third International WordNet Conference. – Jeju Island, Korea, 2006. – P. 333-335. – [Cited 2009, 16 July]. – Available at: <http://nlpweb.kaist.ac.kr/gwc/pdf2006/gwc06.pdf>.
6. Ramanand J., Ukey A., Kiran B.S., Bhattacharyya P. Mapping and Structural Analysis of Multi-lingual Wordnets // Data Engineering. – 2007. Vol. 30 No. 1. – P. 30-43. – [Cited 2009, 3 November]. – Available at: http://www.it.iitb.ac.in/~ramanand/mtp/IEEE_DEB_Mar2007_Article_JRamanand.pdf.
7. WordNet: An Electronic Lexical Database. Edited by Christiane Fellbaum. Cambridge, MA: MIT Press; 1998. 422 p.
8. Princeton WordNet, official site. – Available at: www.wordnet.princeton.edu.

Research advisor:
associate professor, Andriy Romaniuk.

Dilafro'z Muminova
(O'zbekiston)

YOSH AVLODGA E'TIBOR – TARBIYAGA POYDEVOR

Tarbiyani beshikdan boshlagan afzal, barcha mutafakkirlar shu xulosaga kelishgan.

N. Pirogov

Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi- bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi.

Tarbiya – har bir insonning hayotda yashashi jarayonida ortirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni.

Bu haqda fikr yuritganda, Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir» degan chuqur ma'noli so'zlarini yodga olish mumkin. Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, o'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta, farzandga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustini but qilish o'z yo'li bilan, lekin bolalarimizni yoshlik chog'idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bu masalaga e'tibor bermaslik nafaqat ayrim ota-onalar, balki butun jamiyat uchun juda qimmatga tushishini ham ko'pgina hayotiy misollarda ko'rish mumkin.

O'z-o'zidan ravshanki, bola tarbiyasida sog'lom nasl masalasi ham muhim rol o'ynashini inkor etib bo'lmaydi. Aqli raso har qaysi inson yaxshi anglyadiki, bu yorug' dunyoda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaho ne'mat bor. Farzand bor ekan, odamzot hamisha ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi.

Bugungi kunda bizning qilayotgan barcha ishlarimiz farzandlarimizning baxtu saodati, ularning yorug' kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. Lekin baxtu saodat faqat boylik, molu mulk bilan belgilanmaydi. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir.

Ma'lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan.

Albatta, ta'lim-tarbiya - ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya'ni, xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini va shu asosda ongni o'zgartirmasdan turib, ma'naviyatni rivojlantirib bo'lmaydi.

Shu bois bu sohada yuzaki, rasmiy yondashuvlarga, puxta o'ylanmagan ishlarga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Maktab, ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi Asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qo'llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir.

Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq.

Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rish zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish - ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. Bu esa ta'lim va tarbiya ishini uyg'un holda olib borishni talab etadi.

Barchamizga ayonki, inson qalbiga yo'l avvalo ta'lim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqda gap ketsa, ajdodlarimiz qoldirgan bebaho merosni eslash bilan birga, ota-onalarimiz qatori biz uchun eng yaqin bo'lgan yana bir buyuk zot - o'qituvchi va murabbiylarning olijanob mehnatini hurmat bilan tilga olamiz.

Biz yurtimizda yangi avlod, yangi tafakkur sohiblarini tarbiyalashdek mas'uliyatli vazifani ado etishda birinchi galda ana shu mashaqqatli kasb egalariga suyanamiz va tayanamiz, ertaga o'rnimizga keladigan

yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirishda ularning xizmati naqadar beqiyos ekanini o'zimizga yaxshi tasavvur qilamiz.

Bu yorug' olamda har bir odam o'zining mehribon ota-onasiga, ustoz va muallimlarga nisbatan hamisha minnatdorlik tuyg'usi bilan yashaydi. Inson o'z umri davomida qanday yutuq va natijalarga erishmasin, qayerda, qanday lavozimda ishlamasin, maktab dargohida olgan ta'lim-tarbiyasi uning yetuk shaxs va malakali mutaxassis bo'lib shakllanishida ulkan ahamiyatga ega ekani shubhasiz.

Shunday ekan, maktab degan ulug' dargohning inson va jamiyat taraqqiyotidagi hissasi va ta'sirini, nafaqat yoshlarimiz, balki butun xalqimiz kelajagini hal qiladigan o'qituvchi va murabbiylar mehnatini hech narsa bilan o'lchab, qiyoslab bo'lmaydi.

Tarbiya jarayonining jamiyat taraqqiyotidagi roli nihoyatda beqiyosdir. Insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini sekin-asta ko'nikmaga aylantirib borish lozim. Insonning mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalaydi va mushohada qilish aqlni peshlaydi. Aql ongni saqlaydi. Ong esa moddiy va ma'naviy manbaga aylanadi. Shu tarzda inson asta-sekin takomillashib, komillikka erishib boradi.

Milliy tarbiya yosh avlodlarda o'z xalqi hayotining barcha jabhalaridagi milliylik, o'ziga xos xususiyatlarni, o'zga xalqlarga hurmat, milliy g'urur, vatanparvarlik, milliy va millatlararo muloqot odobi kabi fazilatlarini shakllantiradi va o'zbek xalqini ma'naviy va moddiy jihatlardan boy millatga aylantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, oxirgi yillarda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirgan, ko'lami va mohiyatiga ko'ra ulkan ishlarimiz biz ko'zlagan ezgu niyatlarimizga erishish, hech kimdan kam bo'lmaydigan hayot barpo etish, yoshlarimiz, butun xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida mustahkam zamin yaratdi, desak, hech qanday xato bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – T., "Ma'naviyat", 2008.
2. Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" – T., "O'qituvchi", 1992.
3. M. Qurbonov "Bolam baxtli bo'lsin, desangiz..." T., "Ma'naviyat", 2014.

Dilafro'z Muminova
(O'zbekiston)

ONA TILI VA HUSNIXAT DARSLARI SIFATINI OSHIRISHDA AKTNING O'RNI

"Har qanday mamlakatning kuchi uning intellektual salohiyati bilan belgilanadi. Salohiyatga esa turli yo'llar bilan erishish mumkin" – deydi Prezidentimiz I.A.Karimov.

O'zbekistonda ushbu yo'nalishda samarali chora-tadbirlar amalga oshirildi va salmoqli natijalarga erishildi: bugungi kunda aholi faol qismining yarmidan ko'pi, ya'ni davlat muassasalari, universitetlar, kollej va liseylar, maktablar, biznes, ilm-fan, madaniyat, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda AKTdan samarali foydalanilmoqda. Barcha joylarda eng yangi AKT joriy etilmoqda, Internetdan foydalanuvchilar soni ortib bormoqda, uyali aloqa kompaniyalari abonentlari ham ko'paymoqda.

O'qitishning ko'rsatmali metodlari – o'quvchilarga kuzatishlar asosida bilimlar olish imkonini beradi. Kuzatish hissiy tafakkurning faol formasidir, bunday o'qitishdan keng foydalaniladi. Atrof – borliqdagi narsa va hodisalar, ularning turli – tuman modellari, (har xil tipdagi ko'rsatma - qo'llanmalar) kuzatish ob'ektlari hisoblanadi.

O'qitishning ko'rsatmali va og'zaki metodlari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Ko'rsatma - qo'llanmalarni namoyish qilishni har doim o'quvchilar va o'qituvchilarning tushuntirishlari bilan birgalikda olib boriladi.

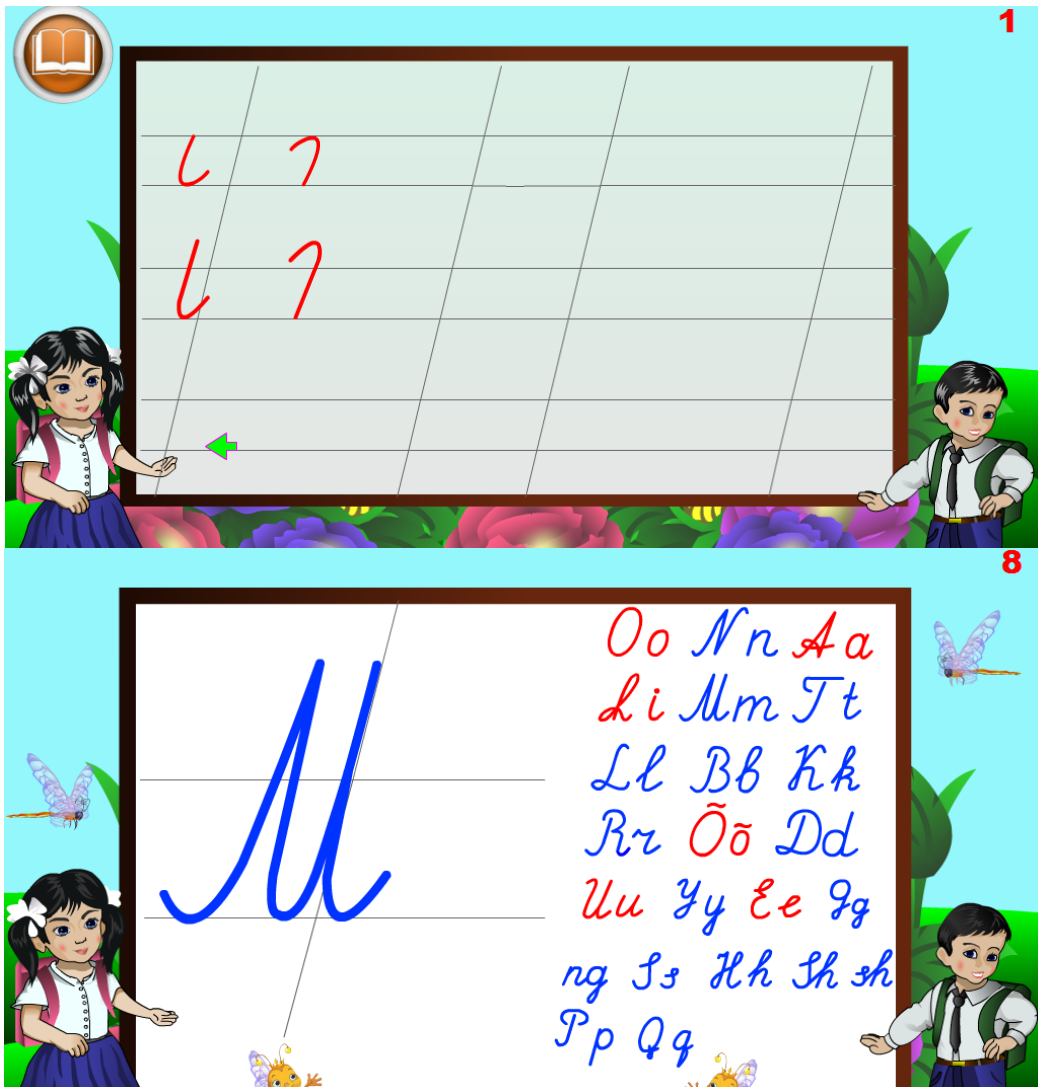
Ona tili va husnixat darslari jarayonining sifati va samaradorligini oshirish maqsadida o'quv metodik kompleksi yaratiladi. Bu kompleks tarkibida darslikdan tashqari o'quvchilar va o'qituvchilarga moslab yozilgan metodik qo'llanmalar, kartochkalar, bosma asosli daftarlar, mashqlar to'plamlari, multimediyaga markazi tomonidan taqdim etilgan "Savod o'rgatish" va "Ona tili" darsliklari bo'yicha elektron manbalar.

Metodik qo'llanmalarda kursning har qaysi bo'limi, uchun rejalashtirish, o'quvchilarga qo'yilgan talablar, og'zaki va yozma mashqlar uchun materiallar hamda ayrim darslarga doir metodik ko'rsatmalar beriladi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash- hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vositalari kuchli rivojlangan sharoitda ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda o'qitishning metodi va mazmuni muammosini hal etish oldingilardan farq qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili va husnixat fanlari bo'yicha tafakkurini o'stirishda informatikani qo'llash bugungi kun muammolaridan biridir.

Boshlang'ich sinfda o'qituvchilar ona tili va husnixat fanini o'rganishni davom ettirishga tayyorlanadilar. Shuning uchun butun maktab ona tili fani kursi bilan boshlang'ich husnixat o'qitish orasida uzluksiz olib boriladi. Dastlabki ilmoqchadan tortib toki harflarni yozishga, so'zlarni undan keyin gaplarni to'g'ri, xatosiz va tushunib yozishga o'rgatish haqida boshlang'ich tushunchalar boshlang'ich sinfda o'rgatiladi.

Yuqoridagilarni taqdimot yordamida ko'rsatish orqali o'quvchilarni tasavvur hosil bo'lishiga ancha qulaylik hosil bo'ladi.

Ona tili fanini o'rganish bilan o'qituvchilar ona tili bo'yicha kerakli bilimlar zapasiga ega bo'la boshlaydi.

34-dars. Kim? Nima qildi? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar
O'qing va kuzating

Quruvchilar kimlar?
 ko'rkam va chiroyli qanday? nima qildilar?
 bino nima?
 qurdilar

Boshlang'ich ta'lim o'quv darslarida axborot majmui – ma'lumotnomalar, entsiklopediyalar, virtual kutubxonalar, geografik xaritalar, rasmlar, chizmalar, animatsiyalar, matnlar, tasviriy axborotning statistik va dinamik ifodalari, ovoqli obrazlar (yozilgan ovoz, musiqa va boshqalar) foydalanish mumkin.

61-dars. Nuqta, so'roq va undov belgilari
O'qing va kuzating

Mening _____ yaxshi pazanda Onam jizzali
 _____ yopadi Onam _____ taomlar pishiradi
 Onam tayyorlagan lag'mon, manti, norin menga
 _____ Men doim onamga _____

mazali
 yoqadi
 onam
 nonlar
 yordamlashaman

Yuqorida keltirilgan AKT savodxonligi elementlariga ega bo'lishlik – ta'lim jarayoniga AKTni samarali joriy etishning tashkiliy bir qismi hisoblanadi. Bugungi kunda o'qituvchilarning AKT sohasiga oid kasbiy mahoratini oshirish yo'nalishida asosiy e'tibor ularning kompyuterdan foydalanuvchi sifatida tayyorlashga qaratilgan.

O'qituvchilar AKT savodxonligiga ega bo'lish bilan chegaralanib qolmasdan, AKT vositalaridan ta'lim samaradorligini oshirish yo'lida to'g'ri foydalanish metodikasiga ham ega bo'lishlari zarur. Ya'ni, har bir fan o'qituvchisi o'zining darsida AKT vositalaridan didaktik vosita sifatida foydalana olishlari zarur. Shu sababli, malaka oshirish kurslarida nafaqat kompyuter savodxonligiga oid mashg'ulotlarni, balki AKTdan foydalanish metodikasiga oid mavzularni ham o'qitish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Hulosa qilib aytish kerakki, zamonaviy o'qituvchi o'quvchilarda AKTdan foydalanishda hamkorlik qilish, vujudga kelgan muammolarni hal etish, bilimlarni izlash, turli manbalardan olgan ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai

nazardan tahlil qila olish va umumlashtirish kabi ko'nikmalarni hosil qilishga ko'mak berishga qodir bo'lishligi kerak bo'ladi.

Har bir fan o'qituvchisi dars jarayoniga AKT vositalarini joriy etar ekan, ularning tuzilishi va ishlash uslublaridan xabardor bo'lishlari kerak.

Алла Белокуренько
(Ізмаїл, Україна)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Зростання кількості проявів агресивної поведінки є сьогодні однією з найгостріших соціальних проблем. Конфлікти та агресія в житті сучасних школярів стали нормою поведінки. Батьки, вчителі, класні керівники відмічають, що останнім часом частішають прояви агресивної поведінки учнів, дорослі ж стикаються з тим, що не знають, як реагувати та впливати на це явище. І хоча в психологічній літературі питання агресії досліджуються фундаментально, однак чимало питань залишаються відкритими.

Особливої актуальності проблема дитячої агресії у шкільному середовищі набуває у контексті соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на розвиток адаптаційного потенціалу дитини до нових умов життєдіяльності та покращення умов її соціалізації. У психологічній та соціально-педагогічній літературі на необхідність вивчення агресивної поведінки звертали увагу відомі вітчизняні та зарубіжні науковці: А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Р. Уолтерс, Е. Фромм, В. Христенко, К. Бютнер, Г. Паренс та інші. Проте зауважимо, що особливу увагу дослідники приділяють сьогодні проблемі агресивної поведінки саме у шкільному середовищі.

Мета статті - проаналізувати агресивність як соціальне явище, розкрити деякі аспекти діяльності соціального педагога з дітьми, які проявляють агресивну поведінку.

Перед усім звернемося до аналізу ключового для нашої статті поняття. Слово «агресія» походить від латинського «aggređi», що означає «нападати». Цікаво, що до початку ХІХ століття агресивною вважалася будь-яка активна поведінка, як доброзичлива, так і ворожа. Пізніше значення цього слова змінилося - агресивною стали розуміти поведінку, ворожу по відношенню до оточуючих.

У соціально-педагогічному контексті агресію часто розглядають у межах поняття норми соціальної поведінки, виділяючи рівневу структуру агресії (О. Реан, 2006), «де основою для відмінностей є кількісний критерій сили агресивних дій чи ступеня агресивності особистості» [10, с. 49].

Аналіз довідкової літератури дає підстави зазначити, що агресивність у дітей може розглядатися водночас і як емоційний стан, і як риса характеру, що характеризується імпульсивною активністю поведінки, ефективністю переживань (гніву, злості, намагання заподіяти іншому травму морально чи фізично). З іншого боку агресивні прояви є наслідком негативного ставлення до особистості – браку любові, чуйності, поваги, надмірної суворості, зловживання покараннями. Так характеризується агресивність у «Короткому термінологічному словнику із соціальної педагогіки» Л. Лохвицької, І. Доброскок [5, с. 12].

Н. Левітов, досліджуючи природу виникнення дитячої агресивності, наголошує, що остання складається з таких компонентів, як-от: пізнавального, емоційного і вольового. Всі вони пов'язані з темпераментом, інтроверсією і екстраверсією, тобто фізіологічними властивостями дитини [4, с. 12].

Аналіз різних наукових концепцій (теорія інстинкту, теорія фрустрації, теорія соціального научіння, мотиваційна теорія) дозволяє стверджувати, що агресія в дитячому віці може бути викликана також причинами фізичного, психічного чи соціального характеру. Серед основних причин агресивної поведінки молодшого школяра в низці наукових робіт виділяється і група причин соціально-педагогічного характеру: неправильне виховання і неблагополучне оточення дитини, незадоволення потреби в материнській любові, виховання за типом «крон-принца» [3, с. 136].

Нами було проведено діагностувальне дослідження на базі Бросківської ЗОШ (Ізмаїльський район Одеської області) з метою виявлення рівня агресивності та характеру її проявів у школярів. Цільовою групою виступили учні 5 класу. Для отримання детальної інформації про обраний об'єкт ми використувували бесіди з вчителями-предметниками, класним керівником, соціальним педагогом, шкільним психологом, директором школи. Під час спостереження на перервах нами було неоднократно зафіксовано, що діти не дружні, всі учні поділені на маленькі групи (по 2-3 учні). Після проведених бесід й спостережень на уроках та під час перерв можна зробити узагальнений портрет досліджуваних учнів-п'ятикласників. Отже, їм притаманні такі характеристики: занадто балакучі, надмірно рухливі, часто сперечаються з вчителями, б'ються, словесно ображають один одного, дають прізвиська, не розуміють почуття і переживання інших. Для більш ретельного вивчення соціально-психологічних особливостей кожного члена респондентної групи нами було вправджено комплекс діагностувальних методик. Звернемося більш детально до деяких з них.

На початку діагностувального дослідження нами було використано тест Розенцвейга [11, с. 56] – так звану «методику малюнкової фрустрації», а точніше її адаптований дитячий варіант (модифікація Н.В. Тарабріної). Методика призначена для дослідження реакцій на невдачу та способів виходу із ситуацій, що перешкоджають діяльності або задоволенню потреб особистості. Матеріал тесту складається із серії 24 малюнків, що представляють кожного з персонажів у фрустраційній ситуації. На кожному малюнку зліва персонаж представлений під час вимови слів, що описують фрустрації іншого індивіда чи його власну.

Персонаж праворуч має над собою порожній квадрат, в який повинен вписати свою відповідь, свої слова. Риси і міміка персонажів усунуті з малюнка, щоб сприяти ідентифікації цих рис (проективно). Так, наприклад, варіантами відповіді дітей на ситуацію №5 із вищезазначеного тесту, де дітям пропонується прокоментувати фразу близького дорослого «Я купив би тобі іграшку, якби в мене було більше грошей», були такі: «не треба, купіть собі краще хліба»; «добре, я не жебрак»; «добре, купи іншу, що дешевше»; «нічого страшного, купимо пізніше»; «у мене є 100\$ від мами»; «добре, купи тоді м'яч»; «...а на новий для себе костюм вистачило?» та інші.

Аналіз діагностичного матеріалу дозволяє констатувати, що у відповідях дітей в основному реакція була зовнішньо-звинувачувальна, потребувала вирішення ситуації за допомогою іншої особи, а тип реакції був переважно спрямований на задоволення своїх власних потреб.

Під час проведення тесту учні виявляли неабияку цікавість до ситуацій зазначених у малюнків методикі: питали дозволу, чи можна писати лайливі слова від імені героїв, обговорювали один з одним, як можна себе поведи в тій чи іншій ситуації та розповідали про ситуації, аналогічні тестовим, але що траплялися з ними у реальному житті.

На наступному етапі діагностування ми звернулися до опитувальника Л.Г. Почебут [8]. Мета цієї методики – визначення ступеня вираженості агресивних тенденцій учнів, виявлення особливостей та проблем соціалізації у кожного члена групи. Цікаво, що сам автор виділяє такі види агресії: вербальну (ВА), фізичну (ФА), предметну (ПА), емоційну (ЕА), самоагресію (СА). Л.Г. Почебут за кожною шкалою (В.А., Ф.А., П.А., Е.А., С.А.) розрізняє рівні агресивності та адаптованості: високий, середній, низький та рівень агресивності загалом. Після втілення цієї діагностувальної методики нами було встановлено такі результати (див. таб. 1): у даній групі найбільш сильно виражені прояви фізичної агресії і самоагресії. Отже, агресивна поведінка у досліджуваного класу у цілому зафіксована на середньому рівні.

Вид агресії	Рівень агресії		
	високий	середній	низький
Вербальна	23%	31%	46%
Фізична	45%	33%	22%
Предметна	23%	62%	15%
Самоагресія	61%,	8%	31%
Емоційна	у 15%	у 31%	54%

Отже, результати експерименту засвідчують, що практично усім підліткам притаманна агресія, яка виявляється у тій чи іншій формі, на тому чи іншому рівні.

У продовженні діагностувального експерименту було впроваджено низку ігрових методик та спеціальних вправ, як-от: «Моя емоція виглядає так...», «Маленькі привиди», «Моточок», «Мішечки для криків» та інші. Ці вправи допомогли з'ясувати психоемоційний стан дітей, схильність до агресивної поведінки та справили певний корекційний ефект. Вважаємо, що найбільш дієвими формами роботи з дітьми, схильними до агресивної поведінки, є групові з елементами тренінгу та індивідуальні з використанням арттерапії.

Наступний етап нашої експериментальної роботи був спрямований на профілактику агресивної поведінки, що мав сприяти зміцненню емоційно-вольового контролю і зниження рівня фізичної, вербальної агресії та підвищенню самооцінки. Для цього нами була розроблена тренінгова профілактична програма «Зниження рівня агресії та підвищення самооцінки школярів», розрахована на 10 тренінгових модулів.

Очікувані результати за програмою: нормалізація емоційного стану дитини, підвищення впевненості в собі, розвиток емпатії, покращення соціалізації та формування позитивного ставлення до інших людей, і як наслідок - зниження рівня агресії у цілому.

В рамках цієї програми особливий інтерес становить тренінговий модуль «Я в конфлікті». Заняття цього блоку мають такі цілі: відпрацювання прийомів невербальної передачі інформації; розвиток стриманості, формування навичок ввічливої відмови та здатності відповідати за свої вчинки; пошук конструктивних прийомів емоціонального реагування в конфліктній ситуації тощо. З цією метою нами було розроблено й проведено такі спеціальні вправи та ігри: «Трамвайчик», «Я в конфлікті» (арт-терапія); «Швидконогий олень», «Брудні руки» (ауторелаксація та саморегуляція), «Капелюх», «Горіхи», «Так діалог»- «Ні діалог», «Прокурор та адвокат», «Острів плакс» тощо. Особливий інтерес визвало у школярів рольове програвання ситуації «Примирись з другом» та бесіда «Як ми говоримо «Ні» [1; 2; 6; 7; 9].

На основі розробленої програми був проведений також інтегрований тренінговий модуль, під час втілення якого учнів ознайомили з прийнятими формами вираження накопиченого гніву, використовували ігрові вправи на підняття самооцінки школярів.

Виходячи з того, що робота з подолання і корекції агресивної поведінки сучасних школярів має бути комплексною, у нашій програмі вона представлена двома основними напрямками: загальною превентивною роботою з попередження агресивної поведінки з усіма учнями і спеціальною - з важковиховуваними учнями та їхніми батьками. У контексті експериментальної програми зміст роботи з батьками включає засвоєння батьками необхідної багатопланової інформації про природу, причини, наслідки агресивної поведінки дітей; інструктаж та консультування, лекції та практикуми; батьківські збори, індивідуальні та групові бесіди.

Слід відзначити, що проведене нами дослідження має насамперед практичне значення, оскільки узагальнення теоретичних підходів до пояснень механізму виникнення агресії і її взаємозв'язок з особливостями першої стадії підліткового віку є важливим для забезпечення соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до деструктивної поведінки.

Таким чином, соціально-педагогічна діяльність з дітьми агресивної поведінки потребує <http://ua-referat.com/Особистість> постійного оновлення прийомів і засобів роботи із залученням знань із галузі психології навчання і розвитку таких дітей, а також тісної співпраці з педагогами, вчителями, адміністрацією і обов'язково - з батьками дітей, які мають прояви агресії. Подальші наукові розвідки й пов'язуємо з вивченням технологічних аспектів соціально-педагогічної роботи з проблемою агресії у шкільному соціальному середовищі.

Література:

1. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство. - М.: Владос-пресс, 2003. - 160 с.
2. Долгова А.Г. Дошкольная и школьная психология / А.Г. Долгова Генезис, 2009. - 108с.
3. Кириленко В. В. Проблема агресії молодших школярів на сучасному етапі в теорії та практиці соціальної роботи // Український науковий журнал «Освіта регіону», 2011. - №5. - С. 135-140.
4. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. - М., 1964. -343с.
5. Лохвицька Л. В. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки / Л. В. Лохвицька, І. І. Доброскок. - Переяслав- Хмельницький, 2007. - 144 с.
6. Лютова Є.К. Тренінг ефективної взаємодії з дітьми. - СПб.: Мова, 2003. - 189 с.
7. Микляева А. "Я - подросток. Программа уроков психологии". - СПб.: Речь, 2006. - 336 с.
8. Почебут Л. Г., Чикер В. А. Организационная социальная психология: Учебное пособие. - СПб.: Изд-во «Речь», 2002.- 298 с.
9. Прихожан А.М. Психология тревожности.- СПб.: Питер, 2007.- 192с.
10. Реан А.А. Психология адаптация личности. Анализ. Теория. Практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. - СПб.: Прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2006. - 479 с.
11. Сборник психологических тестов. Часть III: Пособие / Сост. Е.Е.Миронова - Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2006. - 120 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Лесіна Тетяна Миколаївна.

**Ірина Веретенко
(Харків, Україна)**

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність профілактики девіантної поведінки зумовлена наявністю відхилень в поведінці дітей та учнівської молоді від соціокультурних норм, прийнятих українським суспільством. Аналіз наукових досліджень дозволяє нам визначити основні причини виникнення девіантної поведінки дітей та учнівської молоді: деструктивна взаємодія між членами сім'ї, сварки, різні форми насильства, різні види залежності, матеріальна незабезпеченість, безробіття, розлучення, бездоглядність, приналежність до неформальних угруповань, субкультури дитини; прагнення до нових вражень та почуттів, шкідливі звички молодого покоління, низький рівень сексуальної культури та ін. Великі ризики для фізичного та духовного здоров'я дітей та учнівської молоді несуть сучасні комп'ютерні ігри, Інтернет, теле, відео продукція з демонстрацією насильства, статевої розпусти. Слід звернути увагу на той факт, що за останні роки в нашому суспільстві спостерігається зростання кількості дітей з комп'ютерною, алкогольною, наркотичною залежністю; задіяних в протиправній діяльності, дитячій проституції тощо.

Соціально-педагогічну профілактику девіантної поведінки дітей та учнівської молоді ми розглядаємо як систему заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації щодо розвитку емоційно-вольової сфери, усвідомлення та прийняття усталених правових та моральних норм і правил поведінки. Ефективність соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки залежить від діагностики відхилень у поведінці молодої людини, виявлення осіб, які відносяться до категорії "групи ризику". При цьому використовується комплекс методів виявлення таких осіб: спостереження, самопостереження, індивідуальне консультування, бесіди, тестування, анкетування, диспути, дискусії, психолого-педагогічна діагностика стилю взаємин у сім'ї та ін.. У зв'язку з цим, соціально-педагогічна профілактика щодо попередження девіантної поведінки повинна впроваджуватися вже в початкових класах та продовжуватися в середніх та старших класах загальноосвітніх навчальних закладів із застосуванням індивідуальних (бесіди, консультації, психокорекційні заняття) та групових (виховні години, години спілкування, тренінги, тематичні дні, зустрічі з представниками міждисциплінарної команди) форм роботи.

При здійсненні профілактики необхідно залучати батьків до активної участі в тематичних заходах, в організації та проведенні екскурсій, туристичних походів тощо. Соціально-педагогічна робота з батьками щодо профілактики девіантної поведінки потребує надання батькам знань та умінь щодо визнання

симптомів і ознак уживання наркотиків, проведення лекцій, колективних бесід, обговорення реальних ситуацій наркотизації на основі отриманих знань, наявності емоційного контакту з батьками та ін.

Соціально-педагогічна робота з батьками та учнями повинна здійснюватись відповідно до рівня їх розвитку і, навіть, дещо випереджати її за змістом, що є умовою успішної взаємодії навчального закладу й сім'ї в спільній соціально-педагогічній профілактиці девіантної поведінки дітей та учнівської молоді.

До основних видів такої профілактики ми можемо віднести: розробку спеціальних освітніх профілактичних антинаркотичних програм та впровадження їх у навчальний процес; організацію позашкільного дозвілля в соціально-позитивних групах, що дають можливість підліткам реалізувати свої потреби, інтереси, ініціативу; навчання формам та методам впливу на учнівську молодь з метою спонукання їх до здорового способу життя.

Залучення до здорового способу життя можливо за умови організації позанавчальної діяльності, у тому числі і дозвіллевої, а також сприятливого спілкування дітей на прикладі вчителів, батьків або інших дорослих [4, с. 90].

Ми погоджуємося з позицією С. Омельченко, що питання пропаганди здорового способу життя серед дітей та учнівської молоді може бути вирішено лише в тому випадку, якщо будуть враховані три її базові аспекти: освітній аспект, який пов'язаний з реалізацією педагогічних і психологічних умов, коли дитина повинна отримати й засвоїти знання про те, що є позитивним та негативним у процесі формування здоров'я та здорового способу життя (через інститути освіти, охорони здоров'я, фізичної культури, сім'ї й т.п.); виховний аспект, який пов'язаний з формуванням у дітей позитивної мотивації до збереження свого здоров'я, до ведення здорового способу життя (інститути освіти, охорони здоров'я, науки, культури, засобів масової інформації і т. ін.); практичний аспект, спрямований на реалізацію мети та завдань оздоровчих заходів: ефективне фізичне виховання; раціональне харчування, загартовуючі процедури; оптимальна психолого-емоційна ситуація в класі, у школі, у сім'ї; наявність психолого-педагогічних умов самореалізації особистості учня у сфері формування здоров'я та здорового способу життя [2].

Серйозне занепокоєння викликає агресія та насильство щодо дітей у сімейному та учнівському середовищі. З метою запобігання негативним явищам слід звернути увагу на формування толерантності в сім'ї, мікросередовищі, школі; на просвіту про права дітей, суб'єктів їх захисту; на формування вміння протистояти насильству і жорсткому поводженню; на формування життєвих умінь і навичок щодо ситуації жорсткого поводження і насильства; на організацію предметного дозвілля і відпочинку дітей на засадах гуманізму; на створення умов для самовиявлення лідерів, позитивних якостей особистості; на показ прикладів кращих стосунків (відеолекторії, радіо, книги, ЗМІ, життєві історії тощо) і перенесення їх на конкретні ситуації в житті дитячого колективу [1].

Сьогодні загальноосвітні навчальні заклади приділяють велику увагу профілактиці девіантної поведінки школярів: вводяться факультативні курси з питань девіантної поведінки, профілактики алкоголізму і наркоманії, ВІЛ/СНІДу, Інтернет залежності, насильства, розробляються та впроваджуються нові освітні програми та соціально-педагогічні технології, спрямовані на формування в дітей ціннісного ставлення до свого здоров'я й здорового способу життя. Педагогічними колективами загальноосвітніх навчальних закладів ефективно впроваджуються: Комплексна програма формування навичок здорового способу життя в дітей та підлітків (за проектом «Діалог»), до якої ввійшли авторські програми психолого-педагогічних тренінгів: «Як стати вільним і улюбленим» (профілактика куріння та інших форм поведінки залежності в підлітків 12-16 років), «Як бути цілісним і контролювати своє життя» (профілактика алкогольної залежності в підлітків та молоді), «Життя без гачка» (профілактика тютюнокуріння та інших форм залежної поведінки) та ін.. Особливістю програм проекту «Діалог» є те, що цільовою групою виступають підлітки, які мають схильність до залежностей типу куріння, ігроманії, телеманії і досвід уживання тютюну, алкоголю, наркотиків тощо. Особливого поширення набувають: метод «рівний-рівному», інтерактивні форми роботи (ділові чи рольові ігри), соціально-психологічні та просвітницькі тренінги для підлітків та їхніх батьків. Метод «рівний-рівному» передбачає спільну роботу педагогів-тренерів з підлітками-лідерами, надання та поширення достовірної та соціально значимої інформації через довірче спілкування на рівних у межах організованої (тренінги, акції тощо) та неформальної роботи (спонтанне спілкування з однолітками), яку проводять спеціально підготовлені підлітки-інструктори [3, с. 147].

Таким чином, успішна соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки дітей та учнівської молоді можлива при наявності у молоді знань про соціальну дійсність (розуміння норм і правил поведінки, прийнятих у соціумі), про небезпеку вживання психоактивних речовин; при усвідомленні школярами необхідності успішного навчання для досягнення життєвого успіху; при обізнаності про соціальну шкоду насильства; при сформованості ціннісних орієнтацій (позитивне сприйняття життя, мотивація на здоровий спосіб життя, толерантне реагування на різні життєві ситуації), соціальної активності (прагнення до самовдосконалення, соціальна спрямованість поведінки), правомірної поведінки; при досягненні дітьми та учнівською молоддю стану повного фізичного, психічного і соціального благополуччя.

Література:

1. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Журавель Тетяна Василівна. – Київ, 2012. – 20 с.
2. Омельченко С. О. Теоретичні та методичні основи взаємодії соціальних інститутів суспільства в формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Омельченко Світлана Олександрівна. — Луганськ, 2008. — 46 с.

3. Превентивна робота з молоддю за методом „рівний-рівному” : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, О. А. Голоцван, Н. В. Заверико та ін.] : за ред. І. Д. Зверевої. — К. : Навч. книга, 2002. — 256 с.
4. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів : справочное издание / ред.: А.Й. Капська, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухова. — Київ : [б. и.], 2000. - 260 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, Безпалько Ольга Володимирівна.

Гулчеҳра Каримова, Мирзавали Қўҷқаров

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Бошланғич таълим ёшидаги ўқувчиларда ҳам атроф-муҳитдаги табиий ҳодисаларга муносабат ва уларга масъулият ҳисси куртаклари мавжудки, бинобарин уларни ривожлантириш талаб этилади. Мазкур ёшдаги ўқувчиларнинг фикрлаши ва ҳиссиётининг юқорилиги уларда биргаликда қайғуриш, кечаётган ҳодисаларга мансублик ҳиссини келтириб чиқаради. Шу сабабли ўқувчиларда атроф-муҳит ҳодисалари ва одамларнинг хатти-ҳаракатига қизиқишини илк ўқувчилик давридан уйғотиш ва уларга нисбатан ижобий муносабатни шакллантириш талаб этилади.

Бошланғич синф ўқувчилари шахсида экологик маданиятни шакллантириш “муносабат” “масъуллик”ни тарбиялашда намоён бўлади. Бундай муносабат инсониятнинг, хусусан айрим одамларнинг билиб, билмай, узоқни ўйламай табиатга кўрсатган салбий таъсири оқибатини англаш ва бундай таъсири бартараф этиш истаги юзага келиши натижасидагина шаклланади.

Экологик маданият бир-бирини тақозо этадиган, бир- биридан ўсиб чиқадиган уч тушунчани қамраб олади: экологик билимлар, экологик онг ва табиат муҳофазаси бўйича кўникмалар. Ушбу кўникмаларнинг керакли вақтда ишга тушиши ахлоқий-экологик иродага боғлиқ. Иродаси бўш одам ножўя хатти-ҳаракатларни тўхтатиб қолишга мойил ҳам, қодир ҳам бўлмайди. Шу боис экологик ҳиссини бошланғич синфдан тарбиялаш мақсадга мувофиқдир.

Башарият орзуси бўлмиш баркамол авлодни тарбиялаш коинот аталмиш улкан экологик тизи мнинг ҳатосиз ишлашига маълум бир маънода боғлиқдир.

Президентимиз И.А.Каримов экология масаласига алоҳида тўхталиб, “Экология ҳар бир фуқаронинг ва оиланинг махсус эътибор зонасига айланиши зарур”, деб таъкидлашлари ҳам бежиз эмас.

Ҳалқимизнинг “соғ танда- соғлом ақл”, деган нақли асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда. Чунки атроф муҳит тозаллиги, табиат софлиги, гўзаллиги, бойлиги инсоннинг гўдаклигидаёқ соғлом, жисмонан бақувват, ақлан етук бўлиб ўсишида муҳим аҳамиятга эга. Табиатнинг ранг- баранглиги ва зарарли томонларини тушунтириб бо-риш билан бирга уни асраб-авайлаш, ривожлантириш, бойитиш лозим-лигини, бунинг учун ҳар биримиз масъул эканлигимизни ва меҳнат қилишимиз лозимлигини таъкидлаб борамиз. Экологик тарбия асосан, табиат ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш орқали табиат билан таништириш меҳнат машғулотларида ҳам бериб борилади.

Президентимиз И.А.Каримов ижтимоий экология муаммоларини диалектик таҳлил қилар экан, табиат ва инсон ўзаро муайян қонуниятлар асосида муносабатда бўлиши бу қонуниятларни бузиш ўнглаб бўлмас экологик фалокатларга олиб келишини таъкидлаб, уларни миллий хавфсизликка қарши яширин таҳдидлардан бири сифатида баҳолайди. Айни пайтда, экологик хавфсизликни таъминлаш кўп омилли жараён эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Уни фақат сиёсат, иқтисод ёки маънавиятга боғлаб қўйиш ярамайди. Бу борада атроф-муҳитга нисбатан содир этилаётган экологик ноўрин хатти-ҳаракатлар ёки жиноятлар фуқароларнинг, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлоднинг экологик онги, маданият ва масъулияти нисбатан пастлиги, хусусан ҳаётий экологик билим ва кўникмалари етарлича ривожланмаганлиги оқибатида келиб чиқади.

Жаҳоннинг барча мамлакатлари каби Ўзбекистонда ҳам шахс ва жамиятнинг моддий ва маънавий маданияти экологик мазмунга эга бўлмоқда. Эндиликда Республикамизда чиқиндисиз ва экологик тоза технологияларни жорий этилиши, атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг иқтисодий механизмларини ривожлантириш ва такомиллаштириш, экологик ҳуқуқбузар-ликлар учун маъмурий-ҳуқуқий чоралар кўриш, экологик маърифат орқали аҳолининг экологик тушунчаларини ривожлантириш, халқаро экологик муносабатларни йўлга қўйиш, табиатга атроф-муҳитга кўрсатилаётган салбий омилларни камайитиришга, инсоннинг атроф-муҳитга сифат жиҳатидан янгича муносабатни шакллантиришга олиб келмоқда.

Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастурда ҳам “инсон, жамият ва атроф-муҳит ўзаро уйғунлашуви”га “таълим олувчиларнинг ... экологик, санитария-гигиена таълими ҳамда тарбиясини такомиллаштириш”га алоҳида эътибор қаратилган. Шу боис умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларига қўйилган умумий талабларида ҳам уларнинг экологик масъулиятини ҳис қилиши, табиат муҳофазаси соҳасидаги билимларга эга бўлиши лозимлиги алоҳида кўрсатиб ўтилган.

Демак, Ватанимиз табиатига, атроф-муҳитга нисбатан ҳурмат, эҳтиёткорона муносабат ва унга масъулият билан қараш ҳиссини мактаб ёшидаги ҳар бир ўқувчи шахсида тарбиялашимиз лозим.

Бошланғич синф ёшидаги ўқувчи ўз атрофидаги табиий-ижтимоий муҳит таъсирида ва маҳаллада ўрнатилган ахлоқий экологик тартиблар асосида яшайди. Зеро, юртимизнинг гўзал табиати унинг келгуси

холоати айнан уларнинг атроф-мухитга бўлган муносабати орқали белгиланади. Шу боис педагог олимлар ва амалиётчилар экологик таълим ва тарбияни илк болалик ёшидан бошлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблашади.

Табиатга зиён етказаётганини била туриб, ўз хатти-ҳаракатини тўхтатмасдан онгли равишда давом эттирадиган одамни бу ишдан қайтариш анча мушкул. Нотўғри хатти-ҳаракатларнинг гувоҳи бўлиб турганлар эса бунга кўп вақт тўсқинлик қилиш пайида бўлсаларда, қатъиятсизликни намоён қилиб, ўзларини четга оладилар. Атроф-мухитга билмасдан зарар етказган одам учун экологик таълим зарур бўлса, ўзи келтираётган зарарни билса ҳам, йўлидан қайтмайдиган масъулиятсиз одамга экологик таълимгина эмас, балки тарбия ҳам лозим. Чунки, биринчиси онга боғлиқ бўлса, иккинчиси ахлоққа бориб тақалади.

Демак, умумий ўрта таълим мактабларидаги экологик маърифатнинг мақсади, ўқувчиларни атроф-мухит билан таништириш жараёнида ижтимоий экологик ахлоқ қоидаларига мос келувчи ва унинг ҳолати учун фуқаролик масъуллигини таъминловчи дастлабки экологик билимлар, қараш ва эътиқодлар асосларини мажмуа сифатида таркиб топтиришдан иборатдир.

Шундай қилиб, умумий ўрта таълим мактабларида экологик маърифатни самарали амалга ошириш, ўқувчиларда атроф-мухитга масъулиятли муносабат асосларини тўлиқ шакллантириш лозим. Зеро, табиатга муҳаббат, унга масъуллик туйғуси – жуда кенг қамровли ва мураккаб психологик-педагогик тушунчалардир. Улар юсак руҳий ва ақлий қатламларни ўз ичига оладиган яхлит бир бутунликни ташкил этади. Бундай туйғуни шакллантириш ишини илк болалик ёшидан бошлашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Божена Оранюк
(Полтава, Україна)

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ В МЕРЕЖЕВОМУ СПІЛКУВАННІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Аналіз розвитку інформаційних процесів в нашому суспільстві, показав, що комп'ютеризація, за темпами розвитку в суспільстві, явно випереджує інтелектуалізацію та медіатизацію, розвиваючись за їх рахунок, та створює в суспільстві певну напругу. Це привело до того, що масова інформатизація освіти почалась без попереднього аналізу її впливу на психологічний розвиток особистості, перевагу отримав напрямок навчання дітей програмуванню, а не навчання знань і формування умінь поведження з інформацією в інформаційному середовищі [1].

В той же час, аналіз робіт В.М. Глушкова, А.П. Ершова, А.И. Ракітова, А.В. Соколова, Д.С. Робертсона та ін., присвячені впливу інформації на суспільство, показав, що однією з ознак сучасного інформаційного суспільства, є зростання ролі комунікації і відповідно мережевого середовища спілкування в суспільстві (інтернет).

Проведений аналіз літератури показав, що серед педагогів відсутня єдина погоджена думка стосовно міри, до якої користування інтернетом може втручатися в психологічне функціонування школярів. До позитивних якостей інтернету відносять його: сприяння розвитку нових відносин; розширення соціального кола, особливо для тих, які є сором'язливими та соціально тривожними; простота підтримання існуючої дружби; мобільність при спілкуванні (онлайн); розширення досвіду спільного навчання [1; 2; 3].

Суттєвим фактором впливу мережевого спілкування на користувачів є можливість зберігати свою анонімність в мережі.

З позитивного боку, анонімність яку забезпечує інтернет, дозволяє користувачам в мережі приміряти на себе різноманітні ролі та експериментувати з різними «Я», без страху перед негативною оцінкою учасників мережі та санкціями, які у реальному світі можуть йти за такими експериментами.

Поряд з тим, анонімність, яку забезпечує інтернет, може дозволити учасникам мережевого спілкування заходити за моральну межу, яку вони у відкритому публічному спілкуванні, ніколи не перейдуть. В психолого-педагогічній літературі це явище відоме як розгальмовування. У класичному дослідженні в рамках соціальної психології, науковці виявили, що саме анонімність, дозволяє деяким людям взагалі бути агресором [4].

При цьому в психолого-педагогічній літературі показано, що існує прямий зв'язок між психологічним розшаруванням людини, зростанням агресивності в суспільстві і наявністю агресії, насильства і жорстокості в інформаційній мережі [5].

В інтернеті постійно існує інформація, яка постійно дає своїм користувачам (надзвичайно сприйнятливі до цього є діти) свідому і підсвідому установку на те, що насильство і агресія – це норма сучасного життя для всіх і у всьому. Появляється можливість, через мережеве спілкування, анонімно маніпулювати негативною системою цінностей, що сприяє різкому зростанню агресивності у дітей.

Хоча агресія в шкільному середовищі існує від часів існування школи як інституції, вона сьогодні, під впливом інформації, завдяки технічному прогресу, таким пристроям як мобільні телефони та інтернет набирає нового змісту і форм. Адже, якщо раніше «агресор» свій негатив, вербально, міг передати словесно, письмово (лист і т.п.), то наявність інформаційного середовища значно розширила його можливості по відношенню до впливу на «жертву».

Можливість людей ховатися за псевдо іменами в мережевому спілкуванні, коли вони вчиняють

агресію, відносно інших учасників мережевого спілкування, породжує феномен який в науковій літературі називають кібербулінг, який трактується як «невідкрита форма залякування» [6].

Досліджуючи феномен кібербулінгу, ряд американських дослідників Bronfenbrenner, Burstyn, Coie & Jacobs, Fraser, Garbarino, Henggeler, Schoenwald, Borduin, Jonson-Reid, Linney, відмічають вплив культури і суспільства на учасників досліджуваного явища. Проведений нами аналіз запропонованих моделей взаємодії між індивідами в процесі кібербулінгу, показав наявність складних взаємозв'язків, які лежать в основі кібербулінгу, і підтвердив тезу про те, що кібербулінг не виникає в ізоляції. Цей феномен розвивається або занепадає в результаті складних взаємостосунків між індивідом, сім'єю, групою однолітків, школою, громадою та культурою і є інтегральним показником інформаційної культури.

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження, опитування батьків, вчителів і учнів 5-8 класів встановлено, що прослідкувати весь масив інформації, яка попадає в інтернет, неможливо. Одночасно неможливо, передбачити на який сайт може зайти школяр і якою інформацією буде користуватися. Проведені нами опитування показали, що як педагоги так і батьки, не розуміють і не передбачають тієї небезпеки, якою володіє агресивна інформація, яка може поширюватися «агресорами» через інформаційну мережу. Діти мають можливість відвідати небажані сайти, вступити в спілкування з незнайомими людьми, як правило не в школі, де процес роботи в інтернеті контрольований, а в домашніх умовах, коли з боку батьків відсутній контроль.

Аналіз практики роботи дітей в мережі показав, наявність великої небезпеки онлайн контактів дітей з дорослими. Часто, дорослі представляючись однолітками, входять в довіру до дітей і намагаються емоційно їх прихилити на свою сторону. При цьому діти не усвідомлюють, що мають справу з «агресором», який наперед спланував свої дії.

Педагоги відмічають масове захоплення дітей мобільними телефонами, ай фонами, ай падами, вхід через яких в мережу інтернет є набагато спрощеним. Діти швидко обмінюються не тільки змістом інформації, але й джерелом походження (порно сайти, сайти для дорослих і т.п.). При цьому, згідно з нашими спостереженнями, дітям не властива критична оцінка зображення на екрані, більшість з них думає, що це є необхідною умовою роботи в мережі.

Такий стан справ породжує проблему взаємовпливу інформаційного середовища на ціннісні орієнтації дітей як соціальних агентів мережі. Наявний взаємовплив має ряд протиріч, що породжує проблему особливостей соціалізації дитини в складно організованій мережі спілкування.

Інформаційна мережа, через дії «агресора», може впливати на самооцінку дитини, формувати невірну уяву про оточуюче середовище, дезорієнтувати про місце дитини в цьому середовищі, створити психологічну залежність від інших, що приводить до порушення психічного здоров'я дитини, його психіки [2; 6 ;7]. Психологи відмічають руйнування психічних установок дитини та структури особистості, аж до повної втрати суб'єктивності і особистої самооцінки [8].

Однак, ми переконані, що для ефективного і повноцінного розвитку дитини не потрібно створювати ідеальне інформаційне середовище, дуже важливо формувати інформаційну культуру поведінки школяра в мережевому спілкуванні.

На нашу думку інформаційна культура школяра – це педагогічно керований процес розвитку у дитини знань про інформаційну безпеку, яка виникає в мережевому спілкуванні, умінь виявити цю загрозу і по можливості протистояти їй.

Потрібно навчитися учня жити в мережевому спілкуванні, виділяти небезпеку яка іде від «агресора» і вміти реагувати на інформаційну небезпеку. Ми переконані, що формування інформаційної культури є педагогічною проблемою, оскільки: в школі є професіонали які здатні навчити протидіяти агресії в мережевому спілкуванні; більшу частину свого часу в інформаційній мережі дитина проводить в школі; навчання являється основною діяльністю школяра.

Поряд з тим, сучасного школяра не вчать розвивати критичне мислення, уміння розуміти підтекст повідомлення, протидіяти маніпуляції інформацією сторонніми, реагувати на агресію в інформаційній мережі.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури, показав, що незважаючи на значущість такої важливої проблеми, до сьогоднішнього дня наукових робіт, в сфері досліджуваної нами теми, явно недостатньо. Існуючі роботи, в більшій мірі, присвячені проблемам поведінки з інформацією та питанням викладання інформаційної безпеки в курсі «Безпека життєдіяльності». Питанням агресії дітей в мережевому спілкуванні не приділено достатньої уваги.

Встановлено, що до основних факторів інформаційної небезпеки дітей відносять не сформованість інформаційної культури, а саме таких важливих його показників як: знання і компетенції в сфері мережевого спілкування, культури поведінки в процесі роботи з інформацією.

Аналіз сучасного стану справ показав, суттєву різницю в знаннях і уміннях спілкування в електронних мережах між учнями і вчителями. Так в загальному встановлено, що учні більш часто користуються інтернетом (87%) ніж викладачі (57%). Це говорить про те що рівень інформаційної свідомості вчителів, їх знання, і практичні навички використання інформаційних систем, ступінь оволодіння формами і методами використання інформаційних технологій неспівмірні з наявними ресурсами мережевого спілкування.

Проведене нами опитування батьків показало, що батьки мають недостатньо інформації про негативні можливості мережевого спілкування, його змістову структуру, про потенційні небезпеки впливу на дитину іншою особою через інформаційні мережі спілкування.

Встановлено, що у більшості випадків (83%) батьки не брали участі разом із своїми дітьми в їх

перших пошуках інформації в інтернеті, не звертали увагу дітей на можливу небезпеку появи негативної не контрольованої інформації, не пояснювали про наявність етикету в інтернеті. Учні не розуміють, що анонімність в інтернеті є ілюзорною. Учні не знають що складовою частиною мережевої культури є обмеження на збір і розповсюдження приватної інформації (особисті дані і т.п.). Викладачі практично не використовують інтерактивні технології для забезпечення захисту учня в навчальному процесі. Однак понад 93% викладачів негативно відносяться до публічного оприлюднення відомостей про приватне життя особи без її згоди на це. 96% викладачів рахують що для захисту учня в електронній мережі спілкування необхідні державні нормативи і стандарти захисту особистості, використовуючи при цьому систему фільтрів на учнівських і шкільних комп'ютерах, які під'єданні до мережі інтернет.

В результаті аналізу сучасної ситуації перебування підлітків в мережевому спілкуванні нами виявлені тривожні проблеми в системі забезпечення інформаційної культури учнів в мережевому спілкуванні. А саме:

- надмірне захоплення підлітками «віртуальною реальністю», веде до послаблення розвитку досвіду реальної людської діяльності;
- через мережу спілкування (інтернет, або мобільний зв'язок) учні отримують практично безконтрольний доступ до негативної інформації (порнографія, анти гуманізм, анти мораль, злочинність, агресія і т.п.);
- в процесі комунікації в мережевому спілкуванні учні можуть стати жертвами особистостей, які використовують мережу спілкування для своїх особистих, часто злочинних дій (маніпулюванням «жертвою» в своїх інтересах.

Тому перед педагогами постає питання формування інформаційної культури мережевого спілкування у учнів, яка би захистила їх від знуцання яке може відбуватися в інформаційному середовищі, навчала їх виявляти загрозу та агресію в мережевому спілкуванні і розвивати уміння протидіяти їй.

Література

1. Соколов А.В. Феномен информатики и псевдофеномен информации // Вестник ВОИВТ.-1990.- № 3.- С.45-51.
2. Найдюнова Л.А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Л.А.Найдюнова //Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. – К., 2011. – 34 с.
3. Соколова И.В. Социология информатизации: теоретико методологическое исследование. /Автореф.дис. д. социол. наук.-М. 1999.-48 с.
4. Williams, Harkins, and Latane (1981)
5. Арестова О.Н., Бабанин Л.Н., Войскунский А.Е. Коммуникация в компьютерных сетях: Психологические детерминанты и последствия // Вестник Московского университета. - 1996. - серия 14. - №4. - С. 14-20.
6. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. –Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 218 p.
7. Susan M. Swearer University of Nebraska, Lincoln Dorothy L. Espelage University of Illinois, Urbana-Champaign, 2006. – 211 p.
8. Годфруа Ж. Что такое психология? /пер. с фр. под ред. Г.Г. Аркелова. Т.2 -М.: 1992. - 491 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Кулик Євген Володимирович.

**Анастасія Паюнова
(Артемівськ, Україна)**

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Зміни, що відбулися в останні роки в економічній, політичній і соціальній сфері життя як усередині країни, так і в галузі міжнародних відносин, зумовили необхідність готувати молодих фахівців економічного профілю до всіх труднощів становлення в умовах конкуренції на ринку праці. Сучасному суспільству потрібні компетентні фахівці економічного профілю, які можуть приймати відповідальні рішення в різних ситуаціях, здатні до співпраці, відрізнятися мобільністю, динамізмом, конструктивністю, володіти почуттям відповідальності за долю країни, успішно брати участь у розвитку економіки. Необхідність реалізації перерахованих завдань вимагає від системи вищої професійної освіти удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю, здатних вирішувати їх кваліфіковано.

Українська система вищої економічної освіти готує фахівців широкого профілю в галузі регіональної економіки, державного управління та менеджменту, маркетингу, фінансів, банківської справи, інновацій та підприємництва. У той же час виявляється дефіцит у кваліфікованих компетентних фахівців економічного профілю, що володіють не тільки професійними знаннями, вміннями та навичками, а й особистісними якостями, необхідними для розвитку економічних відносин.

Актуальність дослідження проблеми удосконалення професійної підготовки інженерів педагогів економічного профілю обумовлена суперечністю між потребою соціуму в підвищенні економічної

ефективності виробництва промислових підприємств і недостатньою професійною готовністю фахівця у галузі економіки в умовах жорсткої конкуренції.

Питання удосконалення професійної підготовки фахівців економічного профілю досліджувалися в працях наступних учених: П. Атутов, С. Батишев [1], А. Новіков, В. Напере, В. Поляков, І. Смірнов, Р. Шакуров та ін. Зацікавленість науковців удосконаленням професійної підготовки фахівців економічного профілю зумовлена: переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просте нагромадження майбутніми фахівцями економічного профілю знань, предметних умінь і навичок, а й формування уміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання упродовж життя [5]. Визнаючи важливість даної теми, слід зауважити, що ця проблема не достатньо досліджена.

Найбільш поширеними спеціальностями на сьогодні є спеціальності економічного профілю, однак оволодіння ними не завжди проходить успішно. Проблема професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів економічного профілю насамперед пов'язано зі значною кількістю різних чинників, проте основними є:

1. Низький рівень професійної підготовки фахівця. Отже, діяльність інженера-педагога економічного профілю має бути спрямована на формування і розвиток особистості тих, хто навчається на підвищення їхньої загальної культури і досягнення високого рівня професійної підготовки. Інженер-педагог повинен [2]:

- формувати і розвивати професійні знання, уміння і навички тих, хто навчається;
- проектувати (конструювати) заняття з професійної підготовки і виховну роботу;
- відбирати дидактичні засоби навчання;
- організовувати і здійснювати освітній процес з урахуванням індивідуальних особливостей тих, хто навчається, на основі сучасних технологій професійного навчання і виховання; забезпечувати зв'язок теорії з практикою;
- розробляти плануючу і навчально-методичну документацію з виробничого навчання і практики тих, хто навчається; формувати професійно важливі якості особистості робітника (службовця) і проводити роботу з профорієнтації;
- використовувати досягнення професійної педагогіки і психології при вдосконаленні процесу професійного навчання і виховання тих, хто навчається;
- користуватися нормативно-довідковою, науково-технічною, педагогічною і навчально-методичною літературою;
- розробляти плани розміщення устаткування, технічного оснащення і організації робочих місць у навчально-виробничих майстернях, у навчальних господарствах, на полігонах і інших навчальних базах;
- нормувати і організовувати виробничі й навчально-виробничі роботи, діяльність навчальної групи з дотриманням правил безпечних умов праці й протипожежного захисту.

2. Це істотне зниження мотиваційної сфери студентів та негативне ставлення до навчання, оскільки вони не розуміють, яким чином навчальний матеріал тієї чи іншої дисципліни може використовуватися ними в майбутній професійній діяльності. Тому виникає потреба у підвищенні активності і пізнавальної самостійності студентів за рахунок реалізації проблемно-орієнтованих технологій, що включає комплекс професійно-орієнтованих проблемних завдань в курсі вивчення дисциплін «Економічна теорія», «Економіка підприємства», «Менеджмент» «Економетрика» тощо та зміцнення міжпредметних зв'язків, які обумовлюють значимість психолого-педагогічної складової у професійній підготовці економіста, обліку провідної ролі особистості, а також важливості гуманітарної компоненти в цілісному педагогічному процесі.

3. Формування науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів взагалі й викладачів економічних дисциплін. Головною проблемою є відсутність досвіду практичної роботи за спеціальністю у переважній більшості професорсько-викладацького складу. Адже вони комплектуються з числа кращих студентів, яких, без будь-якого досвіду практичної роботи, залишають на кафедрах після закінчення аспірантури, а то й без цього вони готують і захищають дисертаційну роботу, тематику якої обирає науковий керівник, який і сам здебільшого не має досвіду практичної діяльності в економіці, бізнесі чи менеджменті й тому тематика переважної більшості дисертацій є дуже далекою від реальних проблем сучасної економіки. Отже, для якісної професійної підготовки фахівців економічного профілю необхідним є залучення до процесу їх навчання економістів-практиків, авторитетних бізнесменів, керівників і менеджерів різного рівня, які мають широкий практичний досвід в галузі економіки. Однак це не можливо через низку обставин:

- рівень оплати педагога не може слугувати для них чимось привабливим і не виправдовує витрат часу на підготовку і проведення навчальних занять зі студентами.
- складність умов ведення бізнесу в Україні вимагають від підприємців постійної уваги функціонування своїх фірм чи організацій.

Звернемось до аналізу професійної діяльності майбутніх інженерів-педагогів економічного профілю. Сучасна система підготовки інженерів-педагогів економічного профілю не тільки не відповідає вимогам сьогодення, науково-технічного і соціального прогресу і перспективним потребам суспільного розвитку, але й створює передумови гальмування цього розвитку, посилюючи економічне відставання України від провідних країн світу. Для забезпечення відповідності цієї системи вимогам

постіндустріального суспільства вона не може бути поліпшена звичними реформами, а потребує істотних змін в системі освіти. Однак на її розробку та впровадження у практику не варто й сподіватися як через вкрай недостатню увагу держави до проблем освіти, проявом якої слугує обсяг і характер фінансування галузі, так і через надмірну інерційність самої системи та її науково-педагогічного складу.

Між тим професійна компетентність і педагогічна майстерність, загальна і професійна культура, світоглядні позиції та ерудиція, морально-етичні принципи і переконання викладача являють собою визначальний чинник якості освіти та підготовки фахівців економічного профілю на рівні високих вимог суспільства.

Отже, для підвищення якості професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів економічного профілю, необхідна модернізація системи відбору науково-педагогічних кадрів:

- слід враховувати психологічну спрямованість людини на педагогічну діяльність, її моральні якості та професійну підготовленість;
- необхідна практика реальної участі викладачів в діяльності підприємств, фірм та організацій, яка б давала їм змогу «з середини» бачити цілі, зміст і характер майбутньої діяльності випускників і відповідно готувати їх до успішного її виконання;
- нагальною потребою стає істотне підвищення педагогічної майстерності та професійної культури педагогів [4].

Вищезазначене сприятиме підвищенню якості педагогічної культури викладачів і в кінцевому підсумку дозволить забезпечити необхідну якісну професійну підготовку інженерів-педагогів економічного профілю та дозволить вирішити суперечності між потребою соціуму та кваліфікованими фахівцями.

Література:

1. Батышев С. Я. Подготовка рабочих широкого профиля в условиях перехода к рыночной экономике. / С. Я. Батышев / М.: Ассоц. «Проф. образование», 1993 –91 с.
2. Методика формування пошуково-дослідницьких умінь майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки монографія / В. В. Кулешова, В. В. Мальована./ –Артемівськ : ННППІ УІПА, 2012 –264 с.
3. Педагогические аспекты преподавания инженерных дисциплин: пособие для преподавателей / С. Ф. Артюх, Е. Э.Коваленко, Е. К. Белова и др. – Харьков: УИПА, 2001. – 210 с.
4. Пономарьов О. С. Професійна культура педагога: навч.-метод. посіб. / О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, О. А. Ігнатюк, М. П. Згурська – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 198 с.
5. Kompetentnisnij pidhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukraïns'ki perspektivi [tekst] // Biblioteka z osvith'oï politiki / pid zag. red. O. V. Ovcharuk. – K.: K.I.S., 2004. – 112 s.

Науковий керівник:

завідувач кафедри інженерної педагогіки та психології ННППІ УІПА, кандидат педагогічних наук, доцент
Кулешова В. В.

Катерина Слесик
(Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Головний вектор сучасного розвитку вищої професійної освіти в Україні визначається загальним спрямуванням вітчизняної вищої школи на входження в загальноєвропейський і світовий освітній простір, гармонізацію національних і міжнародних стандартів вищої освіти в контексті Болонського процесу. Основні принципи, цілі та напрями формування єдиного європейського освітньо- наукового простору викладені у низці міжнародних документів, серед яких найважливішими є: Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) (18 вересня 1988 р., Болонья), Лісабонська конвенція (11 квітня 1997 р., Лісабон), Сорбонська декларація (25 травня 1998 р., Париж), Болонська декларація: Спільна заява європейських міністрів освіти (18-19 червня 1999 р., м. Болонья), Конвенція європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій (29-30 березня 2001 р., м. Саламанка), Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту (18-19 травня 2001 р., м. Прага), Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (19-20 вересня 2003 р., м. Берлін) та Декларація з Грацу: Роль університетів до 2010 року і далі.

Прагнення європейських університетів до найвищого рівня якості, конкурентоспроможності та бездоганності, доступності й демократизму, підкріплене визнанням світовою спільнотою освітньо-наукової сфери як стратегічно пріоритетної для забезпечення життєдіяльності й прогресу людства, зобов'язує уряди та освітні структури планувати і робити конкретні спільні кроки у створенні єдиного європейського освітнього простору. Ось чому національна концепція реформування й модернізації освітньої системи в Україні має також бути спрямована на реалізацію загальноєвропейських підходів і принципів.

Стратегічна мета реформування й модернізації вищої освіти і науки в Україні полягає у створенні ефективного інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах через сприяння прогресивним нововведенням, упровадження найсучасніших технологій і моделей навчання. Навчальний

процес у сучасному вищому навчальному закладі повинен здійснюватися «з урахуванням можливостей сучасних технологій навчання та орієнтуватися на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері, системі управління та організації праці в умовах ринкової економіки» [2].

Означені підходи стосуються також іноземних студентів, що здобувають освіту в українських ВНЗ. Водночас практичні спостереження показують, що якість професійної освіти іноземних студентів не може бути високою, оскільки рівень володіння національною мовою, особливо у початковий (1-2 роки) період навчання, не є достатнім для повноцінного оволодіння програмовим змістом.

Аналіз освітніх реалій показує, що у наданні якісної освіти іноземним студентам існує низка проблем: мовленнєві, соціальні, ментальні, дидактичні тощо. Ось чому інтернаціоналізація сучасної вищої освіти актуалізує проблему адаптації іноземних студентів до чужої їм дійсності, вищої школи, незнайомої країни.

Питання адаптації іноземних студентів вивчалися рядом дослідників (Н. Березовин, Н. Кондратова, С. Посохова, О. Герасименко та ін.) [1; 4; 5]

У сучасній психолого-педагогічній літературі питанню адаптації студентів в умовах ВНЗ приділяється значна увага. Зокрема, це наукові пошуки Т. Алексєєвої, Ю. Бохонкової, Н. Герасимової, В. Демченко, О. Кузнєцової, Л. Литвинової, І. Соколової та ін. Аналіз наукової психологічної літератури свідчить, що в більшості праць учених розкриваються загальні проблеми соціальної адаптації як специфічної форми активності особистості (Б.Ананьев, Г.О. Балл, Ю. Гана, Л. Виготський, О.М. Леонтьев та ін.), співвідношення проблем соціальної адаптації і соціальних настанов (А. Налчаджян, Ш. Надирашвілі, К. Роджерс, Л. Фестінгер та ін.), соціально-психологічні проблеми адаптації молоді до нових умов існування та соціального оточення (О. Гончаров, А. Єрдієв, Д. Іщенко, В. Кікоть, О. Сафін, О. Симоненко, Т. Середа та ін.). Виявлено, що труднощі адаптації іноземних студентів відмінні за змістом від труднощів українських студентів (подолання дидактичного бар'єру), залежать від національних і регіональних характеристик, і змінюються від курсу до курсу. В цілому етапи адаптації іноземних студентів до нового мовного, соціокультурного та навчального середовища складаються з входження в студентське середовище, засвоєння основних норм інтернаціонального колективу, вироблення власного стилю поведінки, формування позитивного ставлення до майбутньої професії, подолання «мовного бар'єру», посилення почуття академічної рівноправності [3].

Виявлено, що умови навчання у вищому навчальному закладі висувають підвищені вимоги до адаптивних механізмів студентів. Більшість нервово-психічних і психосоматичних розладів, які виникають у студентів, є результатом порушення процесу адаптації до умов навчання і виражають нестійкість адаптивних механізмів у тривалих і короткочасних екстремальних ситуаціях [5].

Труднощі адаптації іноземних студентів відмінні за змістом від труднощів українських студентів (подолання дидактичного бар'єру), залежать від національних і регіональних характеристик, і змінюються від курсу до курсу. В цілому етапи адаптації іноземних студентів до нового мовного, соціокультурного та навчального середовища складаються з входження в студентське середовище, засвоєння основних норм інтернаціонального колективу, вироблення власного стилю поведінки, формування позитивного ставлення до майбутньої професії, подолання «мовного бар'єру», посилення почуття академічної рівноправності [3].

Для успішного управління навчально-виховним процесом іноземних студентів необхідно враховувати, що із вступом до ВНЗ вони потрапляють в незвичне для них соціальне, мовне та національне середовище, до якого їм належить адаптуватися. Організація успішної адаптації іноземних студентів сприяє їх швидшому включенню у студентське середовище, полегшує процес навчання і виховання. Тому актуальним завданням є вивчення психолого-педагогічних аспектів адаптації іноземних студентів до навчально-виховного процесу, розробка психологічних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення їх адаптації. Як відзначають науковці [О. Сегеда], в сучасних умовах гуманізації освіти зросла об'єктивна потреба й у формуванні нової галузі теоретичного знання і практичної діяльності – галузі соціально-психологічного супроводу розвитку студентів, що також спрямоване на допомогу іноземним студентам у вирішенні актуальних проблем особистісного розвитку, зумовлених навчальною та позанавчальною діяльністю.

Зважаючи на складність і багатопрофільність означеної проблеми, звернемося до питання дидактичної адаптації іноземних студентів на основі розробки та впровадження спеціальної методики навчання, зокрема соціально-гуманітарних дисциплін. Отже, цей аспект проблеми полягає в необхідності пошуку шляхів удосконалення методики навчання іноземних студентів з метою створення умов для якомога повнішого оволодіння ними змістом навчальних дисциплін.

Метою статті є розкриття значення інноваційних методик викладання у сучасній вищій професійній освіті іноземних студентів, визначення ефективних методів і форм навчальної роботи з ними.

Одним із найважливіших чинників, що впливає на адаптацію студентів, є мовне середовище. Умови життя і навчання в нас ставлять іноземця в досить важке становище: він живе й вчиться в двомовному українсько-російському середовищі з переважанням російської мови.

Отже, студенти-іноземці, які на підготовчому факультеті вивчали російську мову, потрапивши на різні спеціальності, опинилися перед великими проблемами: вони не здатні сприймати лекції українською, адже вивчали її факультативно, не можуть опрацювати навчальну літературу і т. ін. Так, вони можуть спілкуватися з українськими студентами, які розмовляють російською, та всюди можуть користуватися цією

мовою, але головне, заради чого вони перебувають в Україні, – здобуття знань з обраної спеціальності, є неможливим.

З огляду на вищезазначене в цьому навчальному році було розроблено деякі аспекти методики навчання іноземних студентів, які враховують вищезазначені особливості. Так, у процесі навчання курсу «Методологічні засади професійної освіти» (УІПА), застосовувались методи, які можна об'єднати у певні групи за підставами: мова викладання та інноваційність методики навчання.

За першою підставою виділено методи викладання іноземною мовою (проведення лекцій, демонстрація презентації за змістом курсу двома мовами – англійською та російською; обговорення питань змісту двома вказаними мовами тощо) і методи учіння (читання тексту, перегляд слайдів, відповіді на запитання, виконання тестових завдань тощо). За другою ознакою передбачено застосування інноваційних методів навчання, до яких відносять (О. Полат, О. Пометун, В. Шарко та ін.) інтерактивні методи, критичне мислення, проблемне навчання, ігрові методи тощо.

Практика показує, що одним з найбільш ефективних є метод гри (В. Артеменко, О. Газман, О. Пометун та ін.).

Важливу роль відіграють спосіб подання нового матеріалу та форма оцінювання, що обирає викладач, тобто особливу увагу приділено питанню організації навчального процесу. На підготовчому до засвоєння нових знань етапі використовуються такі ігрові прийоми, як «Розминка» (одна група студентів задають запитання іншій груп, потім студенти міняються ролями); «Карусель» (студенти по колу записують визначення тієї чи іншої педагогічної категорії, потім зачитують відповідь, далі йде обговорення правильності виконання завдання); «Одне запитання» – кожному студенту надається можливість задати запитання за змістом курсу викладачу або іншому студенту і отримати на нього відповідь.

На етапі засвоєння нових знань використовуються дидактичні ігри з метою усвідомленого оволодіння студентами поняттями (прийом «Повторимо» – студенти мають три рази у різній формі пояснити розуміння сутності поняття, що вивчається; прийом «Я викладач» передбачає пояснення окремого питання студентом студенту; прийом «Доповни речення» містить завдання закінчити розпочате на слайді твердження за змістом теми заняття; прийом «Перекажи рідною мовою» – викладач спонукає студентів висловити певне твердження рідною мовою; прийом «Розташуй правильно» – студенти отримують завдання розмістити картки з термінами у певному порядку, підібрати пару до слова тощо. Так, студентам пропонуються слова «форми», «методи», «мета», «засоби», які вони розташовують у логічній послідовності: «мета» – «форми» – «методи» – «засоби» тощо.

На заключному етапі використовуються прийоми технології критичного мислення: «Мікрофон», «Запитання другу», «Бізнес-гра» та ін. Подібні методи навчання іноземних студентів спираються на психологічні засади розвитку особистості: створення ситуації успіху, педагогічної підтримки. Важливою умовою ефективності застосування інноваційних методів у роботі з іноземними студентами є фасилітативна та мовна підтримка.

Практика показує, що застосування інноваційних методів викладання у навчанні іноземних студентів сприяє підвищенню ефективності навчання, тому вони потребують подальшої розробки.

Література:

1. Березовин Н.А. Адаптация студентов к жизнедеятельности вуза: психолого- педагогические аспекты / Н.А. Березовин // Выбранные научовые работы БДУ. – Минск. – 2001. – С. 11-25.
2. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / Авт. колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. -Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. - С 242.
3. Герасименко О.Л. Некоторые аспекты социокультурной адаптации ино- странных студентов / О.Л. Герасименко //Теория и практика преподавания русского языка как иностранного: материалы II Междунар. науч.-метод. конф., Минск, 15-16 мая 2008 г. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2008. – С. 180-182.
4. Кондратова Н.О. Проблеми адаптації студентів ВНЗ: зміст, форми, психологічна специфіка / Н.О. Кондратова // Психологія. Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К.: НПУ, 1999. – С. 189-196.
5. Посохова С.Г. Психология адаптирующейся личности / С.Г. Посохова. – СПб., 2001. – 240 с.
6. Сегеда О.О. Особливості адаптації іноземних студентів до освітнього середовища України / О.О. Сегеда, А.А. Осипенко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/kat/Mои%20документы/1825-3743-1-SM.pdf>

Аліна Стонога
(Харків, Україна)

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ТЕСТУВАННЯ В ДИСТАНЦІЙНІЙ ОСВІТІ

Однією з найбільш складних методичних проблем дистанційної освіти є проблема здійснення контролю і тестування. Суть проблеми полягає насамперед у необхідності точно ідентифікувати учня і дотриматися необхідних формальностей відповідно до діючих в даний час вимог Міністерства освіти. Якщо навчання поєднує очну та дистанційну форми, то такої проблеми не виникне, оскільки викладач і студенти зустрічаються особисто, студенти проходять початкове тестування і здають підсумкові заліки та іспити в традиційній формі. Контроль же їх успішності в ті періоди, коли вони навчаються дистанційно,

здійснюється за допомогою різноманітних засобів інтернету: електронною поштою, за допомогою телеконференцій (як синхронних, так і асинхронних) і web-форумів, аудіо- і відео конференцій. При цьому основною формою контролю залишається контроль очний, традиційний, з усіма типовими для нього атрибутами, дистанційні ж форми контролю виконують в цих системах лише додаткову функцію.

Якщо ж навчання організовано тільки в дистанційній формі, то проблема контролю навчальної діяльності учнів стає однією з ключових при проектуванні навчальних курсів та їх впровадженні. [1, с. 241]

Сучасними інструментальними системи і оболонками для створення дистанційних курсів в Інтернеті є Moodle, ДОЦЕНТ, ПРОМЕТЕЙ, ОРОКС, TOPCLASS, REDCLASS, WEBTUTOR, COMPETENTUM.MAGISTER LearningSpace, WebCT, VLE.

Вони мають вбудовану систему тестування і поетапного контролю засвоєння знань учнів, яка дозволяє викладачам відстежувати успішність навчальної групи в цілому і кожного учня зокрема. Обробка результатів тестування при цьому відбувається автоматично, що значно скорочує час на перевірку і дозволяє учням відразу ж дізнатися свій рівень підготовленості. Невеликі тести на 5-6 запитань після кожного невеликого текстового фрагмента (теми, питання) програми зорієнтовані на внутрішньо-зворотній зв'язок, тобто допомагають учням оцінити свої знання, а також отримати коментарі викладача щодо подальшого просування в рамках навчального курсу. Однак навіть ці вбудовані системи не гарантують достовірності одержуваних результатів. Дійсно, при ДО необхідно приймати спеціальні заходи для забезпечення достовірності даних здійснюваного контролю такі як:

- організація системи доступу до навчальних ресурсів за індивідуальними паролями та ідентифікаторами; використання різних шифрів і кодувань для захисту самих тестів від несанкціонованого доступу, запуск програм тестування лише за паролем;
- організація та проведення контрольних заходів на базі сертифікованих регіональних навчальних центрів, що мають доступ до Інтернету, використання додаткових периферійних пристроїв, наприклад відеокамер, пристроїв введення індивідуального пін-коду;
- жорстке обмеження часу на відповідь, випадкове перемішування варіантів відповідей і завдань з обширного банку;
- статистичний захист при тестуванні - дані протоколів оцінюються за допомогою спеціальних алгоритмів багатовимірного аналізу даних, що дозволяють виявити підробку, особливо у випадку систематичної і масової фальсифікації. [1, с. 242]
- Ломовцева Н. В. [2, с. 57] виділяє основні принципи контролю студентів, яких необхідно дотримуватися в дистанційному навчанні:
- принцип об'єктивності - пізнавальна діяльність в дистанційному навчанні повинна оцінюватися при мінімальному впливі суб'єктивного фактора;
- принцип демократичності - в дистанційному навчанні повинні створюватися рівні умови для всіх учнів, що проходять контроль;
- принцип масовості і короткочасності - контроль за допомогою дистанційних технологій повинен бути організований так, щоб за якомога менший час здійснити перевірку знань у якомога більшої кількості студентів.

Структуру системи дистанційного навчання, з точки зору етапів навчання, можна уявити як взаємопов'язані і взаємодіючі один з одним елементи: подача інформації, закріплення інформаційного матеріалу, контроль знань, фіксування успіхів учнів, супровід системи. [3, с. 72]

Для ефективного контролю в системі дистанційної освіти важливим є вірно обрати форму контролю. На вибір форм контролю навчальної діяльності в ДО впливають такі чинники:

- доступність для учнів і викладачів технічних засобів і засобів зв'язку;
- можливість (необхідність) зворотного зв'язку при проведенні контрольних заходів;
- відповідність змісту навчання (чим складніше досліджуваний матеріал, тим більш складні форми контролю використовуються);
- відповідність використовуваним педагогічним технологіям (можливо, замість тестування потрібно провести віртуальний захист проекту або обговорити реферати);
- тривалість контрольних заходів (час роботи учня за комп'ютером має бути зведений до мінімуму);
- оперативність (час на аналіз результатів контрольних заходів та інформування учнів про це).

Найбільш популярними формами контролю навчальної діяльності у сфері ДО є :

1. Письмові звіти та реферати. При вивченні будь-якої теми учні отримують завдання провести самостійне дослідження або вивчити тему з опорою на представлені в Інтернеті або в традиційних виданнях першоджерела.

За підсумками самостійної роботи учень передає електронною поштою у встановлені терміни звіт. Необхідно враховувати, що існують деякі різновиди звітів: за кількістю учнів, які приймають участь у написанні звітних робіт існують індивідуальні (де студент готує звіт самостійно і пересилається електронною поштою своєму викладачеві та групі) та групові (де студенти готують звіти спільно, обмінюються по мережі своїми матеріалами і складаючи колективний звіт – один на всю навчальну групу); по використанню засобів нових інформаційних технологій: звіти, підготовлені без використання засобів НІТ (без інформаційних ресурсів Інтернету, навчальних програм на СО та ін., тобто головним чином оснований на друкованих матеріалах та навчальних відеофільмах); звіти, підготовлені з

використанням засобів НІТ (з використанням засобів НІТ як при підготовці, так і для представлення, презентації звіту).

Однією з нових технологій подання звітних матеріалів є - WEB-квест. Освітній web-квест - (webquest) - проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету. Ключовими моментами тут є наступне: список посилань на ресурси, необхідних для виконання завдання, вчитель підбирає заздалегідь. Зазначені ресурси повинні містити посилання на сайти, тематичні форуми, електронні бібліотеки тощо. Завдяки цьому учні не будуть втрачати часу, блукаючи по мережі Інтернет. На заздалегідь підготовлений web-квест (спеціальним чином організована web-сторінка) можуть бути скопійовані деякі (але не всі) ресурси, щоб полегшити учням скачування матеріалів. На практиці замість створення такого сайту деякі педагоги використовують презентацію або тільки окремий список посилань.

Форми web-квеста можуть бути різними, наприклад:

- Створення бази даних з проблеми.
- Створення мікросвіту, в якому учні можуть пересуватися за допомогою гіперпосилань, моделюючи фізичний простір.
- Написання інтерактивної історії (студенти можуть вибирати варіанти продовження роботи; для цього кожен раз вказуються два-три можливих напрямки)
- Створення документа, що дає аналіз будь-якої складної проблеми і що запрошує учнів погодитися або не погодитися з думкою авторів. [4]

2. Телеконференції. Використовуються як залікові роботи в тому випадку, якщо тема, вимагає обговорення, а викладачеві важливо дізнатися глибинне розуміння суті досліджуваних явищ, розібратися в їх світогляді, дізнатися особисту думку з якого-небудь питання. З погляду технічної реалізації в мережі телеконференції можуть бути організовані:

- в асинхронному режимі (групи новин, списки розсилки);
- в синхронному режимі (IRC, чат-конференції);
- як відеотелеконференції.

При проведенні телеконференції студентів можна оцінювати за наступними критеріями:

- Рівню активності в дискусії (кількість виступів);
- Вмінню задавати питання по темі дискусії;
- Вмінню аргументовано відповідати на запитання;
- Інформованості, знанню першоджерел інформації;
- Вмінню точно використовувати терміни і поняття з теми;
- Вмінню виділяти головну думку.

3. Проектні методи. Оцінювати знання та вміння учнів при ДО можна і в умовах навчання у співпраці (наприклад, при проектній діяльності). Це дає можливість викладачам краще пізнати учнів, детально перевірити рівень їх підготовки. Серед можливих видів оцінки навчальної діяльності учнів в проектних методах можливо виділити:

- написання реферату по заданій темі (індивідуально, в парі з іншим слухачем або в складі групи, що працює над одним проектом);
- референтну оцінку роботи іншого слухача, який вивчає ту ж тему;
- особисте інтерв'ю з викладачем (у синхронному або асинхронному режимі);
- оцінку роботи слухача «рівними за положенням», іншими слухачами, що працюють в одній навчальній групі; самооцінку роботи слухача.

4. Анкетування. Анкета разом з тестами є одним з найпоширеніших засобів проведення тестування учнів. Анкета є достатньо гнучким інструментом, оскільки питання можна задавати безліччю різних способів. Анкета - це ряд питань, на які опитуваний повинен дати відповіді, вона вимагає ретельної розробки, апробації та усунення її недоліків до початку її широкого використання. У ході підготовки анкет обираються питання, які необхідно задати, обираються форми цих питань, їх формулювання і послідовність.

Головне правило при цьому - не повинно бути зайвих питань, оскільки необхідно економити час роботи учнів. Останнім часом все частіше анкети зливаються з тестами. Їх програмна основа дозволяє частково автоматизувати процес обробки контрольних робіт, даючи можливість студентам не тільки вибрати вірну відповідь, але і пояснити свій вибір в додатковому полі для коментарів. Це дуже зручно, наприклад, для вибіркової перевірки робіт або для виставляння точнішої оцінки (викладач може переконатися, чи дійсно учень розуміє суть питання) [1, с. 246].

Також анкетування широко використовують для оцінки якості курсу та оцінки роботи викладача, шляхом заповнення слухачами анкети оцінки якості курсу на заключній стадії навчання.

Література:

1. Полат Е. С. Теорія і практика дистанційного навчання: навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. закладів / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркін, М. В. Мойсєєва. - М.: «Академія», 2004. - 416 с.
2. Ломовцева Н В. Контроль навчальної діяльності в дистанційному навчанні / Н. В. Ломовцева // Транскордонна освіта та освітні формації: моделі, досвід, перспективи: тез. міждисциплінар. наук.-практ. конф., 2007 г., [р] Москва / Сучасні. гуманит. акад. - М., 2007. - С. 56-59.
3. Раззаков Ш. І. Контроль знань в системі дистанційного навчання / Ш. І. Раззаков, У. З. НАРЗ, Р. Б. Рахімов // Молодий вчений. - 2014. - №7. - С. 70-73.

4. Web-квест в проектній діяльності [Електронний ресурс] / матеріал сайту: Bushueva.-Режим доступу:http://katerina.bushueva.ru/publ/ikt_v_obrazovanii/ikt_v_obrazovanii/internet_uroki_i_web_kvesty/4-1-0-8.

Віталій Шовкун
(Херсон, Україна)

ПІДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Активний розвиток цифрових технологій суттєво впливає на всі складові життя сучасного суспільства, зокрема, змінюється перелік спеціальностей та вимоги до професіоналів в кожній з галузей. Все більш затребуваними на ринку праці є спеціалісти інженерних спеціальностей (програмісти, електроніки, інженери та ін.) та гуманітарії, які гарно розуміють особливості роботи галузі високих технологій, зокрема ІТ-сфери (менеджери з персоналу, психологи, маркетологи, фахівці зі створення реклами та ін.). Саме з метою зацікавлення дітей у вивченні дисциплін природничо-математичного циклу, який традиційно вважається більш складним для засвоєння, виник такий підхід, як STEM-освіта (Science Technology Engineering Math), який включає зокрема основи робототехніки. Саме інформатика носить інтегративний характер та має інструментарій для підвищення мотивації школярів до навчання взагалі та поглибленого вивчення математики, основ програмування, фізики та інших предметів.

Разом з тим, саме вчитель інформатики закладає основи навичок, необхідних для життя в інформаційному суспільстві: електронної комунікації, безпечної роботи в мережі, самоосвіти, критичного ставлення до інформації, творчого підходу до розв'язання завдань.

Таким чином, на сьогодні перед сучасним учителем інформатики постають, крім безпосередньо навчальних завдань, соціально значущі цілі двох напрямів: формування навичок XXI століття та зацікавлення вивченням основ програмування. Важливим кроком є побудова навчання за новими підходами і технологіями, однак, науковці та практики відзначають зростання розриву між технологією та педагогікою. На жаль, сьогодні тенденція шкільних систем, це просто додавання нових технологій до традиційної педагогіки, щоб пристосувати традиційні курси до деяких нових технологічних інструментів, уникаючи оновлення педагогіки й інтеграції ІКТ в освіту. Відповідно до поставлених цілей оновлення вимагають усі складові методичної системи підготовки майбутніх учителів інформатики. Так, змістова складова має знайомити з сучасними тенденціями в системі освіти, їх впливом на педагогічні технології (виникнення нових та зміна формату існуючих педагогічних підходів під впливом розвитку цифрових технологій), критерії добору платформ для створення освітнього середовища, інструментів електронного навчання, типові помилки при створенні електронного навчального контенту за допомогою он-лайн-текстів, вебінарів, інтелект-карт, презентацій, відеороликів та ін., наприклад, невідповідність подання матеріалу психологічним особливостям і рівню підготовки учнів, недоліки інтерфейсу (зайві клікі, відсутність кнопок переходу, зміна дизайну та місцезнаходження звичних елементів, одноманітність) і багато інших питань.

Серед технологій які вже успішно використовуються в загальних навчальних закладах, причому не тільки на уроках інформатики, варто відзначити хмарні технології, використання соціальних мереж, мобільних пристроїв (зокрема навчання з використанням власних цифрових пристроїв BYOD – Bring Your Own Device), SMART-технології («розумні будинки», «розумні автомобілі», «розумні теплиці», «розумні міста»), Масові відкриті он-лайн курси MOOC – Massive Open Online Courses, великі дані, інтернет речей, доповнена і віртуальна реальність, перевернутий клас та інші [2, 3, 4].

У якості найближчої перспективи освітньої галузі (4-5 років) доцільно звернути увагу на технологію 3D-друку, яка може стати відсутньою ланкою, що наочно об'єднує цифрову інформацію з реальними об'єктами, до яких можна доторкнутися руками.

Майбутні вчителі інформатики повинні володіти такими сучасними методами як веб-квест, створення власного освітнього простору (засобами Система управління навчанням LMS – Learning Management System, персонального сайту, блогу; розробка навчального контенту, при чому не тільки текстів та презентацій, а й хмаринки зі слів, он-лайн ігор, лінійок (шкал) часу, навчального відео та відеоканалу.

З нашої точки зору, особливої уваги вимагає урахування особливостей сучасного покоління учнів, які часто перевершують своїх вчителів, особливо в галузі технічних навичок. Для сучасних учнів важливим є можливість вільного доступу до навчальних матеріалів у будь-який час та будь-якому місці, використання цифрових технологій, співпраця та командна робота, яка може бути організована засобами соціальних мереж або спільних документів, відкритість, потреба в отриманні миттєвого відклику на свою роботу [5].

Сучасні тенденції освіти мають знайти відображення, в першу чергу, у змістовій складовій дисциплін пов'язаних із методикою викладання інформатики, організацією проходження практики в школі, оскільки різні навчальні заклади мають різний рівень технічного оснащення.

На сьогодні відповідно до навчальних програм, що відповідають Державному стандарту 2004 року навчання програмуванню передбачено лише в програмах профільного (спеціалізованого) навчання. Типовою ситуацією є незначна кількість таких класів в кожному місті та області. Наприклад, у м. Чернігові 6,2% випускних класів міста є профільними з інформатики [1]. Однак, відповідно до визначених раніше потреб суспільства у фахівцях інженерних спеціальностей, варто уже сьогодні використовувати у навчальному процесі початкової та середньої школи програми сервіси для навчання програмуванню, які

сьогодні дозволяють будувати навчання у вигляді гри, а програму складати як конструктор з готових блоків.

Крім того, сучасному вчителю інформатики доводиться розв'язувати широкий спектр різноманітних завдань, часто не пов'язаних безпосередньо з навчально-виховним процесом. В більшості шкіл немає спеціального персоналу, зобов'язаного обслуговувати комп'ютери, принтери, проектори й інші технічні пристрої школи, прокладати локальну мережу, вирішувати організаційні питання щодо доступу до глобальної мережі, створення та підтримки сайту навчального закладу та інше. Саме вчитель інформатики виконує частково або повністю зазначені вище та інші завдання. Крім того, вчитель інформатики повинен відстежувати постійні зміни у навчальних програмах з інформатики, тенденції розвитку цифрових технологій, освоювати нові програми та сервіси, консультувати колеги-вчителів з інших предметів, проводити роз'яснювальну роботу з батьками учнів, бути відкритим до спілкування та мати активну життєву позицію.

Безумовно, що сучасна школа не може існувати без інтеграції з інформаційно-комунікаційними технологіями та побудови інформаційно-освітнього середовища школи, невід'ємними частинами якого є сайт школи, електронний документообіг, достатня для організації усього навчально-виховного процесу кількість комп'ютерів, під'єднаних до мережі інтернет, доступ до електронних бібліотек, архівів, колекцій навчального відео, системи управління навчальним контентом та багато чого іншого. Особливого значення набуває підготовка майбутнього вчителя інформатики до роботи в умовах швидко змінюваних технологій під впливом яких відбувається виникнення нових тенденцій освіти. Сьогодні вчитель інформатики є першопрохідцем, який самостійно освоює та презентує нові можливості своїм колегам. Відповідно до вимог суспільства до рівня підготовки сучасного вчителя має змінитися і система підготовки у вищому навчальному закладі.

Таким чином, підготовка активного, самосійного, відповідального вчителя інформатики, здатного відігравати роль новатора, посередника між світом нових можливостей (методик, інтернет-технологій тощо) та педагогічним осередком, який не тільки володіє цифровими технологіями, а знає сучасні педагогічні підходи, усвідомлює їх потенціал, може створити у навчально-виховному процесі ситуації доцільного використання певної технології, сприяти підготовці учнів до життя у інформаційному світі відповідно до вимог сучасного суспільства є соціально-значущою проблемою. Вирішення поставленого завдання вимагає суттєвих змін і оновлення всіх складових методичної системи підготовки майбутнього вчителя інформатики: цілей навчання, його змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання.

Література:

1. Горошко Ю.В., Вінниченко Є.Ф. Інтенсифікація навчання основ алгоритмізації і програмування майбутніх учителів інформатики. / Ю.В. Горошко, Є.Ф. Вінниченко // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. [наук.-метод. журнал / ред. кол.: Морзе Н.В. (гол.ред.) та ін.]. – 2015. – № 2-3. – С. 3-7.
2. Щербина С., Титиш Г. Футуролог Мітіо Каку: Нації, які вірять тільки у сільське господарство, будуть бідними. // Сергій Щербина, Галина Титиш/Українська правда. 29 травня, 2013.
3. Kevin Ashton. That 'Internet of Things' Thing. In the real world, things matter more than ideas. (англ.). RFID Journal (22 June 2009) [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.rfidjournal.com/articles/view?4986>
4. Learning in an Introductory Physics MOOC: All Cohorts Learn Equally, Including an On-Campus Class/ Kimberly F Colvin, John Champaign, Alwina Liu (not shown), Qian Zhou, Colin Fredericks, and David E Pritchard. The international Review of Research in Open and Distributed Learning. – September, 2014. – Vol. 15, № 4 (2014) – [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/1902/3009>
5. Nataliya Kushnir, Anna Manzhula, Nataliya Valko Bridging the Generation Gap in ICT Education / Nataliya Kushnir, Anna Manzhula, Nataliya Valko// Ermolayev, V., Mayr, H.C., Nikitchenko, M., Spivakovsky, A., Zholtkevych / 9th International Conference, ICTERI 2013, Kherson, Ukraine, June 19-22, 2013, LNCS. Vol. 412, pp. 229-251. Springer, (2013).

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Анна Андрєйченко
(Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА РОЗВИТОК ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Виборчі технології – це сукупність методів, програм та практик впливу на свідомість електорату з боку суб'єктів виборчого процесу і задіяних ними медіа-корпорацій та інших комунікаторів з метою отримати необхідну підтримку виборців через їх голосування на політичних виборах.

Серед основних технологій, що використовуються на виборах виділяють базові:

1. Технологія ставки на партію чи блок – зміст впливу на електорат ґрунтується на формуванні образу партії як єдиної політичної сили, яка здатна консолідувати суспільство, зробити вагомий внесок у розбудову держави, подолання кризових явищ і створення ефективної економіки або ефективного управління державою.

2. Технологія ставки на лідера партії – в центрі діяльності команди кандидата ставиться особистість лідера, яка має «притягувати» голоси виборців. Для цього організуються й проводяться заходи, які мають за мету ввести окрему особистість – лідера партії чи блоку – у політичний простір, сформувані у свідомості електорату необхідний його образ. Наймовірніше це має бути образ сильної, вольової, інтелектуально розвиненої людини, висококваліфікованого фахівця, обачливого й підготовленого політика, здатного реалізувати ідеї і сподівання людей, повести за собою маси, забезпечити правопорядок.

3. Технологія поєднання ставки на лідерів і партію – ця технологія певним чином об'єднує три попередні технології. У ході її реалізації «розкручуються» і окремі лідери, і партія як активний, організований і підготовлений суб'єкт політичної діяльності, як політична сила, яка здатна взяти на себе відповідальність за майбутнє держави.

4. Технологія провідної ідеї та ідеалу – в центр усієї виборчої кампанії ставиться така ідея та ідеал, які здатні, як кажуть, проникнути у серця й душі електорату, запалити маси й повести їх на нові звершення.

5. Технологія міфізації і символу – для досягнення бажаних результатів технологи дуже часто вдаються до створення у свідомості електорату міфів про певного кандидата. Символом може стати будь-яке слово, ім'я, зображення, але лише тоді, якщо вони мають специфічне додаткове значення до свого звичайного змісту. Міф часто перетворює політика на народного «героя», «дивотворця», «всемогутнього керівника». З часом він перестає сприйматися як звичайна людина, але тут головне, щоб кандидат злився із міфів.

6. Технологія ставки на програму партії чи окремого кандидата – в центрі виборчої кампанії є програма партії. Слід зауважити, що в Україні використання цієї технології є досить складним, бо програма ще жодного разу не була головним чинником перемоги на виборах.

7. Технологія опозиційності – доцільно поєднані підходи, принципи, форми, алгоритми, моделі, методи і способи, об'єднані установками критики існуючої влади, блокування її активних дій, ініціатив, підходів, обвинувачення в неспроможності ефективно управляти суспільством. А також протиставлення їй своїх шляхів і програми дій. Її використовують як окремі політики, так і партії. Владу завжди є за що критикувати й звинувачувати, особливо в перехідний період. До того ж, у суспільстві завжди є політичне, соціальне, економічне, а значить і психологічне підґрунтя до сприймання опозиційності як боротьби за права громадян.

8. Комбінована технологія – поєднує різні технології та підходи, конфігурація яких змінюється в залежності від особливостей кампанії, а також індивідуальних смаків самого менеджера [1, с. 40-48].

Т.Л. Нагорняк виокремила такі чинники маніпулятивних технологій, як колір, музика та цифрові технології. Синтез кольору впливає на мозок людини, на її поведінку. Все це використовують маркетологи і фахівці з марчендайзінгу. Наприклад, щодо кольору: білий - колір правди, справедливості, яка є і за яку треба боротися. Як відомо, цей колір є візитною карткою БЮТу. Також лідером цього блоку використовується і лінгвістичне маніпулювання: подвійні заперечення («Я не говорила, що не»). При білому кольорі - це маніпулювання. Стосовно музики - ностальгія мітингів комуністів - пісенна творчість радянського періоду, особливо ефективна вона для старшої частини населення. Цифрові маніпуляції активні в передвиборчі часи: результати соціологічних опитувань центрів політичних досліджень робляться за однією анкетною, запитаннями, але цифри відрізняються. Відомо, що люди, які не звикли до аналітичних операцій більше довіряють політикам, які оперують цифровими даними, при цьому не звертають особливої уваги на їх достовірність.

Одним із основних методів психологічного впливу є нейролінгвістичне програмування (НЛП). Ця комунікаційна технологія все частіше використовується у виборчих кампаніях поряд з традиційними агітаційними стратегіями. Розробка технології НЛП приписується американським вченим Р. Бендлеру і Д. Гріндеру. Вони запропонували її у 1970-х рр. Проте насправді такі методи використовуються досить давно, але лише у ХХ ст. і цьому явищу дали красиву наукову назву.

НЛП здобуло негативний імідж, оскільки навколо політичних психотехнік створено ауру всемогутності і непереможності. Звідси напрошується висновок, що фактично на вибір людей впливають не так психотехніки, як загальноприйнята думка про їх всесилля. За допомогою НЛП політики «зомбують» виборців, змушують їх діяти на свою користь, і, в результаті, замість можливості самостійно й свідомо

визначатися зі своїм вибором, громадяни отримують порцію жорстких наказів підсвідомості. Технології НЛП враховують характерні індивідуальні особливості так званої провідної системи кодування і декодування інформації у процесах спілкування (О. Верман). Теоретики НЛП вважають, що людина підсвідомо надає перевагу візуальній (зоровій), аудіальній (слуховій) або кінестетичній (доторкової) формі отримання і передачі суттєвої інформації [2, с. 14-20].

В цілому, всі виборчі технології пропагандистського спрямування виходять із психологічних особливостей масової та індивідуальної аудиторії. Люди по-різному ставляться до політики. Одні беруть активну участь у її практичній реалізації, інші - індіферентні до неї. Зацікавленість політикою зумовлена багатьма чинниками, такими як вік, стать, соціальне становище, сімейний стан, кланові, національні традиції, інформованість, рівень освіти, культури, інтелекту та ін.

Виборчі технології застосовуються задля досягнення певних цілей.

1. **Сфокусувати увагу виборців** на політичних силах, їх лідерах та представниках, щоб показати їх переваги над опонентами, висвітлити іміджеві особливості учасників політичної боротьби.

2. **Інформувати електорат (виборців)** про ідеологічну позицію, виборчу програму політичних сил та кандидатів на виборні посади, їх бачення основних проблем громадян та засобів їх вирішення.

3. **Виконати просвітницьку функцію** для виборців, навчити їх навичкам усвідомленого голосування, коли в центрі їх мотивації надання переваги тому чи іншому політику - власний інтерес як представника соціальної групи та прихильника певної ідеології.

Загалом рівень розвитку виборчих технологій в Україні та ступінь їх демократичності віддзеркалює рівень розвитку вітчизняного політичного режиму та суспільства. Виходячи з неоднозначної оцінки розвитку виборчих технологій в Україні (відбувається їх вдосконалення, але не завжди із демократичним змістом), можна зробити висновок про гібридний характер політичного режиму в нашій країні, який містить елементи демократії та авторитаризму.

Комплексний аналіз виборчих технологій, які використовувалися в останніх електоральних кампаніях в Україні, свідчить про істотне розширення використання американських виборчих технологій. У вітчизняних виборчих кампаніях знайшли поширення такі американські виборчі технології: агітаційний обхід "від дверей до дверей", агітаційні пікети біля місць масового скупчення людей, зустрічі кандидатів з виборцями, "праймериз", мітинги-концерти поп-зірок на підтримку політиків, використання соціологічних опитувань: відкритих і на замовлення; телефонна агітація; пряма поштова розсилка рекламної продукції; активне залучення політконсультантів для непрямого агітаційного впливу; іміджмейкінг, ринкові дослідження; теледебати та телевізійні шоу з елементами маніпуляцій свідомістю електорату тощо. Отже, американізація виборчих технологій в електоральному процесі України є однією з головних тенденцій їх розвитку на сучасному етапі [3, с. 37-40].

Подальший розвиток виборчих технологій в Україні безпосередньо залежатиме від природи політичного режиму: якщо триватиме його демократизація, то ринок виборчих технологій істотно зростатиме та спостерігатиметься їх диференціація та спеціалізація, в іншому випадку відбуватиметься їх скорочення та примітивізація у напрямі застосування силових методів утримання влади.

В реаліях українського суспільства виборчі технології повинні враховувати об'єктивні умови проведення виборів: правовий простір, практику виборчих кампаній, національно-політичні традиції, організаційні і матеріальні можливості держави. Слід також пам'ятати, що кожна виборча кампанія як всеукраїнська, так і місцева, має загальні й специфічні риси. До загальних відносяться єдині законодавча та інструктивна база, правове регулювання створення і діяльності виборчих комісій, дії в межах законодавства претендентів на виборчі посади, тощо. Крім цього особливості тих чи інших виборчих перегонів складає місцева специфіка. Вона включає кількісні і якісні показники учасників змагань, електорату, характеристики і масштаб територіального округу [4, с. 67-70].

Розвиток сучасних виборчих технологій також залежить і від наявної виборчої системи. Перспективним є впровадження в Україні зміненої моделі виборів на основі відкритих партійних списків така система була застосована на місцевих виборах 25 жовтня 2015 року. В Україні модель проведення виборчої кампанії є певним симбіозом існуючих у світі тенденцій, яка фактично зводиться до боротьби технологій і конкретних персоналій. На вітчизняному просторі сучасними і найбільш ефективними будуть ті виборчі технології, які якнайкраще враховують особливості і потреби місцевого електорату, йтимуть пліч о пліч з науково технічним прогресом та розвитком засобів масової комунікації, адаптовані під специфіку кожної виборчої кампанії, яка є унікальною за своєю характером. Для українського суспільства, яке характеризується значним розшаруванням, економічною поляризацією, низьким рівнем житлово комунальних, медичних та інших соціальних послуг, пріоритетним буде наголос саме на розвитку й реформуванню зазначених галузей. Відповідно й комплекс виборчих технологій матиме значний успіх, якщо буде направлений на вирішення цих проблем. В той же час технології вищого рівня - ідеологічного - даватимуть значно менший ефект. В Україні досить дієвим способом впливу на електорат, який не залежить від рівня і типу виборчої кампанії, фінансових і ресурсних можливостей, специфіки регіону та обраної цільової аудиторії, будуть безпосередні зустрічі кандидата представників партії) з виборцями. У перспективі в якості могутнього інформаційно політичного інструменту електорального процесу виступатимуть інтернет-технології, які, насамперед, будуть ефективними для роботи з такими електоральними групами як молодь і представники інтелігенції. Вплив використання адміністративного ресурсу в Україні поступово зменшується, однак зберігає ефективність у невеликих округах і сільській місцевості. Розмитість законодавчих норм щодо застосування тих чи інших виборчих технологій зумовила тенденцію до інтенсивнішого розвитку деструктивних технологій, насамперед тих, які за формою легальні,

а за змістом аморальні. У зв'язку з цим, актуальною залишається проблема уніфікації вітчизняного виборчого законодавства. Зважаючи на досить низький рівень електоральної культури українських виборців, високу ефективність матимуть ірраціональні виборчі технології, які апелюватимуть до емоцій електорату [5, с. 23-28].

Література:

1. Варій М. Політико-психологічні передвиборчі технології: Навч. метод. посіб. - К.: Ельга Ніка-Центр, 2003. - 400 с.
2. Балашова А.Н. Технология избирательной кампании в западной политической науке // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12: Полит. науки. – 2000. – № 2. – С. 65
3. Засоби масової інформації та брудні виборчі технології: президентські вибори 2004 року в Україні. (Аналітичний звіт). - Харків: ІПГД, 2005 - 67 с.
4. Кочубей Л.О. Виборчі технології: [навч. пос.] / Л.О. Кочубей. - К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. - 332 с. (Б-ка жури. «Політ, менеджмент»),
5. Кошелюк М.Е. Технологии политических выборов / М.Е. Кошелюк. - СПб.: Питер, 2004. - 239 с. (2-е изд., перераб. и допол.)
6. Медиа в выборах. Между политикой и культурой / Под ред. Н. Костенко. – К.: НАН Украины, Институт социологии, 2004. – 578 с.
7. Маніпулятивні передвиборчі агітаційні технології та їхній вплив на психічне здоров'я громадян // http://donetsk.cure.org.ua/dbm.php/archive/2007-09-17_739

Науковий керівник:

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Горбатенко Ірина Анатоліївна.

**Ольга Богородецька
(Луцьк, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В УКРАЇНІ (ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА)

Процес євроінтеграції України супроводжується активним реформуванням багатьох галузей суспільного життя й, водночас, вимагає формування позитивного візерунку країни серед громадськості закордоном. Потужним інструментом при цьому виступає публічна дипломатія. Якщо традиційна дипломатія це сукупність інститутів і процесів, за допомогою яких держави та інші суб'єкти міжнародних відносин представляють свої інтереси на міжнародній арені, то публічна дипломатія визначається як прозорий інструмент, за допомогою якого суверенна країна взаємодіє з громадянами інших країн, з метою інформування; впливу на думку аудиторії за кордоном; просування національного інтересу та зовнішньополітичних цілей [2]. Зокрема, Г. Мелон стверджує, що публічна дипломатія є процесом безпосередньої комунікації з населенням інших країн не лише й не стільки з метою впливу на їх мислення, скільки заради впливу на політику іноземного уряду через громадську думку цієї країни [3, с. 3].

Погоджуючись із думкою польської дослідниці Б. Очепки, зазначимо, що публічна дипломатія є однією із форм політичної міжнародної комунікації, яка скерована до спільноти за кордоном та реалізується серед іншого завдяки посередництву засобів масової інформації. Вона спрямована до значно ширшого кола реципієнтів, ніж класична дипломатія та має на меті формування й підтримку позитивного іміджу держави [4, с. 12]. К. Адельман визначає публічну дипломатію як „компонент зовнішньої політики”, що пропагує цінності та світоглядні особливості певної країни та створює сприятливе середовище для їх поширення та сприйняття за кордоном [5, с. 914]. Р. Фортнер надає публічній дипломатії статус цивілізованого способу переконання [6, с. 29].

Згідно із трактуванням науковців Центру дослідження публічної дипломатії університету Південної Кароліни, публічна дипломатія є ключовим механізмом, через який країни зміцнюють взаємну довіру та двосторонні відносини, і таким чином закладають основу для побудови безпечного глобального середовища. Дослідники Центру також зазначають, що публічна дипломатія з огляду на нові тенденції у міжнародних відносинах, а саме посилення ролі недержавних суб'єктів на міжнародній арені, не витіснить традиційну офіційну дипломатію, але значно вплине на спосіб її реалізації [2].

Практична площина реалізації ефективної публічної дипломатії в Україні на сучасному етапі потребує певної стратегії розвитку. У цьому контексті, слухними є ідеї В. Ціватого, щодо важливості таких положень як: „просування позитивного іміджу держави, як в середині країни, так і серед іноземної громадськості; нарощування присутності ЗМІ в інформаційному просторі та дипломатичному середовищі зарубіжних країн; проведення постійного наукового та освітнього обміну між державами” [7]. Безперечно ефективна інформаційна політика спрямована до громадськості за кордоном відіграє надзвичайно важливу роль, проте, слід відзначити важливість науково-освітньої взаємодії. В межах навчальних програм, проектів обміну досвідом формується більш чіткий візерунок країни, її культури та цінностей.

У контексті формування дієвої стратегії розвитку публічної дипломатії в Україні, цікавим є досвід Республіки Польща. У 2009 р. було створено Департамент публічної та культурної дипломатії МЗС РП з метою поширення польської культури, науки та освіти. Спільно із польськими інституціями, посольствами і генеральними консульствами, цей Департамент сприяє присутності польських письменників, художників та інших видатних діячів у найважливіших культурних подіях у цілому світі. Також слід відмітити про активну

співпрацю із зарубіжними інституціями, громадськими організаціями та засобами масової інформації за кордоном [8].

Окрім Департаменту публічної та культурної дипломатії МЗС РП варто відмітити, про діяльність Інститутів Польщі у світі, які є відповідними представництвами Міністерства закордонних справ Республіки Польща та функціонують у напрямі: поширення інформації про польське наукове та культурне життя. Важливим напрямом роботи цих структур є популяризація польської культури через сприяння у здійсненні літературних перекладів, організації Днів польського кіно [9].

Практика свідчить, що польські інститути у деяких країнах також можуть виконувати завдання відділу із питань культури і науки Посольства РП та брати участь у реалізації міжнародних проєктів. Таким чином відбувається забезпечення присутності Польщі у культурному середовищі певної країни, що власне є одним з елементів застосування на практиці публічної дипломатії. „Найбільш корисною формою організації промоційних культурних заходів”, – на думку представників Інституту Польщі у Києві, – „є співпраця з місцевими осередками культури, що, з одного боку, зменшує витрати, а, з іншого, гарантує контакт із місцевою аудиторією” [9].

У цьому контексті доцільно відзначити організацію у 2010 р. Польським Інститутом зустрічей у різних містах України із видатними особистостями, які мають вплив на розвиток держави та формування позитивного образу Польщі у світі. Проєкт отримав назву „Європейський досвід: Польща”, запрошеними гостями якого, серед іншого, були: В. Домбровський (міністр культури Польщі у 2002–2005 рр.), Б. Ліс (політик), П. Свєбода (президент Центру європейської стратегії *demoseUROPA*) [10].

Загалом діяльність польських інститутів є інструментом публічної дипломатії у напрямку розвитку польської науки та поширення польської культури в окремих країнах.

Світовий досвід та практику діяльності багатьох європейських зовнішньополітичних відомств з питань публічної дипломатії активно вивчають в Україні. Важливим кроком на шляху до цього стає формування Управління публічної дипломатії Міністерства Закордонних Справ України. Зокрема, про це йдеться у публікаціях Д. Кулеби, посла з особливих доручень МЗС України. Серед головних напрямів роботи Управління передбачаються іміджеві програми (конференції, круглі столи); культурна дипломатія (реалізація українських культурних проєктів за кордоном); зв'язки з медіа [11]. У контексті вищезазначеного доречним є формування на сучасному етапі стратегії розвитку публічної дипломатії, яка би відповідно доповнювала основні зовнішньополітичні вектори та була узгоджена із внутрішньою політикою держави. Серед ключових елементів цієї стратегії, окрім запропонованих Д. Кулебою основних напрямів, пропонуємо визначити кілька важливих позицій, а саме:

1) візія України в країнах ЄС на міжнародній арені (необхідність формування системи поглядів, ідей, переконань, цінностей, що сприятимуть позитивному візерунку країни серед громадськості за кордоном);

2) інструменти реалізації публічної дипломатії (співпраця із визначеними закордонними інституціями, засобами масової інформації, розробка веб-сторінок із метою популяризації України і т.д.)

3) цільова аудиторія (визначення конкретних груп населення, на які буде спрямована публічна дипломатія);

4) виділення векторів (спрямування публічної дипломатії за кількома геополітичними напрямками, інакше кажучи визначення країн, де просування інформації про Україну є пріоритетним);

5) практична діяльність (окрім потужної інформаційної політики щодо популяризації культури України, варто включити досить важливий компонент, а саме культурні та освітні обміни, стипендійні програми для вивчення української мови, традицій та культурних цінностей, з метою налагодження діалогу із населенням інших держав.

Таким чином реалізація багатовекторної публічної дипломатії, охоплюючи широке коло напрямків, надасть можливість сформулювати позитивну громадську думку за кордоном щодо України, її історії, внеску у світову культуру та її розвиток, зміцнить престиж нашої держави на міжнародній арені, що відповідно стимулюватиме налагодження міжнародної співпраці та тісних контактів.

Література:

1. Hall P. *World Cities* / P. Hall. – Edition : 3 Sub. – London : Palgrave Macmillan, 1984. – 276 p.
2. USC Center on Public Diplomacy. *What is Public Diplomacy* [Electronic resource]. – Mode of access : <http://uscpublicdiplomacy.org/page/what-pd>.
3. Malone G. *Political Advocacy and Cultural Communication : Organizing the Nation's Public Diplomacy* / G. Malone. – Lanham : University Press of America, 1988. – 178 p.
4. Осієпка В. *Dyplomacja publiczna* / В. Осієпка. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. – 311 s.
5. Adelman K. *Speaking of America: Public Diplomacy in Our Time* / K. Adelman // *Foreign Affairs*. – 1981. – Vol. 59 (4). – P. 913–936.
6. Fortner R. S. *Public Diplomacy and International Politics: The Symbolic Constructs of Summits and International Radio News* / R. S. Fortner. – Westport : Praeger, 1994. – 216 p.
7. Ціватий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України) [Електронний ресурс] / В. Ціватий. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/publiczna-diplomatija-tradiciji-trendi-ta-vikliki-dosv/>.
8. Rzeczpospolita Polska Ministerstwo Spraw Zagranicznych. *Departament Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej* [Electronic resource]. – Mode of access :

https://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/ministerstwo/ministerstwo_organizacja/komorki/departament_dyplomacji_publicznej_i_kulturalnej_;jsessionid=D8E2F655F22E80005AE6B612BEE43189.cms2.

9. Польський Інститут у Києві. Місія та завдання польських інститутів у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polinst.kiev.ua/mission.html>.
10. Польський Інститут у Києві. Європейський досвід : Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polinst.kiev.ua/25/15/10/7.html>.
11. Кулеба Д. Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни [Електронний ресурс] / Д. Кулеба // Європейська правда. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/>.

Татьяна Мелентьева
(Харьков, Украина)

ЧЕЛОВЕК И ОБЩЕСТВО. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В настоящий момент мы находимся в эпицентре масштабных социальных изменений. И уже очевидно, что стремления и действия людей могут менять и условия общественной жизни, и общественное устройство. Причем каждый выбирает сам способ и форму приобщения к общественным процессам – либо в форме активного влияния на процессы, либо в качестве стороннего наблюдателя.

При этом важно отметить, что не любая форма активности носит позитивный характер и способствует общественному прогрессу. Поэтому общество всегда интересовало механизмы взаимодействия общества и человека, влияния общества на личность с целью выработки позитивных черт социально активной личности.

Уже с древних времен возникали различные социальные теории, делающие попытки объяснить различные общественные процессы и степень влияния на них человека.

Первоначально общество признавалось зависимым от каких-то внешних сил, либо идеальных, либо материальных, которые стояли над обществом и влияли на все общественные процессы. Важно отметить, что уже тогда стремление изучить общество как цельное явление способствовали первым усилиям в познании объективных законов общественного развития.

И уже в трудах основоположника классической социологии О. Конта мы видим стремление направить социологию, позитивную науку, на изучение механизмов установления социального порядка и социального прогресса. Вслед за О. Контом делалось множество попыток объяснить социальные явления. Можно вспомнить и Г. Спенсера, и Э. Дюркгейма, и М. Вебера, и К. Маркса и многих других исследователей. При этом общество всегда рассматривалось как реальный социальный объект, жизнедеятельность которого происходит по собственным объективным законам. И предназначение общества как цельного социального организма определялось значительно выше отдельного человека, поэтому оно было призвано руководить жизнью человека, формировать его личность, общечеловеческие и моральные ценности. Эти принципы были заложены в идеи эволюционизма и исторического материализма. В течение длительного времени они были основной философской парадигмой в нашей стране.

Идеи эволюционизма, исторического материализма способствовали консолидации и укреплению целостности общества. Но вместе с тем эти идеи подвергались и серьезной критике, т.к. общество представлялось как единое сообщество людей, основой которого выступало иерархическое государство с вертикально ориентированной мобильностью, а все элементы социальной системы имели жесткую организационную структуру. В этой системе активность личности сводилась к возможности реорганизации условий своей жизнедеятельности и уровнем возможностей такой реорганизации. А она зависела от места человека в системе общественных отношений, т.е. человек оставался вторичным по отношению к государству.

Таким образом, взгляд на человека как на активного субъекта социальных изменений, был не актуален при таком подходе.

И вместе с тем, набирали силу и другие идеи, которые стали активно реагировать на социально-экономические и политические изменения, происходящие в мире.

Эти изменения связаны с замещением централизованной экономики рыночной экономикой, с заменой диктатуры одной партии демократическим переходом от авторитаризма к плюрализму. Все эти процессы потребовали по-иному взглянуть на роль и место человека в обществе, на способы формирования и проявления его социальной активности. Обществом стала востребована активная, инициативная личность, способная взять ответственность на себя, решать любые сложные проблемы. И одним из механизмов решения этой задачи всегда была и остается система образования и воспитания.

Современное образование проходит долгий и трудный период реформирования и трансформации, результатом чего стала возможность подготовки не только узкопрофильных специалистов, но и широкообразованных профессионалов. Качество специалиста стало определяться его умением быстро адаптироваться в меняющемся мире, профессионально общаться на разных уровнях, эффективно заниматься бизнесом, политикой и, при этом, обладать еще набором моральных качеств.

Целью современного образования все чаще становится формирование творческой личности, обеспечение приоритета человека перед обществом и государством, становление его морального и физического здоровья, возрождение духовности и культуры во всем их многообразии.

Для реализации этой цели надо идти по пути реального возрождения общечеловеческих ценностей и наполнения их реальным содержанием. Невозможно создать современное, цивилизованное общество, в котором бы не учитывались интересы каждого человека, какими бы незначительными они не казались по сравнению с глобальными мировыми и государственными проблемами. Важно помнить и о создании условий, в которых человек будет чувствовать себя социально, экономически и политически защищенным. Система образования должна помочь преодолеть отчужденность во взглядах и отношениях людей, которая только усилилась после последних политических событий. Но решение этих задач сопряжено с большими трудностями.

Связаны они с тем, что человек в нашем обществе всегда испытывал недоверие к государству и его институтам в вопросах защиты его прав, удовлетворении насущных потребностей и реализации его интересов. Отсюда и многочисленные примеры инициативы и активности людей в разных сферах жизни общества в рамках формирующегося гражданского общества за рамками компетенции государства. Но далеко не всегда эта активность носит позитивный характер и приносит пользу людям. Поэтому очевидно, что без участия общества и институтов государства в процессе формирования активной личности сформировать такую личность будет очень сложно. Но этот процесс не должен выглядеть как жесткое навязывание каких-то норм и принципов, обязательных для исполнения. Задача общества – объединить усилия институтов государства и гражданского общества по выработке общих направлений и принципов, характеризующих желаемые формы взаимодействия человека и государства, исходя из модели социально-политического устройства, реализуемой в данном обществе. Но человек при этом должен иметь право отстаивать собственное мнение и свободу выбора в способах защиты своих прав и отстаивании своих интересов.

И здесь система образования и воспитания должна играть решающую роль. Можно выделить несколько стратегических направлений в деятельности системы образования и воспитания по поддержке и развитию активности личности и обеспечении ее необходимым набором знаний.

Демократизация общества и усилия власти его реформирования в этом направлении предполагает необходимость «очеловечивания» всей системы социальных отношений. Это предполагает радикальный поворот от объектного подхода к объектно-субъектному, когда человек действительно становится центром общественной жизни во всех ее проявлениях. Вся социальная деятельность имеет смысл своего существования, когда обеспечивает возможность удовлетворять материальные, духовные потребности человека, т.е. быть направлена на самого человека. Не утратили своей актуальности вопросы о смысле жизни, о содержании общечеловеческих ценностей, которые в синтезе с национальной ментальностью составляют основы гуманистичности. Речь идет о таких ценностях как забота о человеке как высшей цели жизни, сопереживание его чаяниям и проблемам, отзывчивость, сердечность и многие другие качества. Поэтому формирование знаний об этих ценностях, раскрытие смысла и содержания понятий «человек», «личность», «государство», «гражданское общество», «гуманизм», «права человека» и многие другие понятия – важная задача системы образования.

И кризис идей либеральной рыночной экономики в современном мире только подчеркивает востребованность таких человеческих качеств.

Дальнейшая трансформация и реформирование нашего общества предполагают возрастание роли индивидуальной активности креативной личности, которая способна на реформаторские действия и обладает необходимыми для этого знаниями и навыками. Последние события, происходившие в нашей стране, показали, что молодежь особенно остро переживает конфликт между «консервативным» прошлым и обновленным будущим. При этом молодые люди часто не понимают, что эта трансформация не может проходить быстро, с помощью принятия нескольких управленческих решений органами власти.

К этим изменениям должен быть готов, прежде всего, сам человек, его психика, его способность быстро приспосабливаться к меняющейся жизни и ее условиям, уметь правильно реагировать на неизбежные кризисные ситуации и быстро находить выход из них.

Поэтому современная система образования и воспитания должна иметь опережающий характер, включать в себя модели будущего, т.е. выполнять прогностическую функцию.

Одной из характерных черт современного мира есть процесс глобализации, что означает расширение единых технологий, общей культуры и цивилизационных ценностей, моделей поведения, образов жизни и т.д., ставших едиными для всего цивилизованного мира. Это приводит с одной стороны к стандартизации и упрощению процессов мирового взаимодействия. С другой стороны это предполагает неизбежное навязывание стандартов, прежде всего европейской культуры, всему мировому сообществу, а как результат – угрозе утраты своей этнической, культурной идентичности.

Поэтому система образования и воспитания должна, также, делать акцент и на формировании черт гражданина и патриота. Задача патриотического воспитания – обеспечение единства этнической, культурной, языковой составляющей любого народа, понимания его самобытности и значимости в жизни общества.

Таким образом, система образования и воспитания были и остаются важнейшим звеном цивилизационного процесса и инструментом социализации личности. Поэтому развитие этой системы, укрепление ее материальной базы и кадрового потенциала будет способствовать и более эффективному реформированию всего общества и включению его в мировое сообщество в качестве равноправного партнера.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Ольга Гаврилова
(Харків, Україна)

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Фінансова діяльність держави – одна з найважливіших сфер її діяльності, передбачених законодавством України. Ця діяльність виявляється у збиранні, розподілі та використанні потрібних державі грошових коштів. Отже, фінансова діяльність держави зумовлена необхідністю держави здійснювати розподіл та перерозподіл національного доходу.

Термін “фінанси” походить від франц. *finance* – “обов’язкова сплата грошей”, що, у свою чергу походить від лат. *finare* – “закінчити, врегулювати суперечку (грошову)”.

У сучасному розумінні фінансами називають систему економічних відносин, за допомогою яких створюються і розподіляються державні кошти.

На практиці фінансова діяльність держави уявляє собою процес збирання, розподілу (перерозподілу) та використання коштів, що забезпечують виконання державою функцій. Нею займаються уповноважені державні органи, що здійснюють пряме планове збирання і розподіл коштів.

Усі фінансові ресурси в державі поділяються на централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів. Перші надходять у розпорядження держави як суб’єкта влади, тоді як другі утворюються в усіх галузях народного господарства.

До державних фінансів України належать зведений державний бюджет України, фінанси державного сектора економіки, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення, державний кредит, резервні та страхові фонди.

Фінансову діяльність держави можна розглядати як особливу галузь управління, спеціальним завданням якої є мобілізація коштів для всіх інших сфер її діяльності. На сучасному етапі, коли Україна здійснює перехід до ринкової економіки, значення фінансової діяльності держави дедалі зростає, причому держава частіше вдається до економічних важелів фінансової діяльності на противагу тоталітарній економіці, за якої держава у своїй фінансовій діяльності віддавала перевагу командно-адміністративним важелям.

Методи фінансової діяльності держави – це засоби і прийоми, за допомогою яких уповноважений державою орган від її імені мобілізує, розподіляє і використовує фонди грошових коштів. Вони поділяються на такі групи:

- а) методи формування грошових фондів;
- б) методи розподілу грошових фондів;
- в) методи використання грошових фондів.

В першій групі провідна роль належить обов’язковому методу мобілізації, який полягає у примусовому і безвідплатному вилученні частини грошових коштів у їх власників на користь держави. Цей метод передбачає встановлення: виду платежу; точного його розміру; строку платежу; обов’язкової погрози за порушення строку чи розміру платежу у вигляді пені, штрафів за приховування доходів чи невнесення або неповне внесення платежів державі та ряд інших обов’язкових елементів.

Найвагоміший і найпоширеніший з цього виду платежів податок. Він є найдієвішим з усіх способів мобілізації коштів в доход держави, реалізації її економічної політики. Будучи за своєю суттю порушенням свободи і права власності платника податку, податок, за рідкими винятками, у всьому світі вводиться лише рішенням органу законодавчої влади. В даний час це уже стало чинною конституційною нормою і в Україні.

Крім податків, обов’язковий метод мобілізації грошових коштів держави включає в себе також різноманітні державні збори: митні, дорожні, за надання юридичне значимих послуг і т.п., штрафи, плату за використання природних ресурсів та інші. Держава встановила також обов’язкові платежі в централізовані спеціальні фонди коштів пенсійний, соціального страхування, чорнобильський та ряд інших.

Метод добровільної мобілізації грошових коштів включає в себе проведення лотерей, випуск державою облігацій, інших цінних паперів, добровільні внески громадян і т.п.

Розподіл мобілізованих державою грошових коштів у її фінансові фонди також забезпечується тільки йому властивими методами.

Відповідно до Конституції України кошти Державного бюджету витрачаються лише на цілі і в межах, затверджених Законом про Державний бюджет України (на поточний рік). До Державного бюджету України не включаються видатки, які не передбачені законами України. Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку.

Поточні видатки – це фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, яка діє на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку. В складі поточних видатків окремо виділяються видатки бюджету, зумовлені зростанням мережі перелічених вище об’єктів із зазначенням всіх факторів, які вплинули на обсяг видатків.

Видатки розвитку – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов’язані з розширенням

відтворенням.

У практиці фінансової діяльності держави по розподілу коштів, зібраних в її централізовані фонди, насамперед у Державний бюджет, найпоширенішим є метод фінансування безповоротного, безвідплатного, цільового, планового відпуску грошових коштів з централізованого фонду. Якщо фінансові ресурси виділяються з Державного бюджету, то це бюджетне фінансування. При виділенні грошових коштів з відомчих фондів, наприклад фондів міністерств, фінансування набуває характер відомчого. За наявності у складі фінансової системи позабюджетних фондів, як це має місце в Україні, може мати місце фінансування з позабюджетних фондів. Тобто вид фінансування визначається тим, з якого державного фонду коштів виділяються гроші.

Дотація – це метод безвідплатного та безповоротного виділення коштів з вищестоящого бюджету нижчестоящому чи будь-яким суб'єктам господарювання з метою поповнення дефіциту власних коштів. Це дуже поширений метод фінансової діяльності держави. Розрізняють два види дотацій:

1) допомога, що надається підприємствам, організаціям, установам на покриття збитків, зумовлених незалежними від них причинами;

2) бюджетна дотація безвідплатна, безповоротна допомога вищестоящого бюджету нижчестоящому, яка не носить цільового характеру та видається у випадку перевищення видатків над доходами.

Субвенція – це бюджетна дотація, що носить цільовий характер. Вона застосовується як метод бюджетного регулювання для збалансування нижчестоящих бюджетів. Субвенція видається нижчестоящому бюджету з чітко визначеним призначенням як часткове державна фінансова допомога на програми і заходи, спрямовані на підтримку гарантованого законодавством мінімуму соціальної забезпеченості населення регіонів.

Субсидія є грошовою допомогою, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним особам, місцевим державним органам, іншим державам. Як метод бюджетного регулювання субсидія застосовується з метою збалансування регіональних та місцевих бюджетів, зміцнення їх доходної бази та завжди передається безповоротно і безвідплатно з вищестоящих ланок бюджетної системи нижчестоящим ланкам. Субсидії надаються для фінансування конкретних заходів та установ, тобто мають цільовий характер.

Третя група методів – це методи використання грошових ресурсів державних фондів. Серед них, насамперед, слід назвати метод встановлення цільового призначення державних фондів грошових коштів. Формуючи фінансову систему, держава одночасно визначає, які грошові фонди і для яких саме потреб їй необхідні. Створюючи, наприклад, державний Пенсійний фонд України, держава визначає цілі і завдання цього фонду, тобто встановлює його призначення.

Таким же поширеним методом фінансової діяльності держави по використанню грошових фондів є метод використання коштів, одержаних з відповідного грошового фонду. Кошти, одержані з державного фонду, завжди мають точне призначення і можуть витратитись лише на ті цілі, на які вони були виділені.

Як метод фінансової діяльності на завершальному етапі існування державних фінансів держава використовує також встановлення порядку та нормативів розподілу прибутку державних господарюючих суб'єктів. Встановлюючи ці нормативи, держава тим самим визначає характер використання даних прибутків, знову ж таки надає державним коштам цільове призначення.

Надзвичайно важливим методом фінансової діяльності держави на цьому етапі є також встановлення компетентними державними органами фінансових нормативів і лімітів використання грошових коштів. Шляхом фінансових нормативів і лімітів держава встановлює мінімальні та максимальні межі, а досить часто конкретні однозначні розміри виділення та витрачання грошових коштів на ту або іншу операцію чи одиницю виміру (вартість ліжкомісця в лікарні, вартість навчання та виховання одного учня в середній загальноосвітній школі або в школі інтернаті, мінімальна зарплата державного службовця і т.д.).

До цієї групи методів належать також метод планування, метод фінансового контролю та ряд інших.

Фінансова діяльність держави регламентована системою фінансово-правових актів, серед яких виділяють акти органів законодавчої влади (закони) та акти органів виконавчої влади (підзаконні акти). Існують різні форми фінансово-правових актів : Конституція України, закони України, укази Президента України, декрети Кабінету Міністрів України, накази, інструкції чи положення Міністерства фінансів України або Державної податкової адміністрації, методичні вказівки, листи, телеграми Національного банку України та ін.

Держава здійснює свою фінансову діяльність за допомогою обов'язкових (податки, збори, штрафи, плата за використання природних ресурсів, страхування, платежі в централізовані спеціальні фонди та ін.) та добровільних (лотереї, позики, добровільні внески, акції та ін.) методів формування фондів грошових ресурсів, а також за допомогою методів розподілу цих фондів, до яких належать фінансування, кредитування, виплати пенсій, страхових відшкодувань і різних допомог.

Література :

1. Фінансовое право - Вострикова Л.Г., Москва, 2005,
2. Фінансовое право - М.М. Рассолов, Москва, 2001,
3. Фінансовое право - Грачева Е.Ю., Соколова Э.Д., Москва, 2000,

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Остапенко Олена Геннадіївна.

ПРОБЛЕМА БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНИМИ ЗЛОЧИНАМИ В УКРАЇНІ

Кожна країна має свої закони і методи протидії злочинності, але у світі не існує ідеального методу протидії тому чи іншому виду злочинності; кожна країна має свої закони, згідно з якими вона намагається мінімізувати кількість злочинів, у тому числі й економічних, зміст яких буде розкритий у даній статті. Спочатку пропонуємо розглянути сутність та види економічної злочинності за кримінально-правовою класифікацією.

Економічна злочинність є явищем, яке:

- властиве будь-якій державі та виникає в результаті високоінтелектуальної злочинної діяльності осіб з метою незаконного спрямування частини економічних ресурсів на свою користь. У країнах з низьким рівнем ринкових відносин їй додатково сприяє невідповідність законодавчої бази економічним реаліям;
- виникає у сфері управління державним або приватним майном і пов'язана з використанням службового становища з корисливих цілей;
- стримує розвиток ринкових відносин, вільної конкуренції, а в кінцевому підсумку – підриває основи економічної безпеки держави;
- стимулює «тіньовий» капітал, корупцію та організовану злочинність;
- викликає соціальну нестабільність, зневіру законотворчих громадян у спроможність держави захистити їхні інтереси.

Отже, економічна злочинність – це сукупність різних видів навмисних посягань на економічні відносини, що охороняються державою незалежно від форми власності і видів діяльності суб'єктів, які виконують певні функції у сфері виробництва, обміну, обслуговування, а також осіб, пов'язаних з регулюванням цієї діяльності.

Кількість таких злочинів може впливати на прибуток держави, бо найчастіше така злочинність спрямована на незаконні економічні операції без сплати податків з метою власного збагачення. Тому у структурі Міністерства внутрішніх справ існували спеціалізовані підрозділи, безпосереднім завданням яких була боротьба з економічною злочинністю, серед яких особливо слід зазначити Державну службу боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ) (сьогодні у зв'язку з прийняттям закону «Про Національну поліцію» відбуватиметься процес створення нових структурних підрозділів поліції). У сучасних умовах до пріоритетних напрямів діяльності ДСБЕЗ належать:

- паливно-енергетичний сектор;
- фінансово-кредитний сектор;
- фондовий ринок;
- зовнішньоекономічна сфера;
- кризові трансформаційні процеси у відносинах власності, зокрема рейдерство, тощо.

Основними завданнями ДСБЕЗ згідно законодавства є:

- 1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності;
- 2) своєчасне припинення злочинів у сфері економіки та запобігання їм;
- 3) аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері економічної діяльності та своєчасне інформування про них керівництва МВС України та інших органів виконавчої влади;
- 4) виявлення та припинення фактів порушення прав інтелектуальної власності;
- 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки та вжиття заходів щодо їх усунення.

Але при таких чітко поставлених задачах на шляху боротьби з економічною злочинністю у державі зустрічається маса проблем, які потребують удосконалення законодавства. Як зазначає С. Яременко, на поточному етапі розвитку українського суспільства надто заграватися в лібералізм не просто не слід, а шкідливо. «На кожному етапі розвитку суспільства має існувати адекватне співвідношення кримінальних методів з виховними. Я не кажу, що ми на менш розвиненому рівні, ніж інші країни, але в соціальному плані і в плані будівництва ринкового суспільства ми ще перебуваємо на першій стадії. І що більше привноситься ліберальних правил, то менше можливостей у нас просуватися далі. А ми робимо навпаки, вважаючи, що це правильно», — констатує С. Яременко.

Свій варіант ефективної боротьби з економічними злочинами висунув президент американсько-української ділової ради Морган Вільямс. Він вважає, що за останні 20 років, на думку багатьох експертів, в Україні не було позитивного балансу між інтересами влади та приватного бізнесу, не було гри за правилами. Уряд, як і раніше, сильно втягнутий у регулювання, контроль над підприємствами. Поширено бюрократію з її негативним, непродуктивним втручанням у сферу бізнесу. Це, у свою чергу, коштує великих грошей самим компаніям, призводить до збільшення витрат, зменшення інвестицій, прибутку, зниження економічного зростання та у результаті – до менших податкових доходів для самої держави та збільшення тіньового ринку.

Так, економічні злочини проти держави мали місце відтоді, як Україна стала незалежною. Відповідно, має бути більше звітності та контролю над керівництвом, фінансами та контрактами державних і деякою мірою приватних підприємств. Але чи потрібно Україні для боротьби з економічними злочинами

створювати фінансову поліцію? Він вважає, що це буде ще один інструмент у руках влади. І за своєю природою він буде перешкодою для продуктивності та ефективності бізнесу, стане черговою копією роботи інших урядових агентств. А їх і так уже надто багато.

Міжнародний досвід показує, що такі групи в державах, де закон та інші засоби контролю над владою ще надто слабкі, згодом перетворюються на безконтрольних «монстрів». Оптимальний засіб контролю над фінансовою поліцією – це не створювати такої групи взагалі. Вона не була потрібна від моменту проголошення незалежності, не потрібна й нині. Якщо ж цю поліцію все ж таки буде створено в Україні, її повноваження мають бути обмежені парламентом. Вона повинна діяти дуже точно й безпомилково у боротьбі з правопорушеннями та корупцією. Ця група має бути підзвітна комітету Верховної Ради, подаючи щоквартальні звіти про свою діяльність, відкриті для громадськості. Також має бути незалежна державна особа, яка контролюватиме діяльність фінансової поліції та публікуватиме для громадськості свій власний звіт про нагляд над цією групою. Такій групі потрібне жорстке керівництво, щоб не виходити за рамки закону та бути тільки структурою, яка стежить за бізнес-активністю і за тим, що податки збираються у правомірний спосіб. При цьому кожен має займатися своєю справою. Ця група не повинна бути залучена у політичну і будь-яку урядову діяльність, що притаманна адміністрації президента чи функціям Міністерства внутрішніх справ. Ця структура не має стати політичним інструментом або вести таємну слідчу діяльність.

З цього ми можемо зробити такі висновки:

1. Інститут координації управління правоохоронними органами по боротьбі з економічною злочинністю є самостійним, організаційно-правовим елементом, спрямованим на забезпечення узгодженого функціонування автономних цілеспрямованих систем для виконання законодавчо визначених завдань, який на правовій основі повинен упорядкувати та узгодити їх спільну діяльність з метою ефективного попередження, викриття та розслідування економічних злочинів.

2. Існуюча система діяльності правоохоронних органів по боротьбі з економічною злочинністю ще не відповідає як суспільно-політичним, так і соціально-економічним реаліям. Між ними майже відсутня взаємодія, припинилося функціонування багаторівневих структур вертикальних і горизонтальних зв'язків, негативних змін зазнали контрольні-координаційні структури, які аналізували криміногенну обстановку в економіці та розробляли стратегію протидії злочинності. Це необхідно компенсувати новими підходами з урахуванням сучасних вимог до управління.

3. Удосконалення правового забезпечення координації управління правоохоронними органами по боротьбі з економічною злочинністю є одним із напрямів підвищення ефективності запобігання злочинності, а законодавство, що визначає статус, функції, повноваження та правові основи здійснення координації, потребує змін та удосконалення шляхом розробки і прийняття Стратегії економічної безпеки України як політичної основи для формування комплексного правового механізму управління зі створення надійного захисту економічного суверенітету держави; Концепції розвитку правоохоронних органів України з чітким законодавчим визначенням поняття «правоохоронні органи», їх правового статусу щодо боротьби з економічною злочинністю, місця і ролі координації в управлінні, усуненням дублювання в роботі; Закону України «Про боротьбу з економічною злочинністю».

4. Процес модернізації організаційних і функціональних основ підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю потребує супроводження обґрунтованими розрахунками ресурсного забезпечення, внесенням змін до мотиваційного процесу забезпечення ефективної діяльності працівників виходячи з посилення контролю за витратами фонду зарплати, підвищенням гнучкості системи стимулювання праці та підтримкою зацікавленості працівників у результатах своєї роботи, запровадженням єдиної концепції підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для боротьби з економічною злочинністю.

Тому головним завданням держави залишається забезпечення умов, при яких особливо ефективними у боротьбі з економічною злочинністю мають стати заходи щодо координації управління органами правопорядку, фінансовими та регулятивними структурами в єдиній системі обміну інформацією, що перетворюють їх у своєрідну клірингову систему для сприяння обміну необхідною інформацією з питань економічної злочинності та фінансових порушень, що допоможе правоохоронним органам своєчасно вийти на слід злочинних елементів та їх доходів кримінального походження.

Література:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2012 року № 584-р „Деякі питання Міністерства внутрішніх справ”. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
2. Організація діяльності ДСБЕЗ щодо протидії економічній злочинності. Режим доступу: <http://pidruchniki.com/>
3. Управління протидії злочинності у сфері економіки. Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/>

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Остапенко Олена Геннадіївна.

ОХОРОНА АВТОРСЬКИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Загальноновизнаним є той факт, що культура, науково-технічний рівень виробництва, ефективність економіки, добробут суспільства та соціально-економічний прогрес в цілому залежать від рівня й ефективності творчої діяльності людини. Згадування про інтелектуальну власність у різноманітних її проявах відносяться ще до XVIII та XIX століть, вперше офіційно всі права об'єднано єдиним поняттям інтелектуальної власності у статті 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), підписаній 14 липня 1967 року. Однак у наш час найчастіше авторів хвилює питання саме захисту його інтересів і прав щодо створеного їм твору.

Захист майнових і особистих немайнових прав авторів, виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення здійснюється нормами різних галузей права – кримінального адміністративного, цивільного. Але найчастіше застосовуються цивільно-правові засоби захисту авторського права і суміжних прав. Порушення прав автора можуть бути пов'язані з порушенням його майнових інтересів або тільки особистих прав. Випуск у світ твору без зазначення імені автора, зі змінами, самовільно здійсненими видавництвом, постановка драматичного твору зі змінами без схвалення автора, перекручення твору – все це порушення особистих прав без матеріальної шкоди. У таких випадках автор вправі вимагати задоволення його порушених інтересів.

При захисті прав авторів значну роль відіграє спеціальний орган виконавчої влади – установа у сфері інтелектуальної власності, яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони авторського права і суміжних прав, здійснює свої повноваження у межах, що передбачені законом, і виконує такі функції:

- реалізує моніторинг застосування і додержання національного законодавства і міжнародних договорів у сфері авторського права і суміжних прав;
- веде облік організацій колективного управління після їх реєстрації, здійснює нагляд за діяльністю цих організацій і надає їм методичну допомогу;
- здійснює, посередництво у переговорах і при розв'язанні конфліктів між організаціями колективного управління, а також між цими організаціями і суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав;
- організує розробку нормативів і таблиць щодо розміру мінімальної винагороди і її розподілу між авторами та іншими суб'єктами авторського права і суміжних прав і подає їх для затвердження Кабінетові Міністрів України;
- забезпечує відтворювачів, імпортерів і експортерів примірників аудіовізуальних творів, фонограм (відеограм) контрольними марками;
- організує приймання і розгляд заявок на державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва, а також на реєстрацію договорів, які стосуються прав авторів на твори, і здійснення їх реєстрації;
- забезпечує складання і періодичне видання каталогів усіх державних реєстрацій авторського права;
- організує публікацію офіційного бюлетеня з питань охорони авторського права і суміжних прав;
- забезпечує розробку і реалізацію освітніх програм у сфері охорони авторського права і суміжних прав;
- представляє інтереси України з питань охорони авторського права і суміжних прав у міжнародних організаціях відповідно до чинного законодавства тощо.

Державна реєстрація авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, здійснюється установою у сфері інтелектуальної власності відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України порядку. Установа складає і періодично видає каталоги всіх державних реєстрацій.

Законом передбачено наступні випадки, що дають підстави для судового захисту авторських прав:

- вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторських прав;
- піратство у сфері авторських прав – опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення;
- плагіат – оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;
- ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і суміжні права, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення;
- вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторських прав;
- будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;

- підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторських прав і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління.

Особи, авторські права яких порушені, можуть вимагати від порушника визнання та поновлення своїх прав; звертатися до суду з позовом про поновлення порушених прав та припинення дій, що порушують авторське право та створюють загрозу їх порушення; подавати позови про відшкодування моральної шкоди; подавати позови про відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права, або виплату компенсацій; вимагати припинення підготовчих дій до порушення авторського права; вимагати, в тому числі у судовому порядку, публікації в засобах масової інформації даних про допущені порушення авторського права та судові рішення щодо цих порушень; вимагати від осіб, які порушують авторське право позивача, надання інформації про третіх осіб, задіяних у виробництві та розповсюдженні контрафактних примірників творів; вимагати прийняття інших передбачених законодавством заходів, пов'язаних із захистом авторського права.

За результатами розгляду справи суд має право постановити рішення чи ухвалу про:

- відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторського права, з визначенням розміру відшкодування;
- відшкодування збитків, завданих порушенням авторського права;
- стягнення з порушника авторського права доходу, отриманого внаслідок порушення;
- виплату компенсації, що визначається судом, у розмірі від 10 до 50000 мінімальних заробітних плат, замість відшкодування збитків або стягнення доходу;
- заборону опублікування творів, їх виконань чи постановок, випуску примірників фонограм, відеограм, їх сповіщення, припинення їх розповсюдження, вилучення (конфіскацію) контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення, публікацію у пресі інформації про допущене порушення тощо, якщо у ході судового розгляду буде доведено факт порушення авторського права або факт наявності дій, що створюють загрозу порушення цього права;
- вимагати від осіб, які порушують авторське позивача, інформацію про третіх осіб, задіяних у виробництві та розповсюдженні контрафактних примірників творів, засобів обходу технічних засобів та про канали розповсюдження.

При визначенні розмірів збитків, які мають бути відшкодовані особі, права якої порушено, а також для відшкодування моральної шкоди суд зобов'язаний виходити із суті порушення, майнової і моральної шкоди, завданої особі, яка має авторське право, а також із можливого доходу, який могла б одержати ця особа. У розмір збитків, завданих особі, права якої порушено, додатково можуть бути включені судові витрати, понесені цією особою, а також витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката.

Отже, охорона авторського права – це надійний спосіб захисту продуктів розумової та виробничої праці. Однак не треба плутати те, що авторське право охороняє саме форму вираження ідеї, а не самі ідеї. Після втілення ідеї в матеріальний носій, виникає правовий захист форми твору – розміщення слів, нот, знаків. І не слід забувати, що охорона авторського права дає можливість також самому автору захистити свій витвір на довгі роки.

Література:

1. Цивільний кодекс України – К.4. Право інтелектуальної власності [<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page8>]
2. Закон України: «Про авторське право і суміжні права» [<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>]

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Остапенко Олена Геннадіївна.

**Петро Коваль, Ольга Прохно, Олексій Косенко
(Київ, Україна)**

ЮРИДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛІКАРЯ З ПАЦІЄНТОМ

Тема захисту прав пацієнтів в медичній сфері є актуальною. Даний напрямок жваво обговорюється у засобах масової інформації. Натомість, про права лікаря говорять не так часто. На жаль, на сьогодні, в українському законодавстві відсутній єдиний нормативний акт, який містив би чіткий перелік прав і обов'язків безпосередніх учасників лікувального процесу. А медичному працівникові, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я, не завжди вдається розібратися з усіма вимогами чинного законодавства задля належного дотримання прав пацієнтів і захисту своїх прав як лікаря для врегулювання належним чином питання взаємовідносин з пацієнтом.

Тому, нашою метою стало вивчення прав і обов'язків обох сторін, які, на нашу думку, повинні доповнювати та підпорядковуватись одна одній, формуючи таким чином основу взаємовідносин в системі

«лікар – пацієнт». Адже якість співробітництва, тобто взаємного усвідомленого прийняття активної участі у лікувальному процесі, залежить від обох сторін.

Одним із основних прав пацієнта є: *право на полегшення болю, пов'язаного із захворюванням і (або) втручанням, доступними способами та засобами*. Дане право пацієнт може використати в будь-якому компетентному медичному закладі за зверненням, а якщо це стосується межі “життя – смерть” - незалежно від того, чи є даний заклад комерційним.

Наступним правом пацієнта є: *право на вільний вибір закладу охорони здоров'я, та: кожний пацієнт, який досяг 14-ти років, має право на вільний вибір лікаря*. А також: *пацієнт має право відмовитися від лікування, або вимагати заміни лікаря*. Дане право пацієнта підтримується чинним законодавством, згідно якому: *лікар обирається безпосередньо пацієнтом або призначається керівником закладу охорони здоров'я чи його підрозділу*.

Згідно з даним законом, пацієнт має право знати ступінь акредитації медичного закладу, стаж роботи лікаря, його ступінь та наукове звання, має право на ознайомлення з родом наукової діяльності. При виборі лікаря пацієнт має право керуватися іншими факторами, такими як відгуки інших пацієнтів, особисті враження від спілкування з лікарем. Пацієнт, який не бажає продовжувати лікування у конкретного лікаря, повинен звернутися з відповідною письмовою заявою на ім'я головного лікаря закладу охорони здоров'я. Заява обов'язково має містити: прізвище, ім'я, по батькові; місце проживання; суть прохання з обґрунтуванням необхідності заміни лікаря та має бути підписана пацієнтом із зазначенням дати. Керівник лікувального закладу зобов'язаний відреагувати на таке звернення у терміни, передбачені чинним законодавством, а саме: звернення, які не потребують додаткового вивчення, розглядаються невідкладно. Заміну лікуючого лікаря, залежно від обставин, бажано здійснити у термін, що не перевищує 15 днів.

Звернімо увагу, що лікар не має право на вибір пацієнта, а відмовитися від подальшого ведення пацієнта, має право лише якщо *пацієнт не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожує життю хворого і здоров'ю населення*. Факт невиконання приписів має бути зафіксований. Призначаючи пацієнтові дату прийому, потрібно зробити запис у медичній карті і взяти від пацієнта відповідний підпис, що він ознайомлений. Лише в такому разі лікар не несе відповідальності за здоров'я хворого у разі відмови останнього від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму.

Наступним правом пацієнта є: *право на поважне й гуманне ставлення з боку медичного персоналу, обстеження та лікування в умовах, що відповідають гігієнічним нормам*. Безперечно, медична етика є важливою складовою в діяльності медичних працівників. Лікар повинен розуміти моральність, чітко відрізняти категорії добра й байдужості у стосунках з пацієнтом і його родиною. Співчуття визначено як розуміння і відношення до страждань іншої особи, необхідне для практики в медицині. Для того, щоб мати справу з проблемами хворого, лікар повинен ідентифікувати симптоми, які турбують хворого та причини, що лежать в їхній основі, а також повинен прагнути допомогти хворому досягти полегшення. Хворі краще піддаються лікуванню, якщо вони помічають, що лікар цінує їхнє ставлення і лікує їх, а не тільки їхнє захворювання.

Підпорядковуючи обов'язки лікаря до прав пацієнтів ніде не відмічено право лікаря на поважне та гуманне ставлення пацієнта. Постає питання, яка тактика лікаря при зневажливому та недовірливому відношенні пацієнта? Чи зможе лікар вилікувати пацієнта, якщо останній ставить під сумнів компетенцію лікаря в даній справі. Адже, основу взаємовідносин «лікар – пацієнт» повинні складати такі людські якості, як повага один до одного, а також емпатія - здатність до співчуття - та індивідуальний підхід до пацієнта з боку лікаря; довіра до лікаря і співробітництво з ним з боку пацієнта. На нашу думку, якість співробітництва залежить від обох сторін.

Наступним правом пацієнта є: *право на застосування методів діагностики, профілактики та лікування*. На це пацієнт повинен дати згоду (Згода на медичне втручання). *Пацієнтам віком до 14 років (малолітні пацієнти), а також пацієнтам, визнаним недієздатними, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників, в установленому законом порядку*. За винятком невідкладних випадків: *коли реальна загроза життю хворого є наявною, згода хворого або його законних представників на медичне втручання не потрібна*.

Перед початком лікування лікар повинен надати пацієнту у доступній формі інформацію про стан здоров'я пацієнта, мету проведення запропонованих досліджень або лікувальних заходів, наявність ризику для життя і здоров'я. Після з'ясування та узгодження всіх питань щодо плану лікування, підписується угода (контракт) про надання медичної допомоги, згідно з якою одна сторона – лікар - бере на себе доручення іншої сторони – пацієнта або його представника про надання медичної допомоги на умовах, передбачених угодою, а інша сторона – пацієнт або його представник зобов'язується дотримуватися і виконувати норми та правила, відповідні розпорядженням й рекомендаціям лікаря чи лікувально-профілактичного закладу.

Пацієнт має право на: *проведення на його прохання консилиуму й консультацій фахівців*. Реалізація цього права припускає істотне розширення можливостей і забезпечення належного рівня якості лікувально-діагностичного процесу. Постає питання: в чій компетенції обирати фахівців для проведення консилиуму? І яка тактика лікаря при розбіжності поглядів на учасників консилиуму. Адже головна мета обох сторін: підвищити ефективність лікування.

Пацієнт має право на: *одержання інформації про свої права й обов'язки та стан свого здоров'я, а також на вибір осіб, яким в інтересах пацієнта може бути передана інформація про стан здоров'я*. Пацієнт має право ознайомитись із внутрішнім статутом медичного закладу. Пацієнт має право

безпосередньо (власноруч та на власні очі) ознайомитись із медичною документацією, яка стосується його здоров'я (медичною картою). Виносити документацію за територію лікувального закладу пацієнтам забороняється. Копію медичних документів пацієнт може зробити лише за дозволом його лікуючого лікаря, на власний розсуд останнього. Якщо інформація, що знаходиться в медичній документації, необхідна пацієнту для будь-яких своїх цілей, він має право вимагати консультаційний висновок або виписку з даного лікувального закладу. Мають право на отримання інформації про стан здоров'я дитини або підопічного батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник за наявності відповідних документів.

У разі смерті пацієнта члени його сім'ї або інші уповноважені ними фізичні особи мають право бути присутніми при дослідженні причин його смерті та ознайомитися з висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків у судовому порядку.

Відмітимо, що згідно закону: *лікар має право обмежити надання інформації пацієнту про стан його здоров'я у випадках, коли повна інформація може заподіяти шкоду здоров'я пацієнта*. Слід зазначити, що законодавством не встановлено коли саме потрібно обмежувати надання пацієнтові інформації, а тому, користуючись таким правом, лікар на власний розсуд має визначити, чи може та чи інша інформація зашкодити здоров'ю пацієнта і чи потрібно її обмежувати. Даний факт підтверджує, що саме людські якості полягають в основі взаємовідносин «лікар-пацієнт».

Пацієнт має право на: *збереження в таємниці інформації про факт звернення за медичною допомогою, про стан здоров'я, діагноз та інших відомостей, отриманих при його обстеженні та лікуванні*. Передача відомостей, що становлять лікарську таємницю, іншим громадянам, у тому числі посадовим особам, в інтересах обстеження і лікування пацієнта, для проведення наукових досліджень, публікації в науковій літературі, використання цих відомостей у навчальному процесі, або в інших цілях допускається тільки за згодою пацієнта.

Медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків:

- запит судово-слідчих органів у зв'язку із проведенням розслідування або судовим розглядом;
- у випадку надання допомоги неповнолітнім для інформування батьків або законних представників;
- при загрозі поширень інфекційних захворювань, масових отруєнь і уражень;
- з метою обстеження, лікування, а також з метою запобігання шкоди здоров'ю пацієнта, не здатного через свій стан виразити свою волю (пацієнти із психічними розладами).

Пацієнт має право на: *оскарження неправомірних рішень і дій медичних працівників і лікувально-профілактичних закладів. Відшкодування збитків у випадку заподіяння шкоди його здоров'ю при наданні медичної допомоги*.

Щоб скористатися таким правом і отримати відшкодування, пацієнтові необхідно довести причинно-наслідковий зв'язок між діями медичного працівника (у зазначеному випадку вони мають бути неправомірними) та настанням негативних наслідків у пацієнта, заподіянням шкоди його здоров'ю. Для підтвердження своїх сумнівів щодо некомпетентності лікаря, а також для доведення факту завдання матеріальної шкоди пацієнт повинен мати ряд документів, що підтверджують витрати, пов'язані зі сплатою за лікування, призначене для ліквідування наслідків шкоди, що була завдана здоров'ю пацієнта недбалими діями медичних працівників, з необхідністю додаткового обстеження, діагностування або санаторно-курортного лікування, яке було призначено, а також рішення консиліуму лікарів з приводу його захворювання для доказу неправомірного лікування. Для доведення факту завдання моральної шкоди пацієнт повинен мати консультаційний висновок невропатолога, щодо погіршення стану здоров'я на нервовій основі.

Висновок: Згідно з Конституцією України, стаття 49: *Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування*. Але, основу взаємовідносин в системі «лікар-пацієнт» все ж таки повинні складати такі людські якості, як повага один до одного, а також емпатія – здатність до співчуття – та індивідуальний підхід до пацієнта з боку лікаря; довіра до лікаря і співробітництво з ним з боку пацієнта. Кожен пацієнт зобов'язаний: *піклуватися про своє здоров'я та здоров'я дітей, а також: проходити профілактичні медичні огляди та диспансерний нагляд, дотримуватися рекомендацій лікаря*. Адже якість співробітництва, тобто взаємного, усвідомленого прийняття активної участі у лікувальному процесі, залежить від обох сторін.

Література:

1. Биомедицинская этика / Под ред. В.И. Покровского – М.: Медицина, 1997.– 224с.
2. Бобров О. Є. Про лікарську таємницю та клятву Гіппократа / О.Є. Бобров // Нова медицина. – 2004. – №6. – С. 4-7.
3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ (зі змінами і доповненнями).
4. Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР (зі змінами і доповненнями).
5. Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине: (философские очерки) / А. Я. Иванюшкин. – М.: Медицина, 1990. – 222 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями).

7. Лікарська етика та медична деонтологія невід'ємні складові частини навчально - виховного процесу у вищих медичних навчальних закладах : Тези доповідей навчально-методичної конференції (12 березня 2003 року) / ВНМУ. – Вінниця : ВНМУ, 2003. – 97 с.
8. Москаленко В.Ф., Бардов В.Г. / Основи стоматологічної діяльності // В.Ф. Москаленко – Видання 2-е. – Вінниця. – Нова книга, 2011. – 440с.
9. Назар П. С. / Основи медичної етики: навч.посібник // П.С. Назар, Ю.Г. Віленський, О.А. Грандо. – К.: Здоров'я, 2002. – 344 с.
10. Прохно О.І. / Юридичні аспекти співпраці лікаря з пацієнтом (Огляд законодавчої бази) // О.І. Прохно, П.Б. Коваль, О.М. Косенко – Матеріали науково-практичної конференції: « Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права». К.:2015. – С.596-599.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-ІУ (зі змінами і доповненнями).

Нурбол Палымбетов
(Астана, Қазақстан)

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ЖҮЙЕСІ

Азаматтық құқық жүйесі-мемлекеттегі құқықтық нормаларының жиынтығын қамтитын ғылыми әрі нақты құбылыс болып табылады. Азаматтық құқық ҚР-ғы құқықтық нормативтік құжаттар жағынан ең ауқымды күрделі заң саласы болып есептеледі. Азаматтық құқықтың жүйесі логикалық талаптарға сай келеді. Яғни, олар іштей салаларға, құрылымдар мен оның бөліктеріне бөлінеді. ҚР-ның Азаматтық құқықтар жүйесі 2 бөлімнен тұрады: Жалпы және Ерекше. Жалпы бөлімнің 1 бөлімі: Жалпы ережелер. Жалпы бөлімнің 2 бөлімі: Меншік құқығы және өзге де заттық құқықтар. Жалпы бөлімнің 3 бөлімі: Міндеттемелік құқықтар. Ерекше бөлімнің 4 бөлімі: Міндеттемелердің жекелеген түрлері. Ерекше бөлімнің 5 бөлімі: Интеллектуалдық меншік құқығы. Ерекше бөлімнің 6 бөлімі: Мұрагерлік құқық. Ерекше бөлімнің 7 бөлімі: Халқаралық жеке құқық. Азаматтық құқық реттейтін қоғамдық қатынастардың негізгі түрлерінің біріне, құқықтық нормалардың ықпалына ұшырайтын мүліктік қатынастар жатады. Материалды игіліктермен байланысты қоғамдық қатынастар мүліктік қатынастар деп аталады. Мүліктік қатынастар мүлікке деген меншіктік қатынастардың негізінде туындайтындықтан, азаматтық заңнамалардың іс-әрекетіне бағынады. Осы тұрғыдан, мүліктік қатынастар дегеніміз мүлікті алу, иемдену, не басқа субъектілерге беру барысындағы қатынастар [5, 10б.]. Бұл қатынастар нарықтық қатынастар барысында, айырбас, сату немесе тауар-ақша қатынастарына айналады. Сондықтан нарық реттеудің негізгі объектісі болады. Азаматтық құқық түсінігі құқық ғылымы азаматтық құқық жөніндегі ұғымдардан, көзқарастардан, пікірлер мен жасалған қорытындылардан тұрады. Азаматтық құқық ғылымының пәні аталған құқық саласымен ол реттейтін қатынастар, азаматтық құқықтың тарихы, оның даму келешегі мен тәжірибеде қолданылуы болып табылады. Азаматтық құқық ұғымының өзі құқықтың саласы және заң ғылымының жүйесін белгілеу үшін қолданылуы мүмкін. Оның біріншісінде құқықтық нормалардың жиынтығы, екіншісінде — бірінші жиынтығы арқау болады. Азаматтық құқық ғылымы сол құқық саласын зерттейтін жүйеге сәйкес келетін жүйені қамтиды, бірақ олар өзара тепетендікте бола қоймайды. Азаматтық ғылым жүйесі азаматтық заңдарда, сонымен қатар Азаматтық кодексте жоқ бөлімдерді де қамтиды. Мысалы, азаматтық құқық пәні, азаматтық-құқықтық әдістеме ұғымдары, азаматтық құқық қатынастары туралы ілім тарихы, оның субъектілері мен объектілері туралы, меншік құқығы туралы жалпы ілім, міндеттемелер туралы, интеллектуалдық меншік туралы, мұрагерлік құқық қатынастары туралы жалпы ілім жөнінде айтсақ та жеткілікті. Азаматтық құқық жүйесі. Құқық жүйесі дегеніміз сол мемлекеттегі құқықтық нормалардың жиынтығын қамтитын ғылыми әрі нақты құбылыс болып табылады. Құқықтың әр саласына белгілі бір жүйе тән. Азаматтық құқық Қазақстан Республикасындағы құқықтық-нормативтік құжаттары жағынан ең ауқымды да күрделі заң саласы болып есептеледі. Нормалардың әр алуандығына қарамастан азаматтық құқықтың жүйесі логикалық талаптарға сай келеді, яғни ол іштей салаларға, құрылымдар мен оның бөліктеріне бөлінеді. Ішкі салаларға тән ерекшелік оның құрылымдарына тұтастай енетін жекелеген және жалпы ережелерді бөліп қарау мүмкіндігі деуге болады. Мұндай құрылымдардың мазмұны біркелкі келеді, оны құқықтық реттеудің бір арнаға жинақталуынан және заңдық ерекшелігінен деп түсінген жөн. Азаматтық құқық негіздері □ Азаматтық құқық - бұл тауар-ақшалай және қатысушыларының теңдігіне негізделген өзге де мүліктік қатынастарды, сондай-ақ мүлікпен байланысты жеке мүліктік емес қатынастарды реттейтін құқық саласы [4, 23б.].

□ Азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері - жеке тұлға және заңды тұлғалар.

□ Құқық өкілеттігін алған құқық қабілетті атаулының бәрін тұлға деп атауға болады.

□ Тұлғаның 2 категориясы болады: жеке тұлғалар және заңды тұлғалар.

□ Жеке тұлға дегеніміз ҚР азаматтары, шетел азаматтары және азаматтығы жоқ адамдар.

□ Заңды тұлға - меншік, шаруашылық жүргізу және жедел басқару құқығында оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым. Оған мекеме, ұйым, кәсіпорын және т.б. жатады. Азаматтық құқық — оқу пәні. Біз барлық заң оқу орындарында оқылатын оқу пәнін де азаматтық құқық деп түсінеміз. Оқу пәнінің міндеті — студентті азаматтық-құқықтық нормалардың мазмұнын дұрыс түсінуге, олардың ерекшеліктерін, негізін, қолдану тетігі мен салдарын білуге үйрету. "Азаматтық құқық" оқу пәнін құқық теориясының қағидаларымен

танысып, заңдардың күрделі иірімдерінде бағдарлай білу дағдыларын меңгергеннен кейін оқыту тиімді. Бұл оқу пәнінің жүйесі өзіндік бірқатар ерекшеліктеріне қарамастан, көп ретте азаматтық құқықтың I тарауда қарастырылған жүйесіне ұқсайды. Мұндай ұқсастықтың себебін былайша түсіндіруге болады: студенттерді азаматтық-құқықтық нормативтік актілердегі азаматтық-құқықтық нормаларды талдап, түсіндіре білуге үйрету азаматтық-құқықты оқытудың басты міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл жағынан қарағанда, азаматтық құқық оқулығы мен оқу құралдары АҚ мен басқа да заң актілерін баптары бойынша түсіндіруге жуықтайды. Алайда бұл олардың бір ғана қыры болып есептеледі. Азаматтық құқық ғылым ретінде, азаматтық құқық және азаматтық, заңдар ұғымына, жүйесіне және олардың қолданылуына қатысты барлық мәселелер көлемін зерттейтін құқықтық ғылым саласын азаматтық құқық ғылымы деп атайды. Азаматтық құқық ғылымының міндеті – азаматтық - құқықтық нормалар жүйесінің және оның жекелеген буындарының пайда болуы мен мазмұнының ерекшеліктерін анықтайтын жағдайларды зерттеу. Егер азаматтық - құқықтың пәні қоғамдық қатынастардың белгілі бір саласы болса, азаматтық құқықтың ғылымының пәні құқықтық нормалардың жиынтығы — нақ азаматтық –құқықтың өзі болып табылады (азаматтық-құқықтың) анықтамасы I тарауда берілген) [8, 56б.]. Әлбетте, бұл пән азаматтық-құқықтық нормалар реттейтін қоғамдық қатынастарды да, бұл нормалардың заңдарда бейнеленуін де, олардың әр түрлі мемлекеттердегі ерекшеліктерін де, оларға сын тарапынан берілген бағаны да және жетілдірілу мүмкіндіктерін де қамтиды. Қазақстан Республикасының азаматтық құқық ғылымы. Қазақстанның азаматтық құқық ғылымы мұнда жоғары заң білімі алғашқы қадамдарын жасаған 30-жылдары пайда болды. Сондықтан Қазақстанның алғашқы заң жоғары оқу орындарының оқытушылары алғашқы қазақстандық цивилист-ғалымдар болды. Қазақстанның азаматтық-құқықтық ғылымының бастауында қазақстандық цивилист-ғалымдар М.А. Ваксберг, Г.М. Степаненко, А.И. Беспалова, Б.В. Покровский, И.Д. Фондаминский, М.Г. Масевич, Ю.Г. Басин тұрды. Олардың жұмыстары Қазақстанның азаматтық құқығының ерекшеліктерін зерттеуге бастама болды [9, 39б.]. Мұнда Алматы мемлекеттік заң институтының жас жетекшісі, Қазақстандағы заң ғылымының ең алғашқы кандидаттарының бірі (қазір — Ұлттық ғылым академиясының академигі) С.З.Зимановтың осы саладағы белсенді қызметі шешуші рөл атқарды. Оның қайратымен және күш-жігерімен Алматы мемлекеттік заң институтының бір топ жас оқытушылары Мәскеуде кандидаттық диссертациялар дайындап, ойдағыдай қорғап шықты [8, 9б.].

Құқық жүйесі дегеніміз сол мемлекеттегі құқықтық нормалардың жиынтығын қамтитын ғылыми әрі нақты құбылыс болып табылады. Құқықтың әр саласына белгілі бір жүйе тән. Азаматтық құқық Қазақстан Республикасындағы құқықтық-нормативтік құжаттары жағынан ең ауқымды да күрделі заң саласы болып есептеледі. Нормалардың әр алуандығына қарамастан азаматтық құқықтың жүйесі логикалық талаптарға сай келеді, яғни ол іштей салаларға, құрылымдар мен оның бөліктеріне бөлінеді. Ішкі салаларға тән ерекшелік оның құрылымдарына тұтастай енетін жекелеген және жалпы ережелерді бөліп қарау мүмкіндігі деуге болады. Мұндай құрылымдардың мазмұны біркелкі келеді, оны құқықтық реттеудің бір арнаға жинақталуынан және заңдық ерекшелігінен деп түсінген жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Нормативтік құқықтық актілер
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж. (өзгертулер мен толықтырулар 07.10.98ж.) Алматы: Жеті-Жарғы.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Жалпы, Ерекше бөлімдері. Алматы, Юрист, 2003 ж.
4. "Тұрғын үй қатынастары туралы" Заң Алматы: Жеті-Жарғы. 2002 ж. Арнайы әдебиеттер
5. □Төлеуғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы, оқулық, Алматы, 1999 ж.
6. □Жайлин Ғ.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы, Ерекше бөлім. 1-2 томдар, Алматы, 2003 г.
7. Сулейменов М.К. развитие института права собственности в законодательстве Казахстана. - Научные труды «Бюджет». 1997. №1.
8. Зиманов С.З, Состояние и задачи разработки проблем обычного права казахов. Алма-Ата: Наука, 1989.
9. Қазақстан Республикасы Азаматтық құқығы Төлеуғалиев Ғ.И., Алматы 2001 жыл
10. Азаматтық құқық. Сүлейменов М.К., Басин Ю.Г., Алматы, 2003 жыл
11. Мемлекет және құқық негіздері. Оқулық. Алматы., 2001.
12. Н. Дулатбеков., С. Амандыкова., А. Турлаев . Мемлекет және құқық негіздері. Алматы., 1999.
13. ҚР Азаматтық құқығы . А. Төлеуғалиев. Алматы: «Жеті Жарғы», 2001., I-II том
14. С.А. Ынтымақов., Т.Д. Карпунина Отбасы құқығы. Алматы., 2003
15. Ғ. Сапарғалиев Мемлекет және құқық негіздері. Алматы. 2004.
16. Д.А. Булгакова Мемлекет және құқық теориясы. Алматы., 2000.

Нурбол Палымбетов
(Астана, Қазақстан)

ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Тәуелсіз Қазақстанның ең ұлы мерекесі – 20 жылдық мерейтойын атап өтілді. Үлкен тарихтың өлшемімен қарағанда, бұл қысқа мерзім болғанымен, осынау жылдардың біздің Отанымыз үшін қаншалықты күрделі, тағдыршешті болғанын біз жақсы білеміз. Елдің табыстарын арттыруға деген ықылас

пен ұмтылыстың қаншалықты тәуекелді болғаны осы екі он жылда жақсы көрінді. Осы табыстарды көрсетудің ең үздік әдісі – Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығы декларациясын жариялау болып табылады. Ол егемен Қазақстанның басты жетістіктерін қазіргі және болашақ ұрпаққа көрсетіп берген аса маңызды ресми, саяси-құқықтық құжат болып табылады. 1990 жылдың 25 қазанында Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Қазақ КСР-інің Егемендігі туралы декларацияны қабылдап және одан бір жылдан кейін, 1991 жылдың 16 желтоқсанында ел Президенті «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң, Қазақстанның 20 жылдан кейін осындай зор табыстарға қол жеткіздік. Бірақ біздің ел ауыртпалықтың бәрін еңсере отырып, әлемдік қоғамдастықтың беделді мүшелерінің біріне айнала білді. Бүгінгі күні біздің мемлекетіміз тәуелсіз ел болып отыр. 20 жылдың ішінде бізде барлық мемлекеттік басқару құрылымының институттары мен азаматтық қоғамның элементтері дамыды. Әлеуметтік-экономикалық қатынастардағы өзгерістер саяси және құқықтық жүйелердің түбегейлі реформаларымен бірге іске асып отырды. Осының өзі Қазақстанның берік құқықтық жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік берді [1, 126]. Уақыт өткен сайын қазақстандық саяси-құқықтық модель заңдардың орындалуы мен мемлекеттің беделін нығайтып, Конституцияның мызғымастығын қамтамасыз етті. Қазақстан демократиялық мемлекетке тән іс-әрекетке тиісті ұстанымдарды тегіс бекітті. Біздің Конституциямызда демократияның, адамгершіліктің және әділеттің идеалдары көрініс тапты. Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет құра бастағалы бері елдің құқықтық жүйесін кешенді реформалауға бағытталған үш бағдарламалық құжат қабылданды. Қоғамдық қатынастардың әрбір даму кезеңі оны тиісінше құқықтық жолмен реттеуді, жаңаша ойлаудың жүйелерін құруды талап етті. Осылардың негізінде ұлттық құқық пен институттық білімді қоса алғандағы барлық сот-құқықтық институттар құрылды. Сөйтіп, экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа да салалардағы өзгерістер құқықтық «өмірді» жаңғыртумен қатар жүріп отырды. Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформалар жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның алғашқы құжаты 1994 жылдың 12 ақпанында қабылданды. Бұл құжатты іске асырудың ең басты жетістігі – ұлттық заңнамаларды (конституциялық, азаматтық, банктік, салықтық, қаржылық, кедендік, азаматтық іс жүргізу, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу) түбегейлі жаңғыртуға қол жеткізілді. Сонымен бірге, сот жүйесі мен құқық қорғау органдары, қала берді Қазақстанның барлық заңнамалық инфрақұрылымы кезең-кезеңмен реформаланды. Екінші құжат – 2002 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымы деп аталды. Онда 2010 жылғы кезеңге арналған құқықтық жүйені дамытудың негізгі бағыттары айқындалды. Мұнда азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандығын одан әрі қамтамасыз ету үшін құқық қорғау жүйесі мен әділсот шешімдерін шығарардағы соттардың тәуелсіздігін нығайту жолдары заңдық деңгейде шешімін тапты. Соның ішінде, әсіресе, судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін қосымша құқықтық және материалдық кепілдіктер жасалды. Өлім жазасы тек адамдардың қаза болуына соқтырған террорлық қылмыстарға және соғыс уақытындағы аса ауыр қылмыстарға ғана қалдырылды, мұның өзі Қазақстан жағдайында оны атымен жоюға мүмкіндік берді [2, 256.]. Соттың тұтқындауға санкция беру тәртібі енгізіліп, қылмысты істі прокуратура мен соттың жүргізу мүмкіндігіне тыйым салған конституциялық норма өзгертілді. Қазақстан тәуелсіздігі жылдарында пайда болған омбудсмен мен жеке нотариат институттары дамытылуда. Азаматтар мен ұйымдардың құқын қамтамасыз етудің жаңа тетіктері: медиация және сот актілерін жекеменшік негізде орындаулар өмірге енгізілді. Елдің одан арғы тұрақты дамуын қамтамасыз ету мақсатымен 2007 жылы енгізілген конституциялық өзгерістер Президент пен Парламенттің рөлін арттырды. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің Тәуелсіз мемлекетімізді құрушы және іргесін қалаушы ретіндегі тарихи миссиясы заң жүзінде танылып, ол Ұлт көшбасшысы мәртебесіне ие болды. Жоғарғы өкілді органның Үкімет құрамын жасақтауды бақылауы күшейтілді, сонымен бірге, оның мемлекеттің бюджетті құру мен оның орындалуын бақылаудағы өкілеттіктері айтарлықтай кеңейтілді. Осылармен қатар, мемлекет норманы белгілеу үдерісін жаңа сапалы деңгейге көтеретін шаралар қабылданды. Олардың қатарында заң жобалары іс-әрекетін перспективалық жоспарлау, құқықтық нормативтік актілердің жобаларына ғылыми сарап жасау, қабылданатын заңдарды толығымен қаржылық тұрғыда қамтамасыз ету, т.б. бар. Қорыта айтқанда, мемлекеттің құқықтық саясаты қоғамымыздың заңнамалық-саяси жүйесін одан әрі демократияландыруға бағытталған заңнамалық шаралар болып отыр [3, 326.]. Сонымен бірге, әлемдік экономика мен саясаттағы іргелі өзгерістер, сондай-ақ ел дамуының ішкі динамикасы заңгерлер алдына жаңа міндеттер қояды. Ұлттық құқықтарды уақыттың жаңа талаптарына сәйкес келтіру үшін мемлекеттің норма жасау және құқық қолдану әрекеттерін одан әрі жетілдіру қажет болды. Осыған байланысты Мемлекет басшысының Жарлығымен 2009 жылдың 24 тамызында Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасы (әрі қарай Тұжырымдама) атты үшінші бағдарламалық құжат қабылданды. Ол алдағы он жылға (2010-2020 жылдар аралығы) арналған. Онда жинақталған тәжірибелер мен ғылыми негіздер арқылы жақын және алыс перспективаларға, бүгінгі күнгі даму үрдісіне сүйеніп жасалған Қазақстанның мемлекеттік және қоғамдық біртұтас құқықтық саясаты айқындалған. Отандық барлық заңнамалық құрылымдардың, құқықтық жүйенің өзекті мәселесі, ең жоғары құндылығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында көрсетілген адамның өмірі, құқы және бостандығы болып табылады. Бұл біздің еліміз үшін өзінің азаматтарын қорғаудан жоғары міндет жоқ екенін көрсетеді. Адамның құқы мен бостандығына кепілдік беріле отырып, мемлекет оған қол сұғушылыққа қарсы мемлекеттік тетіктер құрған, сонымен бірге, адам өзін өзі заңсыз іс-әрекеттерден заңға қарсы келмейтін әдістермен қорғану мүмкіндігі бар жеке субъект ретінде танылған. Жеке адам мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынаста адамның құқы мен бостандығын қорғау міндеті соттар мен құқық қорғау органдарына жүктелген. Елбасы [Н.Назарбаев](#) «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында құқық қорғау жүйесін одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындап берді. Онда Елбасы басымдық

«ведомствоішілік мүдделерді қорғаудан азаматтардың құқы мен мемлекеттің мүддесін қорғауға» берілуге қарай ойысуы қажеттігін атап көрсетті [4, 21б.]. Сонымен бірге, Мемлекет басшысы құқық қорғау жүйесін одан әрі оңтайландырып, біліктілікті барынша нақтылау қажеттігін және есеп беру жүйесі мен әрбір құқық қорғау органының іс-әрекетінің бағасын беруде парламенттік және қоғамдық қатаң бақылау болуы керектігін айтты. Жеке адамның құқы мен бостандығын, қоғам мен мемлекеттің мүддесін бұзуға жол берілсе, оларды дереу орнына келтіруге бағытталған міндеттерді орындау үшін заңнамаларды, құқықтық тетіктер институты мен құралдарды одан әрі жетілдіруі қажет. Қорыта айтқанда, бізде тиімділігі жеткілікті дәрежедегі құқықтық кеңістік орнады деп сеніммен айта аламыз. Ал құқықтық жүйені одан әрі жетілдіру жеке адамның мүддесін, оның құқы мен бостандығын қорғау кепілдігін арттыра түседі [5, 45б.]. Қазақстан өзі мойнына алған тиісті халықаралық міндеттемелер мен халықаралық стандарттарды орындай отырып, ашық қоғам және құқықтық мемлекет орнатуға ұмтылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нормативтік құқықтық актілер
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж. (өзгертулер мен толықтырулар 07.10.98ж.) Алматы: Жеті-Жарғы.
3. Сулейменов М.К. развитие института права собственности в законодательстве Казахстана. - Научные труды «Бюджет». 1997. №1.
4. Зиманов С.З, Состояние и задачи разработки проблем обычного права казахов. Алма-Ата: Наука, 1989.
5. С.А. Ынтымақов., Т.Д. Карпунина Отбасы құқығы. Алматы., 2003
6. Ғ. Сапарғалиев Мемлекет және құқық негіздері. Алматы. 2004.
7. Д.А. Булгакова Мемлекет және құқық теориясы. Алматы., 2000.

Карина Пурдя
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Авторське право історично виникло внаслідок потреби захистити права авторів літературних творів та творів мистецтва. Нині авторське право поширюється фактично на будь-які результати творчої діяльності, включаючи комп'ютерні програми, бази даних, фільми, фотографії і скульптури, архітектурні проекти, рекламні проспекти, карти і технічні креслення.

Відповідно до Конституції України, що гарантує кожному громадянину свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, наша незалежна держава послідовно створює свої власні механізми захисту авторських прав, прав промислової власності, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Країни приймають закони з охорони інтелектуальної власності через такі основні причини:

- вони прагнуть законодавчо оформити немайнові та майнові права творців на їхні твори і право суспільства на доступ до цих творів;
- уряди свідомо прагнуть заохочувати творчість, поширення і застосування результатів творчої праці, а також сприяти вільній торгівлі в інтересах економічного та соціального розвитку.

У цілому законодавство у сфері інтелектуальної власності прагне захистити інтереси авторів та інших творців інтелектуальних товарів і послуг шляхом надання їм певних визначень, обмежених у часі прав, що дозволяють таким суб'єктам контролювати використання їхньої творчої діяльності. При цьому ці права стосуються не матеріального об'єкта, у якому може бути втілений результат творчої праці, а продукту діяльності людського розуму як такого.

Питання охорони і використання інтелектуальної власності в сучасних умовах переходу до ринкових відносин починають відігравати все важливішу роль у комерційній і виробничій діяльності підприємств та установ України усіх форм власності. У цьому відношенні всім, хто займається або готується до подібного роду діяльності, необхідно досить чітко уявляти, що таке інтелектуальна власність та у чому полягає її сутність.

Незважаючи на окремі недоліки системи охорони прав на інтелектуальну власність, що склалася в Україні, в цілому можна стверджувати, що зазначена система відповідає міжнародним стандартам і може забезпечити належну охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності. Але такої оцінки не можна дати системі захисту прав інтелектуальної власності. Більше того, є всі підстави стверджувати, що захист прав інтелектуальної власності не відповідає сучасним вимогам. Він не забезпечує надійного й ефективного захисту інтелектуальної власності. Засоби масової інформації буквально переповнені повідомленнями про порушення патентних чи авторських прав. Масштаби порушення прав інтелектуальної власності в Україні настільки зросли, що до нашої держави починають застосовувати економічні санкції.

У чинному законодавстві України про інтелектуальну власність більш вдало склалася система захисту авторських і суміжних прав. Щодо захисту прав промислової власності, то її не можна визнати задовільною. Виходячи з реального стану речей, система захисту прав інтелектуальної власності, що склалася в Україні, потребує радикального і невідкладного перегляду й удосконалення. Не можна стверджувати, що наша держава у цій сфері нічого не робить. Але існуючі правові засоби захисту

інтелектуальної власності не досягають мети, не забезпечують надійного та ефективного захисту права інтелектуальної власності.

Проте сьогодні маємо систему захисту права інтелектуальної власності за чинним законодавством України про інтелектуальну власність та загальними засадами захисту прав.

Захист майнових і особистих немайнових прав авторів, виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення здійснюється нормами різних галузей права: кримінального, адміністративного, цивільного. Але найчастіше застосовуються цивільно-правові засоби захисту авторського права і суміжних прав. Порушення прав автора можуть бути пов'язані з порушенням його майнових інтересів або тільки особистих прав. Випуск у світ твору без зазначення імені автора, зі змінами, самовільно здійсненими видавництвом, постановка драматичного твору зі змінами без схвалення автора, перекручення твору – все це є порушенням особистих прав без матеріальної шкоди. У таких випадках автор вправі вимагати задоволення його порушених інтересів.

При захисті прав авторів значну роль відіграє спеціальний орган виконавчої влади – установа у сфері інтелектуальної власності, яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони авторського права і суміжних прав, здійснює свої повноваження у межах, що передбачені законом, і виконує такі функції:

- реалізує моніторинг застосування і додержання національного законодавства і міжнародних договорів у сфері авторського права і суміжних прав;
- веде облік організацій колективного управління після їх реєстрації, здійснює нагляд за діяльністю цих організацій і надає їм методичну допомогу;
- здійснює посередництво у переговорах і при розв'язанні конфліктів між організаціями колективного управління, а також між цими організаціями і суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав;
- організує розробку нормативів і таблиць щодо розміру мінімальної винагороди та її розподілу між авторами та іншими суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав і подає їх для затвердження Кабінетові Міністрів України;
- забезпечує відтворювачів, імпортерів і експортерів примірників аудіовізуальних творів, фонограм (відеограм) контрольними марками;
- організує прийняття і розгляд заявок на державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва, а також на реєстрацію договорів, які стосуються прав авторів на твори, і здійснення їх реєстрації;
- забезпечує складання і періодичне видання каталогів усіх державних реєстрацій авторського права;
- організує публікацію офіційного бюлетеня з питань охорони авторського права і суміжних прав;
- забезпечує розробку і реалізацію освітніх програм у сфері охорони авторського права і суміжних прав;
- представляє інтереси України з питань охорони авторського права і суміжних прав у міжнародних організаціях відповідно до чинного законодавства тощо.

Державна реєстрація авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір, здійснюється установою у сфері інтелектуальної власності відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України порядку.

У світовій практиці захист права інтелектуальної власності прийнято поділяти на два види — юрисдикційний і неюрисдикційний. Перший здійснюється у судовому порядку судами та іншими уповноваженими на це державними органами. Сутність цього захисту полягає у тому, що суб'єкт права інтелектуальної власності, право якого порушене, звертається до належного державного органу за захистом, який у разі необхідності його і надає.

У свою чергу юрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності поділяється на окремі види – цивільно-правовий, кримінально-правовий і адміністративно-правовий. Крім того, цивільно-правовий спосіб також передбачає загальні і спеціальні засоби.

Юрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності здійснюється судами та іншими уповноваженими на це державними органами. Переважна більшість спорів з приводу авторського права і суміжних та патентних прав розглядаються судами загальної компетенції. Спеціалізованих судів з цих питань Україна не має.

За згодою сторін спір може бути розглянутий третейським судом. У разі, коли сторонами у спорі виступають юридичні особи, спір розглядається господарським судом.

Позивач на свій розсуд може звернутися за захистом свого порушеного права не тільки до суду, а й до відповідного державного органу управління або громадської організації. Він може звернутися до вищої організації відповідача, до творчої спілки, до якої входить відповідач, до антимонопольного органу. Такі спори частіше розв'язуються в адміністративному порядку [1, с. 106-108].

Неюрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності характеризується тим, що це позасудовий захист, який здійснюється особою, право якої порушене, самостійно, але в межах закону. Такі засоби захисту застосовуються досить рідко. Особа, право якої порушене, може відмовитися від виконання певних дій, наприклад, відмовитися внести певні зміни до твору, що не були передбачені договором, або відмовитися від виконання договору в цілому.

Особливістю захисту права промислової власності є те, що зазначена система передбачає

процедури опротестування видачі патентів чи інших неправомірних дій. Такі процедури передбачені законодавством багатьох країн і здійснюються самими патентними відомствами, які розглядають протести і приймають щодо них рішення. Найчастіше опротестовуються видачі патентів. Помилкова видача патенту може зачіпати інтереси інших патентоволодільців, які й подають протести на видані патенти. У деяких країнах допускається подання протесту ще до видачі патенту. Але є країни, законодавство яких взагалі не допускає опротестування видачі патентів.

В останні десятиліття зростає актуальність посилення захисту авторського права і суміжних прав. Це зумовлюється двома основними чинниками. Перший полягає у тому, що інтенсивно зростає вартість об'єктів авторського права і суміжних прав, неправомірним відтворенням яких можна одержати значні доходи. Другий чинник зумовлений появою нових технологій відтворення і використання охоронюваних законом об'єктів. Особливо привабливим стає їх неправомірне відтворення і використання. Ця проблема ускладнюється тим, що такі неправомірні дії часто залишаються поза контролем відповідних органів. Великі прибутки, одержувані від неправомірного відтворення і використання об'єктів авторських і суміжних прав шляхом хабарництва, сприяють уникненню державного контролю за зазначеними процесами.

Як уже зазначалося, цільної системи захисту права інтелектуальної власності в Україні ще немає. Є лише розрізнені, часто неузгоджені між собою правові норми, що містять чинні закони України про інтелектуальну власність.

Найбільш досконалою, хоча і не бездоганною, є система захисту авторського права і суміжних прав, яка викладена в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Ця система далека від зразкової, але вона краща від системи захисту права промислової власності. Її характерними рисами є відшкодування заподіяної шкоди, у тому числі втраченої вигоди. Вона також передбачає обов'язок порушника відшкодувати витрати на адвоката, чого раніше чинне законодавство не знало, а також відшкодування моральної шкоди, що раніше не було властивим нашому законодавству [7, с. 96-98].

Новим для нашого законодавства про авторське право є положення, за яким автору чи іншій особі, якій належать авторські права, при відшкодуванні заподіяних збитків надається право вибору – вимагати від порушника відшкодування заподіяної шкоди, повернення позивачеві одержаних від неправомірного використання твору доходів, грошової компенсації замість відшкодування збитків чи стягнення доходу. Крім цього, закон передбачає накладення на порушника штрафу в розмірі 10 відсотків від присудженої позивачеві суми. Сума штрафу передається в установленому порядку до Державного бюджету України.

Ще однією важливою особливістю захисту авторського права чи суміжних прав є обов'язок порушника відшкодувати моральну (немайнову) шкоду в розмірі, що визначається судом.

Підводячи підсумок, можна сказати, що:

1. Авторське право і суміжні права охороняють права автора твору, створеного в результаті творчої інтелектуальної праці. Вони стосуються особливих форм творчості, що мають відношення головним чином до засобів масових комунікацій – не тільки до друкованих публікацій, а й до радіо- та телепередач, прокатів фільмів, комп'ютерних систем збереження та відтворення інформації.

2. Авторське право охороняє форму вираження ідеї, а не самі ідеї. Як тільки ідеї втілюються в матеріальний носій, виникає правова охорона форми твору розташування слів, нот, знаків. В об'єктивному сенсі авторське право являє собою сукупність правових норм, що регулюють відношення з приводу створення і використання творів, літератури, мистецтва. У суб'єктивному сенсі авторське право – це особисті немайнові та майнові права, що належать особам, котрі створили твори науки, літератури, мистецтва.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Інтелектуальна власність в Україні : Нормативна база / Укл. О. М. Роїна. – К. : КНТ, 2003. – 438 с.
3. Захист прав на об'єкти промислової власності / Держ. патентне відомство України; За ред. В.Л.Петрова . – К.: Б.в., 1999. – 28 с.
4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 13.12.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
6. Охорона промислової власності в Україні/ Акад. правових наук України. Ін-т інтелектуальної власності і права; За ред. О.Д.Святоцького, В.Л.Петрова; Передм. В.Я.Тацій. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 1999. – 397 с.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доц. Остапенко Олена Геннадіївна.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ

Правове регулювання контролю місцевих бюджетів потребує удосконалення законодавчого забезпечення контрольних повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в напрямках поширення прав щодо формування бюджетних фондів і контролю за їх використанням.

Для забезпечення інтересів територіальних громад потрібні фінансові ресурси, які утворюються та реалізуються в місцевих бюджетах. Згідно з Бюджетним кодексом України (далі – БК) на кожній стадії бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль, який повинен забезпечувати ефективність використання бюджетних коштів як на рівні Державного бюджету України, так і місцевих бюджетів (ст. 26, ст. 115 БК).

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідно до Конституції України (ст. 119, ст. 143) виконують функцію управління бюджетним процесом у власному регіоні, тобто постійно здійснюють діяльність, направлену на формування, розгляд, затвердження, виконання відповідних бюджетів, розгляд та затвердження звітів про бюджети. Однак органами Державної контрольно-ревізійної служби України за результатами ревізій та перевірок бюджетних установ протягом останніх п'яти років було зафіксовано зростання на 14,5% бюджетних порушень та злочинів. Це свідчить про низький рівень організації контролю за бюджетним процесом та необхідність його удосконалення.

Одним із напрямків удосконалення бюджетного контролю – це реформування законодавчого забезпечення виконання контрольних повноважень місцевими органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування.

Актуальність дослідження даної теми полягає в тому, що проблеми контролю у державному управлінні розроблялися економістами, юристами, фахівцями з державного управління, але питання організаційно-правового забезпечення бюджетного контролю на рівні місцевих бюджетів у сучасній Україні досліджувалися мало.

В розробці знаходиться декілька законопроектів з фінансового контролю. Було прийнято за основу проект Закону України «Про державний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення», який регулює відносини щодо здійснення державного контролю за дотриманням бюджетного законодавства, визначає органи, які уповноважені здійснювати контроль, їх повноваження та взаємодію, встановлює види бюджетних правопорушень та відповідальність за них. Проте організаційно-правові підстави контролю за формуванням, затвердженням, виконанням місцевих бюджетів та звітністю про виконання не визначаються. На розгляд парламенту також подано Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу державних органів фіскального та бюджетного контролю», але зміни щодо контрольної функції регіональних органів влади у бюджетному процесі також не передбачено.

Отже, при розгляді проблем організації фінансово-бюджетного контролю та пропозицій шляхів її вирішення в роботах дослідників та в законотворчості поза увагою залишаються питання організації зовнішнього та внутрішнього бюджетного контролю на рівні місцевих бюджетів, права та обов'язки відповідних органів щодо його впровадження.

Мета статті полягає в тому, що на підставі аналізу чинного законодавства з бюджетного контролю за місцевими бюджетами та закордонного попиту організації бюджетного контролю, сформулювати пропозиції щодо подолання недосконалостей в правовому регулюванні контролю в бюджетному процесі України на рівні місцевих бюджетів. Пропонуються нові заходи удосконалення повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування по контролю за дотриманням бюджетного законодавства

Контрольні повноваження з боку органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів (там, де такі утворюються відповідно до законодавства) у сфері управління бюджетним процесом обумовлені колом наданих їм державою повноважень по складанню, затвердженню та виконанню місцевих бюджетів. Відповідно до Конституції України, чинного БК та Закону України «Про місцеве самоврядування» органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах (у разі їх створення) самостійно розробляють та затверджують відповідні місцеві бюджети. Районні та обласні ради затверджують районні та обласні бюджети, які складають відповідні державні адміністрації. Виконання місцевих бюджетів покладається на місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад або міських, селищних чи сільських голів (у разі, якщо відповідні виконавчі органи не створені). Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджетів.

Водночас керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретарі, керівники головних управлінь, відділів, підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад, тобто головні розпорядники бюджетних коштів відповідно до чинного БК «здійснюють внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і витрачанням ними бюджетних коштів» (п. 5 ст. 22 БК). Таким чином, складається залежність підконтрольного органу від контролюючого органу, що характеризує загальний, або відомчий, контроль бюджетного процесу, а не внутрішній. Відповідно до п. 2. ст. 26 БК визначає, що на

всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється зовнішній та внутрішній фінансовий контроль і відповідальність за організацію та стан внутрішнього фінансового контролю покладено на керівника бюджетної установи та розпорядників бюджетних коштів, тобто на самих виконавців делегованих державою бюджетних повноважень. Таким чином, відповідно до ст. 22 та 26 БК виникає колізія правових норм стосовно повноважень по здійсненню внутрішнього бюджетного контролю. Правове регулювання внутрішнього бюджетного контролю відсутнє. Ця колізія породжена на визначеному на законодавчому рівні розподілі повноважень між державною владою та місцевою.

Фахівці визначають, що існує декілька концепцій щодо розподілу контрольних повноважень між гілками влади різного рівня. Згідно з першою, муніципальна влада повністю залежить від закону та перебуває під захистом уряду, але не підконтрольна йому. Друга концепція визначає наявність та необхідність контролю центральної влади над місцевою, що існує у деяких країнах сучасного світу. Третя – «концепція взаємозалежності» гілок влади, згідно з якою відносини центральних і місцевих органів характеризуються як деякою незалежністю, так і взаємною залежністю, що визначається наявністю реального владного потенціалу сторін (певні ресурси, засоби впливу, тощо).

У сучасних умовах в Україні влада органів місцевого самоврядування у бюджетному процесі знаходиться під тиском центральної державної влади, що пов'язано з мізерністю обсягів реальних бюджетних ресурсів місцевих влад, їх залежністю від трансфертів з державного бюджету. Правові норми БК та інших законів визначають, що місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні відповідним радам у частині делегованих повноважень (ч. 3 ст. 34 БК), але мають декларативний характер.

У процесі виконання бюджетів складається ланцюжок внутрішнього фінансового контролю: Кабінет Міністрів України, Міністр фінансів України, керівник місцевого фінансового органу, які протягом бюджетного періоду забезпечують виконання бюджетів та контролюють відповідність розпису Державного бюджету України та місцевих бюджетів встановленим бюджетним призначенням. Головні розпорядники бюджетних коштів здійснюють контроль за відповідністю бюджетних зобов'язань затвердженим бюджетам, за повнотою надходжень та витрачанням бюджетних коштів їх одержувачами. Зовнішній контроль бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів здійснює Державне казначейство України (ст. 48 БК). Отже, складається система внутрішнього та зовнішнього бюджетного контролю.

Досвід контрольної діяльності на стадії виконання бюджетів, що подається у працях закордонних науковців, свідчить про більш досконалу систему контролю бюджетного процесу. Основними особливостями контрольних систем бюджетного процесу є:

- децентралізований фінансовий контроль, що припускає додаткову відповідальність розпорядників бюджетних коштів;
- внутрішній аудит, що надає оцінку системі фінансового менеджменту та ефективності контролю і носить попереджувальний, інформаційний і рекомендаційний характер, не припускає в життя управлінських заходів;
- вищий аудиторський орган, який здійснює тільки зовнішній аудит.

Особливостями бюджетного контролю є:

- сильна централізація контрольних повноважень, відокремлених від управління;
- наявність фінансового контролера і його представників на всіх стадіях бюджетного процесу. Фінансовий контролер перевіряє дотримання правил виконання бюджетів, застосування будь-яких контрольних заходів, проведення фінансових процедур;
- право стягнення фінансових санкцій;
- вжиття адміністративних заходів, які припускає бюджетний контроль.

Перший підхід до організації контролю бюджетного процесу відрізняється від другого переважанням економічних заходів над адміністративними в контрольній діяльності, а також залученням самих учасників бюджетного процесу до проведення контролю руху бюджетних коштів разом з його здійсненням. Так, у першій системі на перший погляд здається, що внутрішній фінансовий контроль збігається з внутрішнім аудитом. Спільним у цих видах діяльності є те, що їх здійснення відбувається разом із управлінням бюджетним процесом і покладається на самих його учасників. Однак до відмінностей цих видів діяльності належать різні засоби їх впровадження. Контроль – це сукупність різних за формою засобів, у той час як аудит – тільки один із контрольних засобів, тобто перевірка бухгалтерської звітності, обліку. Внутрішній контроль, як правило, західні дослідники поєднують з менеджментом, тобто з управлінням установою, і розмежовують з аудитом.

Розгляд бюджетного контролю з боку місцевих органів влади не може бути повним без розгляду його результативності. Органи місцевої влади не мають права проводити ревізії або перевірки підконтрольних суб'єктів, але мають реальні важелі для здійснення бюджетного контролю. Відповідно до ст. 117 БК місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських рад районного значення, селищних та сільських рад, головні розпорядники бюджетних коштів у межах своїх повноважень можуть призупинити бюджетні асигнування у разі:

- несвоєчасного і неповного подання звітності про виконання бюджету;
- невиконання вимог щодо бухгалтерського обліку, складання звітності та внутрішнього фінансового контролю за бюджетними коштами і недотримання порядку перерахування цих коштів;
- подання недостовірних звітів та інформації про виконання бюджету;

- порушення розпорядниками бюджетних коштів вимог щодо прийняття ними бюджетних зобов'язань;
- нецільового використання бюджетних коштів.

У разі виявлення бюджетного правопорушення місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських рад районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів у межах своєї компетенції можуть вчиняти такі дії щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони надали відповідні бюджетні асигнування, у вигляді застосування адміністративних стягнень до осіб, винних у бюджетних правопорушеннях, відповідно до закону чи зупинення операцій з бюджетними коштами.

Проте вказані контрольні повноваження, вважаю, слід уточнити з метою відшкодування державі збитків за порушення бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу.

Розгляд бюджетних і контрольних повноважень місцевих органів державної влади приводить до таких висновків. Для удосконалення бюджетного контролю за місцевими бюджетами потрібно:

- визначити правовий механізм зовнішнього та внутрішнього контролю в бюджетному процесі та закріпити повноваження по його здійсненню за учасниками бюджетного процесу (ст. 22 та 26 БК);
- удосконалити міжбюджетні відносини шляхом продовження термінів укладання угод з розподілу трансфертів до прийняття бюджетного закону й до прийняття рішення про місцевий бюджет (ст. 92, 93 БК);
- на стадії виконання бюджетів визначити повноваження місцевих фінансових органів щодо проведення внутрішнього аудиту та оцінки ефективності використання бюджетних коштів (ст. 26 БК);
- удосконалити порядок притягнення до фінансової та адміністративної відповідальності за порушення вимог бюджетного законодавства органами місцевого самоврядування на кожній стадії бюджетного процесу шляхом введення права застосування фінансових санкцій та адміністративних стягнень до порушників бюджетного законодавства (ст. 117 БК).

Література:

1. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р., № 2542–III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29. – Ст. 1291.
2. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль в системі управління. – К., 2011.
3. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні. – Харків, 2011.
4. Про державний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення: Проект закону України (від 17.03.2010 р., реєстр. № 3242 / Янукович В.Ф.; Кабінет Міністрів України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gcka2.rada.gov.ua.1pls/zweb.n/webprac4_1.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу державних органів фіскального та бюджетного контролю: Проект Закону України (від 21.01.2005 р., реєстр. № 6539 / В. Ющенко, В. Пинзеник, С. Терехин) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gcka2.rada.gov.ua.1pls/zweb.n/webprac4_1.
6. Парламентський моніторинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.parlament.org.ua //index](http://www.parlament.org.ua//index).
7. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.2010 р. № 586–XIV // ВВР України. – 2010. – № 20-21. – Ст. 190.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доц. Остапенко Олена Геннадіївна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Ольга Гордей
(Барановичи, Беларусь)

**ФОРМИРОВАНИЕ АССОЦИАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ НА
МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Изучению ассоциаций способствовал ряд причин: появление и развитие структурализма и всестороннего лингвистического описания значительного количества национальных и редких языков; интерес к национально-культурной специфике языковых факторов и возникновение новых научных дисциплин. Но наиболее существенный толчок в разработке ассоциативной проблематики был вызван практическими нуждами: разработкой новых методик преподавания иностранных языков, созданием машинных языков, моделированием процесса порождения и восприятия речи, интересом к анализу языкового сознания и построению моделей картин мира представителей различных культур и социальных групп.

Исходя из определения, данного В. М. Козубовским, что «ассоциативная память опирается на любые установленные функциональные связи (ассоциации) между запоминаемыми объектами» [1, с. 155], предпринята попытка сформировать речевые навыки основе ассоциативного мышления.

Исследование вербальных ассоциаций имеет давнюю научную традицию. Вербальные ассоциации изучались и описаны литературой с точки зрения определения отношений между элементами ассоциативного бинорма.

Ф. де Соссюр, подчеркивая важность исследования отношений, существующих в языке, говорил: «Все, в чем выражено данное состояние языка, надо уметь свести к теории синтагм и к теории ассоциаций». Он выделял и два типа отношений: синтагматические (состоящие в основном из двух единиц и имеющие протяженность) и ассоциативные (количество членов которых и их последовательность появления в памяти нельзя предсказать). Можно сказать, что Ф. де Соссюр распознал стоящий за словом психический образ: «... вне процесса речи слова, имеющие между собой что-либо общее, ассоциируются в памяти так, что из них образуются группы, внутри которых обнаруживаются весьма разнообразные отношения» [2, с. 155]. Большое значение Ф. де Соссюр придает и типу отношений между словами, указывая на то, что количество ассоциативных рядов в ассоциативных группах определяется числом различных отношений ее членов.

В российском языкознании о важности вербальных ассоциаций говорили ученые Казанской лингвистической школы, и, прежде всего, Н. В. Крушевский. Ученый исследовал проблему слова и описал владение словарным составом языка через ассоциативные связи данного слова. Он указывал на необходимость ассоциативного подхода к проблеме значения, поскольку «слово есть единица психическая и подчиняется одновременно и лингвистическим, и психическим законам, так как мир слов соответствует миру мыслей, а в мире мыслей действует закон ассоциаций» [3, с. 64]. Выделяя ассоциации по сходству и смежности, он различал парадигматическую и синтагматическую организацию лексики, при этом вторая рассматривалась им как более «консервативная», традиционная. Контекстное окружение слова-стимула, пусть более опосредованно, но также отражает взаимосвязи реальных объектов, поскольку объектом описания текстов, на основе которых выделяются синтагматические реакции, является реальный (или мыслимый таковым) мир, следовательно, синтагматические ассоциаты до определенной степени также относятся к области референции слова. Вместе с тем, для оформления взаимосвязи явлений реального мира по правилам данного языка необходима языковая компетенция, собственно лингвистические знания – с этой точки зрения синтагматические реакции лишь до определенной степени являются «истинными».

Возможность формирования ассоциативного мышления на материале английского языка у учащихся средней школы представляется рациональной, поскольку данный приём позволяет учитывать возрастные психические особенности школьников. Так, постепенно под влиянием школьного обучения развивается аналитико-синтетическая деятельность, подростки начинают интересоваться не только конкретными фактами, но и их анализом, укрепляется тенденция к причинному объяснению, учащиеся стремятся выделить главное, существенное в материале, овладеть умением обосновывать, доказывать определенное положение, делать широкие обобщения.

Отмечается сравнительно невысокое развитие аналитико-синтетической деятельности у многих подростков, недостаточное владение методом рассуждения.

Следующей важной особенностью мыслительной деятельности подростка является большая роль конкретно-образных компонентов мышления. С развитием абстрактного мышления конкретно-образные (наглядные) компоненты мышления подростка не исчезают, а сохраняются и развиваются, продолжая играть существенную роль в общей структуре мышления (особенно у учащихся 5–6 классов). Для подростка характерно бурное развитие самостоятельности, критичности мышления. Это совершенно новая сфера развития мыслительной деятельности подростка в отличие от младшего школьника.

Литература:

1. Козубовский, В. М. Общая психология: познавательные процессы: учеб. пособие. В 3 ч. / В. М. Козубовский. – Мн. : Амалфея, 2004. – Ч. 2. – 368 с.

2. Соссюр, Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
3. Крушевский, Н. В. Очерки науки о языке / Н. В. Крушевский // Избр. работы по языкознанию; сост. Ф. М. Березин; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наследие, 1998. – 173 с.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук Егорова Наталия Анатолієвна.

**Альона Іващенко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)**

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Постановка проблеми. У теперішній час високим соціальним запитом користуються фахівці, які володіють практико-орієнтованими компетенціями, спроможні на творче перетворення дійсності, а також професійний саморозвиток і самовдосконалення. З огляду на це зростають вимоги до професійності фахівців, що, в свою чергу, підсилює увагу представників психологічної науки до проблеми професійної рефлексії. Адже однією з її важливих функцій є забезпечення розвитку в майбутнього спеціаліста усвідомленого ставлення до професійної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання рефлексивності особистості науковці все частіше відносять до кола найважливіших загально-психологічних питань. Масштабність соціальних, професійних, політичних, інформаційних проблем, які вирішуються саме за допомогою понятійного апарату рефлексивних процесів з кожним роком збільшується. Л. Виготський підкреслював актуальність проблематики рефлексії як свідомої та довільної регуляції діяльності. С. Рубінштейн постійно звертався до вивчення аспектів рефлексії, вирішував питання взаємозв'язку первинної та вторинної (рефлексивної) форми психічного. В. Давидов трактував рефлексію, як «уміння суб'єкта виділяти, аналізувати і зіставляти з предметною ситуацією власні дії» [5; с. 63]. Розвиток рефлексії як центральної професійно важливої якості особистості, від якої залежить успішність оволодіння і виконання людиною професійної діяльності, детально вивчав Б. Вульффов [3,17].

Рефлексія, як зазначав Б. Мещеряков, – це розумовий (раціональний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, відчуттів, станів, здібностей, характеру, вирішення особистісних завдань, власного призначення тощо. Рефлексія визначається як процес і результат взаємодії людини з самою собою та навколишнім світом. Рефлексивність виступає як важлива ланка свідомості особистості, яка відносно її буттєвого та духовного рівнів виконує контрольну, оцінювальну та змістовизначальну функції [11].

Аналіз детальнішого визначення проблеми рефлексії показав, що зазначений феномен аналізується психологами в контексті дослідження різних аспектів: вивчення рефлексії в структурі спільної діяльності (В. Недоспасова); особистісний аспект, де процес рефлексії розглядається як результат осмислення своєї життєдіяльності (Ф. Василюк); генетичний аспект дослідження рефлексії (Ю. Громико); метакогнітивний аспект у вивченні процесів рефлексії (М. Келлер). Але недостатньо вивченою залишається саме проблема професійної рефлексії та її значущість у професійній діяльності особистості.

Метою написання даної статті є теоретичний аналіз поняття професійна рефлексія.

Виклад основного матеріалу. Рефлексія охоплює процеси комунікації, самоусвідомлення та самоосмислення. Вона є гарантом позитивних міжособистісних контактів у суспільстві. С. Рубінштейн визначав її як занурення в глибини «самого себе». Рефлексія, за його твердженнями – це шлях до «перебування поза чим-небудь». Вчений вважав, що саме тому вона призупиняє потік життя людини і виводить подумки за його межі. Б. Ананьєв у своїх роботах зазначав, що вивчення проблеми розвитку рефлексії має надзвичайно велике значення для вирішення завдань виховання та самовиховання людини [1, 17].

Однак багато науковців мають іншу точку зору, щодо розуміння поняття «рефлексія». Як стверджував К. Роджер срефлексивні процеси активізують внутрішнє життя людини, роблять його цілісним та допомагають гармонізувати й стабілізувати емоції шляхом мобілізації вольових зусиль. На думку Б. Ломова, рефлексія сприяє формуванню партнерських якостей особистості, таких як проникливість, чуйність, терпимість, розуміння інших. За поглядами Г. Щедровицького, вона забезпечує узгоджені дії партнерів під час виконання спільної діяльності, спонукає до самоаналізу та переосмислення дій власної особистості. О. Асмолов вважав, що рефлексія є важливим фактором самовдосконалення [2, 8, 14, 21].

У результаті багатоаспектних досліджень рефлексії, психологи виокремили низку її особливостей, а саме:

- рефлексія є важливим компонентом мислення (Л. Виготський)
- завдяки рефлексії людина набуває досвіду самоаналізу, самоусвідомлення та пізнання інших. Це в свою чергу забезпечує динамічний розвиток новоутворень особистості на рівні мисленнєвих операцій (М. Кларін);
- рефлексія потрібна для обробки та засвоєння інформації. Вона сприяє усвідомленню отриманої інформації, розумінню того як впливає ця інформація на особистість, а також

визначає її роль та місце в життєдіяльності людини. За її допомогою відбувається трансформація інформації в особисте знання (В. Буторін);

- рефлексія необхідна для самоконтролю та аналізу власного досвіду (А. Петровський).

На сучасному етапі рефлексія набуває все більшої значущості у різних сферах діяльності, зокрема це стосується професійної. Спираючись на думку В. Шадрікова, можна стверджувати, що «будь-яка діяльність постає перед учнем у формі нормативно-схваленого способу діяльності» а також, що «у процесі оволодіння професією людина «розпредмечує» нормативний спосіб діяльності та перетворює його на предметний». З цього необхідно виокремити декілька моментів, які підкреслюють роль рефлексії в професійній діяльності:

- рефлексія необхідна під час оволодіння професійною діяльністю;
- цей феномен є основоположним при здійсненні контролю та управління процесом засвоєння знань, умінь та навичок;
- рефлексія є обов'язковою у ситуаціях зміни умов професійно-освітньої діяльності;
- рефлексія являє собою один із механізмів розвитку діяльності [20].

Досить важливою рефлексія виявляється у процесі оволодіння професіями у системі «людина-людина», які вирізняються насиченим психологічним фоном, що значно утруднює технологічну регламентацію діяльності. У таких умовах, за твердженнями Д. Шона, рефлексія, як вміння професіонала інтегрувати власний досвід, теоретичні знання та дослідницький підхід з метою пошуку оптимального рішення неоднозначних практичних задач та проблем, стає показником високого рівня професіоналізму, для якого властивими є обдуманість та гуманістичність. У зв'язку з цим актуальним стає вивчення умов і способів становлення та розвитку професійної рефлексії, розробка методів її цілеспрямованого формування.

Як вважав Б. Вульф, важливим завданням у підготовці професіонала є «запустити» рефлексію, щоб людина захотіла та зуміла рефлексувати, інтенсивно розвивала власну духовність, долаючи байдужість або душевну порожнечу, вміла сумніватися, бачити помилку, шукати шляхи її виправлення. Важливо, щоб особистість могла передбачити, хоча б вербально, вірогідні наслідки прийнятого рішення, розбиралася в собі, долала невпевненість у своїх силах. Вчений зазначав, рефлексія – це особливий випадок індивідуального самоврядування й саморозвитку. Відсутність у людини рефлексії – її духовна трагедія [4].

У сучасній психології праці та психології професійного розвитку рефлексія розглядається як центральна, важлива якість особистості, від якої залежить успішність в оволодінні та виконанні людиною професійної діяльності, такої думки дотримувався і Е. Зеєр. В. Розін до числа найбільш істотних професійно важливих якостей людини, як суб'єкта професійної діяльності, відносив рефлексивність. Вчений звертав увагу на те, що загальна оцінка успішності професійної діяльності повинна містити як зовнішній критерій (оцінки інших людей), так і внутрішній (власну оцінку успішності діяльності). За його твердженнями, особистість з високим рівнем рефлексії може більш адекватно оцінити та організувати свою роботу і, як наслідок, досягти успіху [15].

Визначення професійної рефлексії можна зустріти у працях В. Метаєвої, де зазначений феномен постає як форма теоретичної діяльності людини, яка спрямована на осмислення особистістю власних дій та переконань з позиції професіонала. Вчена стверджувала, що професійна рефлексія виступає підґрунтям як для особистісного, так і професійного зростання [10].

Іншої точки зору, стосовно розуміння поняття «професійна рефлексія» дотримувалась Е. Рукавішнікова. Вчена вивчала її як психологічний механізм професійного самовдосконалення, завдяки якому, відбувається самоактуалізація професіонала. За допомогою рефлексії фахівець здатний зайняти аналітичну позицію відносно себе та своєї діяльності [18].

С. Михайлова у своїх дослідженнях поглиблено вивчала рефлексивні здібності особистості. Вчена розглядала їх як систему властивостей інтегральних носіїв, серед них вона виділяла наступні: стиль, рефлексивні процеси, управлінські вміння, децентралізація особистості. У комплексі всі ці властивості забезпечують високі професійні результати в роботі [13].

Як стверджувала в одній зі своїх праць М. Романова, професійна рефлексія у діяльності майбутніх психологів виконує наступні функції:

- проектувальну, яка полягає у моделюванні професійної діяльності;
- організаційну – передбачає вибір та систематизацію найбільш ефективних способів взаємодії у професійній діяльності;
- смислову та творчу, за допомогою яких особистість розвиває вміння креативно обдумувати власні дії та поведінку;
- мотиваційну, що визначає вектор і спрямованість професійної діяльності на досягнення мети;
- корекційну – спонукає до зміни та перебудови діяльності [16].

Висновки. На сучасному етапі рефлексія набуває все більшого значення у різних сферах діяльності, зокрема це стосується і професійної. Вона є основоположною при здійсненні контролю та управління процесом засвоєння знань, умінь та навичок, необхідна у ситуаціях зміни умов професійно-освітньої діяльності, є одним із основних механізмів розвитку діяльності. Узагальнюючи погляди низки вчених можна зробити висновок, що професійна рефлексія – це психологічний механізм професійного самовдосконалення, через осмислення людиною власних дій та переконань з позиції фахівця, та співвіднесення своїх можливостей із вимогами обраної професії, завдяки чому, стає можливим саморозвиток особистості як професіонала.

Література:

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 338 с.
2. Асмолов А. Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа: учеб. для вузов / А. Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
3. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
4. Вульф, Б.З. Рефлексия: учить, управляя / Б.З. Вульф // Мир образования. – 1997. – № 1. – С. 63–64.
5. Давыдов В. В. О двух основных путях развития мышления школьников / В.В. Давыдов // Материалы 5 Всесоюзного съезда общества психологов СССР. – Тбилиси, 1971. – С. 686-687.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 344 с.
7. Метаева В. А. Развитие профессиональной рефлексии в последипломном образовании: методология, теория, практика: дис. д-ра пед. наук: 13.00.08 / Метаева Валентина Александровна. – Екатеринбург, 2006. – 357 с.
8. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь. / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
9. Михайлова Е. С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Михайлова Елена Сергеевна. – Л., 1990. – 170 с.
10. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М.: Прогресс; Универс, 1994. – 480 с.
11. Розин В.М. Рефлексия, мышление, квазирефлексивные структуры / В. М. Розин // Рефлексивные процессы и управление. – 2003. – № 1. – С. 19 - 26.
12. Романова Е. С. Психология профессионального становления личности: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Евгения Сергеевна Романова. – М., 1992. – 246 с.
13. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.
14. Рукавишников Е. Е. Формирование профессиональной рефлексии у студентов медицинского колледжа: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Рукавишников Е.Е. – Ставрополь, 2000. – 170 с.
15. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. – М.: Русь, 1996. – 320 с.
16. Щедровицкий Г.П. Рефлексия в деятельности / Г. П. Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1994. – № 4. – С. 76–121.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор, Булах Ірина Сергіївна.

Ірина Пільганчук**(Переяслав-Хмельницький, Україна)****ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Сучасний соціальний простір пропонує підліткам значні можливості самореалізації, водночас вимагаючи від них високої активності, постійного осмислення своїх дій, прийняття рішень з певною мірою відповідальності, яка є істотно меншою, ніж у дорослих, але важливою для психоемоційного стану підлітка. У зв'язку з цим, у процесі дорослішання перед підлітками постають завдання вибору життєвих орієнтирів, становлення особистісної ідентичності. Саме розвиток особистісної ідентичності на етапі дорослішання забезпечує можливість розуміння власних інтелектуальних та психологічних потреб і прагнень, мети, бачення майбутнього. Для розуміння особливостей цього процесу варто звернутись до визначення сутності поняття «ідентичність».

Ядро наукової думки про розвиток ідентичності особистості склали роботи зарубіжних вчених (Е. Еріксон, Г. Таджфел і Дж. Тернер, Дж. Марсія, А. Ватерман, Дж. Мід, І.С. Кон). Поряд з цим, зважаючи на актуальність зазначеної тематики, їй приділяється значна увага і сучасними дослідниками, такими як В.Н. Павленко, П.І. Гнатенко, Л.Б. Шнейдер, Н.Л. Иванова, І.Я. Іванюк, О.Л. Солдатова, Н.В. Антонова, В.А. Ядов. Крім того, специфіку процесів розвитку ідентичності в підлітків сьогодні вивчають В.В. Москаленко, І.В. Довгальова, Г.М. Прихожан, Л.І. Божович, І.В. Дубровіна, М.В. Попова.

Вперше детальний опис поняття ідентичності був здійснений у роботах американського психоаналітика Е. Еріксона. Вчений розглядав ідентичність як складне особистісне утворення, що має особистісну тотожність, цілісність (відчуття й усвідомлення себе незмінним незалежно від зміни ситуацій і ролей), наступність минулого, сьогодення та майбутнього людини, а також визнання певної межі схожості її з іншими людьми при одночасному «баченні» своєї унікальності й неповторності [10]. Розвиток ідентичності, за Е. Еріксоном, – це результат взаємодії біологічних, соціальних та еґо-процесів, при цьому саме еґо-процеси відповідають за поєднання перших двох процесів [11].

Значної уваги заслуговують ідеї Дж. Марсія, який запропонував підхід структурного аналізу ідентичності. Вчений створив власну концепцію на підставі результатів проведених емпіричних досліджень з підлітками, визначивши ідентичність як «структуру «єго» – внутрішню, самотворчу, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії» [12, с. 133]. Він припустив, що феноменологічно ідентичність виявляється через «вирішення проблем». Вирішення кожної, навіть, незначної життєвої проблеми здійснює певний внесок у досягнення ідентичності.

У підлітковому віці Дж. Марсія було виділено декілька видів ідентичностей. Перший з них – це так звана «реалізована ідентичність», що характеризується тим, що підліток, подолавши критичний період, відокремився від батьківських установок та має здатність самостійно, виходячи з власних уявлень, оцінювати свій майбутній вибір [1].

Наступний вид ідентичності – «мораторій» – вчений оцінив як найкритичніший та проаналізував його як період активної боротьби підлітка з соціальними можливостями, які йому були запропоновані. При цьому слід зауважити, що в цій ситуації підліток не має чітких уявлень про широкомасштабність життя.

Третім видом ідентичності є «дифузна» ідентичність, яка виникає як наслідок практичної відсутності в підлітка основних ліній формування ідентичності: статевої, ідеологічної, професійної. Крім того, такий підліток не оцінює себе як такого, що здатен до самостійного вирішення питань стосовно власного життя.

Останнім видом підліткової ідентичності, за Дж. Марсія, є «визначена» ідентичність. Вона набувається в тому разі, якщо підліток орієнтується у трьох сферах самовизначення, але прислухається до батьківських установок та прагне стати тим, ким бачать його батьки [1].

А. Ватерман у визначенні ідентичності зосереджував увагу на її ціннісно-вольовому аспекті. На його думку, ідентичність пов'язана з наявністю чіткого самовизначення, що включає вибір цілей та життєвих цінностей, яким людина слідує впродовж усього життя. У своїх наукових працях він наполягав на тому, щоб ідентичність розглядали, враховуючи ціннісно-вольові аспекти [1]. На думку А. Ватермана, формування ідентичності є сукупністю взаємопов'язаних виборів, через які людина обирає свої власні цілі, цінності, переконання.

У розвиток тлумачення поняття ідентичності та в розуміння формування особистісної ідентичності вагомий внесок зробив Дж. Мід. Вчений пов'язував ідентичність особистості зі здатністю сприймати свою поведінку і життя в цілому як взаємопов'язане, єдине ціле. Крім того, він виокремив усвідомлювану і неусвідомлювану ідентичність. Вчений стверджував, що розвиток ідентичності відбувається від неусвідомленої ідентичності до усвідомленої. З одного боку, суспільство визнає ідентичність індивіда, надавши йому норми і закони існування; з іншого боку, індивід створює власне оточення у виборі цілей, цінностей, потреб [1].

Ідеї Дж. Міда були розвинені І. Гоффманом [1], який, зокрема, запропонував виділяти три види ідентичності:

- 1) соціальна ідентичність – наділення іншими людьми конкретного індивіда соціальними атрибутами групи, до якої він належить;
- 2) особистісна ідентичність – включає в себе індивідуальні ознаки людини (наприклад, усі унікальні ознаки, унікальні комбінації фактів та дат історії людини);
- 3) Я-ідентичність – передбачає суб'єктивне відчуття індивідом свого життя, своєї безперервності та унікальності.

Слід зауважити, що особистісна ідентичність є соціальним феноменом, тобто сприйняття однією людиною особистісної ідентичності іншої людини відбувається за умови, що інформація про факти її життя відома партнерові по взаємодіям. Особистісна ідентичність, за І. Гоффманом, будується на основі індивідуальних ознак людини, що включають, по-перше, усі унікальні ознаки людини (наприклад, відбитки пальців), і, по-друге, унікальну комбінацію фактів і дат історії її життя [2].

У теорії Х. Теджфела і Дж. Тернера ідентичність або «Я-концепція» розглядається як когнітивна система, що виконує роль саморегуляції поведінки у відповідних умовах. Вона містить дві підсистеми: особистісну і соціальну ідентичність. Перша пов'язана з самовизначенням в окреслених термінах фізичних, інтелектуальних і моральних рис. Друга складається з окремих ідентифікацій та визначається приналежністю людини до різних соціальних категорій: раси, національності, статі [13].

І.С. Кон обґрунтував ідентичність як «образ Я», що є системою установок індивіда, яка має кілька ступенів, за якими можна визначити особливості розвитку ідентичності. До них належать наступні: ступінь когнітивної складності, послідовність, стійкість. Ступінь когнітивної складності ідентичності зростає послідовно від молодших вікових періодів до старших. Це дозволяє в ранній юності інтегрувати уявлення про себе, виділити та усвідомити приховані психологічні детермінанти поведінки [3]. Вчений також виділив такі види ідентичності: психофізіологічний, соціальний, особистісний [4].

Вітчизняні дослідники також зробили вагомий внесок у розвиток психологічних уявлень про феномен ідентичності особистості, хоча сам термін «ідентичність» з'явився у вітчизняних психологічних дослідженнях відносно недавно – наприкінці 90-х рр. ХХ ст.

О.Л. Солдатова обґрунтувала сутність поняття «єго-ідентичності» як складної динамічної структури, що розвивається впродовж всього життя людини, причому розвиток відбувається нелінійно та нерівномірно, через подолання криз ідентичності як у прогресивному, так і в регресивному напрямках [9].

Дослідження М.Й. Боришевського, П.І. Гнатенка, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик та інших вчених є вагомим доробком щодо вирішення проблеми ідентичності, вивчення її різних аспектів, зокрема виникнення індивідуальної самооцінки («Я-концепція»), переживання групової належності та соціального порівняння.

К.В. Коростеліна визначила «особистісну ідентичність» як набір рис або інших індивідуальних властивостей, що відзначаються певною постійністю, або принаймні наступністю у часі й просторі, яка дозволяє диференціювати конкретного індивіда від інших людей [5].

У своїх дослідженнях М.В. Попова обґрунтувала поняття «ідентичність» як гіпотетичну цілісну картину самосвідомості, яка характеризується наростанням наступних процесів: інтеграції (ситуативних та оперативних «Я-образів», оцінок оточуючих); синтезу – зв'язку (ролей, ціннісних прототипів, поведінкових моделей, дитячих ідентифікацій); когнітивної послідовності та узгодженості уявлень про себе; відчуття самоцінності (співвідношення еґо-ідеалу та реальної поведінки, смислу «Я» і значень, що приписуються оточенням); часової послідовності (ідентифікація зі своєю персональною історією, насичення майбутнього смислом, зв'язок перспективи і ретроспективи); ціннісної перебудови, ієрархії провідних смислів (становлення внутрішніх стійких критеріїв самооцінки й образу світу) [7].

Особливу увагу А.В. Микляєва та П.В. Румянцева акцентували на взаємозв'язку індивіда і соціуму. Вони вважають, що ідентичність – це «компонент індивідуальної свідомості та самосвідомості, що зв'язує людину з соціальною реальністю і дозволяє їй визначити своє місце в ній, а процеси соціальної ідентифікації об'єднують в собі індивідуальне і типове, особисте і соціальне» [6, с. 48-57].

М. Яромовіц розглядав особисту ідентичність як субсистему знань індивіда про себе, котрі формуються у процесі порівняння себе з членами своєї групи і складаються із комплексу рис, специфічних для «Я» [8].

Становлення ідентичності відбувається протягом усього життя людини, починаючи з найперших етапів онтогенезу. За своєю суттю ідентичність є нелінійною, нерівномірною і динамічною структурою, що може рухатись як у прогресивному, так і в регресивному напрямках. Результатом такої специфіки ідентичності стало те, що підлітковий період фактично є періодом найбільш активного її розвитку. У загальному розумінні підлітковість – це етап розвитку людини між дитинством та зрілістю. Як зазначив І.С. Кон, підлітковість – фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, а, з іншого, – досягнення соціальної зрілості [3]. Найбільш значущими психологічними здобутками підліткового віку вважаються прояв власного «Я», удосконалення рефлексії, виникнення життєвого плану, свідомих установок на побудову власного життя. Таким чином, суперечності підліткового віку потужно впливають на розвиток ідентичності та виявляють її основні особливості. До цих особливостей можна віднести наступні: зміну моделі стосунків з батьками та дорослими, навколишнім світом; появу нових інтелектуальних можливостей; удосконалення рефлексивних механізмів самосвідомості та формування «Я-образу»; становлення моральної свідомості; набуття статевої ідентичності.

Проведений аналіз основних особливостей ідентичності в підлітковому віці показав їх тісний зв'язок із процесами соціалізації та біологічно детермінованими задатками, визначив «проблемні точки» у становленні ідентичності підлітка.

Висновки. Отже, ідентичність підлітка – це результат самоусвідомлення та самовизначення ним власного «Я». Набуття підлітком особистісної ідентичності – складний індивідуальний процес, який значною мірою визначається внутрішніми властивостями його особистості та впливом соціального середовища, зокрема сім'ї, школи, етнічною належністю тощо. У зв'язку з цим підлітковість є одним із найскладніших і найбільш важливих та відповідальних періодів у плані формування особистості. Інтенсивний розвиток інтелектуальних, вольових здібностей та розширення потенціалу емоційної сфери дозволяють особистості підліткового віку актуалізувати розвиток власної адекватної ідентичності. Саме в цей період в особистості активізується становлення основних компонентів ідентичності.

Література:

1. Антонова Н.В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н.В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – №1. – С. 131-143.
2. Гофман И. Ритуал взаимодействия: очерки поведения лицом к лицу / И. Гофман; пер. с англ. С. С. Степанов, Л. В. Трубицына; под ред. Н.Н. Богомоловой и Д.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2009. – 319 с.
3. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 254 с.
4. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И.С. Кон – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Коростелина К.В. Система социальных идентичностей: опыт анализа этнической ситуации в Крыму / К.В. Коростелина. – Симферополь : «Доля», 2002. – 255 с.
6. Микляева А.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования / А.В. Микляева, П.В. Румянцева. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2008. – 118 с.
7. Попова М.В. Становление персональной идентичности в юношеском возрасте: Автореф. дис... канд. психол. н. / М.В. Попова. – Н. Новгород, 2005.
8. Психология професійної діяльності і спілкування / За ред. Л.Е. Орбан, Д.М. Гриджука. – К. : «Преса України», 1997. – С. 34-37.
9. Солдатова Е.Л. Эго-идентичность в нормативных кризисах развития / Е.Л. Солдатова // Вопросы психологии. – 2006. – №5. – С. 74-84.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
11. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности : [текст] / Э. Эриксон // Реферативный журнал. Социология. – 1991. – №1. – С. 173-200.

12. Marsia J. Ego identity status: Relationship to change in Self-esteem, "general maladjustment" and authoritarianism // Journal of Personality. – 1967. – № 35. – P. 118–133.
13. Tajfel H., Turner J. C. The social identity theory of intergroup behavior / H. Tajfel, J. C. Turner // Psychology of Intergroup Relations. – Chicago : Nelson-Hall, 1986. – P. 7–24.

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор Булах І. С.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Юрій Мосаєв
(Запоріжжя, Україна)

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБІ БУРКІНА-ФАСО ТА ГАНИ

Система футбольних дербі є сукупністю принципів футбольних протистоянь, які мають принципові соціальні фактори протистояння. Дані протистояння є частиною соціальних процесів характерних для соціуму. У країнах Європи, Азії, Північної та Південної Америки існує пряма кореляція між соціальними та соціально-політичними відносинами наявними в рамках більшості суспільств та на над суспільному рівні. В той же час як показує приклад Австралії, Нової Зеландії та Литви, де корелюючи ми видами спорту є не футбол, а регбі та баскетбол дана кореляція ускладнюється і в даних країнах є наявною тенденція до комерціалізації і формування постановочної дербійної структури, яка є далекою від безпосередньої і формується в рамках рекламних компанії спортивного продукту. В той же час ситуація яка склалася на африканському континенті є унікальною так як на континенті, де футбол є достатньо розвиненим, але в той же час не сформована розвинена система футбольних дербійних протистоянь і саме тому сьогодні треба дослідити її особливості. В рамках нашого дослідження ми розглядаємо дербійну структуру та її особливості в рамках двох різних футбольних систем в рамках одного континенту. В рамках нашого дослідження розглядаються такі країни як Буркіна-Фасо та Гана. Ці країни є прикладом протилежного досвіду двох країн, одна з яких є представником традиційного розвитку футболу та футбольної дербійної культура інша країна є прикладом стрімкого розвитку як футболу так і футбольної дербійної структури.

Буркіна – Фасо є однією з небагатьох країн світу, де відсутній професійний футбольний чемпіонат, так як він базується на футбольних клубах, які є аматорськими. Чемпіонат Буркіна-Фасо з футболу (фр. Championnat du Burkina Faso de football) — аматорський футбольний дивізіон для буркінійських футбольних клубів, є єдиною футбольною лігою в Буркіна-Фасо [5]. Створений в 1961 році. Контролюється буркінійською федерацією футболу, дана федерація і безпосередньо проводить дану національну футбольну першість. Дані футбольна першість має відверто посередню репутацію серед футбольних вболівальників як світу так і безпосередньо африканського регіону.

З кінця 1960-х років Буркіна-Фасо перетворилася на своєрідний культурний центр Африки; раз у два роки в Уагадугу проходить найбільший на континенті фестиваль африканських фільмів. Незважаючи на значні фінансові труднощі, кінематографісти Буркіна-Фасо створили кілька найбільш вдалим фільмів у Західній Африці. Природа. Більшу частину території Буркіна-Фасо займає велике плато з рідкісними низькими пагорбами [2]. Тобто як бачимо в рамках даної країни вже більше ніж півстоліття існує стійкий запит на розваги і тому футбол і футбольні дербі повинні бути достатньо розвиненими. В той же час безпосередній аналіз футбольних дербі свідчить про зворотний ефект. Як бачимо спортивні змагання не відігравали і не відіграють зараз значної ролі сфери проведення вільного часу та сфери розваг. Даний факт є вдалим для нашого дослідження через те, що сьогодні дана країна може служити для нас так званім експериментальним майданчиком через те, що вона є так званім антиподом з приводу розвитку футболу як такого та системи розвитку національних і регіональних футбольних дербі футбольних країн африканського континенту.

В той же час певна система футбольних дербі на території Буркіна –Фасо існує. Так основу системи футбольних дербі Буркіна-Фасо формує столичне паралельне дербі з елементами групового. Хоча в рамках африканського континенту поняття паралельного дербі є дещо зміненим. В рамках європейського та американського континентів (ми маємо на увазі здебільшого Південну Америку, хоча певні елементи даної системи яскраво виражені в Мексиці та інших країнах Центральної Америки) в основі паралельних та «трикутникових» футбольних дербі лежать протистояння футбольних клубів, які мають історичні та соціокультурні фактори протистояння, які підтримуються в рамках соціальної самоідентифікації тих чи інших соціальних груп. В рамках африканського континенту, де важливим елементом соціальної самоідентифікації є родинно-племенні відносини.

Одним з соціальних феноменів африканського континенту і полягає в тому, що в рамках системи самоідентифікації представників народів даного континенту спорт не грає значної ролі. Це говорить як проте, що рівень розвитку соціальних практик в країнах континенту на даний момент так і про різний набір актуальних та пріоритетних цінностей для жителів цих країн. Особливо цікаво, що до цих цінностей відноситься музика і культурно-масові заходи. У Європі та Америці є кореляція між такими заходами та спортом. В той час як в африканських країнах загалом так і в рамках Буркіна-Фасо так і Гани відсутня. Тобто спорт і зокрема футбол для африканських країн та їх громадян не входить в систему головних розваг, які поширені на території цих країн.

Розігрують головне дербі Буркіна-Фасо столичні клуби «Етуаль Філант», «Фасо-Єненга» та клуб «ЮСФА» [3]. Дані дербі є сучасним, тобто нині діючим. Всі зазначені клуби в даний час розігрують дані дербі. «ЮС ФРАН», «Коммюн» та «Уадугу», клуби, які зараз вже неіснують або не знаходяться у фарватері буркінійського футболу. Головне провінційне протистояння місцевого футболу це міське дербі міста Бобо-Діуласо. Його розігрують футбольні клуби «Сілурес» та «Бобо». Як бачимо ми маємо справу з класичними для регіону випадком. Хоча і можемо зробити певний висновок, що в країнах, де система спортивних та

футбольних дербі не є розвинутою суттєву роль відіграють міські та мегаполісні футбольні протистояння. Їх сутність полягає в тому, що є місто, де сконцентровані суттєві економічні ресурси та велика кількість футбольних вболівальників, які за європейськими традиціями через їх копіювання «роздувають» міське футбольне дербійне протистояння. І в рамках тих чи інших міст таких протистоянь може бути декілька і тому може складатися ситуація, коли в країні є кілька окремих дербі в окремих містах. В той же час сьогодні така композиція в сфері розвитку футбольних дербі не є розвинутою. І тому на нашу думку її можна розглядати як симулякративну.

Гана це країна, яка є одним з уособлень успішного африканського футболу на світовій арені. Так ганійці в 1992 році стали першими на континенті призерами олімпійських ігор, а в 2006 та 2010 роках не тільки грали на світових першостях з футболу [4], але й входили за їх підсумками до «десятки» найкращих футбольних збірних світу. В той же час сама система футбольних дербі суттєво відстає від успіхів збірної. Головним клубом країни є клуб «Асанте Котоко», якому здебільшого протистоїть столичний футбольний клуб «Хартс оф Оук» [1]. Як бачимо система футбольних дербі в Гані є бінарною, що базується на класичному дербі між представниками столиці та промислового чи торговельного центру країни. Тому основні результати футбольної системи Гани базуються не на місцевій спортивній системі, а на залученні місцевих футболістів європейськими дитячо-юнацькими футбольними школами. Втручання саме таких організацій призводить до того, що футболісти втрачають самобутність, яка є характерною саме для футболу свого регіону та власної країни. З іншого боку ми можемо говорити і про таку тенденцію, що це заважає підвищенню безпосередніх результатів саме представників країн африканського континенту. Це відбувається через таку проблему як нівелювання ігрових зв'язків через відсутність можливості їх збереження та награвання в рамках тренувальних зборів та безпосередніх контрольних і змагальних ігор на протязі певних часових проміжків.

В подальшому можна зробити наступні висновки, що саме розвиток африканського досвіду футбольних дербі може стати революційним в загальній теорії футбольних дербі. Так як ситуація на території Африки в сфері футбольних дербі виявилася дуже спрощеною у різних куточках даного континенту, то це надає можливість моделювати різні композиції в сфері подальшого розвитку системи футбольних дербі в різних країнах світу.

Саме ця система повинна вдосконалюватися в країнах Африки як у кількісному так і якісному вимірах. Тобто футбольні дербі повинні бути поширеними в різних площинах і мати значного соціального поширення, яке згодом повинне перетворитися на соціально значиме явище у всіх країнах африканського континенту. Хоча подібна ситуація можлива за рахунок розвитку спортивної та футбольної інфраструктури в рамках країн африканського континенту. В той же час головним запобіжником розвитку системи футбольних протистоянь в країнах Африки на сьогодні є глобалізація футбольної індустрії. Даний процес призводить до того, що в країнах, де не було власного футболу сформувалися вболівальницькі уподобання на тлі європейських футбольних символів.

Література:

1. Асанте Котоко. Електронне джерело. Режим доступу. <http://www.asantekotokofc.org/>
2. Буркіна-фасо. Електронне джерело. Режим доступу. <http://umpra.ru/country-burkina-faso>
3. Burkina Faso 2013/14. Електронне джерело. Режим доступу. <http://www.rssf.com/tables/burkf2014.html#premiere>
4. Ghana Football Association. Електронне джерело. Режим доступу. <http://www.fifa.com/associations/association=gha/index.html>
5. Etoile Filante de Ouagadougou. Електронне джерело. Режим доступу. <http://int.soccerway.com/teams/burkina-faso/etoile-filante/>

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Василенко В.С., Воробей А.П.
(Київ, Україна)

ЦІЛІСНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА КОД УМОВНИХ ЛИШКІВ

Цілісність інформації (англ. Data integrity, information integrity) – властивість інформації, яка полягає в тому, що інформація не може бути модифікована неавторизованим користувачем або процесом. Інформація зберігає цілісність, якщо дотримуються встановлені правила її модифікації та видалення. Відомо, що сенсом перетворень при забезпеченні цілісності інформаційних об'єктів є така зміна початкового повідомлення (тексту, частини мовної конструкції тощо), при якій це повідомлення стає захищеним від неавторизованої модифікації цих об'єктів [1–5].

Цілісність програмних засобів та інформації, що обробляється досягається використанням двох груп механізмів захисту – без перетворення інформації та механізмів захисту з її перетворенням. До механізмів *забезпечення цілісності без перетворення інформації* слід віднести використання резервних копій програмних засобів та баз даних. Такий спосіб безумовно є надійним, оскільки завжди дозволяє не тільки установити факт порушення цілісності, але й поновити порушену інформацію. Правда цей спосіб не дає змоги оперативної установити наявності порушення цілісності інформації, що модифікується.

До другої групи механізмів входять відомі механізми забезпечення цілісності інформації, яка передається, а також обробляється чи зберігається в інформаційних системах з використанням: по-перше, сигнатур важливих об'єктів, по-друге, хеш–функції важливих об'єктів.

Механізми з використанням сигнатур важливих об'єктів застосовуються для контролю цілісності інформації, яка передається, а також обробляється чи зберігається в інформаційних системах в тому числі і резервних копій програмних засобів та баз даних і архівної інформації. При передачі інформації у каналах зв'язку контроль наявності будь–яких спотворень інформації та їх усунення покладаються на комунікаційне обладнання та протоколи зв'язку, які застосовують завадостійке кодування. Одним із розповсюджених є контроль з використанням надлишкових кодів (контроль по модулю, наприклад, по модулю 2, циклічні коди в режимі виявлення спотворень, контрольне додавання (CRC)), який дозволяє лише установити факт наявності спотворень інформаційних об'єктів. Проблема корегування спотворень вирішується за рахунок повторної передачі повідомлень. Другий підхід полягає у застосуванні надлишкових кодів, які дозволяють виявляти як факт наявності спотворень, так і місце їх виникнення та величину, що забезпечує відповідне корегування (коди Хеммінга, циклічні коди в режимі корегування спотворень, ланцюгові коди та ін.).

Таким чином, механізми захисту з використанням сигнатур важливих об'єктів ґрунтуються на застосуванні швидко діючих процедур виявлення спотворень та подальшому поновленні спотвореної інформації за рахунок корегування чи повторної передачі непошкодженої інформації, повторного запису непошкодженої інформації з її резервної копії. Це дає змогу суттєво скоротити час поновлення спотвореної інформації. Звернемо, однак, увагу на те, що застосування згаданих вище завадостійких кодів із відомими параметрами забезпечує захист лише від спотворень, причиною яких є ненавмисні впливи. Але порушник – зловмисник, знаючи застосовані методи контролю чи контролю та поновлення спотворень, може здійснити будь–яку модифікацію інформаційного об'єкту та обрахувати знову відповідні сигнатури для цих уже спотворених об'єктів. При контролі таких модифікованих об'єктів ніяких спотворень не буде виявлено, отже, *говорити про забезпечення цілісності у визначеному вище сенсі немає можливості*.

Механізми захисту з використанням хеш–функції важливих об'єктів відрізняються від розглянутих раніше механізмів захисту з використанням сигнатур лише алгоритмами формування означених хеш–функцій, які є по суті більш досконалими сигнатурами із застосуванням певних криптографічних перетворень цих хеш–функцій, що дозволяє підвищити ймовірність виявлення факту наявності порушень інформації та унеможлиблює несанкціоновану модифікацію.

Однак застосування відомих методів забезпечення цілісності передбачає *двох етапність відповідних процедур*: по-перше, формування хеш–функцій та, по-друге, їх криптографічне перетворення. Така двоетапність дещо знижує швидкість процесу контролю. Окрім того, відомі методи формування хеш–функцій *не дозволяють подальшого корегування виявлених спотворень*. Таким чином, основними напрямками удосконалення *засобів контролю та контролю і поновлення цілісності* інформації є: розробка одноетапних алгоритмів формування криптозахисних ознак цілісності (хеш–функцій чи інших) із використанням секретних (невідомих неавторизованим користувачам) параметрів перетворень; розробка відповідних процедур контролю чи контролю та поновлення цілісності інформації.

Метою роботи є розгляд можливостей застосування в процедурах формування ознак цілісності при кодуванні – декодуванні інформаційних об'єктів алгоритмів нулізації та визначення їх криптографічної стійкості.

Код умовних лишків в задачах контролю та поновлення цілісності

В основу алгоритмів контролю цілісності інформації покладемо найбільш розповсюджені механізми блочного контролю цілісності інформації, коли інформація, що контролюється розподіляється на блоки: на базові кодові слова (БКС) – в яких здійснюється первинне кодування та на узагальнені кодові слова сукупності БКС. При цьому як основу процедур контролю та контролю і поновлення цілісності розглянемо можливості із використання коду умовних лишків [3 – 7].

Звернемо увагу на те, що при обмеженому діапазоні числення (обмеженій довжині БКС), незалежно від системи числення, що розглядається, існує максимальне число, яке можна записати в цій системі. Таке число (див. рис. 1) дорівнює $(P - 1)$ незалежно від системи числення (наприклад, у позиційній системі числення (ПСЧ) $P = q^n$, де q - основа системи числення; в коді умовних лишків $P = \prod_{i=1}^n p_i$, де p_i -та основа системи числення, n - кількість символів (груп розрядів) в представленні чисел в даній системі числення). Величина P досить часто має назву “робочого” чи “правильного” діапазону представлення, а розряди, які утворюють цей “робочий” діапазон - розрядами робочого діапазону, чи просто робочими.

Рис. 1. Традиційне представлення системи числення у вигляді числової вісі

При досягненні числовою послідовністю значення $(P - 1)$ таспробі збільшувати числа в таких системах числення наступними знову стають числа 0, 1, 2, і т.д. Тобто будь-яка система числення при обмеженій розрядній сітці графічно може бути представлена не числовою віссю, як це робиться найчастіше (див. рис. 1), а числовим кільцем (в термінах кінцевих полів), як це наведено на рис. 2, з початком відліку в точці 0 (P). Тому при будь-якій модифікації (спотворенні) інформації, яка відображена в робочих розрядах, модифіковане (спотворене) число \tilde{A} завжди буде розташованим у межах усе того ж робочого діапазону. Виявити наявність модифікації при цьому неможливо.

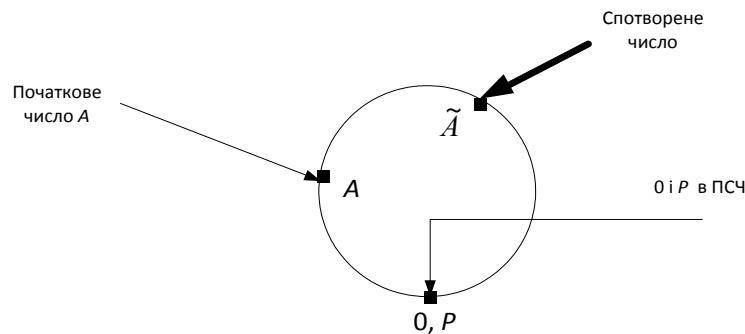

Рис. 2. Перенос модифікованого числа на числовій вісі в робочому діапазоні при відсутності у системі числення надлишковості

Тому для вирішення питань із виявлення та виправлення спотворень (модифікацій природного чи штучного характеру) в представлення чисел потрібно використати певну надлишковість. Ця надлишковість утворюється шляхом введення додаткових основ для розширення діапазону представлення, наприклад, до величини $[0, R)$. Нехай цю надлишковість утворює додаткова (контрольна) основа $p_{n+1} = p_k$. У цьому випадку у розширеному діапазоні можна виділити робочий діапазон величиною $[0, P)$ та контрольний величиною $[P, R)$, де $R = P \cdot p_k$. Між вихідним числом та інформаційним змістом надлишкових розрядів установлюється певна відповідність ($a_k = A \bmod p_k$). При цьому правила (алгоритм) вибору кількості та порядку розташування надлишкових основ (розрядів) та встановлення відповідності між інформацією робочих та надлишкових розрядів складають сутність кодування, яке по традиції прийнято називати завадостійким, а власне сукупність визначених, таким чином, змістовностей інформаційних та надлишкових розрядів має назву завадостійкого коду. У робочому діапазоні відображаються, як і раніше, не модифіковані (неспотворені) числа $A < P$. Як відомо, будь-яке спотворення в групі розрядів, яка вважається умовним лишком, наприклад, по основі p_i має вигляд сукупності із $(n + 1)$ лишків виду $E = 0, 0, \dots, \Delta a_i, 0, \dots, 0$. Оскільки в лишкових класах це є числом, яке націло ділиться на усю сукупність основ, окрім основи p_i , то це спотворення можна уявити як число $E = l_i \cdot R_i$, де $l_i < p_i$, а величина $R_i = \prod_{j=1}^{n+1} p_j = R/p_i$. Із урахуванням того, що при правильному виборі контрольної основи (чи їх сукупності) $p_k > p_i$, значення R_i є більшою ніж величина робочого діапазону P , а, відтак, будь-яке спотворення також перевищує цю величину $E > P$. Звідси витікає, що спотворення призводить до переносу (“викиду”) вихідного коду A (див. рис. 3) з робочого діапазону $[0, P)$ в контрольний $[P, R)$.

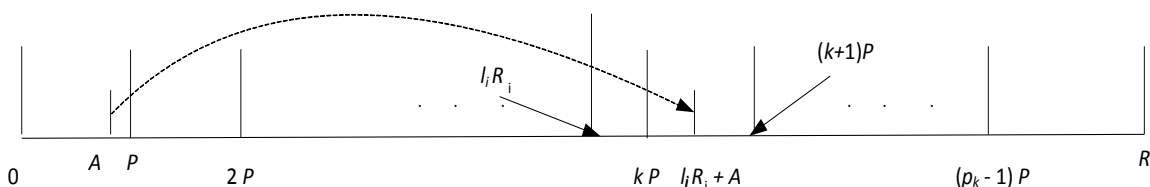

Рис. 3. Перенос числа на числовій вісі із робочого діапазону у випадковий піддіапазон контрольного діапазону

Виявлення цього і є підставою для встановлення факту наявності, а, при певних умовах, – місця та величини спотворення, а отже, надає змогу контролю чи контролю та поновлення цілісності інформаційних об'єктів.

Формування ознак цілісності

Як відомо, формування ознак цілісності здійснюється при кодуванні інформаційних об'єктів. Для кодування із застосуванням ЛУ-коду до початкового набору основ коду $p_i (i = 1, 2, \dots, n)$ додають ще одну, надлишкову, контрольну основу p_k , величина якої, як відомо, при умові виявлення факту наявності спотворень повинна задовольняти умові:

$$p_k \geq p_n,$$

а при умові не лише виявлення, але і виправлення спотворень:

$$p_k \geq 2p_n \cdot p_{n-1},$$

де p_n та p_{n-1} – найбільші із набору основ p_i .

Одним із можливих алгоритмів кодування-декодування при використанні коду умовних лишків (ЛУ – коду), який застосовується для виявлення чи виявлення та виправлення спотворень в групах розрядів (в узагальнених символах) є алгоритм нулізації. У цьому алгоритмі символи інформаційного об'єкту розглядаються як лишки α від розподілу умовного числа A на певну сукупність взаємно простих чисел p_i – основ системи числення в лишкових класах. Ці основи в ЛУ – коді повинні задовольняти умові $p_i \geq \alpha_i (i = 1, 2, \dots, n)$.

Сутність алгоритму нулізації зводиться до того, що як при кодуванні, так і при декодуванні по першим n лишкам $\alpha (i = 1, 2, \dots, n)$ вихідного інформаційного об'єкту

$$A = (\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n, \alpha_k)$$

(при кодуванні вважають початкову величину контрольної ознаки α_k такою, що $\alpha_k = 0$) послідовно формуються, так звані мінімальні числа виду:

$$\begin{aligned} t_1 &= (\alpha_1, \alpha_2^1, \alpha_3^1, \dots, \alpha_n^1, \alpha_k^1), \\ t_2 &= (0, (\alpha_2 - \alpha_2^1) \pmod{p_2}, \alpha_3^2, \dots, \alpha_n^2, \alpha_k^2), \\ t_3 &= (0, 0, (\alpha_3 - \alpha_3^1 - \alpha_3^2) \pmod{p_3}, \alpha_4^3, \dots, \alpha_n^3, \alpha_k^3), \\ &\dots\dots\dots \\ t_n &= (0, 0, 0, \dots, (\alpha_n - \sum_{j=1}^{n-1} \alpha_n^{(j)}) \pmod{p_n}, \alpha_k^n). \end{aligned}$$

Звернемо увагу на те, що кожне із таких мінімальних чисел, окрім лишків по першим n основам, має лишок і по надлишковій, контрольній основі p_k і, зрозуміло, для першого із лишків α_1 значення t_1 може бути представленим у вигляді: $t_1 = \alpha_1$, або при представленні в СЛК з вибраними основами

$$t_1 = \alpha_1 \cdot \alpha_1 \cdot \alpha_1 \cdot \alpha_1.$$

Неважко упевнитися, що для усіх інших лишків α_i^j з номерами $i > 1$ на j – тому кроці нулізації

$$t_i = \{ \alpha_i^j / \prod_{i=1}^{j-1} p_i \}_{p_j} \cdot \prod_{i=1}^{j-1} p_i.$$

Сума чисел $T = \sum_{i=1}^n t_i$ має наступні дві властивості. По-перше, лишки цієї суми по всіх основах, окрім

p_k , завжди дорівнюють лишкам вихідного числа A . По-друге, величина цієї суми завжди є меншою ніж величина робочого діапазону $T < P$, тобто величина T лежить в межах робочого діапазону і для не спотворених чисел $T = A$.

Неважко помітити, що описаний вище процес формування величини $T = A$ при попередньо невизначеній величині лишку по контрольній основі p_k є процесом кодування вихідного числа ЛУ-кодом. Дійсно, в процесі нулізації контрольна ознака α_k , що розшукується, обраховується як сума проміжних величин $\alpha_k^{(i)}$ ($i = 1, 2, \dots, n$), які є лишками за модулем p_k від складових T . До того ж значення T залежить лише від вихідного числа A і не залежить від невідомої при кодуванні величини лишку по контрольній основі p_k . Отже:

$$\alpha_k = T \pmod{p_k} = (\sum_{i=1}^n \alpha_k^{(i)}) \pmod{p_k}.$$

При декодуванні здійснюється така ж процедура нулізації із обчисленням величини T та із наступним відніманням із можливо спотвореного числа \tilde{A} цієї величини T . Це призводить до того, що отримана різниця

$$\tilde{A} - T = k \cdot P$$

має по всім основам, окрім контрольної, лишки, що дорівнюють нулю, а по контрольній – лишок, величина якого:

$$\gamma = (\alpha_k - (T \pmod{p_k})) \pmod{p_k} = kP \pmod{p_k},$$

тобто

$$\tilde{A} - T = (0, 0, \dots, 0, \dots, 0, k \cdot P \pmod{p_k},$$

де $k = 0, 1, 2, \dots, p_k - 1$.

Для не спотворених чисел, тобто при $k = 0$, величина $\gamma = 0$, для спотворених $\gamma \neq 0$. Отже, при застосування коду умовних лишків завдання із виявлення наявності порушень цілісності інформаційних об'єктів є виконаним.

Питання щодо корегування виявлених спотворень, на жаль, в силу обмеженого обсягу роботи, виходять за її межі, але наявні результати проведених досліджень [8] такі можливості показують.

Таким чином, в роботі для забезпечення контролю цілісності інформаційних об'єктів запропонована процедура нулізації на основі завадостійкого коду умовних лишків.

Література:

1. Василенко В.С. Теория информации и кодирования. / В.С. Василенко, О.В. Дубчак // Монографія, LAMBERTA cademic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 494, ISBN 978–3–659–15893–3.
2. Василенко В.С. Василенко В.С. Прикладная теория информации и кодирования. / В.С. Василенко, Е.В. Дубчак // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 129, ISBN 978-3-659-45467-7.
3. Целостность и доступность информационных объектов. / В.С. Василенко, О.Я. Матов // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 95, ISBN 978–3–659– 47333–3.
4. Василенко В.С. Обеспечение целостности и доступности объектов в информационных сетях. / В.С. Василенко, О.В. Дубчак // LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2014. – с. 325, ISBN 978-3-659-20764-8.
5. Василенко В.С. Технології забезпечення цілісності інформаційних об'єктів. / В.С. Василенко, Л.С. Марченко // Тези доповіді, матеріали 10-ої міжнародної науково-практичної конференції 07 – 15 березня 2014 р. «Naukowamyślinformacyjnejrowieki - 2014». Nowoczesne informacyjne technologie.: – Перемишль: “Nauka I studia”. 2014. –Т. 28, - С. 66–68, ISBN 978-966-8736-05-6.
6. Василенко В.С. Помехоустойчивые коды. / В.С. Василенко // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 101, ISBN 978-3-8484-9206-0.
7. Василенко В.С. Код условных вычетов. / В.С. Василенко // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 129, ISBN 978–3–659– 48203–8.
8. Василенко В.С. Поновлення цілісності інформаційних об'єктів в кодї умовних лишків. / В.С. Василенко // Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» 29 – 30 вересня 2015 р. // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – С. 119 – 122.

Василенко В.С.
(Київ, Україна)

ХЕШ-ФУНКЦІЇ В ЗАДАЧАХ КОНТРОЛЮ ЦІЛІСНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ

Вступ. Високі надійність, ефективність й технологічність телекомунікаційних мереж (ТКМ) є можливими тільки за умови надійного та ефективного захисту конфіденційності, цілісності та доступності інформаційних об'єктів телекомунікаційних мереж. Залежно від умов застосування, складності та класу ТКМ, а також характеристик можливих загроз, вага цих функціональних властивостей може змінюватись, але проблеми забезпечення цілісності інформації є одними з основних при розробці й впровадженні будь-яких захищених ТКМ. З цією метою або виключається доступ до первинної, відкритої інформації (задачі управління доступом) на усіх етапах її циркуляції в ТКМ, або використовуються обчислені і включені до складу інформаційних об'єктів вхеш-функції, так звані ознаки цілісності.

Контроль, а можливо і поновлення цілісності інформації в умовах впливу як природних, так і штучних (найчастіше цілеспрямованих) спотворень забезпечується шляхом порівняння початкових ознак цілісності (хеш-функцій), що відповідають цим об'єктам, і ознак цілісності, сформованих для інформаційних об'єктів, цілісність яких контролюється наразі (вторинних ознак цілісності). При цьому вторинні ознаки цілісності інформаційних об'єктів, цілісність яких контролюється, обчислюються за тими ж механізмами, що і початкові. У разі їх збігу робиться висновок про відсутність порушень цілісності [1–4].

Постановка задачі. Нехай передаванню чи збереженню підлягає деякий інформаційний об'єкт A , який може бути визначеним у деякому діапазоні P так, що $0 \leq A < P$, а його інформаційна довжина не перевищує m розрядів (частковим випадком цієї ситуації є використання позиційної двійкової системи числення, коли $P = 2^m$). Необхідно забезпечити контроль цілісності цього об'єкту. Із цією метою із використанням механізмів хешування слід здійснити розрахунок потрібних надлишкових символів, наприклад, ознаки цілісності (хеш-функції) – $h(A)$ цього об'єкту. Інформаційний об'єкт та його ознака цілісності можуть зберігатися чи передаватися єдиним блоком у вигляді конкатенації $A \| h(A)$ (у цьому виразі позначка $\|$ означає конкатенацію A та $h_i(A)$).

Якщо потенційний порушник має намір порушити цілісність таких об'єктів, то для приховування порушення цілісності (модифікації) інформаційних об'єктів він має або сформувавати нову ознаку цілісності

(хеш-функцію), яка відповідає модифікованій інформації, або здійснювати таку модифікацію, при якій ознака цілісності збігається з початковою (використати колізії хеш-функцій).

Для запобігання підробки порушниками вторинних ознак цілісності необхідно або виключити доступ неавторизованих користувачів до інформації (задачі управління доступом, розгляд яких виходить за межі роботи), або авторизованим користувачам сформувати із використанням секретних ключів хеш-функції, що мають мінімальну кількість (а краще – зовсім не мають) колізій. Для порушення цілісності порушник може використати колізії відповідних хеш-функцій чи визначити ключі перетворення. Розгляд способів протистояння використанню колізій і є задачею цієї роботи.

Формування та використання хеш-функції. Нагадаємо [1 – 4], що для розрахунку хеш-функцій застосовується операція визначення лишку від ділення вихідного інформаційного об'єкту A (що розглядається як деяке число) на ключ p_k , тобто застосовуються операції визначення лишку числа A по модулю (ключу) p_k :

$$h(A) = A \bmod p_k = A - [A / p_k] \cdot p_k = A - l p_k, (1)$$

звідки:

$$A = h(A) + [A / p_k] \cdot p_k = h(A) + l \cdot p_k$$

де позначка $l = [A / p_k]$ (див. рис. 1а та 1б) означає обчислення цілої частини від розподілу A на p_k . Із останнього рівняння витікає, що для фіксованого(незмінного) значення хеш-функції $h(A)$ при змінній величині $l = 0, 1, 2, \dots$ одержимо низку чисел $A_l = h(A) + l \cdot p_k$.

Нагадаємо, що ситуація, коли два різних блоки даних $x = A_1$ і $y = A_2$ мають однакові хеш-функції, тобто $h(x) = h(y)$ називається колізією хеш-функцій $h(x)$ і $h(y)$:

$$h(x) = x \bmod p_k = x - l_1 \cdot p_k ; h(y) = y \bmod p_k = y - l_2 \cdot p_k .$$

Зрозуміло, що при необмеженій величині l маємо необмежену кількість колізій. Наприклад, при $x = p_k + h(A)$, $y = 2p_k + h(A)$, ... (рис. 1в, 1г). Неважко зрозуміти також, що колізії хеш-функцій виду (1) існують, коли вхідні блоки x і y пов'язані співвідношенням:

$$y = x \pm k \cdot p_k, (2)$$

де $k = 0, 1, 2, \dots$, оскільки у цьому випадку:

$$\begin{aligned} h(y) = y \bmod p_k &= (x \pm k \cdot p_k) \bmod p_k = x \bmod p_k \pm k \cdot p_k \bmod p_k = \\ &= x \bmod p_k \pm 0 = x \bmod p_k = h(x). \end{aligned}$$

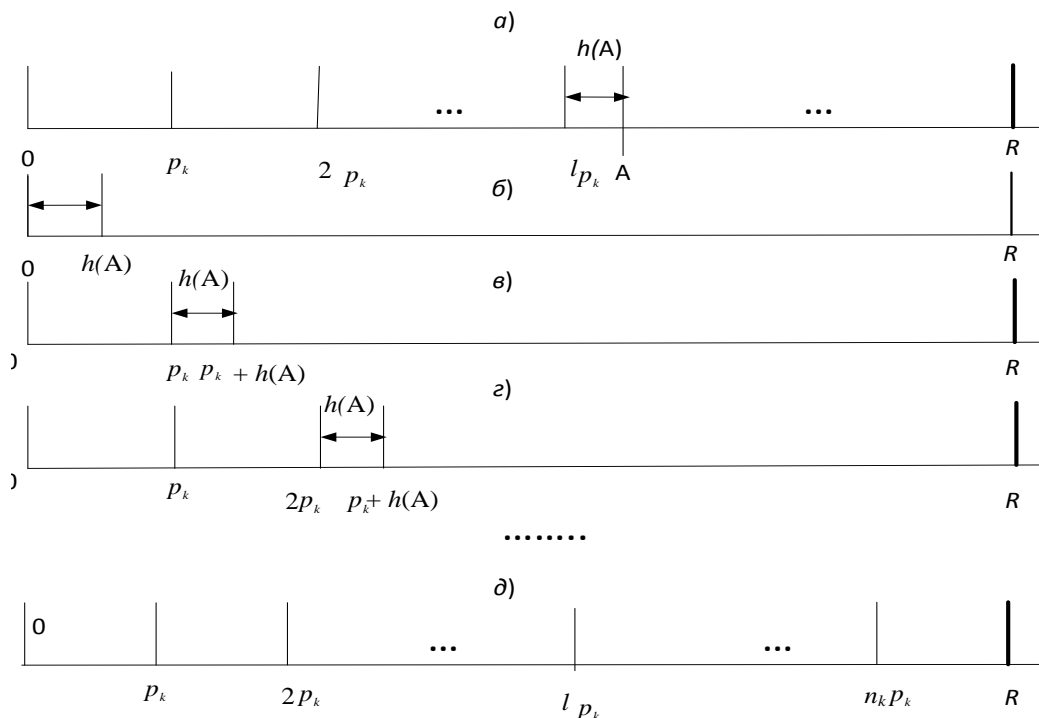

Рис. 1. Хеш-функція (а) та її колізії (б – д)

Тоді, виходячи із викладеного, слід зробити висновок, що в разі, коли будь-який вхідний блок даних A характеризується хеш-функцією $h(x)$, то числове значення цього блоку може бути визначеним як:

$$A = x \bmod p_k + [A / p_k] \cdot p_k = h(x) + l \cdot p_k .$$

У цьому виразі l – кількість колізій хеш-функцій блоку даних A , при обраному значенні модуля – p_k . Якщо ж такий блок даних представляється в деякому діапазоні $0 \leq A \leq R = P \cdot p_k$, а колізії хеш-функцій для такого блоку пов'язані співвідношенням (2), то максимальна кількість колізій цього блоку даних (рис. 1д) дорівнює $l_{\max} = n_k = \lceil R/p_k \rceil = P$ (для випадку позиційної двійкової системи числення діапазон представлення чисел $0 \leq A \leq R = 2^m \cdot p_k$, а максимальна кількість колізій $l_{\max} = n_k = \lceil R/p_k \rceil = 2^m$).

Виникнення колізій є можливим як в наслідок природних (випадкових), так і в наслідок цілеспрямованих (навмисних) впливів. Із викладеного неважко зробити принаймні два висновки. *По-перше*, при випадкових впливах можна обчислити ймовірність виникнення колізій – ймовірність невиявлення (пропуску) спотворень, що мають однакові ознаки цілісності (хеш-функції). Ця ймовірність визначиться як співвідношення максимально можливої кількості колізій $l_{\max} = n_k = P$ до максимальної кількості значень інформаційного об'єкту $A_{\max} = P \cdot p_k$:

$$P_{cn} = P / P \cdot p_k = 1 / p_k,$$

а для інформаційних об'єктів в позиційній двійковій системі числення при максимально можливої кількості колізій $l_{\max} = n_k = 2^m$ та максимальній кількості значень n – розрядного інформаційного об'єкту $A_{\max} = 2^n$:

$$P_{cn} = 2^m / 2^n = 2^{m-n} = 2^{-k}. \quad (3)$$

Звернемо увагу, що при великих значеннях контрольної ознаки з невеликою похибкою можна вважати величину $p_k \approx 2^k$, де k у цих виразах визначає розрядність ключа (контрольної ознаки), а, отже, і розрядність хеш-функції. Окрім того, сам вираз для обчислення ймовірності колізій збігається при цьому із виразом для визначення ймовірності невиявлення спотворень для будь-яких завадостійких кодів.

По-друге, досвідчений порушник в разі необхідності порушити цілісність інформаційного об'єкту x може здійснити таку його модифікацію, яка залишиться непоміченою. З цією метою йому слід скористатися перетворенням $x \rightarrow y$ із використанням виразу (2). Кількість таких модифікацій – уже визначена та дорівнює кількості можливих колізій n_k . Отже, для протистояння можливим порушенням цілісності інформаційних об'єктів кількість колізій слід зменшувати.

Зрозуміло, що для цього слід зменшувати величину $n_k = \lceil R/p_k \rceil$ – при фіксованій величині R – за рахунок збільшення контрольного модуля p_k , що є неможливим без збільшення його розрядності (надлишковості) k . Мінімальне значення $n_k = 0$ досягається при $p_k > R$. Дійсно, у цьому випадку співвідношення $\lceil R/p_k \rceil < 1$, а отже, $n_k = 0$. У цьому випадку, тобто при $p_k > R$ хеш-функція виду (1) набуває значення:

$$h(A) = A \bmod p_k = A - \lfloor A/p_k \rfloor \cdot p_k = A - 0 \cdot P = A,$$

результуючий об'єкт для зберігання чи передавання набуває вигляду:

$$A_{pez} = A \parallel A,$$

тобто здійснюється дублювання первинного інформаційного блоку.

Таке дублювання іноді може мати сенс, але вкрай обмежено, по-перше, через велику надлишковість, що часто є неприпустимим. По-друге, такий спосіб при такому значення лише одного ключа перетворення ніякої конфіденційності, навіть самої хеш-функції, не забезпечує. Це свідчить про те, що у цих умовах обчислення хеш-функції, як в задачах контролю цілісності, так і, особливо, в задачах криптографічних перетворень, значною мірою втрачає сенс.

Таким чином, задача має протиріччя, яке полягає в тому, що для зменшення кількості колізій величину ключа (модуля за яким обчислюється хеш-функція) слід обирати якомога більшою (аж до $p_k > P$), а отже, ключ слід мати один, а для забезпечення властивостей із криптографічної стійкості результатів хешування слід мати множину ключів.

Розв'язання цього протиріччя забезпечується шляхом утворення єдиного ключа перетворення у вигляді добутку n його складових [5]:

$$P = \prod_{i=1}^n p_i > R.$$

Такий підхід є еквівалентним застосуванню до інформаційного об'єкта A декількох (n) перетворень (1). Але, на відміну від (1), відповідна сукупність ключів розглядається як один складний модуль (основа),

який дорівнює добутку із набору n часткових основ $P = \prod_{i=1}^n p_i > R$. У наслідок цього одержується кількість лишків $h_i(A)$, яка є відповідною кількості основ p_i , та зменшеною, відповідно, кількістю колізій: при $A < R$ та $P > R$ кількість колізій дорівнює нулю.

Тоді результуючий інформаційний блок може бути записаним у вигляді:

$$A_{рез} = A \| h_1 \| h_2 \dots \| h_n .$$

При цьому згаданого дублювання первинного інформаційного блоку не відбувається (принаймні в системі числення, в якій задано первинний інформаційний об'єкт A , а оскільки в цьому випадку $P > R$, то кількість колізій дорівнює нулю $n_k = 0$). Отже, такий підхід забезпечує надійний контроль цілісності інформаційних об'єктів.

Висновок. Запропонований підхід за рахунок відсутності колізій забезпечує виконання вимог щодо надійного контролю цілісності інформаційних об'єктів.

Література:

1. Василенко В.С. Теорія інформації та кодування в задачах інформаційно – телекомунікаційних систем. / В.С. Василенко // Монографія, К.: ІКІТ НАУ, Україна, Харків, "Експрес-книга", - 2015, ISBN 978-966-8768-92-7.
2. Василенко В.С. Теория информации и кодирования. / В.С. Василенко, О.В. Дубчак // Монографія, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 95, ISBN 978-3-659-15893-3.
3. Василенко В.С. Геш-функції та криптографічні перетворення. / В.С. Василенко // ISBN 978-966-8736-05-6, науковий журнал "Матеріали X міжнародної науково – практичної конференції "Праці академічних наук – 2014" 30 серпня – 7 вересня 2014 р." – Йоркшир, Англія: "Scienceand Education LTD", 2014. –С. 26–29.
4. Василенко В.С. Геш-функції та цілісність інформаційних об'єктів. / В.С. Василенко // ISBN 978-966-8736-05-6, ISBN 978-966-8736-05-6, "Матеріали X міжнародної Науково – практичної конференції "Vědecký průmysl evropského kontinentu – 2014" 27 листопада - 05 грудня 2014 р." – Прага, "Publishing House «Education and Science» s.r.o", Т. 19, 2014. – С. 8–12.
5. Василенко В.С. Код условных вычетов. / В.С. Василенко // Монографія, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, Deutschland. – 2013. – с. 129, ISBN 978-3-659-48203-8.

Джумагалиева А.М.
(Астана, Казахстан)

ОБЪЕКТИЛІ -БАҒЫТТАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛАУ ОРТАСЫНЫҢ ЖОБАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ИНСТРУМЕНТАЛДЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ

Объектілі бағытты бағдарламалаудың негізгі түсінігі – объект. Объект терминін қолдану программалық жүйелердің күрделілігін азайту үшін қажет болды және объект деп жүйенің компонентін немесе білім фрагментін белгіледі.

Объектілік көзқарастың негізгі компоненттері: абстракциялау, қатынасты шектеу, модульділік және иерархия [1].

Абстракциялау – кейбір объектінің маңызды, оны объектілердің барлық басқа түрлерінен ерекшелейтін қасиеттерін анықтау. Абстракциялау объект тәртібінің маңызды ерекшеліктерін ажыратуға мүмкіндік береді.

Қатынасты шектеу – бұл объектінің жеке элементтерін (объект құрылымын, оның әдістерінің жүзеге асырылуын) қорғау процесі.

Модульділік – бір бірімен тығыз байланысқан модульдер қатарына бөлу мүмкіндігімен анықталатын жүйенің қасиеті. Жүйені жобалау барысында модульдер кластар және объектілер анықтамалары орналасатын контейнерлер ролін атқарады.

Абстракциялау, қатынасты шектеу және модульділік күрделі жүйелерді қарапайымдылау құралдары болып табылады. Бірақ бұл құралдар жеткіліксіз болады. Программалардың күрделілігін төмендетудің тиімді механизмі – иерархия. Иерархия реттелген абстракциялар жүйесі деп түсініледі.

Объект түсінігі берілгендерді және оларға қолданылатын әрекеттерді біріктіреді. Объектіде оның қасиеттері және тәртібі топталған. Объект келесі бөліктерден тұрады:

- атауы,
- қалып-күйі (атрибуттар, объектінің құрылымы),
- әдістер (операциялар, объектіге қолданылатын әрекеттер).

Объект интерфейсі әдістерімен толық анықталған: объектіні қолдану тек оның әдістерін қолдану арқылы жүзеге асады [2].

Класс (немесе объектілік тип) – бұл кейбір абстракция. Нақты объектілер кластың нақты бір данасы болады. Кластар әдетте қандай да бір иерархияны құрайды, сондықтан кластардың ерекше қасиеті

(ұйымдастыру принципі) мұрагерлік болады.

Кез келген объектілі - бағытталған программалау тілі келесі үш негізгі қасиеттерімен сипатталады.

1. *Инкапсуляция*: объектінің құрылым элементтерін (берілгендер) және объектінің әдістерін біріктіру. Объект өрісіне қатынас тек класс әдісі көмегімен жүзеге асу үшін объект өрісін жасыру инкапсуляция деп түсініледі.

2. *Мұрагерлік*: объектілер иерархиясын басқа объект көмегі арқылы құру мүмкіндігі. Бұл иерархия ағаш тәрізді күрделі құрылым болуы мүмкін. Құрылған объект өзінің негізгі объектінің сипаттамаларына (берілгендер және әдістер) ие болады. Сонымен қатар, өз меншікті сипаттамалары да болады. Құрылған объект туынды объект деп аталады. Туынды объектіде сипаттамалардың кейбіреуі қайта анықталуы мүмкін.

3. *Полиморфизм*: аргументтері объектілер иерархиясының әр түрлі объектілері болатын ұқсас операциялар (әрекеттер) жиыны үшін бірдей атауды қолдану мүмкіндігі. Мұндай операциялардың әр қайсысы объект иерархиясының әр объектісі үшін жеке ішкі программасымен орындалып іске асырылады [3].

Бағдармалауға қойылатын негізгі талап бағдарламаның анықтылығы және сенімділігі. Бағдармалау жинақтаушы бағдармалау, құрама бағдармалау және нақтылаушы бағдармалау болып 3 түрге бөлінеді.

Жинақтаушы бағдармалау — жалпы бағдарлама жасау.

Құрама бағдармалау ішкі программалар жиынтығына сүйенеді.

Нақтылаушы бағдармалау берілген кластағы кез келген есепті шешуге арналған әмбебап бағдарламаны қажет етеді. Іс жүзінде, бағдармалаудың бұл 3 түрі аралас қолданылады. Бағдармалау ғылыми-техникалық пән ретінде бағдарлама жасаудың теориясын, методологиясын және технологиясын зерттейді.

Қандай да бір жүйені жобалаудың алдында ең біріншіден жобаланатын кешен құрамына кіретін операциялардың құрылымын, функциялардың іске асырылу қажеттілігі мен мүмкіндігін сараптап, анықтау қажет.

Жүйеге талаптар дегеніміз - бағдарламалық жүйенің функционалдық мүмкіндіктері мен шектеулерінің сипатталуы, ал талаптарды жобалау дегеніміз - қалыптасу процесі, анализі, функционалдық мүмкіндіктер мен шектеулердің құжатталуы, тексеру мүмкіндігі. Жобаланатын қосымша тұтынушы пайдалануында жеңіл әрі ыңғайлы болуы, оның қателіктерін минимумға жеткізуі керек. Жалпы қолданушының автоматтандырылған жұмыс орны келесі талаптарға жауап беруі тиіс:

- қолданушының дер кезінде ақпараттық және есептеу қажеттіліктерін қанағаттандыру;
- қолданушының сұраныс жауабына минималды уақыт кетіруі;
- Ақпараттық жүйе жұмыс принциптерін оңай игеру, жеңіл жұмыс істеу, тұрақтылық, қызмет көрсету анықтылығы;
- қолданушының тез үйрену мүмкіндігі;
- енгізілген мәліметтерді өзгерту;
- мәлімет қорының логикалық тұтастығын бақылау;
- көрсетілген параметрлер бойынша мәліметтерді жедел іздеу.

Объектілі – бағытталған ортада ақпараттық жүйені құру үшін мәліметтер қоры мен оны қолданатын қосымшаны құру керек.

Қолданушының графиктік интерфейсі оның көмегімен экранда көрсетілген командаларды таңдайтын, тапсырманы іске қосатын, файлдар тізімін қарайтын, пиктограмманы немесе мәзір тізім пунктерін көрсете алатын бейнені айтамыз[3].

Ереже бойынша іс-әрекет тышқан көмегімен не перненің көмегімен орындалады. Қолданушының графиктік интерфейсінің типтік үлгісі Windows болып табылады. Қолданушы үшін Windows пен жұмыс істеуінің ең бір принциптік артықшылығы көптеген қосымшалар бейне түрінде көрінеді. Бірнеше қосымшамен жұмыс істенгеннен кейін бағдарламада сол функцияның қайдан табатынымызды немесе сол не басқа операцияны орындалуы үшін қандай тез пернені қолдану керектігін табамыз.

Кез келген қосымшаның негізгі элементі форма болып табылады, яғни басқа да көрінетін және көрінбейтін компоненттер контейнер. Қолданушының көзқарасы бойынша бұл қосымшамен жұмыс істейтін терезе. Windows үшін стандарт болатын қосымша терезесінің түрлерін Delphi автоматты түрде қамтамасыз етеді. Бірақ алдымен жүйелік мәзір жолағындағы қандай батырмалар, сол және басқа терезеде қатынау болатынын көрсету қажет. Терезенің барлық осы мінездемелері форма қасиеттерінің басқарылуымен және баптауымен қамтамасыз етіледі.

Түс бұл адам психикасына әсер ететін мықты құрал болып табылады. Қосымшаның сәтсіз таңдалған түрлі түсті шешімі қолданушының көңілін алаңдатып тез шаршауына, жиі кездесетін қателіктерін көрмеуіне әкеліп соқтырады. Ал сәтті таңдалған түстер шаршағанды басып, қолданушының ықыласын көбейтеді. Жұмыстың тиімділігін арттырады. Түс – ақпаратты тасымалдаудың негізгі құралы ретінде қолдану керек [1].

Қорытындылай кетсек қазіргі күні ақпараттық технологияларды бағдарламалаушылар алдында көп көлемді және әр түрлі ақпарат ағындарымен жұмысты ұйымдастыра алатын арнайы бағдарламалық қамтамасыз ететін бағдарлама құру мақсатында көптеген жаңа мәселелер туындайды. Осындай сұраныс бойынша ұйымдастырылған жүйелер кең қолданыста. Өз іс-әрекетінде жетістіктерге қол жеткізген кез келген мекеме қызмет ету үшін ақпаратты уақытында өңдеуі қажет.

Мәліметтер қоры әр түрлі мекемелер үшін құрастырылады. Бұл жерде басты мәселе мәліметтер тиімді қолдану үшін олар жүйеленіп, ұйымдастырылып және топталған болуы қажет. Бұнда мәліметтер

қорына жету күрделі бағдарламалауды қажет етпейтін қарапайым сұраныстар арқылы жүзеге асады. Сол сияқты есеп алуда қиындық туғызбайды.

Бағдарламалаушының алдында келесі мәселелер тұрады: мәліметтер қорын басқаратын жан-жақты жүйені құру және жүйенің мүмкіндіктерін көрсету, олардың өңделуін ұйымдастыру болып табылады [4].

Әдебиеттер:

1. Бекбаева Р.С. Delphi ортасында бағдарламалау. Әдістемелік құрал. Шәкәрім атындағы СМУ, 2009
2. Кандзюба С.П. Delphi 6\7. Базы данных и приложения. Лекции и упражнения. Спб.: ООО «ДиасофтЮП», 2002. –576с.
3. Архангельский А.Я. Object Pascal в Delphi. -М., 2002г.
4. Гофман В.Э., Хомоненко А.Д. Delphi 5. –СПб.: БХВ – Санкт-Петербург, 1999. – 800 с.:ил.

Наталья Якунина
(Дружківка, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ

Під інформаційною безпекою розуміється захищеність інформації та підтримання її інфраструктури від будь-яких випадкових або зловмисних дій, результатом яких може бути нанесення збитку самої інформації, її власникам або підтримуючої інфраструктури.

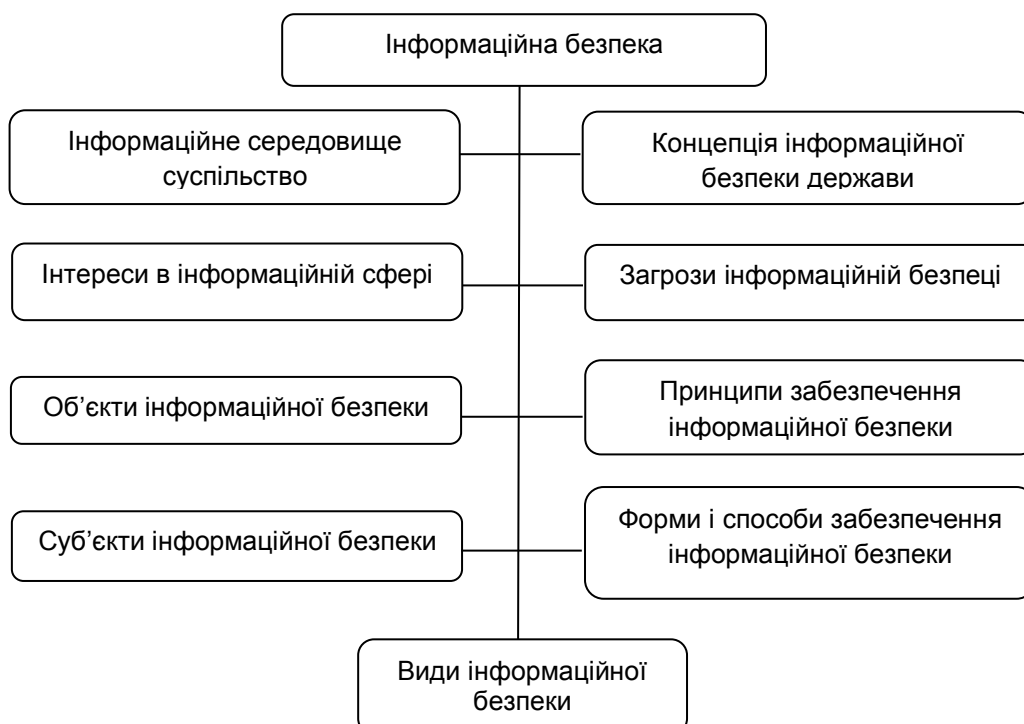
У сучасному соціумі інформаційна сфера має дві складові: інформаційно-технічну (штучно створений людиною світ техніки, технологій тощо) та інформаційно-психологічну (природний світ живої природи, що включає і самої людини). Відповідно, в загальному випадку інформаційну безпеку суспільства (держави) можна представити двома складовими частинами: інформаційно-технічною безпекою і інформаційно-психологічної (психофізичної) безпекою [1].

Більш розгорнуте формулювання інформаційної безпеки — це стан захищеності потреб в інформації особистості, суспільства і держави, при якому забезпечується їхнє існування і прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз.

Слід відзначити, що задоволення в будь-якій мірі потреб в інформації призводить до оволодіння відомостями про навколишній світ та процеси, що протікають в ньому, тобто інформованості особистості, суспільства та держави. Стан інформованості визначає ступінь адекватності сприйняття суб'єктами навколишньої дійсності і як наслідок – обґрунтованість рішень та дій, що приймаються [2].

В залежності від виду загроз інформаційній безпеці інформаційну безпеку можна розглядати наступним чином:

- як забезпечення стану захищеності особистості, суспільства, держави від впливу неякісної інформації;
- інформації та інформаційних ресурсів від неправомірного впливу сторонніх осіб;
- інформаційних прав і свобод людини і громадянина.

В інформаційному праві інформаційна безпека – це одна із сторін розгляду інформаційних відносин у межах інформаційного законодавства з позицій захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави та акцентування уваги на загрозах цим інтересам і на механізмах усунення або запобігання таким загрозам правовими методами [3].

Відповідно до усталених поглядів, інтереси особистості в інформаційній сфері полягають:

- в реалізації конституційних прав людини та громадянина на доступ до інформації, на використання інформації в інтересах здійснення не забороненої законом діяльності, фізичного, духовного та інтелектуального розвитку;
- у захисті інформації, що забезпечує особисту безпеку.

Інтереси суспільства в інформаційній сфері полягають:

- у забезпеченні інтересів особистості в цій сфері;
- у зміцненні демократії;
- у створення правової соціальної держави;
- у досягненні та підтриманні суспільного спокою;
- у духовному відновленні держави.

Інтереси держави в інформаційній сфері полягають у створенні умов:

- для гармонійного розвитку державної інформаційної інфраструктури;
- для реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина в галузі одержання інформації та користування нею з метою забезпечення непорушності конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності держави, політичної, економічної та соціальної стабільності, у безумовному забезпеченні законності та правопорядку, розвитку рівноправного та взаємовигідного міжнародного співробітництва [2].

Об'єктами інформаційної безпеки [information security object] можуть бути: свідомість, психіка людей; інформаційні системи різного масштабу і різного призначення. До соціальних об'єктів інформаційної безпеки звичайно відносять особистість, колектив, суспільство, державу, світове товариство.

До суб'єктів інформаційної безпеки [information security subject] відносяться:

- держава, що здійснює свої функції через відповідні органи;
- громадяни, суспільні або інші організації і об'єднання, що володіють повноваженнями по забезпеченню інформаційної безпеки у відповідності до законодавства.

Інформаційна безпека особистості – це захищеність психіки і свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформування, спонукання до самогубства, образ і т. ін.

Інформаційна безпека держави (суспільства) характеризується мірою захищеності держави (суспільства) та стійкості основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, техносфери, сфери управління, військової справи і т. ін.) відносно небезпечних (дестабілізуючих, деструктивних, що уражають державні інтереси і т. ін.) інформаційних впливів, причому як з упровадження, так і добування інформації. Інформаційна безпека держави визначається здатністю нейтралізувати такі впливи.

Концепція інформаційної безпеки держави – це систематизована сукупність відомостей про інформаційну безпеку держави та шляхи її забезпечення.

В концепції інформаційної безпеки держави:

- проводиться системна класифікація дестабілізуючих факторів і інформаційних загроз безпеці особистості, суспільства і держави;
- обґрунтовуються основні положення з організації забезпечення інформаційної безпеки держави;
- розробляються пропозиції по способах і формах забезпечення інформаційної безпеки [4].

Дестабілізуючі фактори [destabilizing factor] – явища та процеси природного і штучного походження, що породжують інформаційні загрози.

Джерелами дестабілізуючих факторів можуть бути як окремі особи, так і організації та їхні об'єднання. До найбільш сильних із них відносяться ворожі держави або коаліції ворожих держав, в яких для формування інформаційних загроз створюються і функціонують спеціальні органи і служби.

Особливу групу джерел складають інформаційні системи і засоби, оскільки вони одночасно є знаряддям приведення в дію інформаційних загроз, каналом їхнього проникнення у свідомість особистості або суспільної свідомості і генератором спонтанних загроз, що виникають внаслідок технічних несправностей і інших причин [5].

Загрози інформаційній безпеці [information security threat] – сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері. Основні загрози інформаційній безпеці можна розділити на три групи:

- загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу;
- загрози несанкціонованого і неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію і інформаційні ресурси (на виробництво інформації, інформаційні ресурси, на системи їхнього формування і використання);
- загрози інформаційним правам і свободам особистості (праву на виробництво, розповсюдження, пошук, одержання, передавання і використання інформації; праву на

інтелектуальну власність на інформацію і речову власність на документовану інформацію; праву на особисту таємницю; праву на захист честі і достоїнства і т. ін.) [6].

Забезпечення інформаційної безпеки – це сукупність заходів, призначених для досягнення стану захищеності потреб особистостей, суспільства і держави в інформації.

Держава здійснює свої заходи через відповідні органи, а громадяни, суспільні організації і об'єднання, що мають відповідні повноваження, – у відповідності із законодавством. В основу забезпечення інформаційної безпеки держави повинні бути покладені наступні принципи:

- законність, дотримання балансу інтересів особистості, суспільства і держави;
- взаємна відповідальність суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки;
- інтеграція систем національної і міжнародної безпеки.

Специфічними принципами забезпечення інформаційної безпеки є:

- превентивний характер проведення її заходів по відношенню до заходів інших видів безпеки;
- адекватна інформованість об'єктів безпеки, в тому числі і міжнародних.

Превентивність (лат. *praeventio* від *praevenio* – "попереджую") зумовлена властивою людині послідовністю виконання операцій, що складає будь-яку елементарну дію. Усе починається з приймання (добування) інформації, а закінчується активною дією: реакцією на одержану інформацію. Оскільки це справедливо по відношенню до будь-якого виду діяльності, то можна стверджувати, що даний принцип є загальним, і його дія розповсюджується на всі сфери безпеки особистості, суспільства та держави.

Адекватна інформованість об'єктів безпеки означає, що всі вони мають право володіти інформацією про явища і процеси, що їх цікавлять, яке обмежене тільки законодавчо з метою охорони особистої, сімейної, професійної, комерційної та державної таємниці, а також моралі [7].

Література:

1. Галатенко, В.А. Основи інформаційної безпеки. Інтернет-університет інформаційних технологій - ІНТУІТ.ру, 2008;
2. Бондарь И. Проблемы информационной безопасности в условиях переходного общества // Персонал. - 2003. - № 8.
3. Литвиненко О. Інформація і безпека // Нова політика. - 1998. - № 1.
4. Кормич Б. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навчальний посібник/ Борис Кормич, - К.: Кондор, 2005. -382 с.
5. Пилипенко О. Формула безпеки: Информационная безопасность// СНІР. - 2005. - № 12.
6. Катренко А. Особливості інформаційної безпеки за міжнародними стандартами // Альманах економічної безпеки. - 1999. - № 2.
7. Маракова І. Захист інформації: Підручник для вищих навчальних закладів/ Ірина Маракова, Анатолій Рибак, Юрій Ямпольский,; Мін-во освіти і науки України, Одеський держ. політехнічний ун-т, Ін-т радіоелектроніки і телекомунікацій . - Одеса, 2001. -164 с.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

**Богдан Кіндзер
(Львів, Україна)**

ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ ПЕРЕДСТАРТОВОГО СТАНУ СПОРТСМЕНА КАРАТИСТА ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ГОЛОВНИХ ЗМАГАНЬ З КУМІТЕ В КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Сучасна спортивна діяльність в кіокушинкай карате характеризується високим рівнем володіння спортсменами спеціальною технічною, тактикою підготовкою, та розвитком фізичних і вольових якостей з кожним роком висуває все більш високі вимоги до підготовки спортсменів. При відносно однаковому рівні тактико-технічної та фізичної підготовленості, психічна готовність учасників змагань до напруженої боротьби за досягнення високих результатів набула значення одного із найважливіших факторів успіху у змаганнях. Останнім часом це стало визнаною реальністю і до проблеми психологічної підготовки спортсменів одноборців, до змагань виник всезагальний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Було опрацьовано більше 70-ти літературних джерел з педагогіки, психології, фізичного виховання і спорту та спеціалізованої літератури з одноборств в тому числі Кіокушинкай карате

Кіокушинкай контактний стиль карате, створений в 50-ті роки 20-го сторіччя майстром Масутацу Ояма на противагу безлічі безконтактних шкіл і самому принципу «карате без контакту». Демонструючи світу міць реального карате, Кіокушинкай поступово завоював популярність буквально у всіх країнах, а згодом ліг в основу безлічі інших контактних стилів карате.

Відсутність захисного спорядження і повний контакт дозволяє підготувати людину до реальних поєдинків, це і відрізняє у вигідну сторону бійців стилю Кіокушинкай від представників безконтактних, умовно-ігрових стилів карате та ін бойових мистецтв. Однак значення та роль психологічної підготовки до змагань з куміте є актуальним і для такого виду одноборств.

Мета – показати значення та роль психологічної підготовки у формуванні передстартового стану спортсмена каратиста на етапі підготовки до головних змагань з куміте в кіокушинкай карате.

Виклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Від ступеню готовності спортсмена-каратиста до головних змагань залежать його подальші успіхи в спортивній діяльності, самодостатність та самопочуття, які значною мірою впливають на його психічне та соматичне здоров'я. У спортсменів, які не досягли належного рівня фізичної, тактико-технічної та психологічної готовності, процес адаптації до участі у підготовці до змагань супроводжується високим напруженням діяльності фізіологічних систем організму, посилюються тривожність, не впевненість у своїх силах, можливостях.

Спортивна діяльність, як і будь-яка інша потребує психологічного забезпечення. Суть якого полягає в тому, щоб забезпечити розвиток і вдосконалення нервово-психічних механізмів, регулюючих рухів, переживання та поведінку. Психологічне забезпечення спортивної діяльності – це комплекс заходів, спрямований на спеціальний розвиток, удосконалення та оптимізацію систем, які регулюють психічну функцію організму і поведінку спортсмена, при вирішенні тренувальних завдань та поставленої мети на змаганнях.

Чотири складові комплексу заходів:

- психодіагностика,
- психолого-педагогічні та психогігієнічні рекомендації,
- психологічна підготовка
- управління станом та поведінкою спортсмена.

Вирішення проблеми психологічної підготовки до змагань має, насамперед, практичне значення. Ця проблема є психологічною і педагогічною одночасно. Психологічна – оскільки мова іде про створення в процесі спортивного тренування – в єдності з технічною, тактичною, вольовою підготовкою і на їх основі – психічною готовністю спортсмена до виступу в кожному конкретному змаганні. Психічна готовність відноситься до категорії психічних станів, вивчення яких входить в компетенцію психології.

Педагогічним аспектом проблеми є пошук шляхів і засобів забезпечення психічної готовності до змагань в процесі навчання і виховання спортсменів. Вивчення цих питань відноситься до галузі теорії і методики спортивного тренування.

Базуючись на даних психології спорту та аналізуючи результати досліджень передстартових станів, вольової підготовки, психологічної підготовки спортсменів до змагань, можна охарактеризувати стан психічної готовності до змагань наступним чином. Цей стан, як всякий психічний стан, являє собою складний, цілісний прояв особистості. Він характеризується твердою впевненістю спортсмена в своїх силах, бажанням активно та з повною самовіддачею сил, боротися до кінця за досягнення поставленої мети, оптимальним рівнем емоційного збудження, стійкістю до перепонов по відношенню до різних, в першу чергу особливо значимих для спортсмена, несприятливо діючих зовнішніх і внутрішніх впливів, здатністю вільно управляти своїми діями, почуттями, всією поведінкою в постійно змінюваних умовах спортивної боротьби і напруженою, збудженою атмосферою змагання.

Говорячи про передстартові стани, розрізняють три різних їх форми з чітко вираженими психологічними симптомами.

Перша форма – «стан бойової готовності». Психологічні ознаки – емоційний підйом, легке збудження, впевнене очікування старту, деяке нетерпіння, думки про тактику і техніку виконання вправ у змаганні, розподіл сил і т. п. Цей стан також характеризується оптимальним рівнем всіх фізіологічних процесів, що є індивідуальним для кожного спортсмена.

Друга форма міри – «стан стартової лихоманки». Психологічні ознаки – хвилювання, яке характеризується подавленістю, нервозністю, нестійкістю настрою, розсіяністю, безпричинною метушнею і т.п. Фізіологічно стартова лихоманка характеризується високою мірою інтенсивності процесу збудження в корі головного мозку, різко вираженими вегетативними зсувами (прискорення пульсу, частота дихання, пітливість, інколи озноб).

Третя форма – «стан стартової апатії» відрізняється перевагою в корі головного мозку тормозного процесу. Типові зовнішні реакції: в'ялість, інертність, небажання брати участь у змаганні, подавлений настрій, сонливість, апатія до всього.

Чинники що впливають на психологічну готовність до змагань.

За результатами аналізу літературних джерел, кількість чинників, які впливають на передстартовий стан спортсмена є доволі значною. Найбільше значення, з точки зору забезпечення найсприятливіших передстартових реакцій і передбачення несприятливих, має хороший рівень тренуваності, тобто спортивно-технічна і фізична підготовка до змагання. Також велике значення у формуванні психологічної готовності належить розвиненому почуттю відповідальності за свої дії перед колективом, тренером, країною.

На характер передстартового стану впливають і такі фактори як співвідношення поставлених в змаганнях завдань можливостям спортсмена, масштаб і значення змагань, склад і сила противників, досвід виступу в змаганнях, поведінка глядачів, наявність психологічних бар'єрів та ін.

Крім того, передстартовий психічний стан багато в чому обумовлюється індивідуально-психологічними особливостями спортсмена, в тому числі типом вищої нервової діяльності і темпераментом.

Високий рівень сучасних спортивних змагань, їх інтенсивність та напруга, а також надмірно відповідальне відношення до них спортсменів і зв'язані з цим глибокі переживання напередодні змагань можуть призвести в окремих випадках до виникнення перед патологічних передстартових станів, до яких відносять деякі види неврозів, неврастенічні та істеричні реакції.

Патологічні передстартові стани можуть не мати негативного впливу на результати змагань, якщо вони будуть пережиті в певний час. Короткочасні неврастенічні реакції мають ряд стадій свого розвитку. В першій стадії переважно спостерігається підвищена збудливість, яка в наступних стадіях змінюється зниженням працездатності, в'ялістю, апатією. Якщо перша стадія неврастенічних реакцій починається за 10-12 днів до старту, то 2-3 денний відпочинок, який дають спортсмену в цей час, дозволяє йому відновитися та успішно виступати. Менш сприятлива ситуація спостерігається, якщо ці реакції виникають за 2-4 дні до старту.

Чинниками, які насамперед впливають на психофізичний стан спортсмена при виступі на відповідальних змаганнях слугує статус змагань (92,0%, табл.1).

Таблиця 1

Чинники, які впливають на психофізичний стан спортсмена при виступі на відповідальних змаганнях

Рейтинг-місце	Чинники	%
1	Статус змагань	92,0
2	Інформація про вищий рівень підготовки супротивника	83,3
3-5	Низька психофізична підготовленість	75,0
3-5	Рівень емоційного збудження спортсмена	75,0
3-5	Втома від переїзду	75,0
6	Рівень кваліфікації (пояс) супротивника	67,0
7	Психологічний «тиск» тренера	58,0
8	Вплив кліматичних умов	50,0
9	Виступ на «чужій або своїй території»;	42,0
10-12	Психологічний «тиск» зі сторони глядачів	33,0
10-12	Рівень суддівства змагань	33,0
10-12	Відповідальність перед командою та тренером	33,0
13	Психологічний «тиск» зі сторони команди підтримки суперника	16,7

Суттєво позначаються на психічному і фізичному стані спортсмена інформація про вищий рівень підготовленості супротивника (83,3%). Три з чотирьох (75,0%) опитаних вважають, що суттєво впливають емоції, які переживає спортсмен у даний час. Рівень кваліфікації (пояс) противника визначає психофізичний стан спортсмена на 66,7%. Також значно вплинути на результативність змагальної діяльності може низька психофізична підготовленість (75,0%) і «втома» від переїзду (75,0%). «Тиск» тренера, в переддень змагань та безпосередньо на змаганнях може немало вплинути на виступ спортсмена, так вважають (58,3%) тренерів та спортсменів. Вплив кліматичних умов вважають чинником

впливу на результати виступу кожен другий респондент (50,0%). Виступ на «чужій території» матиме вплив на результати спортсмена – так вважають 41,5% опитаних. А кожен третій респондент вважає суттєвим впливом на виступ, як «тиск» зі сторони глядачів, так і рівень суддівства змагань. Також кожен третій опитаний впевнений в тому, що відповідальність перед командою та тренером мають вплив на результати виступу спортсмена. Значно меншим впливом на результати виступу може бути «тиск» зі сторони команди підтримки опонента, так вважають 16,7%.

Таким чином аналіз і узагальнення отриманих даних переконливо свідчить про виняткову важливість психологічної складової у психофізичній підготовленості спортсмена (усі чинники в таблиці, за винятком 5-го і 8-го прямо пов'язані з нею) і суттєвий вплив на результативність його дій під час поєдинку, особливо при участі у головних змаганнях. Низька психофізична підготовленість спортсмена при участі у відповідальних змаганнях (про це відверто заявляють 75,0% респондентів) має суттєвий вплив на спортивний результат (3-5 рейтинг-місце). Крім того необхідно враховувати і значний вплив інших чинників на психоемоційний стан каратиста. Отже кваліфікований тренер зобов'язаний приділяти відповідну увагу формуванню психологічної стійкості своїх підопічних до низки стресорів.

Щодо засобів психічної підготовки спортсмена, що використовують фахівці при підготовці спортсменів з'ясувалося наступне:

- **настанови**, як засіб психологічної підготовки спортсмена до участі в змаганнях з «куміте» в кіокушинкай карате є основним, вважають 260 респондентів, що становить - **83,3%** всіх опитаних;
- **дихальні вправи**, як елемент психологічної підготовки вважають дієвим 182 респонденти, що становить - **58,5%**
- **аутотренінг**, при підготовці до змагань використовує кожен другий респондент (156 респондентів, що становить - **50%**;
- **ката**, як засіб психологічної підготовки використовує кожен другий опитаний (156 респонденти, що становить - **50%**), причому більшість фахівців упускають той факт, що ката є засобом «активної медитації» і має значний вплив на «роботу» підсвідомості каратиста при підготовці до змагань з «куміте»;
- **медитація**, має вплив на формування психологічного стану спортсмена, так, відповіло 130 респондентів, що становить - **41,5%**;
- **фармакологічні засоби** у підготовці використовують 104 респондента, що становить - **33,3%**;
- **бесіда з психологом** (тренером) команди, має вплив на підготовку спортсмена, так, відповіло 52 респонденти, що становить - **16,7%**.

По використанню ката, при підготовці спортсменів-каратистів до змагань з куміте свою думку респонденти висловили наступним чином:

«**Тейкіоку 1-3**», використовують 24 опитаних, що становить – 8%, використовують ката «**Сокугі**» тільки 4%. **опитаних «Пінан 1-5»**, вважають за необхідне використовувати у підготовці 29 опитаних, що становить – 9%. Кожен четвертий, з опитаних, віддає перевагу ката «**Санчін**», відповіло 78 респондентів, – **25%**. Ката «**Теншо**» застосовують 65 опитаних, що становить – 21%. 55 респондентів надає перевагу ката «**Янцзу**», що становить-18%. А «**Цукі но ката**» використовують 37 респондентів (812%). Інші ката використовують при підготовці 13 опитаних, – 4%.

Згідно результатів анкетування нами був встановлений рейтинг ката, які використовуються опитаними фахівцями як тренувальний елемент при підготовці до змагань з куміте:

1. Санчін, відповіло 78 опитаних, – **25%**
2. Теншо, відповіло 65 опитаних, – 21%
3. Янцзу, відповіло 55 опитаних, – 18%
4. Цукі но ката, відповіло 37 опитаних, –12%
5. Пінан 1-5, відповіло 29 опитаних, – 9%
6. Тейкіоку 1-3, відповіло 24 опитаних, що становить – 8%
7. Інші відповіло 13 опитаних, – 4%
8. Сокугі, відповіло 11 опитаних – 4%

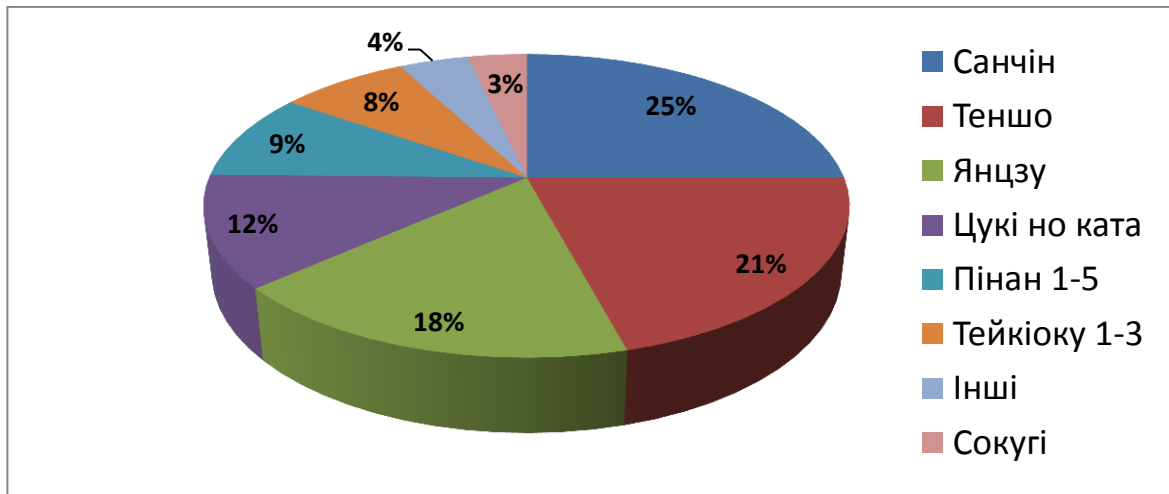

Рис. 1. Рейтинг ката, які використовуються опитаними фахівцями, як тренувальний елемент при підготовці до змагань з куміте:

Висновки і перспективи подальших пошуків у цьому напрямку.

Експериментально перевірено та показано значення та роль психологічної підготовки у формуванні передстартового стану спортсмена-каратиста при підготовці до головних змагань з куміте в Кіокушинкай карате, а також визначено рейтинг ката, які застосовуються фахівцями у тренувальному процесі.

Наведений фактичний матеріал може слугувати передумовою оптимізації тренувального процесу висококваліфікованих спортсменів у Кіокушинкай карате.

Подальші дослідження варто присвятити детальнішому вивченню впливу ката Кіокушинкай карате і їх ролі у формуванні необхідного рівня фізичної і психічної готовності висококваліфікованих спортсменів на різних етапах підготовки до головних змагань.

Література:

1. Кошелев Ю. П. Особенности психологического похода в изучении единоборств / Ю. П. Кошелев, Р. Х. Тугушев // Известия Саратовского университета. Серия : Философия. Психология. Педагогика 2007. – Вып. 1. – т.7.– С. 35-38.
2. Яремко М. Вплив занять східними одноборствами на формування духовних якостей особистості / М. Яремко, А. Шемечко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. за ред. С.С.Єрмакова. – Х., – 2003. — № 18. — С. 17-21.
3. Клименко А. И. Регуляция психических функций в единоборствах / А. И. Клименко // Физическое воспитание студентов. – 2010. – № 3. – С. 31-33.
4. Данилина Л.Н., Плахтиенко В.А. Проблемы психической надежности в спорте. – М.: ГЦОЛИФК, 1980.
5. Озеров В.П. Психомоторное развитие спортсменов. – Кишинев: Штиинца, 1983.
6. Гиссен Л.Д. Время стрессов. Обоснование и практические результаты психопрофилактической работы в спортивных командах. – М.: ФиС, 1990. – 192 с.
7. Гогонов. Е.Н., Мартыанов Б.И. Психология физического воспитания и спорта. – М.: узд. Центр «Академия», 2000. – 288с.
8. Коробейников П. В. Формирование личности юного спортсмена в процессе учебно—тренировочных занятий в Ашихара — каратэ / П. В. Коробейников, А. В. Антипов // Теория и практика физ. культуры. — 2011. — № 3. — С. 35.
9. Мисакаян М. А. Каратэ Киокушинкай : самоучитель / М. А. Мисакаян. — М. : ФАИР—ПРЕСС, 2004. — 400 с.
10. Накаяма М. Динамика каратэ / М. Накаяма. — М. : ФАИР—ПРЕСС, 1999.
11. Саенко В. Г. Побудова і контроль тренувального процесу спортсменів в кіокушинкай карате : [монографія] / В. Г. Саенко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун.—т імені Тараса Шевченка». — Луганськ : СПД Резніков В. С., 2012. — 404 с.
12. Молода спортивна наука України Випуск 13 том 3, 2009 р. Антоніна Дунець – Лесько, Любомир Вовканич, Богдан Кіндзер «Оцінка функціонального стану кваліфікованих спортсменів – каратистів.»
13. Молода спортивна наука України Випуск 12 том 3, 2008 р. Любомир Вовканич, Антоніна Дунець, Мирослава Гринєць, Богдан Кіндзер. «Порівняльний аналіз показників варіаційної пульсометрії та біоенергетичного статусу у кваліфікованих спортсменів – каратистів».
14. Келлер В. С. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів / В. С. Келлер, В. М. Платонов. – Львів : Укр. спорт. асоц., 1993. – 270 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Бусол Василь Андрійович.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Oksana Kunikevych
(Lviv, Ukraine)

RULE-BASED METHODS OF THE HOMONYMY DISAMBIGUATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE TEXTS

It is hard to underestimate the significance of human-computer interaction in modern society. For the last century linguistics and especially natural language processing has become one of the leading scientific branches. NLP has significantly influenced the development of modern science and contributed to it with theoretical results and practical applications. As computers and Internet are becoming even more and more affordable all over the world, the importance of robust, fast and user-friendly user interfaces becomes more pronounced. And since natural language is the most effective, effortless and natural way of interaction, its potential and perspective in human-computer interaction is of great importance. NLP is becoming a solution to bridge the gap between human communication and digital data.

Morphological analysis is one of the crucial steps in natural language processing. It involves the identification and analysis of the structure of a given language's morphemes. One of the most relevant problems on the stage of morphological analysis and POS-tagging is ambiguity. Ambiguity is one of the most crucial problems in the natural language processing.

Linguistic theories have identified two main types of ambiguity:

1. *Syntactic Ambiguity*: This type of ambiguity is also known as *structural ambiguity*. Syntactic ambiguity arises when the role a word plays in a sentence is unclear.

2. *Lexical Ambiguity*: This type of ambiguity is also known as *semantic ambiguity*. Lexical ambiguity arises when a word has more than one generally accepted meaning.

Disambiguation—the process of resolving the conflicts that arise when a single term is ambiguous. Existing approaches to disambiguation are traditionally divided into deterministic (developed from the 60's), that is based on local and global syntactic parsing and dictionaries, and probabilistic [4, p. 48], using statistics of co-occurrence of grammatical features of words in the large text corpus, where homonymy was removed beforehand.

Homonymy as a lexical unit of Ukrainian language

Two or more words identical in sound and spelling but different in meaning, distribution and in many cases origin are called homonyms. The term is derived from Greek “homonymous” (homos – “the same” and onoma – “name”) and thus expresses very well the sameness of name combined with the difference in meaning.

For example:

дід-1 (father's or mother's father, an old man), дід-2 (thistle), дід-3 (sheaf that is placed in the house), дід-4 (meal made of wheat and flour); дід-5 (name of dance); лава-1 (bench, desk), лава-2 (row, rank), лава-3 (volcanic mass), лава-4 (working surface in a mine with a solid system of mining), лава-5 (water surface among the swamps); коза-1 (animal), коза-2 (prop for underpinning cart during lubrication), коза-3 (bagpipe), коза-4 (large sea duck), коза-5 (prison cell); рись-1 (large predatory mammal), рись-2 (fast gait, the average between the gallop and stapas); рейд-1 (coastal water area suitable for mooring at anchor), рейд-2 (short-term active military operation, an attack); рація-1 (mobile radio), рація-2 (clever reasoning of something); коса-1 (braided hair), коса-2 (tool for mowing grass), коса-3 (a narrow strip of land in the sea, river, etc., connected to one end of the coast), коса-4 (spleen), коса-5 (tendon); корнет-1 (brass instrument), корнет-2 (first officer's rank in the cavalry); лев-1 (large predatory mammal), лев-2 (monetary unit in Bulgaria), Лев-3 (name); марина-1 (paintings depicting sea views), марина-2 (plant marina gabled), Марина-3 (name); лютий-1 (ravenous, bloodthirsty, evil), лютий-2 (second month of the year); ставний-1 (which has a tall slender figure, a solid structure of the body), ставний-2 (adjective from the noun став); наколоти-1 (chop wood), наколоти-2 (to damage, to injure by sharp object: chop your finger with a needle); насаджувати-1 (to plant forest), насаджувати-2 (to put a tip on a spear) [1, p. 42].

Homonyms are differentiated from one another by semantic structure and relations between systems of the forms. Their meanings are qualitatively different from the interrelated main and derivative, direct and figurative meanings like in cases of polysemy. Also is essential that it is not peculiar for homonyms to have joint or common structural features of naming an object or phenomenon.

According to the mentioned quality characteristics of comparison of polysemy and homonymy, which, however, does not provide a convincing, consistent separation of the two lexical-semantic phenomena even in the special analysis, particularly in lexicographical practice.

For example, as the lexical-semantic variants we can qualify the words that are not really related to any one of the possible types of semantic reinterpretation and not by common etymological source.

This proves a particular interpretation of verb “сочити” which has three lexical-semantic choices in the semantic structure: to produce a drop of any liquid; to extract juice, liquid from something; to trap someone, to follow someone. In fact, we have two verbs homonyms сочити-1 and сочити-2. The first of them appears in two lexical-semantic variants, and the second is a monosemantic lexical item. The significantly important argument in favor of the total incompatibility of meanings deals with the homonym's etymology. Verb сочити-2 also belongs to the substantive derivative of Old Slavic origin.

The provided facts allow us to make a conclusion, which the homonymy in analyzed verbs appeared with the help of particular noun forming basis, which meanings have never crossed with polysemy.

Also, attention has to be paid to the cases where the lexical-semantic variants that actually gained the status of homonyms, are joined within the measures of polysemy.

According to this, noun *Дума* has three meanings: reflection, idea; folk lyric-epic song; governing body, the House of Parliament. The remoteness of the third meaning enables to qualify this word as a homonym for the first two meanings.

There are several ways of homonymy becoming. Noteworthy first of all is a complete separation of lexical-semantic variants, loss of metaphorical or metonymical relations between main and derivative meanings. As a result of these divergent changes in the semantic structure of meaningful words, not accidental homonyms appear.

We can easily provide the line of developing the homonym «коза» - 2, 3, 4 which initially united on the basis of ambiguity as metaphorical and metonymical category: коза-2 (transferring the animal name to a tool based on similarity), коза-3 (due to the fact that the bellows of bagpipes were made of goat leather), коза-4 (due to the fact that the tool looked like goat horns).

Metaphorically or metonymically related meanings in the past are not taken into account due to the clear remoteness of semantic fields, which include lexical meanings of homonyms. Special attention deserves the name of a коза-5 (prison cell), which is borrowed from Polish. First of all the nomination is interesting as it can demonstrate the implementation of such ways of homonymy becoming, as foreign-language lexical borrowing and reshaping of the word form under the influence of another word. Polish name *koza* (prison cell) occurred probably due to phonetic changes in Old Polish noun *kloza* (enclosure, prison cell), borrowed through German mediation and directly related by descent from *lat. clausa* - pantry.

Destruction of polysemy leads to the fact that one word turns into two or more, while the polysemy is based on the unity of lexical-semantic variants [3, p. 78].

Homonyms appear in the result of a full phonetical concurrence of words or their parts of forms that were initially characterized by different sounding. This convergence is manifested as a result of acting of certain patterns of phonetic development.

Thus, the modern verbal homonyms *жати-1* (cut at the root stalks) and *жати-2* (compress something with force) were formed in the Proto-Slavic language due to the transformation of sound combinations [* in], [* im] in nasal vowel [e]: * *zinti* > * *zeti*, * *zimti* > * *zēti*.

Homonymy of such verbs found its continuation in the Ukrainian language, which has inherited a decisive ancient phonetic feature – a vowel [* ɛ] shifts into [a]. Phonetic motivation is underlies in the basis of homonyms *луг-1* (overgrown with grass and bushes meadow) and *луг-2* (sodium, potassium and other metals hydroxide; aqueous extract of ash for washing, laundry).

The first noun derived from Proto-Slavic * *Logъ* (lower ground, low forest, coastal thickets, swamp), the second - from Proto-Slavic * *Lugъ* (*luga*) (ash solution for washing, cleaning) phonetic form which was formed on the basis of borrowings from the Old High German language *louga* (trans. modern German noun *Lauge* with the same meaning). Unlike the mentioned verbs homonymy of the analyzed nouns became possible only in the Proto-Ukrainian language, because in the vowel [y] coincided Slavonic vowels (* o) and [* u], **logъ* > proto-ukrainian *лугъ-1* > ukrainian *луг-1*; * *lugъ* > proto-ukrainian *лугъ-2*. [2, p. 320]

Borrowings from different languages, adapted phonetically in appropriate way, also act as the source of homonyms, like *лот-1* (a device for measuring the depth of the sea, river) - Borrowing from the Dutch language (*lood*), *лот-2* (obsolete unit of mass, weight) - borrowing from German (*lot* - sinker, *lot*, a measure of weight - from Teutonic *lauda* (*plumbum*), *лот-3* (*plant*) - the result of phonetic modification of latin scientific names of plants *lotus*.

Morphological homonyms, which existence is caused by the coincidence of certain forms of the same word or by the coincidence of forms from different parts of speech, belong to the procreant group.

Word formation processes is treated as an individual source of homonyms, especially the creation of derivative lexical items from the same base with different meanings, such as *заговорити-1* (begin to speak) - *заговорити-2* (to affect on someone by speech, distract or tire someone by conversation); *перечитати -1* (to read again) - *перечитати-2* (to read whole text; to read very much of something).

The Main Types and Sorts of the Ukrainian Morphological Ambiguity

Manual disambiguation has revealed that ca 47 % of Ukrainian word forms are morphologically ambiguous. The morphological ambiguity of inflected languages is comparable, e.g. the morphological ambiguity of the Czech language is ca 46 % [5, p.173]. There are two types of morphologically ambiguous words or word forms: lemma ambiguity and word form ambiguity. An example of lemma ambiguity is *серед* – noun Pl. Acc. (*серед*) and preposition (*серед*). An example of word form ambiguity is *mamos* (*mother's* or *mothers*) – sg. Gen., pl. Nom or pl. Voc.

3 main types of Morphological Ambiguity can be distinguished:

- 1) ambiguity of inflected POS
- 2) ambiguity of inflected and uninflected POS
- 3) ambiguity of uninflected POS

The types of MA were classified into 43 sorts. MA sorts have the following distribution: 34 sorts of morphologically ambiguous word forms of inflected POS; 8 sorts of ambiguous word forms of inflected and uninflected POS and 1 sort of morphologically ambiguous forms of uninflected POS. A big part of uninflected POS comprises morphological multiword units that are used as separate lexical units.

The most frequent sorts of MA are:

- 1) syncretism of singular and plural of the third person verbs

- 2) syncretism of uninflected POS (the most frequent functional words a conjunction, an adverb and a particle);
- 3) case syncretism of nouns, adjectives, participles, pronouns and some numerals.

The importance of the research on ambiguity in Ukrainian language can not be underestimated. Theoretical value of the research lies in the presented definitions of ambiguous units, determined types of Ukrainian ambiguities, approaches and rules for homonymy disambiguation.

In addition to the theoretical importance, this work is of a significant practical value. It will improve greatly the quality of morphological analysis for Ukrainian language.

References:

1. Груба Т. Тематичний словник омонімів / Т.Груба // Українська мова і література в школі. – 2004. – №1—56 р.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1985. –Т. 2 : Д-Копці. –570р.
3. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики/ В.М. Русанівський // – К., 1988.—243р.
4. Brill E.: A Simple Rule-Based Part-of-Speech Tagger/E. Brill// Proceedings of Third Conference on Applied Natural Language Processing, Trento, Italy.—1992.—pp.143-148
5. Hajič J. Probabilistic and rule-based tagger of an inflective language: a comparison / J. Hajič, B. Hladká. // Proceeding ANLC '97 Proceedings of the fifth conference on Applied natural language processing. – 1997. – С. 111–118.
6. Kveton P. Rule-based morphological disambiguation: On computational complexity of the LanGR formalism. / Pavel Kveton. // Prague Bull. Math. Linguistics 85. – 2006. – С. 57–72.
7. Simov K. A Hybrid System for MorphoSyntactic Disambiguation in Bulgarian / K. Simov, P. Osenovay. // Proceedings of the RANLP 2001 Conference, Tzgov chark. – 2001.

Madinabonu Yusufjonova
(Toshkent, Uzbekistan)

KOREYS XAQLINING MILLIYLIGI VA MADANIYATI AKS ETGAN FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEK TILIDA TALQINI

Koreys tilining o'ziga xos jihati uning iboralarga nihoyatda boyligidir. Koreys tilidagi iboralarning lug'aviy ma'nosi uzoq o'tmishga borib taqaladi, bu ko'proq xalqning turmush tarzi va urf odatlariga ham qisman bog'liq.

Zamonaviy koreys tilida frazeologizmlarni 4 turga bo'lish mumkin:

1. *Qadimiy koreyscha iboralar.* Bular nihoyatda boy bo'lib, o'zining strukturasi ko'ra har xildir. Qadimiy frazeologik birliklarda qadimgi koreys tili leksikasi keng qo'llaniladi va ularda so'zlar asosan ko'p ma'noli bo'ladi. Frazeologik birliklar qadimiy koreys leksikasi materiallaridan qurilgan bo'lib koreys frazeologik birliklarning asosiy qismini tashkil etadi. Boshqa guruhlarga nisbatan ular ko'pchilik qismni tashkil etadi.

2. *Xitoy tilidan o'zlashgan frazeologik birliklar.* Ular asosan to'rt bo'g'inli so'zlardan tashkil topadi va har biri butun bir leksik birlikning funksiyasini bajaradi. Masalan :

일거양득-bir o'q bilan ikki quyonna urish ;

구밀벽검-og'izda asal.

3. *Xitoy tilidan aynan tarjima qilib olingan koreyscha iboralar.* Bunday frazeologik birliklar o'zining xitoycha ekvivalenti bilan baravar qo'llaniladi. Masalan :

눈위에서리친다-so'zma-so'z : qor ustida qirov ham bor.(falokat yolg'iz kelmaydi)

4. *Boshqa tillardan aynan tarjima qilib olingan koreyscha iboralar.* Masalan :
송나이두렵거든삼님께가지몰라bo'ridan qo'rqan o'rmonga bormaydi¹.

Koreys xalqining milliy madaniyati, o'ziga xos mentaliteti frazeologiyalarda ham o'z aksini topadi.

물고기(의) 밥이되다- suvga yiqilib o'lmoq ma'nosini bildiradi. Misol:
“멀쩡하게나갔던사람이물고기밥이되었더니믿어지지않아요”

Butun boshli inson suvga yiqilib o'lganiga ishonolmayapman.

기름밥(을) 먹다-“zavod yo fabrikada orqali tirikchilik qilmoq” ma'nosida keladi. Misol:

“기름밥을먹고사는놈이언제돈을모으겠어요”

“Zavod orqali kun ko'radigan kishi qachon pul yig'ardi-yu.”

김치 bilan bog'liq shunday ibora bor:

김칫국(물)부터마시다- sherigining fikrini hisobga olmasdan o'z fikri bilan ish tutish, uni fikri bilan hisoblashmasdan o'z qarori bilangina ish tutish. Misol:

“그렇게김칫국물부터마시다가일이뜻대로되지않으면그절망을어떻게감당하려고그러나”

¹RazmaxovaMariya.-Значениефразеологизмоввнациональнокультурномаспекте.-
«Yoshsharqshunoslarningilmiymaqolalarto'plami»dan.-2007.-22-bet

“bunday sheriging bilan maslahatlashmasdan faqat o‘z qaroring bilan qilingan ish aytganingdek bo‘lmasa bu muvaffaqiyatni qanday qilib bo‘yningga olasan?”

Koreys tilida 떡 bilan bog‘liq iboralar ham anchagina:

떡을만들다-ishni buzmoq. Misol:

“별것도아닌녀석이절난체만하다가이겨놓은경기를떡을만들어놓았다 ”

Arziydigan biror narsani bilmaydigan bolapaqirlar o‘ziga ortiqcha baho berishgani sabab yutilayotgan musobaqani beliga tepishdi(buzib qo‘yishdi)

그림의떡-amalga oshmaydigan, yoki amalga oshishi qiyin bo‘lgan narsa haqida gapirganda ishlatiladi.

Misol:

“그여자는나에게그림의떡이야. 일찍포기하는게좋아”

Bu qiz man uchun bir xomxayol.Undan ertaroq voz kechganim yaxshi.

누워서떡먹기- oson ish haqida. Misol:

“그정도뛰어넘는것은누워서떡먹기이다”

Bunaqa yugurib o‘tish juda oson.

미역국을먹다-imtihondanyiqilmoq

Aslida 미역국-tug‘ilgan kunda tanovul qilinadigan ovqat. Misol:

“올해가취업정년인데마지막시험에서미역국을먹었다 ”

Bu yil ish boshlamoqchiydim-u, imtihondan yiqildim-da.

구들장을지다-uyda ishsiz bekor yotmoq.

Aslida, 구들장- ondoldagi tutun o‘tish yo‘li ustiga qo‘yiladigan katta tosh. Misol: “일이틀어졌다는소문이나돌때부터그는구들장을지고살았다”

Ish haqidagi biror mish-mish chiqib qolguncha u uyda bekor yotadi.

놀부의환생"-boshqalarning yaxshi narsalariga hasad qilish. Misol:

“남이잘되는꼴을보지못하니아무래도그는놀부의환생인가보다”

“Boshqalarning chiroyni ko‘rolmaydigan hasadchiligidan naq Nolbu tirilib kelgandek bo‘ldi”.

마당을빌리다- so‘zma-so‘z olganda: “hovlini qarzini qarzga olib turmoq” lug‘aviy ma‘nosini bildirsa-da, iboraning ma‘nosi ilgari zamonlarda kuyovning kelin xonadoniga borib to‘y bazmini o‘tkazishidan kelib chiqqan.

국수를먹다-so‘zma-so‘z “kuksuni yemoq” ma‘nosini bildirsa-da ibora sifatida “turmush qurmoq” ma‘nosida ishlatiladi. Bu xuddi o‘zbek tilidagi “qachon boshingni ikkita qilamiz” degan iboraga mos keladi. Misol:

“이봐이형언제국수를먹여줄거야? 너무똥들이지말고할거면빨리결혼해”

I Pua I aka qachon uylanisiz? Uylanmoqchi bo‘lsangiz orqaga surmasdan uylana qoling-da.

Yuqorida ko‘rib o‘tganimiz 상투 ham iboralarda o‘z aksini topgan. Jumladan:

상투끝까지-juda, o‘ta darajada ma‘nosini beradi. Misol:

“아버지는그소식을듣고화가상투끝까지나서서체대로말을잊지못하고계셨다”

Dadam bu yangilikni eshitib juda jahllari chiqqanidan hech nima deyoilmadilar

밥을먹다iborasi “hayot kechirmoq, kun ko‘rmoq” ma‘nosini beradi. Masalan:

“그런직업을가지고밥을먹을수있을지머르겠다”-

“Bunday kasb bilan kun ko‘ra olamizmi yo‘qmi bilmadim”

Koreys xalqining mashhur asarlaridan biri “Xinbu va Nolbu” XVII-XVIII asrlarda yozilgan. Asarda frazeologizmlarning ot+fe‘l, fe‘l+fe‘l shakllari juda ko‘p uchradi. Ammo koreyslarda eng ko‘p tarqalgan frazeologizmlardan ot+fe‘l shakli hisoblanadi. Asarda ham ushbu shakl ko‘p uchradi. Misol uchun:

관청을찾다- hokimiyatni topmoq ya‘ni hokimiyatga yo‘l olmoq

Ushbu ot+fe‘l shaklidagi frazeologizmlarning asarda qo‘llanish jarayoniga e‘tibor qaratib,ularni tahlil qilib ko‘rsak:

그러자놀부는호랑이가같이날뛰며호령을하였다-

Nolbu jahl otiga minib yo‘lbarsdek o‘kirdi.Bu yerda “호령을하다”- so‘zma-so‘z tarjima qilinsa “baqirib qichqirmoq”, tarjimada “yo‘lbarsdek o‘kirdi” deb bersa ham bo‘ladi.

흥부는간절하게애원하였다-

Xinbu qattiq o‘tinib so‘rabdi.

Bu yerda “애원하다” – so‘zma-soz tarjimada “o‘tinib so‘ramoq”, tarjimada ham “o‘tinib so‘ramoq” tarzida berish mumkin.

그러나놀부아내는심보가더고약했다-

Lekin Nolbuning xotining yuragi judayam yomonlashibdi.

Bu yerda “고약하다”- so‘zma-so‘z tarjimada “xunuk ko‘rinmoq”, “yomon ko‘rinmoq” tarzida, o‘zbek tiliga tarjimada “yomonlashmoq” tarzida berish ham mumkin.

흥부는두눈에불이화끈일고정신이아찔했다-

Xinbuning ikki ko‘zi olovdek yonib hayratdan yoqa ushlabdi.

Bu yerda “정신이야짚하다” - “miyada tezlik bilan biron narsaning o'tishi”, ya'ni biron narsadan o'ta hayratga tushishda ushbu frazeologizm ishlatiladi. Tarjimada “hayrtdan yoqasini ushlabdi” tarzida berish ham mumkin.

놀부아내는어기가없어주걱은내려놓고부지깽이로흥부를실컷때렸다-

Nolbuning xotini hech narsa demay to'shakka o'tirib olov kaltagi bilan Xinbuni savalabdi.

Bu yerda “실컷때리다” - “tinmay urmoq” deb so'zma-so'z tarjima qilinsa, o'zbek tiliga “savalamoq” tarzida bersa ham bo'ladi.

큰고개를넘어오다가도독놈을만나다빼앗기고그만빈손으로왔네- katta go'shtni o'g'riga oldirib bo'sh qo'l bilan qaytibdi.

Bu yerda “빈손으로오다”- “bo'sh qo'l bilan kelmoq” deb so'zma-so'z tarjima qilinadi.

하루는생각다못해나라의곡식이나한섬얻어먹으리라마음먹고서흥부는관청을찾았다- har kuni o'ylamay davlatning don yoki bir burda nonini so'rashga o'ziga va'da berib Xinbu hokimiyatga yo'l olibdi.

Bu yerda “관청을찾다” – “hokimiyatni topmoq” ya'ni bormoq deb so'zma-so'z tarjima qilinadi. Lekin ma'nosi “hokimiyatga yo'l olmoq” hisoblanadi.

이번에도놀부는꼼짝없이돈을빼앗겼다- Bu safar ham Nolbu ilojisiz pulni tortib oldi.

Bu yerda “돈을빼앗겼다” – “pulni tortib olmoq” deb tarjima qilinadi.

이렇게놀부가박을탈때마다계속해서각종짐승과요물, 요사스런인간들이나왔다- Nolbuning turgan joyida yovvoyi hayvon, jinlar, ajinalar, faqat yomonlikni ravo ko'ruvchi odamlar paydo bo'ldi.

Bu yerda “인간들이나왔다”- “odamlar paydo bo'ldi” deya tarjima qilish mumkin.

그런데아뿔싸,

변안간대장군한사람이와락뛰어나오는데얼굴은먹칠을한듯새까망고눈을잔뜩부릅뜨고서우레같이소리쳤다- Lekin ey voh, birdaniga bir odam paydo bo'lib chiqdi-da, yuzi qora siyoh, ko'zini lo'q qilib qaraganda, chaqmoq chalgandek bo'lib tuyulardi.

Bu yerda “우레같이소리쳤다” – “chaqmoq chalgandek” deya tarjima qilsa bo'ladi.

놀부는서둘러땅에다박씨를심었다 - Nolbu shoshilib mevalarni pishirtirdi.

Bu yerda “박씨를심었다” – “pishmoq” ya'ni mevalarni pishishiga nisbatan ishlatiladi.

박이두쪽으로쩍갈라지더니도포를입고관을쓴늙은양반하나가나와호통을쳤다- Ikki tarafga qarab turib keyin uzun nimcha va shlyapa kiygan qari bir boy baqirdi.

Bu yerda “호통을쳤다”- “baqirmoq, o'kirmoq” ma'nosida qo'llanilgan

그렇지않으면네놈을이박통속에담아강남으로데려가겠다- Bunday qilmasang seni janubiy daryoga olib ketaman.

Bu yerda “강남으로데려가겠다”-“janubiy daryoga olib ketmoq”, deya tarjima qilish mumkin.

Har bir xalqning o'ziga xos frazeologizmlarini tarjimada berishda o'ta ehtiyotkorlik talab etiladi. Chunki tarjimon o'sha xalq tilini yaxshi bilishi va anglay olishi darkor. Xinbu va Nolbu asari ham bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Koreys millatiga xos bo'lgan frazeologizmlarning o'rni beqiyos. Negaki, frazeologizmlarda shu xalqning o'ziga xos urf-odat va madaniyati aks etgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch.-T.Ma'naviyat.-2008.
2. Usmanova Sh. O'zbek va turk tillarida somatik frazeologizmlar: Filol.fan.nomz...diss.-Toshkent. 1998.
3. Saydazimova U. Klassik koreys nasri antologiyasi. T.:2013.

Koreys tilidagi adabiyotlar:

4. 한국어고급 II.- 경의대학교출판국.-2003.
5. 한국어능력시험.토픽고급.-시대고식기획.-2008.

Rus tilidagi manbalar:

6. “Маяквостока”jurnali.-Toshkent.-2010/2.
7. “Yosh sharqshunoslar ilmiy maqolalar to'plami” da nashr etilgan Razmaxova Mariyaning “Значение фразеологии з мов в национально культурном аспекте” maqolasi.-Toshkent.-2007.

METHODS FOR TEACHING A NEW LANGUAGE TO STUDENTS

Over the years many methods for teaching a new language have evolved. The most longstanding method and the one that has been most heavily influenced by the work of psychologists is the Audio-Lingual Method. The goal in this method is to overlearn the target language through communicative drills directed by the teacher. The idea is to use the target language to the point that it becomes automatic and in the process new habits in the language are formed that overcome the tendency to rely on first language habits. In this method new vocabulary and grammatical structures are presented through teacher-directed dialogue drills, as well as heavy reliance on language lab drills organized around imitation and repetition drills. Students' correct responses are positively reinforced. Listening and speaking in the second language are the objectives in this method. Students' native language habits are considered as interfering, thus the use of the native language is restricted in the classroom. This method emphasizes proper pronunciation, simple everyday dialogues, and correct grammar [1, p. 32-50].

In recent years there has been a gradual shift in language education to an approach that favors communicative competence in the second language. This is called the Communicative Approach. The goal of this approach is to teach students the new language through classroom activities that engage students in the process of negotiating meaning in everyday conversations, rather than in teacher-directed repetitions of contrived dialogues. Students are taught to be communicators, not learners merely of vocabulary and grammar as in the audio-lingual method. In this approach to teaching a new language, the emphasis is on developing motivation to learn through establishing meaningful, purposeful things to do with the new language. Individuality in using the new language is encouraged, as well as cooperation with peers, which promotes a sense of personal competence in the use of the target language.

The social context in which a new language is learned is the deciding factor in determining whether the new language is identified as a foreign or second language. For example, a program that teaches students English in school in the United States is referred to as English as a second language (ESL) instruction. However, in the same school and down the hall from the ESL classroom, a teacher may be instructing students in Spanish, French, or Japanese. Because these languages are not the primary medium of communication in the United States, students in these classes are learning a foreign language (FL). The distinction is subtle but important. English language learners (ELLs) are immersed in English and get much more authentic English input from native speakers than students learning a foreign language (e.g., French) since this is not the medium of everyday communication in the United States. Thus, English learners have many sources (e.g., peers and mass media) and opportunities for receiving English language input. In contrast, students learning a foreign language in an American school typically have only their teacher to rely on for authentic language input. The distinctions in language learning contexts are important because they reveal how language instruction is planned and implemented.

An important contrast between foreign language education and English language instruction is that in an FL class students are not expected to develop proficiency in one or two years of instruction. Even students who reach the advanced placement level in an FL are seldom capable of showing a high level of oral proficiency in the FL. However, in ESL instruction students are expected to be main-streamed into English-only classrooms within one or two years. For many learners this is an unreasonable expectation that often creates other related school achievement difficulties. Thus, expectations differ depending on whether the discussion is about learning a second or a foreign language [2, p. 29-66].

Language learning is complex, whether the language is acquired in infancy as a first language or later in life as a second or third language. The learning process consists of acquiring a language system, rather than learning a series of disconnected components. A language system consists of not only grammatical rules and vocabulary, but also the proper way to use language, such as requesting information, inviting a friend to a social event, thanking a person for a kind act, or greeting a stranger. In addition, a language system includes discourse, whereby speakers learn what to say to whom and when.

Bilingualism involves having a command of the linguistic system—the phonology, morphology, syntax, semantics, and pragmatics—that constitute the essence of each language, but it also means being able to keep the languages separate cognitively when necessary, and strategies to search the memory store in one language in order to use the information in the other language.

The specific elements of the language system learned in a second language classroom vary by language. For example, the student learning Chinese or Farsi must learn an entirely new orthography, whereas students learning Spanish will only have minor differences in alphabets to contend with. Some languages will have very different sentence structures compared to English; others will appear to be more familiar. However, familiarity with the language system alone is not enough to enable students to engage in successful communicative activities. Learners also acquire the strategies that assist them in bridging communication gaps that result from differences of language and culture. Examples of these strategies include circumlocution (saying things in different ways), using context clues, understanding, interpreting, producing gestures effectively, asking for and providing clarification, and negotiating meaning with others.

In language learning and teaching an important concept is comprehensible input. Students can only learn what they understand and in language teaching this means that the teacher must make content comprehensible. There is a theoretical debate about what exactly comprehensible input is and how it advances a learner's

knowledge of a new language (Sanz, 2005). However, at a practical level teachers understand that with early to intermediate language learners, teaching for comprehension includes providing many nonverbal clues such as pictures, objects, demonstrations, gestures, and intonation cues. As competency in the language develops, other strategies include using hands-on activities and cooperative or peer tutoring techniques. As learners' vocabulary and knowledge of the language expands, they are able to comprehend more information. Ultimately, mastery demands that learners understand what the teacher is saying in class or what a native speaker is saying in a real-life context as well as the appropriate conversational interactive exchanges in and out of the classroom. All of the professional language associations have endorsed the Standards and they are a critical element in teacher education programs today. In fact, education students must demonstrate mastery of these Standards in order to receive their teaching credential to teach a foreign language [3, p. 22-89].

In sum, there is no one answer to the question of how much time is necessary to learn a second language. The answer depends on expectations of what language skills (oral, listening, reading, or writing) and level of proficiency are desirable in the student. If the goal is basic survival skills, the amount of time needed will be far less than if the aim is to develop a high level of communicative competency.

A learner who is proficient in a second language is able to exhibit a high level of accuracy in the second language. This includes being able to use the new language with grammatical accuracy in ways that are contextually and culturally authentic. Accuracy pertains to the precision of the message in terms of fluency, grammar, vocabulary, pronunciation, and cultural appropriateness. When language practice reflects real-world use, it forms the foundation for developing proficiency. This is true regardless of age, grade level, and type of language instruction offered the student [4, p. 100-133].

The method has shown that language input provided to language learners and the language output expected of them must be developmentally appropriate in two senses: (1) appropriate to the developing level of second language learning that the person has attained, and (2) appropriate to the cognitive and linguistic level of the student in his or her first language. In first language acquisition research shows that parents simplify their language input to their young children by speaking slower, frequent repetition, and simplified vocabulary and grammar. As the learner advances in the acquisition of the second language, three categories of discourse describe language use on the basis of receptive and productive skills. The categories are: interactive comprehension and production, receptive comprehension, and comprehensible production. Examples of interactive comprehension and production include telephone conversations and correspondence with friends through e-mail or instant messaging. These activities provide for an exchange of ideas. If one person does not understand the interchange, it is relatively simple to achieve understanding by seeking clarification. The interactive comprehension and production category of discourse is common in the social use of language [5, p. 120-150].

Receptive comprehension refers to activities such as reading a book in a science class or viewing a video in a history class, activities that preclude seeking clarification from the author or narrator. In these situations, readers or listeners rely solely on their reservoir of concepts and language decoding skills for comprehension. Receptive comprehension becomes increasingly important with each grade level because students are required to do more reading and to integrate the information acquired with new knowledge presented by the teacher. Teachers are very important in this stage since they can provide valuable strategies to help students advance to more complex language structures.

Comprehensible production is critical because it shows what a learner is capable of doing in their new language (e.g., completing a job application, making an oral class presentation). During such activities the second language user makes a presentation or writes a letter that precludes any seeking of clarification of meaning by the reader or listener. This places a responsibility on the second language user to communicate with clarity and accuracy. The comprehensible production category of discourse is common in the academic use of language. Further, many high-stakes tests (e.g., AP tests in a foreign language) include a writing component that requires students to produce an essay that is scored not only for grammaticality, but for the persuasiveness of an argument.

Foreign language study is an increasingly prominent part of education everywhere. Not only are high school students nearly always required to study a foreign language, but many lower and middle schools have added foreign languages to their curricula, whether as an enrichment or a requirement. Foreign language "magnet" schools have been created in some school districts and seem to be very popular. And of course, it's more common than not that colleges and universities require foreign language study for graduation. For the student unencumbered by a learning disability, foreign language study is indeed an enriching and rewarding experience. For the learning disabled student, however, it can be an unbelievably stressful and humiliating experience, the opposite of what is intended.

While it has long been recognized in the learning disabilities field that foreign language study would be a terrific challenge to learning disabled students, somehow this fact has been widely ignored in the field of foreign language instruction and in schools in general until very recently. Teachers of ESL students have also recognized that there are students who have great difficulty mastering English because of learning disabilities. This fact has added some urgency to the need for recognition of this problem. As more research is being done and more teachers are recognizing the problem, more solutions are being created for the student facing the challenge of learning a foreign or second language and the teachers who teach them.

Many strategies have evolved over the years to teach a second or foreign language to students. It is beyond the scope of this entry to cover all the methods that can be found in schools. However, two such methods used at the elementary school level will be described. [6, p. 18-56].

In conclusion, there are many ways in which psychologists can contribute to the study of foreign language teaching and learning. Psychologists have much to give to educators and parents who want to know more about the latest research in cognition and language and how this applies to learning a second language.

Reference:

1. Akamatsu, N. (2002). A similarity in word-recognition procedures among second language readers with different first language backgrounds. *Applied Psycholinguistics*, 23(1), 117–133.
2. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. New York: Cambridge University Press.
3. Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
4. Hamers, J. F., & M. H. Blanc. (2000). *Bilinguality & bilingualism* (2nd ed.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
5. National Standards in Foreign Language Education Project. (1999). *Standards for foreign language learning in the 21st century*. Lawrence, KS: Allen Press.
6. Padilla, A. M. (2006). Second language learning: Issues in research and teaching. In P. A. Alexander and P. H. Wine (Eds.), *Handbook of educational psychology* (2nd ed.). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Світлана Дешко
(Дубляни, Україна)

THE AIMS AND PRINCIPLES OF TEACHING ENGLISH

It is a common knowledge that there are lots of languages in the world, and some of them fall into the category of international languages or languages of wider communication groups, such as English; French, German, Spanish, Russian, Italian and Arabic. All these languages are the official languages of the UN.

English language is very important nowadays. More and more people need English to attend universities and colleges, because now we have an opportunity to get higher education abroad. New ideas in science and medicine happen so quickly that it is impossible to translate everything into different languages. Most articles are published in English. English is the language of international communication in many areas of life: trade, air and sea transport, tourism and sport. Ukraine is establishing closer economic, political, scientific, and cultural relations with various peoples of the world. International relations are extended and strengthened through the exchange of scientific, technical, and cultural information. In this situation foreign language teaching is a matter of state significance [1, p. 99-130].

In modern society language is used in two ways: directly or orally, and indirectly or in written form. Thus we distinguish oral language and written language. Direct communication implies a speaker and a hearer, indirect communication implies a writer and a reader. Hence the practical aims in teaching a foreign language are four in number: hearing, speaking, reading, and writing.

Aims are the first and most important consideration in any teaching. Hence the teacher should know exactly what his pupils are expected to achieve in learning his subject, what changes he can bring about in his pupils at the end of the course, at the end of the year, term, month, week, and each particular lesson, he should know the aims and objectives of foreign language teaching. The changes the teacher must bring about in his pupils may be threefold: practical —pupils acquire habits and skills in using a foreign language; educational — they develop their mental abilities and intelligence in the process of learning the foreign language; cultural — pupils extend their knowledge of the world in which they live. Therefore there are three aims, at least, which should be achieved in foreign language teaching: practical, educational, and cultural.

Practical aims. The foreign language as a subject differs from other subjects of the school curriculum. Whereas the teaching, for instance, of history is mostly connected with the imparting of historical laws and facts which pupils are to learn and the teaching of the mother tongue leads to the mastery of the language as a system (which is already used for exchanging thoughts and feelings) so that pupils will be able to use it more effectively in oral and written language, the teaching of a foreign language should result in the pupil's gaining one more code for receiving and conveying information; that is, in acquiring a second language for the same purpose as the native language: to use it as a means of communication [2, p. 29-110].

The length of the course, the frequency of the lessons, the size of groups should also be taken into consideration in adopting practical aims. The amount of time for language learning is one of the most decisive factors in mastering and maintaining language proficiency since learners need practice. The more time is available for pupils' practice in the target language, the better results can be achieved. Moreover, for the formation of speech habits frequency of lessons is a more essential condition than the length of the course. It is not necessary to prove (it has already been proved) that intensive courses are more effective than extensive ones, for example, six periods a week for three years are more effective for language learning than three periods a week for six years [3, p. 54-87].

In foreign language learning all forms of work must be in close interrelation, otherwise it is impossible to master the language. However, attention should be given mainly to practice in hearing, speaking, and reading. Thus pupils must achieve a level in their knowledge of the language which will enable them to further develop it at

an institute or in their practical work. The achievement of practical aims in foreign language teaching makes possible the achievement of educational and cultural aims.

Educational aims. Learning a foreign language is of great educational value. Through a new language we can gain an insight into the way in which words express thoughts, and so achieve greater clarity and precision in our own communications. Even at the most elementary level learning a foreign language teaches the cognizance of meaning, furnishes a term of comparison that gives us an insight into the quality of language. When learning a foreign language the pupil understands better how language functions and this brings him to a greater awareness of the functioning of his own language [4, p. 120-160].

Since language is connected with thinking, through foreign language study we can develop the pupil's intellect. Teaching a foreign language helps the teacher develop the pupils' voluntary and involuntary memory, his imaginative abilities, and will power. Indeed, in learning a new language the pupil should memorize words, idioms, sentence patterns, structures, and keep them in long-term memory ready to be used whenever he needs them in aural, speaking, reading, and writing. Teaching a foreign language under conditions when this is the only foreign language environment, is practically impossible without appealing to pupils' imagination. The lack of real communication forces the teacher to create imaginary situations for pupils, to speak about making each pupil determine his language behaviour as if he were in such situations.

Cultural aims. Learning a foreign language makes the pupil acquainted with the life, customs and traditions of the people whose language he studies through visual material (such as post cards with the views of towns, countryside, and people; filmstrips, for example, "Great Britain", "What Tourists Can See in London", "Disney Land" films) and reading material dealing with the countries where the target language is spoken. Foreign language teaching should promote pupils' general educational and cultural growth by increasing their knowledge about foreign countries, and by acquainting them with progressive traditions of the people whose language they study. Through learning a foreign language the pupil gains a deeper insight into the nature and functioning of language as a social phenomenon. [5, p. 125-170].

It should be said that practical, educational, and cultural aims are intimately related and form an inseparable unity. The leading role belongs to practical aims, for the others can only be achieved through the practical command of the foreign language. But to achieve any aim it is necessary to remember about the Methods of teaching. Methods of foreign language teaching are understood as a body of scientifically tested theory concerning the teaching of foreign languages in educational institutions. It covers three main problems as: content of teaching, i. e. what to teach to attain the aims; methods and techniques of teaching, i. e. how to teach a foreign language to attain the aims in the most effective way to meet modern requirements.

Methodology of teaching English is based on the fundamental principles of Didactics. They are the following: scientific approach in teaching, accessibility, durability, conscious approach, activity, visualization and individual approach to instruction, systematic practice. Except for the basic didactic principles Methodology of teaching English uses specific principles that are applied in teaching a foreign language. Let's consider them.

Since the aim of teaching English at school is to teach the pupils how to use the target language for communicative needs', one of the main methodological principles is the principle of communicative approach. It means that the pupils should be involved in oral and written communication throughout the whole course of learning English.

There are four types of language activities to be developed in pupils: listening, speaking, reading, and writing. Each language activity has its own set of actions that are characteristic of this activity, thus special exercises are needed which should be adequate to each activity. So in teaching a particular language activity the teacher faces specific problems that should be solved since the development of each activity requires certain techniques and exercises. This is the application of the principle of differential approach in teaching English, i.e. each language activity requires special attention on the part of the teacher.

The principle of an integrated approach is another methodological principle. Pupils do not assimilate sounds, grammar units, lexical items as discrete components of the language, but they acquire them in sentence-patterns, pattern-dialogues related to certain situations. Pupils should use their skills in the four language activities as interdependent parts of their language experience.

The principle of durability implies the ability of a pupil to keep in his memory linguistic and language material he learns of ready access, i.e. the pupil can use units of the language whenever he needs them for oral or written communication. The durability is ensured: – by vivid presentation of material; – by constant revision and drills; – by the use of the material on the part of the learner for communicative needs; – by systematic control; – by constant supervision of pupil's habits and skills on the part of the teacher.

The principle of conscious approach to language learning means that the language material is acquired consciously, the pupil understands what he learns. Such approach usually contrasts with "mechanical" learning throughout repetitive drill. So the pupils should acquire the rules of the language in order to be able to follow them in the act of Communication.

The principle of activity implies that the pupils should be active participants in the learning process. Activity arises under certain conditions. According to the Sets Theory (теорія установки) the learner should feel the need to learn the language, thus the main sources of activity are motivation, desire and interest in the language [6, p. 135-170].

The principle of visualization is very important in teaching English since the process of knowledge gaining begins with sense perception. The use of visualization makes the lessons emotionally coloured, gets the pupils interested and awakens their thought. It creates natural or almost natural situations for the use of the language as a means of communication.

The principle of individualization is getting very important at present. There always are some individuals in the class who learn more slowly than others, or faster than others. The teacher has to assess the progress of each individual in the class and find the way how to manage the classroom activity so that the slowest learners are not depressed being left behind and the fastest learners are not frustrated by being held back. This principle is achieved: by using the individual cards; by specific selection of exercises for each group of pupils in the class; by the use of additional material, etc.

References:

1. Carabaneanu et al., 2006 Carabaneanu, L., Trandafir, R., & Mazilu, M. I. (2006). Trends in e-learning (with Carabaneanu L., Trandafir R.), Ser. A, Research Reports 5, Tampere Polytechnic, ISBN 952-5264-46-7 3, 106-111.
2. Chen et al., 2002 Chen, Y.S., Kao, T.C., Sheu, J.P., & Chiang, C.Y. (2002). A mobile scaffolding-aid-based Bird-Watching Learning System.
3. Houser et al., 2002 Houser C., Thornton, P., & Kluge, D. (2002). Mobile Learning: Cell phones and PDAs for education Japan. Proceedings of the International Conference on Computers in Education (ICCE'02), Kinjo Gakuin University.
4. Edelson, 1998 Edelson, P. J. (1998). The organization of courses via the internet, academic aspects, interaction, evaluation, and accreditation. National Autonomous University of Mexico, Mexico City. Gulcin Nagehan Sarica et al. / Procedia Social and Behavioral Sciences 1 (2009) 439-445 445.
5. Cooney and Keogh, 2007 Cooney, G., & Keogh, K. A., (2007). Use of mobile phones for language learning and assessment for learning. A Pilot Project St. Johns, Beamore Road, Drogheda, Co. Louth, Ireland National Council for Curriculum and Assessment. Retrieved on 2 January 2007 from www.ncca.ie.
6. G.M. Chinne Emerging technologies going to the MALL: Mobile assisted language learning Language Learning & Technology, 10 (1) (2006), pp. 9–16.

Ольга Іщенко
(Дубляни, Україна)

ACTIVATING METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article deals with various types of activating tasks in the process of foreign language teaching. Special attention will be paid to activating methods that proved to be successful, when teaching foreign language for specific purposes, especially at the upper-intermediate and advanced levels.

In learning languages, a distinction is usually made between mother tongues, second languages, and foreign languages. A mother tongue is the first language or languages one learns (or acquires) as a child. When immigrants come to a new country and learn the language of that country, they are learning a second language. On the other hand, when English-speaking students in the United States learn French or Spanish in school, or when Brazilians study English in Brazil, they are learning a foreign language. The acronyms ESL and EFL stand for the learning of English as a Second and as a Foreign Language.

Many theories about the learning and teaching of languages have been proposed. These theories, normally influenced by developments in the fields of linguistics and psychology, have inspired many approaches to the teaching of second and foreign languages. The study of these theories and how they influence language teaching methodology today is called applied linguistics.

The grammar-translation method (18th, 19th and early 20th century), for example, is an early method based on the assumptions that language is primarily graphic, that the main purpose of second language study is to build knowledge of the structure of the language either as a tool for literary research and translation or for the development of the learner's logical powers, and that the process of second language learning must be deductive, requires effort, and must be carried out with constant reference to the learner's native language.

In the early 1960s a new tool appeared on the scene -- the magnetic open-reel audio tape. Textbook publishers began supplying prerecorded master open-reel audio tapes to accompany their language texts. If an institution selected a particular text which had an accompanying tape, that institution was allowed to copy the master for the general use of its students. These tapes were usually accompanied by another tool -- a language laboratory workbook [1, p. 49-92].

It did not take long for the wave of the "language laboratory" to sweep over the country. Schools began installing these labs and introduced new technology designed for their use. It was now possible for students to select a lesson by means of a central switching mechanism to receive a specific prerecorded foreign language program. This new listening tool became part of most language programs, with students required to attend "lab sessions" at least twice a week in addition to their normal classroom instruction.

Another advantage of this new technology was the ability of the instructor, through the use of a main console, to monitor an individual student's progress and even to communicate directly with one student while not disturbing other students in the laboratory. The instructor also could simultaneously administer an oral examination to everyone in the room or interact with a single student. Magnetic tape and the advent of the language laboratory were truly great innovations in the teaching of foreign languages.

Along with this new wave of technology came new teaching techniques. The audio-lingual method came into vogue. Native speakers were used to record dialogues and exercises. The students made extensive use of

prerecorded taped materials to memorize entire sentences and phrases in order to gain mastery over the patterns of a foreign language. This new magnetic tool proved very useful for listening to literature readings and cultural music. The ultimate goal of the audio-lingual method was to build a linguistic foundation upon which the skills of the target language could then be built.

Eventually, the open-reel, remote controlled tape gave way to the individually controlled tape cassette. This versatile tool was much more user-friendly in so far as it permitted the listener to stop, pause, rewind and replay the tape on demand. The cassettes also could be used in students' rooms, automobiles or just about anywhere. The use of cassettes permitted an instructor to evaluate a student's oral proficiency and to administer aural/oral tests. They also allowed the student to record his/her voice and to compare it with that of a native speaker. Oral examinations could be reviewed by all concerned simply by gaining access to a basic cassette player.

This technological advancement persisted for many years and is still a fairly successful tool today. The cassettes can be used in conjunction with laboratory workbooks, which provide practice in achieving written as well as listening competency. The combination of native speakers and written exercises is a very important facet in learning a foreign language, especially for gaining a better understanding of literature, drama and music [2, p. 100-130].

On the contrary to the teaching of non-linguistic subjects, foreign language teaching is not accomplished through lectures. Language knowledge and communicative skills are not stored like intellectual property within our memory as in the case of other subjects. It is essential for our language knowledge to be operational, i.e. it can be used in new learning and communicative tasks. It should be used as a tool of interpersonal communication in real social situations. That is why, foreign language learning is realised through exercises, which include active participation in teaching process. Then the question is: If active participation of students in foreign language learning is a kind of prerequisite, how come that we speak about activating approaches in the field of foreign language didactics?

It can be concluded that activating approaches are those that stimulate students' learning through active participation and activation of cognitive processes, not only through mere reproduction of given rules. Another feature of activating approaches is that the major activity should be on the part of the learner, whereas the teacher has the role of a manager. He/she manages the teaching/learning process, supporting the student when it is necessary [3, p. 220-300].

Inductive approach towards language structures. Students induce rules on the basis of operations with language material. This technique is implemented when acquiring grammatical rules. The main idea behind is that the student will familiarize himself/herself with the text, and then explicit dictation of rules occurs. On the basis of a given text, the student formulates a rule. Then this rule is being verified by means of grammatical exercises taken from course book. In the third part, students think about other potential uses of this rule. The fourth part is a stage when the student is asked to apply grammatical rule within a new language material.

Exploratory approach towards lexis acquisition: to know the meaning of words from the context, creative ordering of lexical subsystems.

Activating task is also obvious in case of students' predictions, when structuring the text. In this way, students are searching for right words that lead them to a more careful reading and comparison of their own expectations against a given text.

Simulation technique to develop productive communicative skills and strategies: simulation of authentic communicative situations and intentions, very often in the form of role plays. Authenticity of communicative situations and creative use of linguistic knowledge is dependent upon the extent to which referential frame, structure and content are planned in advance. On the contrary to artificially invented communicative situations, simulations are such techniques which students can personally relate to, as the result of their previous personal experiences. An example of simulation can be the following one: Friends want to plan and prepare a birthday party. What do they need for that party? Who is going to bring this and that? What should be the programme like? Who will be invited? What should be taken into consideration (noise, neighbours) [4, p.22-90].

Interactive approach towards the solution of complex tasks. Notion interactive means that students are led to complex language behaviour. When solving such tasks, students have to make use of a variety of language knowledge, communicative skills and communicative competence. Communicative situation, which students find themselves in, consists of more steps that need to be taken within a group work. In didactics of technical language, interactive approach is implemented when searching for decisions (Bolten 1997, 6). Widely used and spread example of interactive teaching are case studies and role plays, aimed at the field of business. Due to their level of difficulty, business role plays are recommended for more advanced language learners.

Project work to introduce real outside world to the process of teaching; information on culture with subsequent creation of communicative performances. Interactive approach can be perceived as an umbrella term for all instances of project work. However, when dealing with interactive tasks, a wide spectrum of speech acts performed within group work can be included here. On the other hand, project work is aimed at incorporating a piece of professional reality into foreign language teaching/learning, simultaneously improving communicative strategies and building vocabulary [5, p. 78-130].

Contrastive approach to understand intercultural differences: to develop the ability to decipher social connotations of verbal and non-verbal behaviour, when being involved in a communication with foreigner, to train sensitive and adequate reaction to it.

To develop and improve this ability, it is strongly recommended to adopt contrastive approach, where students interpret a particular communicative behaviour on the basis of their own cultural consciousness. The

ability to react appropriately is extremely important during business negotiations among partners, coming from various cultural backgrounds. Our point of departure is the fact that each country within Europe has its own cultural heritage as a result of its own historical development. Student analyses intercultural communication on a video, deciphers social signals being included there, and he/she considers possible ways of adequate reaction to the communication that is on the video, so that misinterpretation of communicative intention does not occur [6, p. 45-120].

Activating and motivational methods might be time-consuming sometimes, but the result will be more effective approach to studying, where it is far better to experience new phenomenon once, rather than hear it twice. The final goal of any language instruction should be the development of communicative competence. However, each country has its own spectrum of conventions and habits that determine the flow of communication. Language output is to a great extent a social behaviour. When studying foreign language, students should be instructed to increase their cultural consciousness, they should be aware of cultural differences between mother tongue and target language cultures, and they should understand psychological aspects of communication. The aim of language education is a target language user who has developed his/her language competence in all its respects, including cultural sub-competence. In other words, language teachers have to develop communicative competence of their students, and they should also shape their personality and social behaviour as part of intercultural competence.

References:

1. Bolten, J. 1997. Marktchance Wirtschaftsdeutsch. Mittelstufe 2. München: Klett 1997.
2. Jongste, Henk Maarten de. 1997. Die kulturelle Komponente im berufsbezogenen Sprachunterricht: Wirtschaftsniederländisch und Wirtschaftsenglisch an der FH Dortmund. In: Börner, Wolfgang / Vogel, Klaus (Hrsg.): Kulturkontraste im universitären Fremdsprachenunterricht. Fremdsprachen in Lehre und Forschung 20. Bochum 1997, 224–240.
3. Hunterová, M. 1999. Účinné vyučování v kostce. Praha : Portál, 1999. ISBN 80-7178-220-330.
4. Khadjehzadeh, Mohammad Hossein. 2002. Sprachbuchwandel Ende des 20. Jahrhunderts. Bayreuther Beiträge zur Literaturwissenschaft 25. Frankfurt: Peter Lang 2002.
5. Kulic, V. 1992. Psychologie řízeného ucní. Praha : Academia, 1992.
6. Lerner, I. J. 1986. Didaktické základy metod výuky. Praha : SPN, 1986.

Ольга Петрова
(Харків, Україна)

СТРУКТУРА ЯКОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Зміни в теоретико-методологічній моделі освіти визначили у нашому суспільстві новий концептуально-методологічний підхід до викладання навчальних дисциплін, зокрема й іноземної мови. Дослідженню базових понять сучасної освітньої парадигми присвячені численні лінгвістичні та методичні праці (Л. Кондратова, С. Орешкова, І. Зязюн, Н. Волкова, О. Котенко, А. Кузьмінський та ін.) [1]. Викладач університету є одним із провідних компонентів педагогічного процесу, тому його особистість та її складові становили предмет дослідження у лінгвометодіці. Аспекти особистості викладача ВНЗ вивчали такі науковці, як Н.М. Лосєва, І.Д. Бех, З.Н. Курлянд, С.О. Сисоева, С.С. Якубовська та ін. [2-4]. Втім, вимоги до особистості викладача різних дисциплін вищого навчального закладу ще вимагають вивчення, що визначає актуальність даної роботи.

Особливості викладацької діяльності в межах кожної навчальної дисципліни у ВНЗ передбачають специфічні характеристики, які належить розвивати в педагогічному процесі в особистості викладача. Однак, очевидно, що досконалість володіння матеріалом навчального предмету, який викладається, є беззастережною вимогою до педагога. Визначення ролі досягнення адекватного рівня професійно важливих якостей викладача вищої школи у професійно-педагогічній діяльності сприяє їх удосконаленню та позитивним змінам у навчально-виховній роботі. Тому, як підкреслює С. Якубовська, з акмеологічного погляду, становлення професіоналізму і розвиток викладача передбачають формування професійного покликання, отримання спеціальної освіти, формування професійної майстерності [4].

У роботах зарубіжних та вітчизняних лінгвометодистів розроблялися проблеми моделі викладача вищої школи (Е. Horwitz, А. Hughes, А. Pavlenko, J. Lantolf, J. Richards, Т. Rodgers, S. Cepik, О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко та ін.), яка становить систему особистісно-ділових рис, суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, програму педагогічних умінь та навичок, необхідних для виконання викладачем його професійних обов'язків. Дослідники відзначають першочергове значення високого рівня професійної культури, свідомості, наявності пошуково-проблемного стилю мислення, розвинутих інтелектуально-логічних та комунікативних здібностей. Наявності цих якостей приділяється велика увага в зв'язку з тим, що викладач іноземної мови повинен розвивати їх для успішної педагогічної діяльності.

Відзначається, що навчальні дисципліни у немовних ВНЗ "Іноземна мова" та "Іноземна мова за професійним спрямуванням" мають специфічну мету навчити не стільки знанням з даної дисципліни, про предмет (іноземну мову, мовна компетенція), скільки виробити навички та вміння різних видів мовленнєвої

діяльності на основі знань про спосіб діяльності взагалі та професійної діяльності зокрема (іншомовна комунікативна компетенція, професійна комунікативна іншомовна компетенція).

Як свідчать психолого-педагогічні дослідження, зокрема таких, як П. Лузан, І. Зайцева [5], психологічними передумовами педагогічної творчості є професійно-специфічні здібності, які сприяють успішній педагогічній діяльності, зокрема, організаторсько-педагогічні, дидактичні, перцептивні, комунікативні, сугестивні, науково-дослідницькі та пізнавальні здібності [5].

Слід підкреслити, що професійна діяльність викладача іноземної мови висуває вимогу важливих якостей особистості, які є суттєвими психологічними характеристиками. Вміння викладача іноземної мови ВНЗ залучати студентів до різних видів мовленнєвої діяльності, керувати формуванням навичок їх застосування, застосовуючи як усні, так і письмові тексти у процесі виконання навчальних і виховних завдань, пристосування навчального процесу до конкретних умов мовної підготовки та особистісних характеристик студентів, є обов'язковими в педагогічній роботі при викладанні іноземної мови.

Як відомо, навчання іноземної мови у немовному ВНЗ передбачає охоплення професійного, культурологічного та побутового рівнів мовленнєвого спілкування, що також висуває підвищені вимоги до педагога, який навчає іноземної мови в профільному вузі. У контексті сучасних цивілізаційних змін виникають різноманітні проблеми розвитку особистості фахівця. Нинішній розвиток усіх галузей вимагає від педагога створювати в своїй особистості широкий діапазон можливостей, розвивати свій розум, використовуючи постійну самоосвіту, самовдосконалення, спрямованість на творчу самореалізацію. Тому для ефективної науково-педагогічної діяльності нині є наявність професійної компетентності. Професійна компетентність викладача базується на спеціальній науковій, практичній та психолого-педагогічній підготовці. Необхідною умовою є також, за словами І.С. Сабатовської, його загальнокультурна та гуманітарна компетентність, гуманістичні особистісні якості, відповідальність за результати власної діяльності, мотивація до самовдосконалення, креативність, володіння інноваційною стратегією та тактикою, гнучкою адаптацією до змін змісту та умов професійної діяльності [6].

Як можна зрозуміти з теорії і практики сучасного викладання іноземної мови в нефілологічному вищому навчальному закладі, нині викладач виконує завдання не передачі соціокультурного досвіду від покоління до покоління, а формування гармонійно розвиненої, творчої особистості, спрямованої на реалізацію власного інтелектуального, духовного, професійного потенціалів. Як відзначає О. Гура, у центрі освітнього процесу знаходиться активно діючий суб'єкт, який усвідомлено опановує основи міжкультурної, пізнавальної, соціальної компетентції [7, с. 184-185].

Вивчення психологічної структури особистості як основи систематизації професійно важливих якостей фахівця свідчить про принципову важливість для викладача керування навчальним процесом, створення сприятливого психологічного клімату в аудиторії, доброзичливості, що безпосередньо пов'язано з успіхом у навчанні [8, с. 72].

Професійна діяльність викладача вищої школи багатоаспектна, охоплює наукові пошуки, суто викладацьку діяльність, методичну роботу, виховний та організаційний вплив на студентів, самовдосконалення. Як підкреслює А. Кузьмінський, професійна діяльність викладача постійно оцінюється з боку студентів та інших педагогів, і в кожному з напрямів діяльності виявляється або формальне ставлення викладача до неї, або його прагнення здійснювати роботу на високоякісному рівні [1]. Тому справа гідності кожного викладача ставити собі високі вимоги до власної діяльності, працювати креативно, критично мислити, спрямовуючи навчальну діяльність у студентській групі до успіху.

Ще однією важливою обставиною, яка формує структуру якостей викладача іноземної мови сучасного нефілологічного вищого навчального закладу, є те, що, за словами дослідників, "викладач перестав бути єдиним джерелом знань" [9]. Довкола сучасних студентів нині є чимало інших джерел знання, які можуть скласти конкуренцію викладачеві (найважливішим суперником є мережа Інтернет, яка дає необмежені можливості для отримання інформації off-line та on-line). З огляду на це, викладач вимушений особливо піклуватися про свій моральний і професійний авторитет, щоб залишитися у навчальному спілкуванні таким для студентів. Саме викладач має залишатися авторитетом щодо своєї навчальної дисципліни для студентів, незважаючи на нинішню відкритість у доступі (безмежність інформаційного простору) до іншомовної дійсності.

Студенти найбільшим авторитетом вважають викладача з глибокими знаннями, і найкраще використання цих глибоких знань викладачем відбувається при застосуванні їх у навчальному процесі для розумового, професійного та творчого розвитку студентів. Вимогою є адекватне орієнтування в суміжних з предметом "Іноземна мова", тобто профільних для певного ВНЗ, дисциплінах. Володіння іншомовною фаховою загально- та конкретногалузеву термінологією сприяє глибшому розкриттю закономірних зв'язків у профільній дисципліні, а також між предметами, явищами і процесами реального світу, що необхідно для створення професійно компетентного, всебічно розвиненого спеціаліста.

Викладач має постійно доводити свою педагогічну майстерність, оскільки процес навчання здійснюється саме на практичному занятті під його керівництвом. Він організує, спрямовує і контролює весь педагогічний процес та самостійну роботу студента. Провідним залишається підготовка навчально-методичних матеріалів, визначення адекватних методів, форм і прийомів проведення практичних занять із різними цілями.

Педагогічна майстерність викладача іноземної мови виявляється в його вмінні організувати пізнавальну діяльність студентів та забезпечити їх іншомовне спілкування. Складним завданням, виконання якого залежить від багатьох факторів (наявний у студента початковий рівень володіння іноземною мовою, ступінь його мотивації до навчання, рівень його мовних здібностей, характерологічні

особливості тощо) є стимулювання студентів до мовленнєвих і немовленнєвих дій, прогнозування їх мовленнєвої продукції, формування у них потреби та здатності до самоосвіти і систематичної самостійної роботи над іноземною мовою.

Ще одним компонентом структури якостей викладача є його здатність до контролювання рівня розуміння студентами мовного матеріалу, визначення мовленнєвих успіхів студентів та коригування їх навчальної діяльності. У цьому процесі орієнтиром має слугувати мета навчити студентів самостійно діставати знання, знаходити власні помилки та вдосконалювати свій рівень володіння іноземною мовою. Викладач повинен так планувати власну роботу, щоб її результатом став розвиток розумових здібностей студентів і формування в них умінь і навичок самостійного мислення, оволодіння різними видами та прийомами самостійної роботи і практичного використання знайдених знань. Тому, як відзначається у роботах дослідників, «позиція викладача може бути визначена терміном “консультант”, тобто спеціаліст, який дає поради в певній галузі» [9].

На підставі викладеного можна сказати, що навчання іноземної мови застосовується для активізації пізнавальної діяльності студентів упродовж упровадження в педагогічну практику вдосконалених для підвищення якості навчального процесу методик навчання, які сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів.

Проблема формування особистості викладача іноземної мови немовних університетів пов'язана і з формуванням педагогічної компетентності, застосування загальнодидактичних знань та методики викладання власної дисципліни. За нинішніх умов значущих змін в галузі освіти надзвичайного значення набуває професійна компетентність сучасного педагога, переорієнтація його мислення на усвідомлення сучасних вимог до педагогічної діяльності [3, с. 14]. Дослідниця згаданих проблем С. О. Сисоєва відзначає, що здатність педагога відповідати цим вимогам є глибоко суб'єктивною і пов'язаною з особистісними якостями самого педагога, які мають відповідати новим вимогам до професійної діяльності [3, с. 14]. Тому принциповим є формування у системі сучасної вищої освіти викладача з яскравою творчою індивідуальністю, а не так би мовити, відтворення певного набору фахових якостей. Отже, викладач має не просто ставити перед собою певні педагогічні завдання, а й прагнути їх внутрішнього сприйняття студентами [4].

Бути на рівні сучасних вимог до науково-педагогічного працівника означає мати інтегровані багатокомпонентні професійні знання та вміння, індивідуальність та творчу особистість.

Отже, склад якостей особистості викладача іноземної мови у немовному університеті досить широкий, включаючи розумові, професійні, психологічні, дидактичні, перцептивні, організаторські, комунікативні, креативні вольові та інші якості. Висновком може бути ствердження первинного значення особистості викладача, склад якостей якої і сприяє успішності або неуспішності викладацької діяльності та навчального процесу в цілому.

Література:

1. Кузьминский А.И. Педагогическое мастерство преподавателя высшей школы и его влияние на качество обучения / Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденции развития. – 2010. – Вып. №2.
2. Лосева Н.М. Самореалізація викладача: теоретичний аспект: Монографія. – Донецьк, 2004. – 380с.
3. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. – К., 1996. – 406с.
4. Якубовська С.С. Педагогічні здібності як компонент готовності викладача вищого технічного навчального закладу до педагогічної діяльності // Нова педагогічна думка. – 2012. – №1. – С. 265-267. <http://social-science.com.ua/article/594>
5. Лузан П., Зайцева І. Академічна група в контексті проблеми виховання студентської молоді // Освіта і управління. – 2002. – № 1. – С. 151-156.
6. Сабатовська І.С. Професійні якості в діяльності викладача вищої школи // Тридцята ювілейна Міжнар. наук.-практ. конф. "Інноваційний потенціал світової науки XXI сторіччя" (19-25 січня 2015 р.) <http://nauka.zinet.info/24/sabatovska.php>
7. Гура О. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: навч. посібн. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 223 с.
8. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам: Учеб. пособие. – М., 1986.
9. Зеленська О. Професійно значимі якості викладача іноземної мови у ВНЗ / Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Педагогіка. – 2009. – Вип. 25, Ч. 3. – С. 79-86.

Наталія Попова
(Харків, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНЕ ЗАСВОЄННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ АНГЛІЦИЗМІВ

Дослідження англіцизмів привертало увагу багатьох лінгвістів, як в історії мовознавства (І. Огієнко, С. Семчинський, Ю. Жлуктенко, О. Мельничук, М. Жовтоброух, О. Муромцева), так і в сучасній науці (Я. Голдованський, І. Ющук, О. Скопненко, Т. Цимбалюк, М. Бондар, Л. Архипенко та ін.). Надзвичайне зростання кількості запозиченої лексики, особливо англіцизмів наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. було

зумовлено такими позамовними чинниками, як суспільно-політичні та економічні перетворення в Україні, відкритість та інтеграція в міжнародні культурні й інформаційні сфери та под.

Нині українська мова перенасичена запозиченими словами, переважно в термінологічній підсистемі мови, але численні випадки детермінологізації і входження запозичених термінів найрізноманітніших сфер знов актуалізують вивчення англіцизмів з погляду їх засвоєння мовою-реципієнтом.

У мовознавчих дослідженнях термін англіцизм (або в деяких джерелах, англізм) застосовується або у більш широкому, або більш вузькому значеннях, як різновид мовного запозичення: слово, його окреме значення, вислів тощо, які запозичені чи перекладені з англійської мови, або утворені за її зразком [1, 2].

Так, терміном „англіцизм” позначають результат процесу запозичення з англійської мови – слово, лексичну одиницю, запозичену з англійської мови або через її посередництво, тобто позначення слів-етимонів, слів-посередників та інтернаціоналізмів англійського походження [2, с.4].

Більш широким є визначення англіцизмів як „різновиду запозичення: слово, його окремі значення, вислів тощо, які запозичені з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком” [3, с. 25].

У такому розумінні англіцизми переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають ознаки свого походження: фонетичні (*джин, імідж*), словотвірні (*брокер, айсбордінг*), семантичні (*рейнджерс, командос*). Деякі англіцизми позначають національні англійські чи американські реалії (*скотланд-ярд, діснейленд*) чи предмети і явища, пов'язані зі спортом, технікою, економікою, політикою тощо.

Англіцизми, які є перекладеними ідіомами або крилатими висловами, асоціюються у свідомості мовців з англійським джерелом незалежно від способів відтворення, наприклад, укр. „*виглядати на мільйон доларів*” у значенні „*дуже добре, шикарно виглядати*” – англ. „*to look like a million bucks*” [3, с. 25].

Оскільки нас цікавили лексичні запозичення, ми спиралися на визначення англіцизмів як „слів або їх окремих значень, запозичених з англійської мови або через її посередництво в українську мову письмовим чи усним шляхом” [1, с. 16].

Слід підкреслити, що частина новітніх запозичень ще не встигла отримати лексикографічну фіксацію, хоч фактично вже ввійшла в щоденне життя й функціонує в українській мові, тому враховується не тільки письмовий, але й усний шлях входження, зумовлений специфікою лексичного матеріалу, що вивчається. Це відбувається завдяки інтенсифікованому англо-американського впливу, зокрема через засоби масової інформації, рекламу. Розширення культурних, наукових та економічних зв'язків з англійськими країнами зумовлює збагачення наших знань про реалії закордонної дійсності, англійські назви яких не мають прямих українських відповідників і, отже, є лакунарними для української мови [3, с. 268; 1].

Процес об'єктивного поповнення лексичного складу української мови запозиченнями в сучасний період відбувається надзвичайно швидко й інтенсивно: оскільки нові реалії приходять до нашої дійсності вже з існуючими англо-американськими назвами, закріпленими за ними в англійській мові, то вони не встигають отримати найменування на українській національній основі. Таким чином, українська мова в разі нагальної номінативної потреби й браку достатнього часу на вироблення власної назви для новітніх явищ, процесів, предметів вимушена запозичувати, засвоювати й уводити в свою лексичну систему чужомовні назви, зокрема з англійської мови [1; 2; 4-6].

Як відомо, слова іншомовного походження засвоюються, насамперед, фонетично й граматично, тобто підпорядковуються законам фонетики, граматики і словотвору мови-реципієнта [7, с. 99]. Аналіз матеріалів газет, телевізійних передач, новин, реклами (проаналізовані матеріали газет „Слобідський край” „Україна і світ сьогодні”, „Голос України”, випуски «Новин» на телеканалах УТ, 1+1 та ін.), свідчить про те, що асиміляція новітніх лексичних англіцизмів відбувається різною мірою.

Певні назви набувають граматичних значень, властивих українській мові. Наприклад, іменники в повному чи неповному обсязі отримують граматичні значення роду й числа: *піар* – чол. рід: „*Політики вдавалися навіть до „чорного піару”*”; *бізнесвумен* – жін. рід: „*Які ж можуть бути прогнози стосовно цієї молоді, але відомої в своїй сфері бізнесвумен?*”; *євро* – сер. рід: „*...євро знову зросло в ціні*”; *мас-медіа* – множина: „*Наші мас-медіа були представлені лише кількома телеканалами*”; *степ-аеробіка* – жін. рід: „*...популярною стала степ-аеробіка*”; *імідж-мейкер* – чол. рід: „*...спеціально запрошений закордонний імідж-мейкер намагався виправити ситуацію*” тощо.

Неоднаково запозичені слова включаються й у дериваційні процеси – за допомогою українських словотвірних засобів формують деривати – напр., *піар* – *піарити, самопіаритися, піарники; пейджер* – *пейджерний зв'язок*: „*Тепер пейджерний зв'язок використовують майже всі користувачі нашої програми*”; *зомбі* – *зомбована публіка*: „*Представники правопорядку намагалися зупинити зомбовану публіку*” тощо.

Традиційно вважають [3, с. 180], що характерним для недавніх запозичень є збереження ними невідмінюваності або незвичного для української мови сполучення звуків [3, с. 180]. Утім, як ми вже зазначали [1], проаналізований нами матеріал не демонструє в переважній частині випадків згаданої відсутності відмінюваності, трапляються лише окремі приклади подібної неасимільованості новітніх англіцизмів в українській мові – 3,7 % (наприклад, *ківі, сафарі, зомбі, екю, євро, грин-кард, єврокард, халі-галі, мас-медіа, мультимедіа, лайфо/ліфо, караоке, кантрі, прайвесі, медіа, сек'юриті, чау-чау, барбекю, техно, делівері*). У деяких випадках простежується паралельне вживання українських відповідників-кальок, які відмінюються (*грин-кард* – зелена картка; *мас-медіа* – засоби масової інформації). Фонетично чужих

слів, за нашими підрахунками, дещо більше, втім – не більшість: 25 % (напр., *кондишн, ф'ючерс, джобер, чартинг* тощо).

Про ступінь засвоєння мовою-одержувачем чужомовної лексики свідчить її поширеність серед мовців-реципієнтів. Як відзначають дослідники [6, с.86], існують три послідовні етапи запозичення слова на шляху до його повного лексичного засвоєння в мові-одержувачі: 1) інновації (первинне введення в мову-реципієнт); 2) віртуалізму (слово набуває поширення серед відносної меншості носіїв мови-реципієнта); 3) неологізму (словом користується відносна більшість мовців-реципієнтів).

Запозичання англійських слів українською мовою ми уявляємо як складний і багатогранний процес, який відбувається в результаті контактів української та англійської мовних систем, що спричиняють їх взаємодію.

Реальні процеси запозичання, свідками яких ми є, становлять невід'ємну частину об'єктивного процесу розвитку мови, зумовленого світовим прогресом. Пізнавальна спрямованість освоєння дійсності мовою сприяє її перманентним змінам, зокрема у її лексичному складі. Запозичення англіцизмів включає багаторазове використання англійських слів на рівні мовлення, входження їх у лексико-семантичну систему української мови та подальше засвоєння згідно із законами мови-реципієнта. Асиміляція англійських слів на українському ґрунті є об'єктивним закономірним процесом фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного перетворення відповідно до особливостей будови української мови і тенденцій її розвитку [1].

Функціонування лексичних одиниць, чужомовних за походженням, на новому лінгвальному ґрунті супроводжується їхнім різнорівневим освоєнням. В історії мовознавства завжди вважалося, що освоєння чужомовних слів, які потрапляють в мову-реципієнт унаслідок процесів запозичання, є тривалим історичним процесом. Утім, як свідчать реалії сучасності, нині такі асиміляційні процеси пришвидшуються: запозичені слова зазнають певних змін як у момент появи в мові-реципієнті, так і впродовж подальшого існування в ній.

У межах запозичень прийнято розрізняти іншомовні та запозичені слова. Під терміном „іншомовні слова” розуміють лексику з іноземних мов, які не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, й усвідомлюються мовцями як чужорідні, що зберігають ознаки свого походження. Це виявляється у їхній формі та в семантиці (більший чи менший ступінь незасвоєності мовою, в яку вони ввійшли; можливість збереження вихідної графіки на письмі; наявність незвичних звукосполучень; невідмінюваність частини іншомовних слів, яка, проте, може поступово втрачатися) [3, с. 213].

Як відзначають дослідники, ступінь засвоєння іншомовних слів може бути різним [7, с. 99; 1-4].

Іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила, вважають запозиченими словами; вони не сприймаються мовцями-реципієнтами як чужорідні елементи й не потребують пояснень щодо форми і значення (напр., в українській мові англіцизми *футбол, спорт, бокс, страйк*) [3, с. 179].

Безперервність процесу засвоєння слів чужомовного походження часом ускладнює процес розмежування іншомовних та запозичених слів, і це в деяких випадках є суб'єктивним, а віднесення таких слів до іншомовних чи до запозичених залежить від численних позамовних факторів. Відмінність іншомовних слів від запозичених мовознавці вбачають у тому, що ці слова „на тому чи іншому мовному рівні зберегли сліди вихідної мови і відчуються в даній мові як чужі (на відміну від запозичених слів узагалі)” [3, с. 213].

Про певну суб'єктивність поділу англіцизмів на іншомовні й запозичені слова свідчить, зокрема, включення в словники іншомовних слів таких лексичних одиниць, які наводяться іншими джерелами [3] як запозичені англіцизми (напр., *футбол, бокс* та їм подібні: *волейбол, тролейбус, боксер, лівер, бар, блокада, біфштекс, джинси, долар, каучук, кенгуру, кетчуп, комп'ютер, ковбой, коктейль, ксерокс, кросворд, крекер, поні, памперси, револьвер, пепсі-кола, серіал, спінінг, старт, статистика, супермаркет, танк, шоу, хокей, хуліган, хобі, чемпіон* та ін.). На наш погляд, наведені слова не потребують тлумачення, а отже й подання в спеціальних словниках (як це сказано у визначенні іншомовних слів). До того ж переважна їх більшість набула граматичних ознак, властивих українській мові (рід, число, відмінювання) тощо. Поєднання дії зазначених двох факторів доповнюється певною „магією” незрозумілих іншомовних слів, що супроводжують рекламу товарів, які пов'язуються з успіхом, модою, яскравими ефектами й позитивними емоціями. Реалії, запозичувані з англо-американської дійсності, часто не мають назви в українській мові, а тому запозичуються разом з їх англійськими найменуваннями.

Отже, специфічними рисами сучасного періоду запозичання англіцизмів є надзвичайне прискорення інформаційних процесів, що уможлиблюється створенням міжнародної телемережі, розширенням засобів мас-медіа, нав'язуванням реклами, яких не знали попередні історичні періоди. Часто повторювані в спілкуванні, в ЗМІ нові іншомовні слова у наш час значно швидше, ніж це відбувалося в попередні історичні періоди, засвоюються мовцями і набувають статусу запозичених, а потім і засвоєних.

Література:

1. Попова Н.О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. XX ст. - початок XXI ст.). – Автореф. дис... канд. філол. н. – Запоріжжя: Запорізь. держ. ун-т, 2005. – 19 с.
2. Кислюк Л.П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 2000. – 16 с.
3. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.

4. Каминін І.М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі побутової лексики). – Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Харків, 1994. – 16 с.
5. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Львів, 2002. – 20 с.
6. Голдованський Я.А. Лексичні англіцизми як етимологічна група в системі мови-реципієнта // Мовознавство. – 1981. – №2. – С.86 – 90.
7. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

Лілія Романкова
(Івано-Франківськ, Україна)

КОНЦЕПТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЙ РОЗВІДЦІ

Актуальність дослідження. Сьогодні гуманітарне знання знаходиться на етапі серйозного внутрішнього переформатування. Досягнення природничих і гуманітарних наук останнього століття привели до формування принципово іншого бачення у вирішенні багатьох питань. Прихід у другій половині ХХ ст. у гуманітаристику постмодерністської матриці зробив нестійкими та нежиттєздатними багато класичних понятійно-категоріальних конструкцій: одні поняття вийшли з наукового дискурсу, другі втрачають свій звичний сенс, інші - лінгво-семантичні перетворюються.

Логіка розвитку парадигми мінливості сучасного наукового дискурсивного простору диктує необхідність корекції понятійного апарату. Філософія, структурна лінгвістика і культурологія в ХХ сторіччі виявляються надзвичайно близькі, параконцепційні та лінгво-семантичні конструкції, що знаходяться в міждисциплінарному діалоговому просторі. До таких, наприклад, може бути віднесений термін «концепт».

У цьому зв'язку, на наш погляд, актуальним є звернення до розгляду концепту як параконцепційного утворення, яке з одного боку, має тривалу історію існування, з іншого боку, отримало нове народження в сучасній гуманітаристиці, перебуваючи на стику культурофілософії (М. Бубер, Л. Вітгенштейн, Г. Х. фон Вригт, Е. Гуссерль, Х.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, І. Фізер, З. Фрейд, Т. Юнг). та лінгвістики (Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Григор'єв, В. фон Гумбольдт, Р. Карнап, К. Льюїс, О. Потебня, Б. Рассел, А. Черч).

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» функціонує в термінологічних системах різних наук і є доволі неоднорозмірним. Як відомо, термін «концепт» походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття».

За іншою версією, автором якої є В. Колесов, під концептом розуміється «не *conceptus* (умовно передається терміном «поняття»), а *conceptum* («зародок», «зернятко»), з якого й виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності» [1, с. 81]. На нашу думку, слушними є обидві версії походження терміна, хоча друга точніше відображає суть філософської лінгвістичної категорії.

Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі у праці «Что такое философия?» визначають саму філософію як «мистецтво формувати, винаходити, виготовляти концепти» [2, с. 2]. Автори стверджують, що філософи, на відміну від східних мудреців, які мислили фігурами, винайшли концепти і почали ними мислити. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі наголошують на творчій та інтертекстуальній природі концепту, який «не дається наперед, він твориться, має бути створений», у процесі його творення «одне впливає з іншого», він «залежний від вільної творчої діяльності» і «найсуб'єктивніше виявляється в найоб'єктивнішому».

Г. Гегель також дає визначення концепту через фігури творчості. «Концепт – це множинність», – визначають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі. І з цим не можна не погодитися, бо «концепти зводять різноманітність спостережених явищ до чогось одного, підводячи їх під одну рубрику; вони дають змогу зберігати знання про світ і виявляються будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні вироблені суспільством категорії і класи» [3, с. 90].

За своєю суттю концепт – явище того ж порядку, що й поняття. Їх синонімію доводить Ю. Степанов у передмові до монографії «Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования», удаючись до етимології слів російської мови [4, с. 40]. Лексичну подібність названих термінів підтверджують також автори видань «Языкознание. Большой энциклопедический словарь» [5], «Философский словарь» за редакцією І. Фролова [6], «Философский энциклопедический словарь» за редакцією С. Аверинцева [7] і «Логический словарь-справочник» [8], у яких поняття й концепт подаються як лексичні еквіваленти в одному зі значень першого слова.

У названій роботі Ю. Степанов зазначає, що, незважаючи на подібність лексичного значення, у мові наукового стилю ці слова досить чітко розмежовані, оскільки є термінами різних наук: поняття вживається головним чином у логіці та філософії, а концепт – термін математичної логіки, останнім часом закріпився у культурології [4, с. 40]. Дослідник диференціює терміни, мотивуючи, що «у понятті, як воно вивчається в логіці та філософії, розрізняють обсяг – клас предметів, який підходить під дане поняття, і зміст – сукупність загальних і суттєвих ознак поняття, що відповідають цьому класу».

У математичній логіці терміном *концепт* називають лише зміст поняття; таким чином термін *концепт* стає синонімічним до терміна *поняття*. Інакше кажучи, значення слова – це той предмет чи ті предмети, з якими це слово правильно, відповідно до норм певної мови застосовується, а концепт – це смисл слова. У науці про культуру термін *концепт* уживається, коли абстрагуються від культурного змісту, а говорять тільки про структуру, – взагалі так само, як у математичній логіці. Аналогічно розуміється зміст

слова у сучасному мовознавстві [3, с. 41-42].

Формування та розробка терміну *концепт* тривали протягом усього часу розвитку філософської думки. З одного боку, підґрунтям для терміну є дослідження семантичної системи мови. Серед науковців, які займалися вивченням цієї галузі мовознавства, відомі Аристотель, Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Григор'єв, В. фон Гумбольдт, Р. Карнап, К. Льюїс, О. Потєбня, Б. Рассел та інші. З другого боку, термін *концепт* розроблявся в термінологічній системі логіки та філософії. Ним оперували М. Бубер, Л. Вітгенштейн, Г. Х. фон Вригт, Е. Гуссерль, Г. Гадамер, М. Хайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, І. Фізер, З. Фрейд, К. Юнг та інші. Узагальнений досвід вивчення терміну знаходимо в енциклопедичних виданнях. Так, у виданні «Логический словарь-справочник» Н. Кондакова в енциклопедичній статті «Поняття», на яку автор посилається стосовно визначення концепту, читаємо: «Поняття – цілісна сукупність суджень, тобто думок, у яких щось стверджується про відмітні риси досліджуваного об'єкта, ядром якої є судження про найзагальніші й у той же час суттєві ознаки цього об'єкта... Поняття – це підсумок пізнання предмета, явища» [3, с. 456]. І далі: «Поняття нерозривно пов'язане з матеріальною мовною оболонкою. Реальність кожного поняття виявляється в мові. Поняття виникає на базі слів і не може існувати поза словами. Слово є носієм поняття... Нерозривно пов'язане зі словом, поняття не є тотожним слову» [3, с. 456-457]. Тісний зв'язок між логікою та лінгвістикою стосовно терміна *концепт* простежується також у виданні «Краткий словарь по логике» за авторством Д. Горського, у якому терміну *концепт* присвячена окрема енциклопедична стаття. Концепт тут визначається як «зміст поняття», те ж, що і смисл. У семантичній концепції Р. Карнапа між «мовними виразами та денотатами, що їм відповідають, тобто реальними предметами, є ще деякі абстрактні об'єкти – концепти» [9, с. 80].

У філософських словниках, зокрема за редакцією І. Фролова та С. Аверинцева, концепт подається як синонім одного зі значень поняття і трактується як смисл імені [6, с. 203], «те, розуміння чого є умовою адекватного сприйняття, засвоєння даного імені» [7, с. 593]. Доцільність залучення лінгвістичного аспекту дослідження явища обґрунтовує Н. Арутюнова: «Не випадково практично всі сучасні філософські школи – феноменологія, лінгвістична філософія (філософія побутової мови), герменевтика та ін. – апелюють до мови. Справді, етимологія слів, що виражають те чи інше поняття, синоніми, антоніми, коло можливих сполучень, типові синтаксичні позиції, контексти вживання, синтаксичні поля, оцінки, образні асоціації, метафізика, фразеологія, мовні шаблони – усе це створює для кожного поняття індивідуальну «мову...», що дає можливість здійснити реконструкцію концепту та визначити його місце у звичайній свідомості людини» [10, с. 3].

Припускаємо, що повинен бути також зворотний процес: у період активізації дослідження семантичної системи мови, а це можливе тільки при залученні філософського аспекту дослідження, термін *концепт* було включено до арсеналу мовознавчих понять для позначення певної семантичної універсалії.

Підтвердження думки знаходимо у праці Р. Карнапа «Значение и необходимость», де чи не вперше наведено проаналізований термін із таким поясненням: «Термін «концепт» уживатиметься тут як загальне позначення для властивостей, відношень і тому подібних об'єктів. Для цього терміна особливо важливо підкреслити ту обставину, що він не має розумітися у психологічному смислі, тобто як такий, що має причетність до процесу уявлення, мислення, розуміння та ін., він швидше має розумітися як термін, який стосується чогось об'єктивного, що існує в природі і виражається в мові, десигнатором, який не має форми речення... Ці зауваження слід розуміти лише як неформальні термінологічні роз'яснення. Їх ні в якому разі не варто розглядати як спробу розв'язання старої спірної проблеми універсалій» [9, с. 55-56].

Суттєвим є зауваження автора стосовно «неформальних термінологічних роз'яснень», що свідчить не лише про відсутність на той час визначеного формулювання терміна, але й про незвичність його вживання.

Звернемо увагу також на примітку до вказаного видання 1959 року, редакційна колегія якого зазначає: «Англійський термін «concept», зазвичай, перекладається словом «поняття». Однак у тих випадках, коли термін «concept» належить до значення якогось важливого в даній книзі, спеціального терміна в метамові, який стосується семантичної системи, перекладаючи, аби підкреслити цю обставину, ми вживали термін «концепт»» [9, с. 362].

Висновки. Сьогодні концепт – один із найбільш популярних і найменш однозначно визначених термінів, який уживається поряд з такими ключовими поняттями, як «дискурс» та «картина світу»; це своєрідна логічно-інтуїтивна схема вивчення проблеми, встановлення зв'язку між його елементами, а концептуалізація є особливою формою пізнання дійсності.

Література:

1. Колесов В. В. Жизнь происходит от слова... / В. В. Колесов. – СПб: Златоуст, 1999. – 368 с.
2. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М: Ин-т экспериментальной социологии, СПб. : Алетейя, 1998. – 286 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М: Наука, 1975. – 720 с.
4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
5. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – К: АртЕк, 1998. – 336 с.
6. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М: Политиздат, 1991. – 560 с.

7. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев. – М : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
8. Керлот Х.Э. Словарь символов / Х.Э. Керлот. – М. : «REFL – book», 1994. – 603 с.
9. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 382 с.
10. Ставицька Л.О. Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи / Л.О. Ставицька // Семасіологія і словотвір: зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 98-102.

Марина Румянцева
(Костанай, Казахстан)

РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТА В ПРОЦЕССЕ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Межкультурное общение между народами и странами – неотъемлемый атрибут сегодняшней политической, культурной и социальной ситуации. Для того чтобы достичь взаимопонимания между представителями разных культур, каждый должен иметь представления о ценностях, нормах, верованиях представителей другой культуры. Одним из основных способов воспитания межкультурной компетентности является изучение иностранных языков.

Язык – важнейший элемент культуры, он выступает условием формирования этнической общности в процессе этногенеза. В. фон Гумбольдт считал, что язык – выражение национального духа, промежуточный мир между мышлением и внешним миром. Именно в языке воплощен весь познавательный опыт народа, его философско-религиозные, морально-этические представления и принципы. Язык выступает осевым элементом функционирования этнической культуры. Поэтому иностранный язык как средство общения должен изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этом языке.

Межкультурная коммуникация может осуществляться не только через устное общение или переписку представителей различных культурных групп, но и посредством литературных произведений, создаваемых носителями одних и читаемых носителями других культур. Зачастую нехватка сведений о месте и времени описанных событий ведет читателя к неполному или даже неверному пониманию того, что хотел выразить автор. Поэтому для адекватного понимания художественного произведения недостаточно одного лишь знания языка – важно знать в целом обстановку места и эпохи, в которых создавался текст и которые описываются в тексте. Ситуация осложняется тем, что автор литературного произведения далеко не всегда заостряет внимание на вышеназванных особенностях. Для обозначения такой культурологической, исторической и другой информации, которая не выражена в тексте явно, но нужна для его полного понимания, используется термин «вертикальный контекст».

Этот термин был введен в 1977 году О.С. Ахмановой и И.В. Гюббенет, и определяется как «историко-филологический контекст данного литературного произведения» [1; 49]. Развернутое определение вертикального контекста даёт М.В. Вербицкая: «Вертикальный контекст понимается как культурно-исторические, социальные, политические факты, реалии данной страны и эпохи, стилистические традиции и культурные аллюзии, т.е. информация общекультурного плана, объективно заложенная в литературном произведении, но как бы находящаяся за пределами текста как такового [цит. по 3; 62]. Современные авторы единодушны в определении вертикального контекста как контекста историко-филологического, представляющего собой информацию «общекультурного плана, наличие которой автор произведения предполагает у своего читателя» [2; 61-62; 3; 13].

Размышления о вертикальном контексте как о неких подразумеваемых, но не данных непосредственно, сведения общекультурного, историко-филологического и тому подобного характера, приводит к необходимости ответить на вопрос: В чем состоит отличие вертикального контекста от фонового знания? Проводя разделительную черту между вертикальным контекстом и фоновым знанием, О.С. Ахманова и И.В. Гюббенет пишут, что если первый, будучи контекстом литературного произведения, представляет собой «часть науки филологии», то второе «принадлежит страноведению» [1; 49]. Итак, фоновое знание – это «вся совокупность сведений культурно- и материально-исторического, географического и прагматического характера, которые предполагаются у носителей данного языка [1; 47], а вертикальный контекст представляет собой лишь ту часть фоновых знаний, которая получает своё отражение в тексте. Рассуждая о тексте, мы можем говорить как о различном его восприятии разными людьми (в том числе и в силу несовпадения фоновых знаний), так и о разнице между тем, что хотел выразить автор и тем, как истолковал текст человек, прочитавший произведение. И то и другое является препятствием для осуществления своего рода межкультурной коммуникации.

Более полное понимание текста, достижение которого предполагает знание вертикального контекста, необходимо как для литературоведческого анализа, так и для повышения уровня адекватности перевода, который требуется для установления успешной межкультурной коммуникации носителей разных языков. Поэтому представляется оправданным включение информации о рассмотренном в этой статье языковом явлении в учебные курсы по стилистике, литературоведению, интерпретации текста, переводоведению и т.п.

Література:

1. Ахманова О.С., Гюббенет И.В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема // Вопросы языкознания. – 1977, №3. С. 47 - 54.
2. Никитина СЕ, Васильева Н.В. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов. Принципы составления и избранные словарные статьи М, 1996.
3. Лагута О.Н. Учебный словарь стилистических терминов. Практические задания. Часть 1. Учебно-методическое пособие / Отв. ред. Н.А. Лукьянова. Новосибирск: Новосибирский госуниверситет, 1999.

Марина Тодорова
(Костянтинівка, Україна)

НЕТРАДИЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Виявлення, контроль, оцінка і облік знань учнів – важлива проблема теорії і практики навчання. Без перевірки або самоперевірки засвоєних знань, набутих умінь і навичок неможливе якісне здійснення цієї проблеми. Тому контроль знань учнів завжди був, є і буде важливою складовою частиною навчального процесу, хоч і ставлення до нього зазнавало певних змін. Міняться окремі форми і способу контролю знань, але його головна суть – знати, наскільки вдало відбувся процес засвоєння вивченого матеріалу, – залишається незмінною. Вона визначається самою природою процесу навчання.

Контроль та оцінка знань, умінь та навичок учнів – невід’ємний структурний компонент навчального процесу. Виходячи з логіки процесу навчання, він є, з одного боку, завершальним компонентом оволодіння певним змістовним блоком, а з другого – своєрідною зв’язуючою ланкою в системі навчальної діяльності особистості.

При правильній організації навчально-виховного процесу контроль сприяє розвитку пам’яті, мислення та мови учнів, систематизує їхні знання, своєчасно викриває прораховки навчального процесу та служить їх запобіганню. Добре організований контроль знань учнів сприяє демократизації навчального процесу, його інтенсифікації та диференціації навчання. Він допомагає вчителю отримати об’єктивну інформацію (зворотній зв’язок) про хід навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Контроль – це виявлення, встановлення та оцінка знань учнів, тобто визначення об’єму, рівня та якості засвоєння навчального матеріалу, виявлення успіхів у навчанні, прогалин в знаннях, уміннях та навичках окремих учнів та всього класу для внесення необхідних корективів в процес навчання, для вдосконалення його змісту, методів, засобів та форм організації.

Основні завдання контролю – виявлення рівня правильності, об’єму, глибини та дійсності засвоєних учнями знань, отримання інформації про характер пізнавальної діяльності, про рівень самостійності та активності учнів в навчальному процесі, встановлення ефективності методів, форм та способів їх навчання.

Основні функції контролю полягають в забезпеченні зворотного зв’язку між викладачем та учнем; у виявленні прогалин в знаннях учнів. Контроль стимулює студентів до активної пізнавальної діяльності та формує у них такі соціально-психологічні якості, як організованість, дисциплінованість, відповідальність, сумлінність, працьовитість, наполегливість та ін.

Використовуючи оцінку, учитель має володіти педагогічним тактом, виявляти високий рівень педагогічної культури. Адже "найголовніше заохочення, – зауважував В.О.Сухомлинський, – і найсильніше (та не завжди дійове) покарання в педагогічній праці – оцінка. Це найбільш гострий інструмент, використання якого потребує величезного вміння і культури...Якщо хочете, то оцінка – це один з найтонших інструментів виховання".

Усна перевірка полягає в тому, що учитель ставить перед учнями певні запитання, учні мають дати на них відповіді, використовуючи слово. Цей метод сприяє розвитку в учнів вміння мислити, грамотно висловлювати думки в логічній послідовності, розвивати культуру усного мовлення. Проте він не позбавлений недоліків: призводить до неефективного використання часу на уроці.

Письмова перевірка у порівнянні з усною більш ефективна, оскільки всі учні отримують завдання для підготовки письмових відповідей на них. Це сприяє піднесенню самостійної пізнавальної діяльності учнів, формуванню культури писемного мовлення, ефективності використання навчального часу.

Тестова перевірка полягає у визначенні завдань (запитань), на які подані альтернативні відповіді. Учень має обрати правильну відповідь, аргументувати свій вибір. Можуть бути завдання для конструювання відповіді. Тестова перевірка може здійснюватися машинним і безмашинним способом.

Більшість дослідників, які працювали над вивченням питань тестування прийшли до висновку, що тестовий контроль є ефективною формою контролю, яка відповідає цілям контролю, вимогам що висуваються до нього, і забезпечує ефективну реалізацію всіх його функцій у процесі навчання іноземної мови.

У навчанні іноземних мов застосовується лінгводидактичне тестування. Лінгводидактичні тести бувають стандартизовані і нестандартні. Серед стандартизованих тестів, які вимірюють ступінь володіння, наприклад, англійською мовою, відомі такі як TOEFL (Testing of English as a Foreign Language, USA); PET (Preliminary English Test); FCE (First Certificate in English). Нестандартні тести розробляються самим учителем для своїх учнів. Такі тести складаються на матеріалі конкретної теми для

перевірки рівня сформованості певної навички або вміння. Нестандартизовані тести застосовуються під час проміжного контролю з метою забезпечення зворотного зв'язку у навчанні іноземної мови.

Засобами проведення контролю виступають спеціально підготовлені контрольні завдання, які включають інструкцію (правила) щодо їх виконання і мовний та мовленнєвий матеріал, засвоєний учнями раніше. Необхідною умовою в підготовці таких завдань є те, що інструкція повинна спонукати учнів до реалізації саме тих мовленнєвих навичок і вмінь, які підлягають контролю, а мовний і мовленнєвий матеріал контрольних завдань має охоплювати увесь той матеріал, засвоєння якого перевіряється.

Зміст навчання іноземній мові містить у собі 4 види мовної діяльності: аудіювання, говоріння, письмо і читання. Для виявлення рівня володіння кожним видом мовної діяльності розроблені критерії. Дані види діяльності є основою для реалізації системи контролю над ходом й якістю засвоєння учнями змісту навчання по іноземній мові.

Слід звернути увагу, що вищі навчальні заклади 1 ступеня покликані закласти основи практичного володіння іноземною мовою за професійним спрямуванням, створити базу для можливого подальшого доопрацювання, якщо це виявиться необхідним. Середня професійна школа не покликана готувати спеціалістів по іноземній мові, тому на рівні володіння матеріалом, можлива певна апроксимація, тобто деякі відхилення від ідеальної норми (неточність у вимові чи використанні тих чи інших граматичних явищ на рівні морфології) при умові, якщо ці помилки не порушують акту комунікації. Таким чином, якщо практична ціль вивчення іноземної мови вважається провідною, то є природним те, що перевіряти потрібно, наприклад, наскільки учні навчилися читати, тобто як і скільки вони зрозуміли, на скільки вони змогли висловити свої думки в розмові чи виступі.

Першою ланкою в системі контролю по іноземній мові є вхідний контроль, що проводиться в разовому порядку з метою перевірки базових знань по дисципліні. Другою ланкою в системі контролю є поточний контроль, що проводиться систематично з метою встановлення правильності розуміння навчального матеріалу й рівнів оволодіння їм, здійснення коректування застосовуваних технологій навчання, тому індивідуальні форми доцільно сполучати із фронтальною роботою групи.

Третьою ланкою в системі контролю є граничний контроль, що проводиться періодично з метою перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу в обсязі навчальних тем семестру й підтвердження результатів поточних оцінок.

Формами граничного контролю навичок сформованості усного мовлення залежно від рівня підготовленості й з урахуванням диференційованого підходу можуть бути наступні: підготовка й захист творчих проєктів; інтерв'ю; опис фотографій, картинок; уроки-аукціони; уроки-конференції; дискусія; розповідь історій.

Форми граничного контролю навичок письмової мови: твір; відклик на текст, статтю; вираження власної думки й підтвердження її фактами; реферат; запит інформації; письмова контрольна робота; лист; електронний лист; написання резюме, анотації; виклад короткого змісту тексту; тест (у викладачів розроблені тести різного рівня складності).

Завдання для проведення граничного контролю складаються на основі програми навчальної дисципліни, охоплюють найбільш актуальні розділи й теми вивченого матеріалу, розробляються викладачем з урахуванням рівня навченості, що дозволяє реалізувати диференційований підхід до навчання.

Заключною ланкою в системі контролю є проміжний контроль, що визначає досягнутий рівень засвоєння основного навчального матеріалу по іноземній мові в цілому, якість сформованості базових знань, умінь і навичок.

Даний контроль проводиться у вигляді: маршрутних заліків; захисту проєктів; залікових уроків; підготовки рефератів по вивчених темах; екскурсійних занять (заочна подорож) і формує навички у тих, хто вчиться, нестандартного рішення проблеми, розвиває логічне мислення, формує здатність до науково-дослідної діяльності, уміння працювати в команді, а також розширює кругозір і підвищує культурний рівень.

Використання інтерактивних форм контролю - це правильний крок у напрямку підвищення результативності навчання зокрема та демократизації й підвищення престижу навчального закладу.

Під час усного опитування на уроках доцільно використовувати такі: «Базовий аркуш контролю» - завдяки йому учень чітко розуміє, що потрібно знати з даної теми. Прийом «Світлофор» - вирішує проблему підвищення ефективності усного опитування. Коли учень відповідає блискуче, доцільний прийом «Показова відповідь». «Опитування ланцюжком» застосовується у випадку, коли передбачається розгорнута, логічно зв'язана відповідь. «Тихе опитування» - бесіда з одним чи декількома учнями йде напівпошепки, у той час як клас зайнятий іншою справою, наприклад, тренувальною контрольною або груповою роботою. «Магнітофонне опитування» - учень сам може прослухати свою відповідь і проаналізувати її. «Програмоване опитування» - гарний шанс одержати зіткнення думок, у якому „переплавиться" нерозуміння. «Взаємоопитування» - мета якого, регулярне промовляння основних питань вголос, їх повторення. «Аркуш захисту» - до нього кожен учень без пояснення причин може вписати своє прізвище і бути впевненим, що його сьогодні не спитають, зате і вчитель тримає ситуацію під повним контролем. «Відтягнута реакція» - необхідна для дітей кмітливих, але з повільною реакцією, яким доводиться мимоволі займати пасивну позицію. «М'яке опитування» - учитель проводить тренувальне опитування, але сам не вислуховує відповідей учнів - це робить сусід по парті. «Ідеальне опитування» (майже жарт) - учні самі оцінюють ступінь своєї підготовки й сповіщають про це учителю.

Всі добре розуміють, що письмовий контроль дозволяє більш адекватно перевірити знання, ніж усний. Письмову форму носять і підсумковий контроль, і вступні іспити. Для того, щоб учні були готові до такої форми роботи у повній мірі необхідно використовувати різні види і прийоми письмового контролю. Допомагає учням перебороти стресовий стан і велике навантаження «Фактологічний/тезовий диктант». Такий диктант проводиться по базовим питанням (3-5 питань на варіант) у швидкому темпі. Під час його проведення працює пам'ять, розвивається швидкість. Якщо вчителю потрібно перевірити велику кількість робіт, то доречно застосувати «вибірковий контроль». Для пом'якшення конфліктів і підготувати учнів до нового рівня вимог доцільний прийом «Тренувальна контрольна робота»: учитель проводить контрольну як завжди, але оцінки до журналу йдуть тільки за бажанням учнів. «Бліц-контрольна»: контроль проводиться у високому темпі, щоб виявити, наскільки вироблені прості навчальні навички, якими мають оволодіти учні для подальшого успішного навчання. «Релейна контрольна робота»: контрольна проводиться за текстами завдань, виконаних раніше. Чим більше завдань виконано раніше, чим уважніше при цьому учні працювали, тим імовірніше вони зустрінуть знайоме завдання й швидко впораються з ним, що є гарним стимулом.

Багато використовувати такі прийоми контролю, як тест (учні повинні вибрати правильну відповідь із кількох запропонованих варіантів), експрес-опитування (завдання типу «Заповнити таблицю», «Скласти лексичний план» тощо), розширене опитування (вчитель пропонує учням дати повну відповідь на поставлене запитання з поясненнями окремих положень, з наведенням аргументів, прикладів), контрольна вправа або творче завдання (може бути оголошена будь-яка вправа, наприклад, складання портфоліо), спостереження (є одним із головних методів оцінювання при інтерактивних методах викладання), самооцінка (педагог може багато чого дізнатися про себе й учнів, а також про якість навчального процесу) й ігрові методи контролю (оцінку часто можна перетворити в гру, важливо тільки заздалегідь встановити шкалу оцінювання).

Запропоновані форми і прийоми контролю стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів, здатність розв'язувати проблемні завдання, моделювати життєві ситуації; сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дають змогу педагогу стати справжнім лідером колективу. Отже, це уможливорює співпрацю учителя з кожним учнем окремо, в групі й забезпечує зворотну реакцію усього класу. За таких умов учні вчаться спілкуватися, поважати один одного, уважно ставитись до думок інших, бути демократичними, критично мислити, продумувати свої рішення. Бо навчальні заняття нетрадиційної структури, як показала практика, їм більше подобаються. Завдяки цьому відбувається зниження ролі зовнішніх мотивів (оцінки, педагог, батьки, суспільство) і поглиблення внутрішньої мотивації навчання (інтерес самого учня).

Про необхідність здійснення контролю для оволодіння учнями міцними знаннями, вміннями, використовувати їх практично зазначають усі учасники освітнього процесу: вчителі, учні, батьки. Головна задача вчителя - виявити у кожного учня його сильні сторони, спираючись на них, розвивати слабкі, допомогти всім розкритися як суб'єктам навчально-пізнавальної діяльності.

Найважливіша вимога до оцінки знань і вмінь учнів – об'єктивність, що полягає в точному оцінюванні, адекватному встановленні критеріїв, які виведено в навчальних програмах. Ця вимога означає, що оцінка має характеризувати кількість і якість знань та вмінь незалежно від методів і засобів контролю, особових якостей учителя, який здійснює контроль.

Сьогодні постає потреба в перебудові навчання таким чином, щоб учителю й учням забезпечити умови для прояву максимальної активності й самостійності в діях, щоб їхні відносини будувалися за принципом, сформульованим А. Макаренком - якнайбільше поваги до людини і якнайбільше вимог до неї. Український письменник, вчений, громадський діяч І. Франко зазначав: «Бувають учителя з природженим педагогічним талантом, які вмюють під час уроків жити спільним життям усього класу, забувати про себе, про свої власні турботи, радощі і тривоги. Кожний урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволення його природної допитливості, розбудженої попередніми успіхами, є насолодою, а не мукою».

Література:

1. Амонашвили Ш. А. Обучение. Оценка. Отметка / Ш. А. Амонашвили. - М. : Знание, 1980. - 96 с.
2. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність. : посібн. для вчителів. Вид. 2-ге, доп. / А. О. Гін. - Луганськ, СПД Резніков В. С., 2007. - 100 с.
3. Горбатов Д.С. Тестирование учебных достижений: критериально-ориентированный подход // Педагогика. - № 4, 1995. - С.105-111.
4. Денисова Л.Г. Симкин В.Н. Об итоговом контроле обученности иностранным языкам // Иностранный язык в школе. - № 2, 1995.
5. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навч. посібн. / [Кондрашова Л. В., Пермяков О. А., Зеленкова Н. І., Лаврешина Г. Ю.] - К. : Знання-Прес, 2006. - 252 с. - (Вища освіта ХХІ століття).
6. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко / за ред. : О. І. Пометун. - К. : А. С.К., 2006. - 192 с.: іл.
7. Стрюков Т.А. Стандартизация уровня подготовки и оценивания знаний учащихся // Педагогика. - № 6, 1995. - С.12-18.

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

Контроль входить складовою частиною до системи навчання іноземних мов. На відміну від власне навчання іноземної мови, метою якого є формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь, завданням контролю передусім є визначення та оцінювання рівня їх сформованості. Головна мета контролю у процесі навчання іноземної мови - управління цим процесом.

Виявлення, контроль, оцінка і облік знань учнів - важлива проблема теорії і практики навчання. Без перевірки засвоєних знань, набутих умінь і навичок неможливе якісне вивчення іноземною мовою. Тому контроль знань учнів завжди був, є і буде важливою складовою навчального процесу. Змінюються окремі форми і способи контролю знань, але його головна суть – знати, наскільки вдало відбувся процес засвоєння вивченого матеріалу – залишається незмінним.

Відповідно до самої суті контролю виділяють такі його функції: функція зворотного зв'язку, оціночна, навчальна, розвиваюча, коригуюча, стимулююча, попереджуюча.

Функція зворотного зв'язку є основною функцією контролю через яку забезпечується керування процесом навчання іноземної мови. Ця функція спрямована відразу і на вчителя і на учня. Спрямованість на вчителя дає йому можливість чітко уявити на якій стадії знаходиться формування певних умінь і навичок у учнів в процесі навчання, що в свою чергу сприяє своєчасному виявленню недоліків та корегування самого процесу для досягнення найкращого результату та оволодінню учнями необхідними компетенціями у повному обсязі. Спрямованість на учня дозволяє учням самостійно оцінити свої знання та спланувати подальшу роботу з самонавчання.

Оціночна функція реалізується в ході оцінювання результатів контрольних, самостійних робіт. Оцінка є показником успішності засвоєння умінь і навичок з певної теми та курсу взагалі і є орієнтиром для учнів і батьків у подальшій діяльності в оволодінні іноземною мовою.

Навчальна функція реалізується на основі синтезу набутих навичок і вмінь в оперуванні засвоєним мовним та мовленнєвим матеріалом, які актуалізуються у процесі виконання контрольних завдань. Контрольне завдання за характером є вправою, виконання якої потребує від учня здійснення певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення мети, поставленої у завданні. Ці мовленнєві дії реалізуються завдяки функціонуванню відповідних мовленнєвих навичок і вмінь, в результаті чого відбувається їх подальше закріплення та удосконалення.

Отже, під час виконання контрольних завдань продовжується і процес навчання.

Розвиваюча функція реалізується у декількох напрямках. Перший – це індивідуально-психологічний, який є відповідальними за успішність перебігу іншомовної мовленнєвої діяльності. Другий – це розвиток спеціальних навчальних умінь, які дозволяють учням найкращим чином виконати контрольне завдання шляхом визначення оптимальних стратегій його виконання. І третій – це виховний або стимулюючий. В процесі виконання контрольних чи самостійних робіт перспектива отримання високих оцінок стимулює учнів до самовдосконалення набутих вмінь і навичок з іноземної мови.

Щоб контроль був ефективним а не фіктивним видом діяльності йому повинні бути притаманні такі риси: цілеспрямованість, репрезентативність, об'єктивність та систематичність.

В залежності від дидактичної мети використовують різні види контролю: попередній, який дає чітку картину засвоєння опорних знань та дає змогу їх актуалізувати; біжучий, який передбачає перевірку засвоєння поточних знань що зараз вивчаються; повторний, який сприяє переходу знань і вмінь з короткотривалої до довготривалої пам'яті; тематичний, який дає повну картину засвоєння знань та навичок на тлі вивчення певної теми чи розділу; періодичний, який передбачає за мету перевірку знань, якими учні володіють з тих чи інших тем стосовно програм; підсумковий, який має на меті перевірити рівень успішності учнів наприкінці навчального року або навчальної дисципліни; та комплексний, який передбачає перевірку рівня засвоєння знань, умінь та навичок з кількох суміжних дисциплін, що забезпечують комплексний підхід до формування світогляду учнів.

За формою організації контроль може бути індивідуальним або фронтальним/груповим; за характером оформлення відповіді - усним або письмовим; за використанням рідної мови - одномовним або двомовним; з використанням технічних засобів, з використанням наочності (малюнки, схеми, таблиці тощо), з використанням тільки паперу і ручки/олівця, без будь-яких допоміжних засобів.

Письмовий контроль проводиться у формі виконання учнями письмових контрольних робіт і в цьому випадку є фронтальним контролем. Усний контроль проводиться у формі співбесіди з учнем, і відноситься до індивідуального контролю. Розрізняють також контроль з боку вчителя і контроль з боку учня. Контроль з боку вчителя здійснюється під час проведення уроку і передбачає передусім корекцію помилок учня. Контроль з боку учня може реалізуватись у формі взаємоконтролю, самоконтролю і самокорекції.

Серед методів контролю знань, умінь та навичок виокремлюють такі основні методи: усна перевірка, письмова перевірка, практична перевірка, тестова перевірка.

Усна перевірка поки що займає лідируючу позицію серед методів контролю на уроках вивчення іноземної мови. Методик проведення усної перевірки полягає в тому, що перед учнями ставиться проблемне питання на яке треба дати відповідь використовуючи певний вивчений матеріал (граматичні структури та лексика за темою висловлювання). Цей метод сприяє розвитку вмінь грамотно

висловлюватись в логічній послідовності, мислити розвивати культуру усного мовлення, вміння слухати, але вимагає великого обсягу часу для проведення.

Письмова перевірка не вимагає таких часових затрат бо залучає до виконання завдань одночасно всіх учнів. Це розвиває самостійність, формує культуру писемного мовлення.

Практична перевірка дозволяє учням на практиці продемонструвати набуті уміння та навички при вивченні іноземної мови.

Найбільшого поширення сьогодні набула тестова перевірка. Головна відмінна риса тесту – об'єктивність, що гарантується вимірюванням, функція якого полягає в тому, щоб поставити кількісну інформацію [6, с. 15] У процесі складання тесту тестові завдання відбираються і впорядковуються в залежності від призначення цього тесту. Як правило, комплекс тестів включає тести для визначення сформованості комунікативної компетенції в усіх видах мовленнєвої діяльності (говорінні, аудіюванні, читанні, письмі). Додатково можуть включатися тести на перевірку володіння лексичними, граматичними, орфографічними навичками та ін.[1, с. 102]

Таким чином поєднуючи різні методи і прийоми контролю викладач має змогу не лише оцінити рівень засвоєння знань, умінь та навичок учнями, але й корегувати сам процес навчання для створення ситуації успішності, заохотити учнів самовдосконалення.

Література:

1. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования. (Как выбирать, создавать и использовать тесты для целей образования) / А.Н. Майоров. – М.: Народное образование, 2001. – 152 с.
2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. кол. авторів під кер. С.Ю.Ніколаєвої. - К.: Ленвіт, 2002. – 328 с. (стор.269-279)
3. Новиков А.П. К вопросу о комплексном подходе при интенсификации обучения иностранным языкам / А.П. Новиков // Методы интенсивного обучения иностранным языкам. – М., 2000. – 186 с.
4. Рапопорт И.А. Прагматические тесты: сущность, специфика, перспектива. // Иностранные языки в школе. – №2 – 1985. – С. 18 – 24.
5. Тест як один із засобів контролю навчання іноземної мови [Електронний ресурс] / Л.А. Куликова, Т.І. Харченко // Педагогічні науки (Сучасні методи викладання). – № 5. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Pedagogica/46532.doc.htm
6. Щукін А.Н. Сучасні інтенсивні методи і технології навчання іноземним мовам: Навчальний посібник. - М.: Філоматіс, 2008. - 188 с.

Зулфия Юнусзода
(Самарканд, Узбекистон)

ОМИЛХОИ ТАЧДИДУ ТИПОЛОГИЯИ ЖАНРИ САФАРНОМА ДАР АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ЭРОН

Сафарнома дар адабиёти маорифпарварии Осиёи Марказӣ ва умуман адабиёти маърифатхоии ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол намуда, ҷун жанри маъмули адабиёти давраи маорифпарварӣ шухрат дорад. Ин жанр дар адабиёти маорифпарварии Осиёи Марказӣ ба хусус дар адабиёти тоҷикӣ, узбекӣ, афғонӣ ва Эрон хеле интишор ёфта, яке аз жанрҳои асосии адабиёти ин давр махсус мешавад. Сафарнома дар адабиёти маорифпарварии кишварҳои мазкур ифшоқунандаи иллату нуқсонҳои ҷомеа, беадолатии иҷтимоӣ кишвар буда, баробари ин баёнгари гоҷҳои маърифатхоӣ ва тарғибгари илму фанни дунявӣ, алаҳхусус, техника ва маданияти пешқадами Аврупо гардидааст. Мақоми аввал пайдо намудани сафарнома дар адабиёти маорифпарварии Осиёи Марказӣ ва Эрон ҳам дар заминаи шароити ҳамаҷун таърихӣ сурат гирифта, аз ин вачҳ он ходисаи типологӣ ба шумор меравад.

Барои муайян намудани хусусияти типологӣ жанри сафарнома дар адабиёти маорифпарварии ин кишварҳо паҷуқиши муқоисавии онҳо мувофиқи матлаб хоҳад буд. Муқоисаи сафарномаҳои адибони маорифпарварии кишварҳои мазкур барои амикан дарк кардани ҳамоҳангиву вижагиҳои типологӣ онҳо мусоидат хоҳад кард.

Саёҳатнома дар эҷодиёти адибони маорифпарварии узбек Муқимӣ (1850-1903) ва Завқӣ (1853-1921) ба ҷашм мерасад, ки бо назм, яъне дар шакли мураббаъ навишта шудааст. Таассуроти хотираҳои сафари муаллифон ба аз мамолики мутараққии Гарбу Русия, балки аз шаҳри дехоти муҳталифи кишвари худ иборат аст. Аз ин ру, дар саёҳатномаҳои онҳо мисли сафарномаи адибони маорифпарварии тоҷикӣ ва халқҳои дигари Шарқ тарғиби маданияти пешқадами кишварҳои Аврупо ва Русия, илму техникаи дунявӣ, тарзи зиндагии аврупоӣ инъикос нагардидааст. Фарқи асосӣ ба назарраси саёҳатномаи адибони маърифатхоӣ узбекӣ дар мундариҷаи гоҷавӣ ва мақсаду мароми эҷодии муаллифон мебошад. Муқимӣ мушоҳидоти аз сафари шаҳри дехоти гуногуни водии Фарғона (Исфара, Шохимардон, Яққатут, Зоҳидон ва ғайра) бардошташро дар саёҳатномаҳои “Аз Қуканд ба Шохимардон”, “Аз Қуканд ба Фарғона”, “Аз Қуканд ба Исфара” ва “Саёҳати Исфара” тасвир намудааст, ки ҳамагӣ аз 61 банд (244 мисра) таркиб ёфта, тахминан соли 1890 навишта шудаанд. Сафарномаҳои у харҷанд аз саёҳатномаҳои хурди ҷудоғона иборат бошанд ҳам, асарӣ яқлукту томи бадеӣ ҳастанд. Онҳо дар як вазн (бахри раҷазӣ мусаммани солим) офарида шуда, аз ҷиҳати мундариҷаи гоҷавӣ ҳадафи эҷодии шоир низ яғонанд. Ба ин далел

сафарномаҳои Муқимиро адабиётшинос Б.Валихучаев “силсилаи саёхатномаҳо” номидааст (3, 21). Муқимӣ дар силсилаи саёхатномаҳои худ ҳаёти душвору бенавоии омма ва вайронии деху дехкадаҳои водии Фарғона, зулму ситами ҳокиму амалдорони мамлакатро реалистона баён намудааст. Шоир силсилаи саёхатномаҳоеро ба вучуд овардааст, ки дар онҳо тасвири воқеияти реалии замон бо оҳанги тезу тунди танкидӣ сурат гирифтааст. Саёхатномаҳои Муқимӣ бо аввалин ва муҳимтарин хусусияти худ - танкиди иллатҳои иҷтимоӣ намоён гардидааст ва дар адабиёти маърифатҳои узбек яке аз намунаи реализми танкидӣ шинохта шудааст (4, 132).

Жанри сафарномаҳо шоири дигари маърифатҳои узбек Завқӣ идома дода, дар пайравии саёхатномаҳои Муқимӣ хотира ва таассуроти саёхати худро аз манзараҳои зебои Шохимардони водии Фарғона ба тасвир овардааст. Завқӣ дар таълифи саёхатномаи худ дар банду баст, услуби тасвир, кофияву радиф ва вазну оҳанг ба силсилаи саёхатномаҳои Муқимӣ пайравӣ намуда, ба асари у назира гуфтааст. Лекин Завқӣ дар саёхатномаи “Хотираи Шохимардон” (таълифаш соли 1898) ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва муҳиту тарзи зиндагии мардуми он манзил тавачҷух накарда, бештар манзараи зебо, гиёҳу сабзаҳои шифобаҳши ин маконро ба қалам овардааст. Асар аз ҳамин ҷиҳат аз силсилаи саёхатномаҳои Муқимӣ тафовут дорад. Дар саёхатномаи Завқӣ тасвири манзараи табиат - пейзаж пурқувват аст, ки аз ин лиҳоз дар адабиётшиносии узбек ҷун намунаи тасвири лириқӣ шинохта шудааст (4, 215). Яъне сафарномаи Завқӣ аз мароми гоҷавии маорифпарварӣ холист. Ҳамин тарик, Муқимӣю Завқӣ дар адабиёти маърифатҳои узбек дар рушду такомули жанри сафарнома сахми худро гузоштаанд. Дар эҷодиёти адибони мазкур саёхатнома дар шакли мураббаъ нигошта шудааст. Ҷунонки дида мешавад, дар сафарномаҳои адабиёти маорифпарварии узбек бинобар аз доираи кишвари худ берун нарафтани муаллифон муқоисаи холи ватани худ бо кишвари пешрафтаи дигар мушоҳида намешавад.

Дар саёхатномаҳои маорифпарварии тоҷик бошад, тасвир ва муоинаи дақиқи воқеияти давр ду самт дошт: нависандагон воқеияти кишвари худро ба тасвир гирифта истода, барои нишон додани манзараҳои нугувор ба тариқи муқоиса ба ҳаёти кишварҳои мутараққии Аврупои Ғарбӣ ва Русия мурочиат карда буданд. Дар саёхатномаҳои шоирони демократи узбек тасвири воқеияти кишвари худ густариш ёфта, дар онҳо бештар иллатҳои ҷомеаи кишвари худ, зулму истибдод ва беадолатии иҷтимоӣ фош ва танкид шудаанд. Дар сафарномаҳои адабиёти маорифпарварии тоҷик ва кишварҳои Шарқи хориҷа бо назари танкид ба қалам овардани воқеияти кишвари худ ва бо хусну тавачҷух нигаристан ба ҳаёти мамлакатҳои дигар дар пайвастагӣ идома ёфтааст. Азбаски муаллифони сафарномаҳо худ дар мамлакатҳои мутамаддини Аврупо ва Русия саёхат карда, тараққиёти иҷтимоиву фарҳангии ин мамлакатҳо ба ҷашми худ дида ва бо ҷиддияти тамом омӯхта буданд, ин мушоҳида ва муоинаҳои ҳаёти дар ташаққулу такомули гоҷаҳои тамаддунписандӣ ва ислохотпарастии онҳо нақши муҳим гузоштааст. Бо дидаи ибратҷӯӣ нигаристан ба мардуме, ки фарҳанги гуногун ва дину оини мухталифдоранд, боиси камолоти фалсафӣю иҷтимоӣ маорифпарварон гардидааст. Аз ин ру, дар сафарномаҳои онҳо ақидаҳои равшангарӣ дар асоси муқоисаи доманадори масъалаҳои замони худ - таҳқиқи низоми иҷтимоиву сиёсӣ, дарачаи тараққиёти иқтисодӣ ва фарҳангии халқу мамлакатҳои гуногун сурат гирифтааст.

Сафарнома ҷӣ дар адабиёти равшангарии Эроню Афғонистон ва ҷӣ дар адабиёти маорифпарварии тоҷик дар шакли мансур таълиф шудаанд. Ба пиндори баъзе муҳаққиқон, ҳам дар адабиёти маорифпарварии Эрон ва ҳам афғон аввалин асарҳои комили насрӣ дар шакли сафарномаҳо зухур кардаанд (2, 134).

Дар адабиёти равшангарии Эрон намунаи жанри сафарномаҳо нависандаи номии маорифпарвар Зайнулобиддин Марогай (1837-1910) офаридааст, ки бо номи “Саёхатномаи Иброҳимбек ё балои таассуби у” шухрат дорад. Аввалин сафарнома дар адабиёти маорифпарварии Афғонистон ба қалами адиби маъруфи маърифатхоҳу ватанпарвар Маҳмуди Тарзӣ (1867-1935) тааллуқ дорад. Асари у “Саёхатномаи се китъаи руи замин дар 29 руз-Осиё, Аврупо, Африко” соли 1309 ҳиҷрӣ (1891 мелодӣ) навишта шудааст. Дар адабиёти маорифпарварии Эроню афғон дар жанри сафарнома танҳо ҳамин асарҳо офарида шудаанд.

Дар адабиёти маорифпарварии тоҷик, ҷунонки дида мешавад, ҷанд намунаи барҷастаи жанри сафарнома ба вучуд омадааст. Вале бартарии сафарномаҳои маорифпарварии тоҷик аз намунаҳои ин жанри адабиёти равшангарии Эроню афғон фақат дар бештар будани шумораи ҷунин асарҳо нест. Муҳимаш ин аст, ки дар адабиёти маорифпарварии тоҷик, аввалин намунаҳои жанри сафарнома пештар аз адабиёти равшангарии Эроню Афғонистон таълиф ёфтааст. Ин яке аз бартарии адабиёти маорифпарварии тоҷик аз адабиёти равшангарии Эроню Афғонистон аст. Нависандагони равшанфикри кишварҳои мазкур умуман беҳабар аз ҷақдигар, бе шунидан хондани асарҳои ҳамдигар асарҳои ҳамтӣпи аз ҳар ҷиҳат ба ҳам шабеҳу наздикро офаридаанд. Ҳеч гумон намеравад, ки Зайнулобиддин Марогай ва ё Маҳмуди Тарзӣ асарҳои маорифпарварони тоҷикро хонда бошанд. Зеро Маҳмуди Тарзӣ дар вақти навиштани саёхатномаи худ дар Сурия (Шом) ва Зайнулобиддин Марогай дар Ялта зиндагӣ карда, бо маорифпарварони тоҷик алоқа надоштанд. Асарҳои маорифпарварони тоҷик Аҳмади Дониш ва Возех аз худуди Бухорои Шариф берун набаромада буданд. Пас, онҳо комилан мустақилона ва ҷунонки дар боло таъкид шуд, дар заминаи шароити ҳамгуни иҷтимоиву сиёсии Эроню Осиёи Марказӣ ва пайдо шудани адабиёти маорифпарварӣ дар ин кишварҳо эҷод шудаанд. Аз ҷиҳати сатҳи тараққиёт ва шуури иҷтимоӣ тақрибан дар як сатҳ қарор доштани халқҳои тоҷикӣ узбек ва эрон, инҷунин ягонагии мақсаду мароми гоҷавии нависандагони равшанфикри ин халқҳо дар асарҳои онҳо ҳамохангию ҳамрангии типологиро ба вучуд овардаанд. “Наводир ул-вақоъ”-и Дониш ва “Савонех ул-масолик”-и Возех дар байни илму адаби Бухоро ҷӣ андоза ҷунбиш ба амал оварда, хомушию гафлатзадагии асри миёнагиро вайрон карда бошад, саёхатномаҳои Марогай ва Тарзӣ низ ба ҳамон андоза дар Эроню Афғонистон ба бедории фикрӣ ва

чунбиши маънави халкҳои эрону афгон мусоидат кардаанд. Барои он ки нақши шароити ҳамгуни ин сарзаминҳо дар пайдоиши чунин асарҳои типӣ равшан гардад, ёдовар мешавем, ки асари Зайнулобиддин Марогай “Саёхатномаи Иброҳимбек” дар ибтидои садаи бист зуд дар Осиёи Марказӣ машхур шуд. Дар ин бора устод Айнӣ гуфтааст: “Ин китоб доир ба ахволи Эрон навишта шуда бошад ҳам, чойҳои танкидиаш айнан дар Бухоро низ буданд. Бинобар ин мутолиаи ин китоб низ ба дигаргунии фикри баъзе касон сабаб гардид” (1, 25). С.Айнӣ таъсири “Саёхатномаи Иброҳимбек”-ро ба таъсири бузурги асари машхури Дониш “Наводир ул-вақоъ” қариб баробар доништа қайд менамояд: “Дар натиҷаи мутолиаи “Наводир ул-вақоъ” ва “Саёхатномаи Иброҳимбек” лузumi инкилоби илмӣ ва иҷтимоиро фаҳмидем (1, 31). Ин қайдҳои устод Айнӣ хеле муҳим буда, аз гуфтаҳои у равшан мегардад, ки: аввалан, авзои иҷтимоӣ дар Осиёи Миёна ва Эрон ҳамон буд, ки дар ин сарзаминҳо боиси пайдоиши “Наводир ул-вақоъ” ва “Саёхатномаи Иброҳимбек” гардида буд; сониян, аз он сабаб ин асар дар Мовароуннаҳр чун як асари адабии худӣ пазируфта шуд, ки аҳли маърифат аз он ба дардҳои худ дармон мечустанд. Асари Марогай дар Мовароуннаҳр низ боиси қувват гирифтани нигоҳи танкидии адибон ва афкори озодихоҳии онҳо гардид. Ин асар аз ҷумла дар саёхатномаи Мирзо Сирочиддини Ҳаким “Тухафи аҳли Бухоро”, дар баъзе нигоштаҳои маорифпарварӣ машхури тоҷик Абдурауф Фитрат, сахетараш дар “Мунозара” (1909) ва “Баёноти сайёҳи хиндӣ” (1912)-и у таъсир расонидааст.

Ходисаи хайратангез ва баробари ин тамоман табиӣ дар адабиёти равшангарии тоҷику узбек ва эрону афгон ин аст, ки дар ҳамаи адабиёти ҳамтип сафарнома ба жанри асосӣ ва ифодакунандаи гоҳҳои маорифпарварӣ табдил ёфтааст. Чӣ дар Эрон ва чӣ дар Осиёи Марказӣ адабиёти маорифпарварӣ бо жанри сафарнома вобаста гардидааст. Гоҳҳои асосии маърифатхоҳиву ватандустӣ дар эҷодиёти нависандагони ин давра бештар дар ҳамин жанр инъикос ёфтаанд. Ба ақидаи устод С.Саъдиев “Ин асарҳо симои адабиёти маорифпарварии ин халқҳо муайян мекунанд. Бе онҳо инкишофи ин адабиётро тасаввур кардан мумкин нест. Дар эҷодиёти Аҳмади Дониш, Возех, Зайнулобиддин Марогай ва Маҳмуди Тарзӣ жанри сафарнома ба тамоми маънӣ ба ифодагари афкори маърифатхоҳӣ табдил ёфта, мақсад ва бори ин чараёнӣ адабирӣ ба души худ гирифтааст” (5, 36).

Суоле ба миён меояд, ки барои чӣ равшанфикрон дар соҳаи эҷоди бадеӣ маҳз ба сафарнома рӯй овардаанд? Сабаби дар ифодаи афкори пешқадами маърифатхоҳӣ воситаи муҳим гардидани жанри сафарнома чист?

Намояндагони адабиёти равшангарӣ зиёиёнӣ пешқадам ва соҳибназари замони худ буда, раҳнамоии хирадмандона, қушодани ҷашми мардумро вазифаи асосии онҳо ҳисоб меёфт. Зиёиён ва маорифпарварон вазифаҳои муҳими худро амикан дарк намуда, иллатҳои замони худ ва сабабҳои ақибмонии кишварро хеле хуб мушоҳида карда, барои барҳам додани ҳамин иллату нуқсонҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва ба тараққиёти иқтисодӣ раҳнамун сохтани ҷомеа ва афроди он - ҳамватанони худ ба қадри имкон қушидаанд. Дар натиҷаи мустамликаҳои Русия гардидани Осиёи Марказӣ мардуми тоҷику узбек на танҳо дар зерӣ зулми мустамликадорӣ монд ва Эрону Афғонистон аз ҷиҳати иқтисодӣ ба асорати Гарб даромада, торафт истиклоли худро аз даст медод, балки ин халқҳои ҳамнаҷод бо маданияти мутараққӣ ва маҳсусан илму фанни пешрафтаи Аврупо аз наздик шинос шуданд. Тавассути ҳамин шиносӣ бо маданияти пешқадами кишварҳои Гарбу Русия фикру андешаҳои маърифатхоҳии зиёиён ташаққул ёфта, қафомондагии иқтисодиву маданӣ, истибдоди феодалий, истисмори мустамликавии кишварӣ худро эҳсос карданд. Равшанфикрон муоина намуданд, ки дунё ба арсаи нави тараққиёт даромадааст. Онҳо мехостанд ватани маҳбубашон бо ҳамин роҳ пеш равад, ба қорвони хеле пешрафтаи тамаддуни башар бирасад ва аз ақибмонии асримиёнагӣ раҳой ёбад. Онҳо аз худ намудани илму фарҳанги дунявиро омилӣ асосии пешравии ҷомеа, аз пасмондагии феодалий озод шудани мардум медонистанд. Ҳамаи муаллифони саёхатнома сари ин нуқта андеша рондаанд. Ҳамин тавр, дар адабиёти маорифпарварӣ жанри сафарнома барои тасвир намудани ҳодисаҳои ибратбахш аз ҳаёти мардуми мамолики нисбатан мутараққии ҷаҳон, муқоиса кардани ҳаёти халқи кишварӣ худ бо ҳаёти мамлакатҳои дигар ва бо ин восита ошкор намудани камбудҳои ҷомеаи худ мусоидат кардааст.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Таърихи инкилоби Бухоро /Тарҷума ва таҳияи Раҳим Хошим. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
2. Асоев Х. Баъзе хусусиятҳои жанрӣ ва услубии насри дарӣ. //Воқеияти зиндагӣ ва ҷамъбасти бадеӣ (панҷох соли насри дарӣ). – Душанбе: Дониш, 1984. – С. 133 – 143.
3. Валихужаев Б. Узбек эпик поэзияси тарихидан. – Тошкент: Фан, 1974. – 150б.
4. Қаримов Г. Узбек адабиёти таърихи (XIX асрнинг иқкинчи ярмидан XX аср бошларигача) 3 китоб. – Тошкент: Уқитувчи, 1987. – 320 б.
5. Саъдиев С. Жанри сафарнома дар адабиёти маорифпарварии тоҷик ва Эрон //Масъалаҳои филологияи тоҷик. Мақола ва гузоришоти илмӣ. –Самарқанд: ДДС, 1997. – С. 32 – 41.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

**Қодиров Нодирбек, Муҳсинжон Юлдашев
(Namangan, Uzbekistan)**

**МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРГА ҚАРШИ ЁШЛАРДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ҲАҚИДА МУЛОҲАЗАЛАР**

Ҳозирги замон глобаллашув шароитида бир қатор умумбашарий муаммоларнинг пайдо бўлиши, табиийки бутун дунё халқларини ташвишга солмоқда. Ижтимоий –иқтисодий, экологик хавф – хатарлар билан бир қаторда яна бир жиддий хавф борки, бу ҳам бўлса, четдан миллийликка ва миллатга мутлақо ёт бўлган, маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган “оммавий маданият” нинг кириб келишидир.

“Оммавий маданият”нинг зарарли таъсири кундалик ҳаётимизга тезкорлик билан кириб келмоқда ва турли кўринишларда фуқароларимиз, айниқса ёшларимиз дунёқарашини эгаллашга интилмоқда.

Ҳозирги замон тадқиқотчиларининг фикрича, “оммавий маданият”нинг замирида тижорат ва моддий манфаатлар ётади. Ўтмишда давлатлараро савдо-сотик жараёнида ўзга мамлакатларга олиб келинаётган турли моллар билан бирга, шу мамлакатда яшайдиган халқларининг маданияти ва урф-одатлари кириб келган. Мустамлакачилар ҳам шу йўсинда ўз қадриятлари ва мафкураларини колонияларда ўрната бошлаганлар. Илгари ғоялар савдогарлар ва миссионерлар томонидан бошқа мамлакатларга киритилган бўлса, бугунги кунга келиб, бу вазифани товарнинг ўзи бажармоқда. Бу ҳолатни чет давлатларда ишлаб чиқарилган, турли ажнабий “қаҳрамонлар” сурати туширилган товарлар, мультфильм ва бадий фильмлар, уяли телефонлардаги турли мусиқалар, компьютер ўйинлари ва ҳоказоларда кузатиш мумкин.

Ғарбда, хусусан АҚШда яратилган “оммавий маданият” моҳиятан миллийликни тан олмайди. Бунинг сабаби АҚШ тарихи билан боғлиқ равишда ўрганилиши керак. Океан ортида очилган янги ерларга европалар ва бошқа қитъаларда яшайдиган халқ вакилларининг оммавий равишда оқиб келиши натижасида туб аҳоли резервацияларга жўнатилиб кўп сонли келгиндилар томонидан “ютиб” юборилди. Ягона миллатни шакллантириш, “Америка фуқароси” деган тушунчани вужудга келтириш жараёнида ўнлаб миллатларнинг маданияти инкор этилди, ягона давлат ва маданиятнинг шаклланиши учун замин яратилди.

Европа маданиятига хос бўлган классицизмдан воз кечилиши Ғарбда ахлоқий ва маданий таназзулни бошлаб берди. Ўтган асрнинг 60-йилларида бошланган бундай маданият ва фикрлаш тарзи “демократиянинг олий намунаси” сифатида тарғиб этила бошланди. “Оммавий маданият” оилани инкор этиб, “инсоннинг шахсий эркинлиги” ниқоби остида ғайриинсоний ахлоқ ва муносабатларни қонунийлаштирди. Бир жинсга мансуб одамлар ўртасида оилавий муносабатларнинг ўрнатилишига рухсат бериш, уларнинг жаҳон конгрессларини ташкил этилиши, бундай одамлар ҳаёт тарзига нисбатан ижобий муносабатни шакллантиришга уриниш орқали азалдан шаклланган ахлоқий меъёрлар инкор этила бошланди.

Бундай ҳолат яқин ўтмишимизда, яъни собиқ шўро давлатида ҳам амалга оширилган эди. Ягона “совет халқини” шакллантиришга қаратилган ҳаракатлар миллий маданиятларни инкор этиш, миллий қадриятларга нисбатан “эскилик сарқити” сифатида қараш, бутун мамлакат ҳудудида ягона тилни жорий этишга уриниш, ҳаммага тушунарли санъат ва маданиятни тарғиб этиш йўли билан одамлар устидан ҳукмронлик қилиш кўзда тутилди.

Юқорида келтирилган ҳар икки ҳолатда ҳам маданиятларни уйғунлаштириш замирида мустамлакачилик сиёсати акс этмоқда. Бундай сиёсат XXI аср – ахборот асрида ҳам давом этиб келаётганлигини кузатиш мумкин. Президент И. Каримов таъбири билан айтганда, “Айниқса, бугунги кунда халқаро майдонда турли сиёсий кучлар ўзининг миллий ва стратегик режаларига эришиш учун “Эркинлик ва демократияни олға силжитиш” ниқоби остида амалга ошираётган, узоқни кўзлаган сиёсатнинг асл моҳияти ва мақсадларини ўз вақтида сезиш, англаш катта аҳамият касб этади.

Шу борада айрим қудратли давлатлар томонидан муайян мамлакатларга, авваламбор, ер ости, ер усти бойликларига эга бўлган ҳудудларга нисбатан олиб борилаётган ана шундай ғаразли сиёсатни дунёнинг айрим минтақаларида тинч ҳаётнинг издан чиқиши, ҳокимият тепасига айнан ўша давлатлар манфаатларига хизмат қиладиган кучларнинг келиши билан боғлиқ мисолларда кўриш қийин эмас².

“Оммавий маданият”нинг хавфли томони шундаки, у одамни жўн ва тор фикрлашга олиб келади. Уларнинг қалби ва онгини бўйсундиришга ҳаракат қилади. Натижада, ҳар куйга солиш осон бўлган оломонни шакллантиради. Оломонга маънавий озиқ берадиган, инсонни фикрлашга ундайдиган, тасаввур олами кенгайтиришга хизмат қиладиган жиддий ижод намуналари ўрнига, енгил-елпи асарлар, мусиқа ва фильмлар тақдим этилади. Шу боисдан ҳам, айрим бир оммабоп кўшиқлар (“шлягер”, “хит” лар) қисқа муддатларда унут бўлиб кетади. Телевидение ва радио орқали таралаётган айрим паст савияли кўшиқлар ижрочилари қисқа муддат ичида “юлдуз”га айланадилар ва “сариқ матбуот” унинг ҳаётига оид турли хилдаги олди-қочди воқеаларни ўз саҳифаларида босиб чиқараверади. Бунинг негизида моддий манфаат ётибди. Оқибатда, бу ҳатти-ҳаракатлар одамларнинг, айниқса ёшларнинг онгига салбий таъсир

² Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.Т.Маънавият.2008. Б -116.

кўрсатиб, уларни ҳақиқий адабиёт ва санъат намуналаридан узоқлаштиради. Фикрсизлик натижасида одамлар ўзга ғояларга тобе бўлиб қоладилар. Бу эса куч воситасида бўйсундирилгандан кўра минг марта фожиали оқибатларга олиб келиши мумкин.

Шу нуқтаи-назардан қараганда, мафкуралар кураши шиддатли кечаётган мураккаб даврда ёшларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириш масаласи муҳим аҳамият касб этади. Юртбошимиз таъбири айтганда, "...фарзандларимизни она Ватанга муҳаббат, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига садоқат руҳида тарбиялаш учун, таъбир жоиз бўлса, аввало уларнинг қалби ва онгида мафкуравий иммунитетни кучайтиришимиз зарур. Токи ёшларимиз миллий ўзлигини, шу билан бирга, дунёни чуқур англайдиган, эамон билан баробар қадам ташлайдиган инсонлар бўлиб етишсин. Ана шунда жохил ақидапарастларнинг "даъвати" ҳам, ахлоқ-одоб тушунчаларини рад этадиган, биз учун мутлақо бегона ғоялар ҳам ҳам уларга ўз таъсирини ўтказа олмайди"³.

Модомики, "оммавий маданият" ғоя экан, унга қарши ғоя билан курашмоқ лозим. Бундай бузғунчи ғояга қарши кураша оладиган миллийлик ва қолаверса, миллий руҳни ўзида мужассам этган зиёлиларни тарбиялаш бугунги куннинг долзарб масаласига айланмоғи даркор. Осон йўл билан фойда кўриш мақсадида дўконини миллий маънавиятимизга ёт бўлган товарларни олиб келадиган тадбиркорларни ҳам шу руҳда тарбиялаш мақсадга мувофиқ.

Тўйлар ва бошқа маросимларда санъаткорлар томонидан ижро этиладиган кўшиқлар репертуари билан жиддий шуғулланишга тўғри келади. Ёшларимизда миллий санъатга ҳурмат ҳиссини шакллантириш, мумтоз адабиёт ва мусиқани тушунишга интилишни кучайтириш учун тарбиячиларнинг маданий савияси етарли бўлиши талаб этилади.

Биз, инсоният таммадунида муносиб ўрин эгаллаган Ғарб мумтоз адабиёти ва санъатини инкор этишдан мутлақо йироқмиз. Ғарбона ғоялар бўлмиш "муҳаббат эркинлиги" га қарши вафо ва садоқат, "шахс эркинлиги"га қарши жамият ва оила олдидаги масъулият, "индивидуализм" га қарши жамоавийлик, маҳалладошлик, "эгоцентризм"га қарши ота-она, қариндош – уруғларни ҳурмат қилиш, меҳр-оқибат, меҳр-шафқат, "оммавий маданият"га қарши миллий руҳни, санъат ва адбиётни ривожлантириш орқали жамият барқарорлигига таҳдид солувчи омилларнинг олди олинади. Бу осонлик билан кечадиган жараён эмас. Чунки унда бизнес ва маънавият, виждон эркинлиги ва прозелитизм, демократик ва маънавий қадриятлар ўртасидаги муносабатларда нозиклик, эҳтиёткорлик ва изчиллик билан мақсадли сиёсат амалга оширилиши лозим. Ёшларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантиришда эса, билим, сабот ва матонат, фидойилик талаб этилади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.Т.Маънавият.2008. Б- 53
2. Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.Т.Маънавият.2008. Б- 100

Хусан Сувонқулов
(Гулистан, Узбекистан)

МАЪНАВИЙ МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНИШИДА ҲИС-ТУЙҒУЛАРНИНГ ЎРНИ

"Маъно", "маънавият" тушунчаларининг аслий, чуқур ва кенг мазмунини эслаш, қайта тиклаш ҳамда ўтмиш ва ёт мафкураларидан холис онглаш йўлида республикамиз олимлари томонидан кўп изланишлар амалга оширилди ва оширилмоқда [1]. Мамлакатимиз Президенти И.А. Каримовнинг кузатувига кўра ҳам "Кейинги йилларда бу мавзуда олимларимиз томонидан тайёрланган илмий рисоалар, ўқув қўлланмалари, луғатларда «маънавият» тушунчаси ва унинг асосий тамойилларига ўзига хос таърифлар" [2] берилди ва берилмоқда. Шу маънода И.А.Каримов "маънавият — инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-этиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир," [3] – деган эди. Зеро, "Бирон-бир жамият маънавий имкониятларни, одамлар онгида маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди." [4] Фақат шу мавзуга махсус бағишланган "Юксак маънавият-енгилмас куч" [5] асарининг ёзилиши эса муаммонинг нақадар жиддий ва долзарблигини кўрсатади.

Алломаларнинг таъкидлашларича, маънавий маданият мазмунида ҳис-туйғуларнинг ўрни билим ва эътиқодниқидан қолишмайди. Хатто, Абу Райхон Берунийнинг тушунтиришича, кўп ҳолларда чуқур билим орқали тушуниб етилмаган масалалар ҳис-туйғулар воситасида тез ва яхши ойдинлашади ва киши хотирасида, қалбида, дунёқарашида ўчмас из қолдиради. Шунингдек, қалби мусаффо туйғуларга бой инсон ахлоқсизлик ҳам қила олмайди. Қадимги юнон донишманди Суқрот эса яхши хулқнинг чуқур билим билан узвийлигини ҳам уқтирган эди. Демак, инсон ҳаётида билим, ҳис-туйғулар ва ахлоқ ўзаро ажралмас, уйғун бирлик ташкил этган ҳоллардагина маданият гуллаб яшнайти. Чиндан ҳам, ҳис-туйғулар оқилоналикка нисбатан кучли ривожланса, бу туйғуларни жиловлаш қийин кечади. Гарчи бу туйғулар жуда эзгу, соф бўлса ҳамки, киши воқеликни нотўғри, бирёқлама, чекланган қабуллагани туфайли улар амалда кишининг ўзига ҳам, атрофидагиларга ҳам катта зарар келтириши мумкин. Ва, аксинча, эзгу туйғулардан

³ Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.Т.Маънавият.2008. Б- 53

ажралган оқилоналик кишини лоқайд, бағритош, бераҳм, бешафқат, совуққон мавжудотга айлантиради, уни фикрий схемалар қолипига солиб, зомбига айлантиради. Бу ҳолнинг реал ҳаётий, лекин унча кескин бўлмаган манзарасини, масалан, таниқли француз актёри Пьер Ришар бош ролни ижро этган “Ўйинчоқ” (“Игрушка”) фильмида кўриш мумкин. Биз кишилар орасидаги муносабат совуққон ақл, асосан ҳисоб-китоблар белгилаб келган Ғарб цивилизациясининг бу иллатини собиқ иттифоқ давридан буён фош этиб келаётган эдик. Ваҳоланки, Ғарб ривожланган мамлакатлари, айниқса АҚШ олиб бораётган монитар чайқов-моливий сиёсати ўзининг айна шу совуққон оқиллиги билан бугунги кунда бутун жаҳонни саросимага солган иқтисодий-моливий кризисга олиб келди. Қолаверса, ривожланган мамлакатлар ва, айниқса Америка мафкурачиларининг энг янги ва ривожланган синергетика фани ғояларини ҳам ўз назарий қуроли қилиб олган ҳолда “олтин миллиард” концепциясини олдинга сураётгани айна шу совуққон тафаккурнинг энг кейинги аччиқ меваларидан биридир.

Шуниси ҳам борки, агар маънавият муаммоси ўзимизда ҳам яқин орада яхши амалий асосга қўйилмаса, бозор муносабатлари шаклланаётган бугунги кунда бизнинг миллий маънавиятимизда ҳам азалий маданиятимизга ёт бўлган ғарбча совуқ “оқилоналик” инфекцияси юқиб, одамлар орасида фақат ҳисоб-китобларга асосланадиган муносабатлар устивор ўринга чиқиб олиши хавфи катта. Тўғри, бу борада санъатимиз, бадий ижод, киноматографиямизда сезиларли яхши ишлар кўп қилинди ва қилинмоқда. Лекин ахборот очқлиги шароитида жамиятимизга “оммавий маданият” ёпирилиб кириб келаётган ва бозор иқтисодиётига ўтиш амалга ошаётган шароитида бу ишларни коммунистик мафкура ҳукмронлиги давридагидан анча жиддийроқ маънавий асосга қўйиш зарурати катта. Шунинг учун ҳам президентимизнинг деярли барча асарларида, хусусан, “Юксак маънавият – энгилмас куч” номли асарида “бугунги кунда маданият соҳаси цивилизация тараққиётини турли томонларга йўналтириб юборадиган тамойилларнинг кураш майдонига айланиб кетгани -” [6] жиддий таъкидлангани бежиз эмас. Ва “маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай таҳдид ўз-ўзидан мамлакат хавфсизлигини, унинг миллий манфаатларини, соғлом авлод келажагини таъминлаш йўлидаги жиддий хатарлардан бирига айланиши ва охир-оқибатда жамиятни инқирозга олиб келиши мумкин.” [7] Айна шунга кўра “бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга. Бу масаланинг кишини доимо огоҳ бўлишга ундовчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин, аммо мафкуравий тазйиқни, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб етиш ниҳоятда қийин.” [8]

Чиндан ҳам омма диққатини эндиликда ҳатто спорт ҳам эмас, балки энг янги техника ва технология (айниқса, компьютернинг хужумкор ўйинлари ва чел эл “оммавий маданияти индустрияси” махсулотлари) ўзига кучли жалб этаётган, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий аҳволдаги мураккабликларни атай уюштириб, ундан ўз ҳукмронлик манфаатларини қондиришни кўзлайдиган ёт мафкуранинг алдамчи қарашлари кенг тарқалаётган ҳозирги “шароитда кўпчиликда агрессив хусусиятлар ортиб кетишини ва буларнинг ҳаммаси биргаликда муайян мамлакатда фашизм каби фожиани вужудга келтириши эҳтимоли” [9] катталигини ҳам назарда тутишимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Булар қаторида дастлаб А.Эркаев, А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев, М.Имомназаров ва бошқаларнинг ишларини кўрсатиш мумкин.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.19.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.19.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид. –Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б.137.
5. Қаранг: Каримов И.А. Юксак маънавият энгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.176.
6. Астафьева О. Синергетика, философия, культура //Государственная служба.-2001.-С.32-43.
7. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.12.
8. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Тошкент: Маънавият,2008. – Б.113- 114.
9. Федотов Г.П. О судьбе русской интеллигенции. // Философия и жизнь. 1991. № 9. – Б.18 – 19.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Kodirov Nodirbek Mamasoliyevich** – teacher chair “Social”. Namangan Engineering – pedagogical institute. Uzbekistan.
- Muminova Dilafro'z Akbaraliyevna** – NVPKQTMOI maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasida o'qituvchilari
- Yusufjonova Madinabonu Abdumannob qizi** – Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti Sharq filologiyasi fakulteti Tarjimanazariyasi va amaliyoti yo'nalishi 4-kurs talabasi
- Андрейченко Анна Валеріївна** – студентка 4 курсу, Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Інститут політології та права, спеціальність «Політолог».
- Бєлокурєнко Алла Вікторівна** – студентка V-го курсу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Бияшев Биржан Кадырович** – доктор ветеринарних наук, професор кафедри «Биологическая безопасность», Казахский национальный аграрный университет Министерства образования и науки Республики Казахстан.
- Бияшев Биржан Кадырович** – доктор ветеринарних наук, професор кафедри «Биологическая безопасность». Казахский национальный аграрный университет Министерства образования и науки Республики Казахстан.
- Бияшев Кадыр Бияшевич** – доктор ветеринарних наук, професор кафедри «Биологическая безопасность», Казахский национальный аграрный университет Министерства образования и науки Республики Казахстан.
- Богородецька Ольга Іванівна** – кандидат політичних наук, м. Луцьк.
- Василенко Вячеслав Сергійович** – доцент, кандидат технічних наук, Національний авіаційний університет.
- Василик Тетяна Павлівна** – директор БФ «Зміцнення громад», аспірант Академії муніципального управління, м. Шепетівка (Хмельницька область)
- Веретенко Ірина Михайлівна** – аспірантка кафедри Креативної педагогіки та інтелектуальної власності Української інженерно-педагогічної академії.
- Воробей Артем Павлович** – студент, Національний авіаційний університет.
- Гаврилова Ольга Євгеніївна** – студентка 2 курсу, Харківський національний автомобільно-дорожній університет.
- Гаврилова Ольга Євгеніївна** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет
- Гордей Ольга Васильєвна** – магістрант Учреждения образования «Барановичский государственный университет».
- Гуня Леся Михайлівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету
- Данилюк Олена Іванівна** – кандидат економічних наук, старший викладач Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
- Дешко Світлана Дмитрівна** - старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету
- Дроздова Наталія Івановна** – к.х.н., доцент, зав. кафедрой химии Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины.
- Жук Олег Богданович** – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Жуманов Кайрат Токсанбаєвич** – PhD-докторант кафедри «Биологическая безопасность», Казахский национальный аграрный университет Министерства образования и науки Республики Казахстан.
- Захарченко Світлана Миколаївна** – молодший науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав»
- Зокир Базаров** – преподаватель Ташкентского финансового института

- Зубер Світлана Миколаївна** – завідувачка науково-дослідним сектором «Музей українських обрядів» НІЕЗ «Переяслав».
- Іващенко Альона Ігорівна** – викладач кафедри практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Іщенко Ольга Ярославівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Карпуть Антон Валерійович** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет
- Кіндзер Богдан Миколайович** – старший викладач кафедри Фехтування, боксу та Національних однокорств ЛДУФК.
- Коваль Петро Борисович** – кандидат медичних наук, лікар анестезіолог вищої категорії, Заслужений лікар України. Клінічна лікарня «Феофанія».
- Косенко Олексій Миколайович** - кандидат медичних наук, лікар рентгенолог вищої категорії. Комунальний заклад Київської обласної ради "Київська обласна клінічна лікарня" Обласний діагностичний центр.
- Ксьоншка Аліна Василівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Макаренко Татяна Вікторівна** – к.б.н., доцент кафедри хімії Гомельського державного університету ім. Ф. Скорины.
- Макбуз Аманжол Жасбилим** – доктор ветеринарних наук, професор кафедри «Биологическая безопасность». Казахский национальный аграрный университет Министерства образования и науки Республики Казахстан.
- Маматова Лейла Шамільевна** – аспірант кафедри економіка підприємств, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет
- Марія Хребет Іванівна** – м. Дружківка, Україна.
- Мелентьева Татяна Николаевна** – доцент, кандидат философских наук кафедра философии и социологии НФаУ
- Мельник Ірина Василівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
- Мосасв Юрій Володимирович** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету.
- Палымбетов Нурбол Шаменович** – заң ғылымдарының магистранты. Л.Н.Гумилев атындағы Еурзия ұлттық университеті
- Перемишленікова Юлія Ігорівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Петрова Ольга Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент. Харківський національний медичний університет.
- Пільганчук Ірина В'ячеславівна** – аспірант, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Попова Наталія Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент. НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого.
- Прошно Ольга Іванівна** – кандидат медичних наук, лікар стоматолог дитячий вищої категорії, асистент кафедри дитячої терапевтичної стоматології та профілактики стоматологічних захворювань НМУ імені О.О. Богомольця.
- Пурдя Карина Вікторівна** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет
- Романкова Лілія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент. Завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника».
- Румянцева Марина Васильевна** – зам. директора Центра языковой подготовки, кандидат филологических наук. Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова.
- Сідякіна Єлизавета Олексіївна** – Харківський національний автомобільно-дорожній університет
- Слесик Катерина Митрофанівна** – доктор педагогічних наук, доцент. Українська інженерно-педагогічна академія.

- Стонога Аліна Олександрівна** – асистент кафедри педагогіки та методики професійного навчання, Українська інженерно-педагогічна академія.
- Сувонкулов Хусан Тоирович** – преподаватель Гулистанского государственного университета.
- Тадеуш Марина Анатоліївна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Тодорова Марина Анатоліївна** – викладач першої кваліфікаційної категорії, Костянтинівське медичне училище.
- Фалат Ігор Олегович** – студент 3-го курсу спеціальності «менеджмент організацій» Рівненського державного гуманітарного університету.
- Шовкун Віталій Віталійович** – вчитель інформатики. Фізико-технічний ліцей при ХНТУ та ДНУ. Аспірант кафедри педагогіки та психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету
- Якуніна Наталя Вікторівна** – вчитель інформатики, ЗОШ №12, м. Дружківка, Донецька обл., Україна.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,
 молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,
 студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29 по 30 ноября 2015 г. проводится XX Международная научно-практическая интернет-конференция
 «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 28 листопада 2015 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (переклад в рубль – 500 рубль). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переклади по системі «Юністрім» для Бобровника Юрія Вікторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний **код перекладу** та Ф.І.О. того, хто перекладає гроші, країна).

(комісія 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк Росії»)

Для учасників з Російської Федерації (500 руб.) оплати організаційних зборів в рубль РФ (RUB) в відділеннях **ОАО «Сбербанк Росії»** для того, щоб організаційні збори дійшли, в розділі **НАЗНАЧЕННЯ ПЛАТЕЖА**, потрібно вказувати **«ПЕРЕВОД ЛІЧНИХ ЗАСОБІВ»** і **тільки ці три слова.**

56A: Банк-Посередник:	ОАО «Сбербанк Росії», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефіціара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Київ, Україна
59D: Бенефіціар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Jurij Viktorovich) (вказуйте код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 29.11-30.11.2015 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, : +38 (093) 335 78 86.

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29 по 30 листопада 2015 р. проводиться XX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 28 листопада 2015 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у *правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (*тема повідомлення: 29.11-30.11.2015 р.* (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев, А.Ж.Макбуз (Алматы, Казахстан) РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ВОЗБУДИТЕЛЯ ЛИСТЕРИОЗА У ЖИВОТНЫХ, В ПРОДУКТАХ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И В ОБЪЕКТАХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ.....	6
Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев, А.Ж.Макбуз (Алматы, Казахстан) РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ВОЗБУДИТЕЛЯ СТАФИЛОКОККОВОЙ ИНФЕКЦИИ У ЖИВОТНЫХ, В ПРОДУКТАХ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И В ОБЪЕКТАХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ.....	7
Кайрат Жуманов, Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев (Алматы, Казахстан) СЕРОПРОФИЛАКТИКАМАСТИТА КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА.....	10
Кадыр Бияшев, А.Ж.Макбуз, Биржан Бияшев (Алматы, Казахстан) БИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ВОЗБУДИТЕЛЕЙ САЛЬМОНЕЛЛЕЗА, ВЫДЕЛЕННЫХ ОТ ДОМАШНЫХ ПТИЦ.....	12

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ

Айнур Кусаинова (Астана, Казахстан) ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ТУРКЛАСТЕРДІҢ ДАМУЫ.....	15
---	----

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Тетяна Василик (Шепетівка, Україна) МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ.....	18
--	----

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Наталья Дроздова, Татьяна Макаренко (Беларусь, Гомель) ИЗУЧЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТОВ ПЕРЕХОДА ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В СИСТЕМЕ «ПОЧВА-РАСТЕНИЯ» В ТЕХНОГЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	21
--	----

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Зокир Базаров (Ташкент, Узбекистан) СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УЗБЕКИСТАНА И ЕГО АНАЛИЗ.....	24
Олена Данилюк (Кам'янець-Подільський, Україна) СТАН СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ.....	26
Олег Жук (Львів, Україна) ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ “СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ”.....	28
Аліна Ксьоншка, Юлія Перемишленікова (Вінниця, Україна) МОДЕЛЬ ABC В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ВИТРАТ.....	30
Аліна Ксьоншка, Юлія Перемишленікова (Вінниця, Україна) ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	33
Лейла Маматова (Маріуполь, Україна) ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИЗИКУ.....	37
Марина Тадеуш, Ірина Мельник (Вінниця, Україна) ОСОБЛИВОСТІ КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ «ДИРЕКТ-КОСТИНГУ».....	39
Марина Тадеуш, Ірина Мельник (Вінниця, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ З ДАВАЛЬНИЦЬКОЮ СИРОВИНОЮ.....	41
Марина Тадеуш, Ірина Мельник (Вінниця, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АУДИТУ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ АУДИТУ.....	43
Ігор Фалат (Рівне, Україна) ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ФІРМ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	46

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Світлана Захарченко (Переяслав-Хмельницький, Україна) РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА ОБРЯДОВОГО ЦИКЛУ ЗАКЛИКАННЯ ВЕСНИ (НА МАТЕРІАЛАХ СІЛ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ, ЗАТОПЛЕНИХ КАНІВСЬКИМ ВОДОСХОВИЩЕМ).....	48
Світлана Зубер (Переяслав-Хмельницький, Україна) ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНЦІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ).....	50

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Gulchehra Karimova TABIATSHUNOSLIK O'QITISHNING KO'RGAZMALI METODLARI.....	54
--	----

Kulak Khrystyna (Lviv, Ukraine) CREATING UKRAINIAN WORDNET: METHODS AND TECHNOLOGIES.....	54
Dilafro'z Muminova (O'zbekiston) YOSH AVLODGA E'TIBOR – TARBIYAGA POYDEVOR.....	57
Dilafro'z Muminova (O'zbekiston) ONA TILI VA HUSNIXAT DARSLARI SIFATINI OSHIRISHDA AKTNING O'RNI.....	58
Алла Белокуренько (Ізмаїл, Україна) ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ....	61
Ірина Веретенко (Харків, Україна) СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.....	63
Гулчехра Каримова, Мирзавали Қўҷқаров КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.....	65
Божена Оранюк (Полтава, Україна) ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ В МЕРЕЖЕВОВОМУ СПІЛКУВАННІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	66
Анастасія Паюнова (Артемівськ, Україна) УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ.....	68
Катерина Слесик (Харків, Україна) ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ.....	70
Аліна Стонога (Харків, Україна) СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ТЕСТУВАННЯ В ДИСТАНЦІЙНІЙ ОСВІТІ.....	72
Віталій Шовкун (Херсон, Україна) ПІДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА.....	75

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Анна Андрейченко (Київ, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА РОЗВИТОК ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ.....	77
Ольга Богородецька (Луцьк, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В УКРАЇНІ (ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА).....	79
Татьяна Мелентьева (Харьков, Украина) ЧЕЛОВЕК И ОБЩЕСТВО. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.....	81

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Ольга Гаврилова (Харків, Україна) ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ.....	83
Антон Карпусь (Харків, Україна) ПРОБЛЕМА БОРОТЬБИ З ЕКОНОМІЧНИМИ ЗЛОЧИНАМИ В УКРАЇНІ.....	85
Антон Кітченко (Харків, Україна) ОХОРОНА АВТОРСЬКИХ ПРАВ В УКРАЇНІ.....	87
Петро Коваль, Ольга Прохно, Олексій Косенко (Київ, Україна) ЮРИДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛІКАРЯ З ПАЦІЄНТОМ.....	88
Нурбол Палымбетов (Астана, Қазақстан) АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ЖҮЙЕСІ.....	91
Нурбол Палымбетов (Астана, Қазақстан) ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ.....	92
Карина Пурдя (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	94
Єлизавета Сідякіна (Харків, Україна) ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ.....	97

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Ольга Гордей (Барановичи, Беларусь) ФОРМИРОВАНИЕ АССОЦИАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	100
Альона Іващенко (Переяслав-Хмельницький, Україна) ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	101
Ірина Пільганчук (Переяслав-Хмельницький, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	103

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Юрій Мосаєв (Запоріжжя, Україна) ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБІ БУРКІНА-ФАСО ТА ГАНИ.....	107
--	-----

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Василенко В.С., Воробей А.П. (Київ, Україна) ЦІЛІСНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА КОД УМОВНИХ ЛИШІВ.....	109
Василенко В.С. (Київ, Україна) ХЕШ-ФУНКЦІЇ В ЗАДАЧАХ КОНТРОЛЮ ЦІЛІСНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ.....	112
Джумагалиєва А.М. (Астана, Казахстан) ОБЪЕКТІЛІ -БАҒЫТТАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛАУ ОРТАСЫНЫҢ ЖОБАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ИНСТРУМЕНТАЛДЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ.....	115
Наталя Якуніна (Дружківка, Україна) ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ.....	117

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Богдан Кіндзер (Львів, Україна) ЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ ПЕРЕДСТАРТОВОГО СТАНУ СПОРТСМЕНА КАРАТИСТА ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ГОЛОВНИХ ЗМАГАНЬ З КУМІТЕ В КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ.....	120
---	-----

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Oksana Kunikevych (Lviv, Ukraine) RULE-BASED METHODS OF THE HOMONYMY DISAMBIGUATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE TEXTS.....	124
Madinabonu Yusufjonova (Toshkent, Uzbekistan) KOREYS HAQLINING MILLIYLIGI VA MADANIYATI AKS ETGAN FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEK TILIDA TALQINI.....	126
Леся Гуня (Дубляни, Україна) METHODS FOR TEACHING A NEW LANGUAGE TO STUDENTS.....	129
Світлана Дешко (Дубляни, Україна) THE AIMS AND PRINCIPLES OF TEACHING ENGLISH.....	131
Ольга Іщенко (Дубляни, Україна) ACTIVATING METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	133
Ольга Петрова (Харків, Україна) СТРУКТУРА ЯКОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	135
Наталія Попова (Харків, Україна) ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНЕ ЗАСВОЄННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ АНГЛІЦИЗМІВ.....	137
Лілія Романкова (Івано-Франківськ, Україна) КОНЦЕПТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЙ РОЗВІДЦІ.....	140
Марина Румянцева (Костанай, Казахстан) РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТА В ПРОЦЕССЕ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.....	142
Марина Тодорова (Костянтинівка, Україна) НЕТРАДИЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	143
Марія Хребет (Дружківка, Україна) МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ.....	146
Зулфия Юнусзода (Самарканд, Узбекистон) ОМИЛХОИ ТАЧДИДУ ТИПОЛОГИЯИ ЖАНРИ САФАРНОМА ДАР АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРИИ ОСИЁИ МАРКАЗИ ВА ЭРОН.....	147

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Қодиров Нодирбек, Муҳсинжон Юлдашев (Namangan, Uzbekistan) МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРГА ҚАРШИ ЁШЛАРДА МАФКУРАВІЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ҲАҚИДА МУЛОҲАЗАЛАР.....	150
Хусан Сувонқулов (Гулистан, Узбекистон) МАЪНАВИЙ МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНИШИДА ҲИС-ТУЙҒУЛАРНИНГ ЎРНИ.....	151

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	153
---	-----

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Информация для участников из зарубежных стран.....	156
Інформація для учасників з України.....	159

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 167 с.

Материалы XIX Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2015 г. – 167 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

